R G B WH GR BL Grey Scale #13 C M Y K
DANES PICTA .COM
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

AKADEMIA
OBRONY
NARODOWEJ

Mjr dypl. nawig. mgr inż. Grzegorz ROSŁAN

ROLA POTENCJAŁU JĄDROWEGO W KSZTAŁTOWANIU MOCARSTWOWEJ POZYCJI FEDERACJI ROSYJSKIEJ W ŚWIECIE

Rozprawa doktorska

BIBLIOTEKA GŁÓWNA - ARCHIWUM
Nr ewid. 58654
II
Obrony Narodo

WARSZAWA

2005

Colour Chart #13
Inches
Centimetres
Blue
Cyan
Green
Yellow
Red
Magenta
White
3/Color
Black
DANES PICTA .COM

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

WYDZIAŁ STRATEGICZNO-OBRONNY

BIBLIOTEKA GŁÓWNA – ARCHIWUM
Nr Inw. 58654
II
Akademii Obrony Narod

mjr dypl. nawig. mgr inż. Grzegorz ROSŁAN

ROLA POTENCJAŁU JĄDROWEGO W KSZTAŁTOWANIU MOCARSTWOWEJ POZYCJI FEDERACJI ROSYJSKIEJ W ŚWIECIE

Rozprawa doktorska

Rozprawa opracowana
pod kierownictwem naukowym:

płk. dr. hab. Jacka PAWŁOWSKIEGO

WARSZAWA **2005**

SPIS TREŚCI

WSTĘP **5**

ROZDZIAŁ I

Podstawy metodologiczne rozprawy **13**

1.1. Przedmiot badań 14

1.2. Podstawy teoretyczne i strategia badań 15

1.3. Cel badań 20

1.4. Problem badawczy 20

1.5. Hipotezy badawcze 22

1.6. Metody badań 23

1.7 Techniki badań 26

1.8. Organizacja badań 28

ROZDZIAŁ II

Funkcje i istota mocarstwa w ujęciu teoretycznym i pragmatycznym **29**

2.1. Płaszczyzny rozumienia pojęcia „mocarstwo" 30

2.2. Historia Rosji w aspekcie jej mocarstwowości 44

2.2.1. Świat bizantyjski 610–1453 45

2.2.2. Wczesna Ruś 862–1480 46

2.2.3. Ekspansja rosyjska w latach 1462–1815 48

2.2.4. Rozwój Rosji w latach 1815–1917 55

2.2.5. Państwo radzieckie do 1945 r. 57

2.2.6. Cerkiew rosyjska 59

2.2.7. Dziedzictwo kulturowe Rosjan 66

ROZDZIAŁ III

Wpływ potencjału jądrowego na bazę gospodarczą i społeczną Federacji Rosyjskiej **71**

3.1. Potencjał jądrowy jako determinant w sferze ekonomicznej 72

3.1.1. Przemysł paliwowo-energetyczny 75

3.1.2. Przemysł metalurgiczny 80

3.1.3. Kompleks wojskowo-przemysłowy 82

3.1.4. Minatom – Ministerstwo Energii Atomowej 103
3.1.5. Kalendarium rozwoju przemysłu jądrowego w ZSRR i Federacji Rosyjskiej 122
3.2. Potencjał jądrowy w sferze społecznej 125
3.2.1. Potencjał ludzki 126
3.2.2. Laboratoria 127
3.2.3. „Zamknięte miasta" – widmo „wycieku informacji" 127
Wnioski 132
ROZDZIAŁ IV
Militarny potencjał jądrowy ZSRR i Federacji Rosyjskiej 135
4.1. Geneza i rozwój Strategicznych Wojsk Rakietowych ZSRR i Federacji Rosyjskiej 137
4.2. Strategiczne Siły Jądrowe Federacji Rosyjskiej 154
4.2.1. Strategiczne Wojska Rakietowe 161
4.2.2. Strategiczne siły powietrzne 163
4.2.3. Morskie siły strategiczne 166
Wnioski 170
ROZDZIAŁ V
Potencjał jądrowy jako instrument kształtowania mocarstwowej roli Federacji Rosyjskiej 173
5.1. Pojęcie i istota bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej 174
5.2. Pojęcie i istota bezpieczeństwa międzynarodowego Federacji Rosyjskiej 179
5.3. Doktryna polityczna i wojskowa Federacji Rosyjskiej 186
5.3.1. Koncepcja bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej 192
5.3.2. Doktryna wojskowa Federacji Rosyjskiej 196
5.3.3. Koncepcja polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej 200
5.4. Stosunki rosyjsko-amerykańskie 204
5.5. Stosunki Rosja – NATO 210
5.6. Proliferacja broni jądrowej – zagrożenia i przeciwdziałanie 216
5.7. Efekty poznawcze 234
ZAKOŃCZENIE 245
BIBLIOGRAFIA 249
ZAŁĄCZNIKI 261

Rosja nigdy nie jest tak silna,
ani tak słaba na jaką wygląda.

Otto von Bismarck

Żegnaj, żegnaj, Imperium Rosyjskie,
Moja miłości i nienawiści moja. (...)
Lecz czemuż, niczym dziecko, płacze
Nad upadkiem mojego Imperium?

Walenty Rieznik
współczesny poeta rosyjski,
z zawodu robotnik[1]

WSTĘP

Upadek Muru Berlińskiego, zjednoczenie Niemiec, rozpad Związku Radzieckiego oraz głębokie zmiany w Europie Środkowej i Wschodniej symbolizowały zakończenie okresu „zimnej wojny".

Odrodzenie państwowości rosyjskiej stanowi interesujący, a zarazem trudny temat do rozważań o powstawaniu instytucji ustrojowych i kształtowaniu nowej państwowości. Rosja[2] przeżywa kolejny przełomowy moment w swojej historii, zbiegający się z radykalnymi zmianami w stosunkach międzynarodowych w skali światowej, z ponowną oceną zagrożeń i możliwych przyczyn czy też warunków powstawania konfliktów zbrojnych.

Tempo upadku systemu komunistycznego – nie tylko w Związku Radzieckim, ale także w obozie jego sojuszników – przerosło tempo wszystkich innych gwałtownych wydarzeń w dziejach Europy[3]. Upadek komunizmu i Związku Radzieckiego zamknął okres mogącej doprowadzić do wybuchu trzeciej wojny światowej rywalizacji z USA.

W efekcie rozpadu Związku Radzieckiego powstało wiele państw niezależnych, a wśród nich największe Federacja Rosyjska, która przejęła rolę sukcesora byłego ZSRR. Liczne konflikty, które nękały państwa dawnego Związku Radzieckiego, nie pozostały bez wpływu na sytuację w Federacji Rosyjskiej. Wiosną 1992 r. Rosyjski Instytut Geograficzny

---

[1] J. Bratkiewicz, *Rosyjscy nacjonaliści w latach 1992–1996*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1998, s. 5.

[2] Pojęcie Rosja stosowane jest współcześnie jako korelat pojęcia: Federacja Rosyjska, z kolei w czasach ZSRR nazwy tej używano wyłącznie w kontekście historycznym, gdyż oficjalnie istniał Związek Radziecki.

[3] N. Davies, *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Kraków 1999, s. 1211.

doliczył się w Rosji aż stu osiemdziesięciu już istniejących lub potencjalnych ośrodków konfliktów. Na ogólną liczbę dwudziestu trzech granic dzielących ZSRR na dawne republiki radzieckie jedynie dwie (miedzy Litwą a Łotwą i między Rosją a Białorusią) nie stanowiły kwestii spornej. Obawiano się „bałkanizacji" dawnego Związku Radzieckiego,[4] a także wybuchu konfliktów na tle roszczeń do zasobów radzieckich sił zbrojnych.

Istnienie ZSRR dla Zachodu stanowiło zawsze czynnik zagrożenia, a za główny środek jego urzeczywistnienia tradycyjnie uznawano siły zbrojne tego państwa. Szczególnie widoczne było to w latach 1945–1989. W rozważaniach na ten temat wiele kontrowersji wywoływało zidentyfikowanie źródła radzieckiego zagrożenia. Federacja Rosyjska odziedziczyła po Związku Radzieckim potężne siły zbrojne i wpływowy politycznie kompleks wojskowo-przemysłowy, w tym także imponujący potencjał jądrowy.

Federacja Rosyjska, uznając siebie za głównego sukcesora byłego ZSRR, pragnie zachować dominującą pozycję wśród państw postradzieckich poprzez dążenie do podporządkowania sobie najważniejszych elementów związkowego potencjału gospodarczego i militarnego, w tym całkowitej kontroli nad potencjałem jądrowym[5].

Osiągnięcie założonych powyżej celów i utrwalenie, odziedziczonej po Związku Radzieckim, specyficznej supremacji w świecie Federacja Rosyjska pragnie osiągnąć, nie tylko swoistą polityką państwa, ale i zdecydowanym działaniem[6]. Szczególną rolę w tym procesie odgrywają wspomniane już rosyjskie siły jądrowe, których głównym zadaniem jest szeroko rozumiane odstraszanie potencjalnego przeciwnika[7].

Radziecka broń jądrowa stała się najefektywniejszym, powojennym narzędziem szantażu, a rosyjskie siły strategiczne postrzegane są w świecie jako broń jak najbardziej ofensywna[8]. Przez ponad czterdzieści lat radziecko-amerykański wyścig zbrojeń atomowych dominował w polityce międzynarodowej i niejednokrotnie przyczynił się do wzrostu napięcia między dwoma wrogimi i zwalczającymi się blokami.

Hipoteza, że tematyka jądrowa jest ciągle aktualna, mimo zmniejszenia możliwości wybuchu konfliktu o charakterze globalnym określa w stopniu zasadniczym cały proces badawczy. Jedną z jego części było, poprzez krytyczną analizę literatury przedmiotu, uporządkowanie dotychczasowej wiedzy i tym samym poszerzenie zakresu własnych wiadomości na ten temat.

---

[4] C. Schifield, *Komandosi rosyjscy,* Warszawa 1996, s. 201.
[5] *Przemiany w siłach zbrojnych b. ZSRR, Raport Pentagonu za 1991 rok*, Warszawa 1992.
[6] P. Wieczorek, *Stany Zjednoczone wobec zmian w potencjale militarnym Rosji,* w: *Polityka Wschodn*ia nr 1/1994.
[7] H. Malon, *Postradziecka broń jądrowa*, Warszawa 1995.
[8] D. Holloway, *Stalin i bomba*, PiS, Warszawa 1996.

Powyższe uwarunkowania stanowiły zasadniczą inspirację autora do sformułowania obszaru badawczego dysertacji i jej celu, a mianowicie – **ustalenia roli poszczególnych elementów, składających się na potencjał jądrowy, w aspekcie kształtowania mocarstwowej pozycji Federacji Rosyjskiej w świecie.**

Na takie ujęcie problematyki badawczej istotny wpływ miały społeczno-polityczne i gospodarcze przemiany zachodzące w Rosji. Inspirację do podjęcia tematu stanowiła dotychczasowa analiza literatury przedmiotu, a także potrzeba wyjaśnienia pewnych zjawisk i prawidłowości, jakimi rządzi się ten rejon świata. Głównym kierunkiem prowadzonych badań było określenia funkcji, zakresu i skali zależności między rosyjskim potencjałem jądrowym a polityką byłego ZSRR i Federacji Rosyjskiej na arenie międzynarodowej. Synteza wiedzy o organizacji, koncepcjach i zasadach (normach) wykorzystania rosyjskiego potencjału jądrowego oraz roli, jaką on odgrywał i odgrywa w polityce wewnętrznej i międzynarodowej Federacji Rosyjskiej. Dysertacja jest także analizą czynników kształtujących wielkomocarstwową pozycję Rosji w świecie, szczególnie w aspekcie stałej rozbudowy jej potencjału jądrowego (nuklearnego).

Rosyjski potencjał jądrowy należy rozpatrywać jako system, który cechuje nie tylko istnienie związków pomiędzy jego elementami, lecz również współzależność od nadsystemu – państwa, z którym stanowi jednolitą całość. Korzystając z dorobku teorii modelowania i symulacji[9], możemy dokonać prezentacji współzależności pomiędzy różnymi składnikami potencjału jądrowego Federacji Rosyjskiej w oparciu o odpowiednie analizy strukturalne. Na potrzeby dalszych rozważań, model systemu oznacza uporządkowany zbiór współzależnych elementów (składowych), który zaprezentowany został w literaturze przedmiotu przez B. Balcerowicza (rysunek 1)[10] i posłużył autorowi za podstawę formułowania problemów, implikacją czego był sposób formułowania wstępnych problemów badawczych i w konsekwencji – konstrukcja niniejszej pracy. Należy podkreślić, że przedstawiony model (fragment rzeczywistości) jest jedynie narzędziem analitycznym, a nie prognostycznym. W dysertacji poddano analizie najważniejsze uwarunkowania (ekonomiczno-społeczne, polityczne i militarne), w jakich badano potencjał jądrowy Federacji Rosyjskiej.

Układ pracy doktorskiej jest ściśle związany ze sformułowanymi problemami szczegółowymi. Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii i załączników. W rozdziale pierwszym przedstawione zostały założenia metodologiczne

---

[9] Zob.: B.P. Zeigler, *Teoria modelowania i symulacji*, Warszawa 1984, s. 53-56.
[10] B. Balcerowicz, *Sojusz a obrona narodowa*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 1999, s. 21.

pracy. W ramach rozważanej problematyki dokonano uzasadnienia wyboru tematu pracy, sformułowano problemy i hipotezy badawcze, przedstawiono metody i techniki badań oraz ich organizację i przebieg.

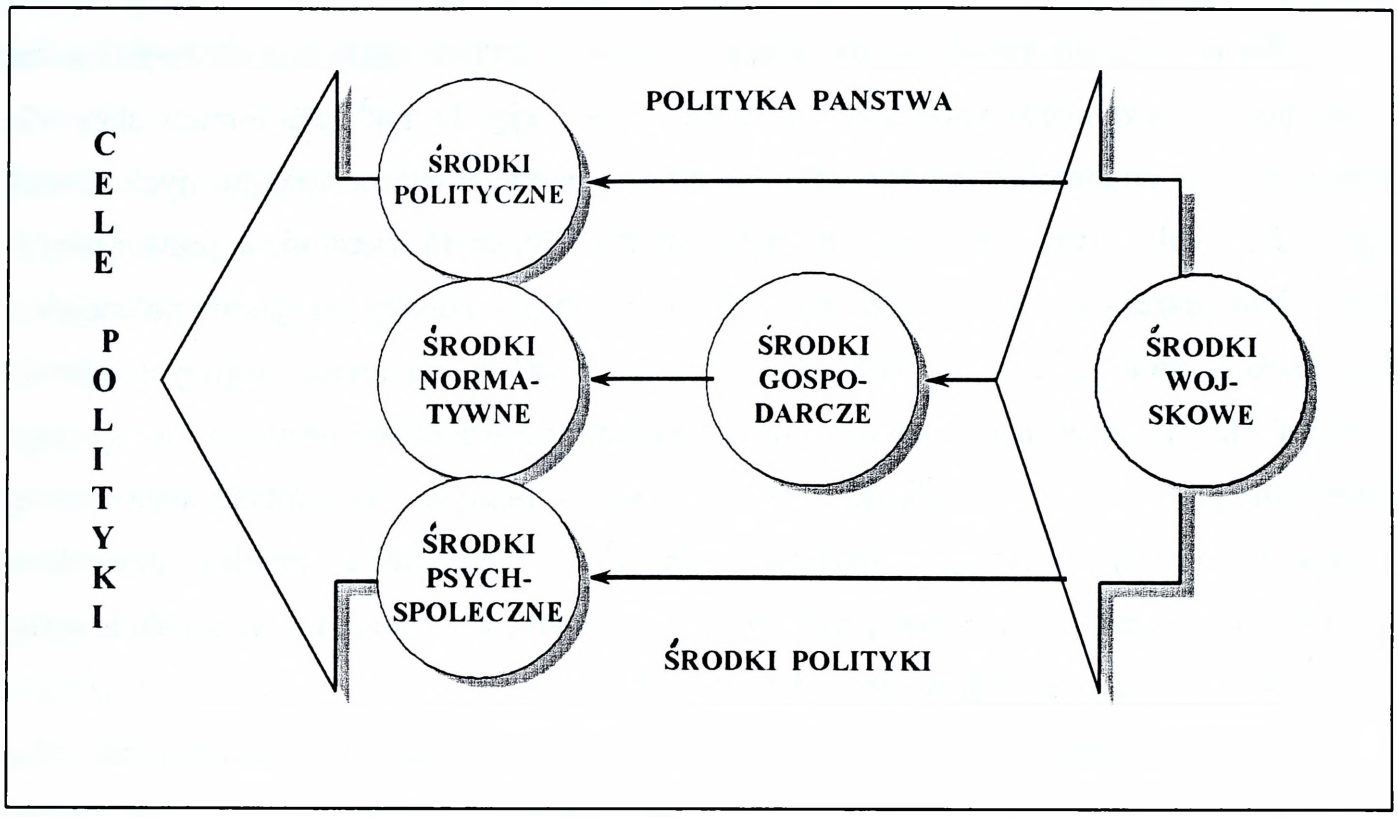

Rysunek 1. Środki (narzędzia) polityki[11]

Źródło: B. Balcerowicz, *Sojusz a obrona narodowa*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 1999, s. 21.

Kolejny rozdział zatytułowany: ***Funkcje i istota mocarstwa w ujęciu teoretycznym i pragmatycznym,*** ma charakter wprowadzenia (analityczny i diagnostyczny), w którym prezentowane są dwa istotne dla badanej problematyki zagadnienia. Pierwsze stanowi próbę przedstawienia spójnej teorii poświęconej analizie pojęcia „mocarstwo". Rozpoczynając od analizy treści tego słowa, jego genezy i związanych z tym interpretacji terminologicznych, dokonano przeglądu istniejących w literaturze przedmiotu tzw. ujęć definicyjnych. Założono, że ustalenie treści pojęcia, jego rozumienia potocznego i naukowego jest ważne z uwagi na jego nieostrość oraz szerokie zastosowanie w odniesieniu do różnych stanów rzeczy.

Osobnym zagadnieniem w tym rozdziale jest założenie autora, potwierdzone analizą zgromadzonego materiału faktograficznego, że „mocarstwowość rosyjska" posiada zupełnie szczególny charakter, którego podłożem jest historycznie ukształtowane poczucie ekspansjonizmu i militaryzm Rosji.

[11] Tamże.

Obszar badań kolejnego trzeciego rozdziału: ***Wpływ potencjału jądrowego na bazę gospodarczą i społeczną Federacji Rosyjskiej***, obejmuje analizę cywilnego potencjału jądrowego Federacji Rosyjskiej, jaki odziedziczyła ona po ZSRR, a szczególnie kompleksu wojskowo-przemysłowego (KW-P). W rozdziale tym autor koncentruje się na kwestiach ekonomicznych, analizując wpływ potencjału jądrowego na zmiany zachodzące w rosyjskiej gospodarce. Przedmiotem analizy jest szczególnie, kontrolowane przez państwo i podporządkowane jego potrzebom, Ministerstwo Energetyki Atomowej czyli Minatom[12].

Dla uzyskania założonych efektów badawczych konieczna była analiza tych dziedzin gospodarki Federacji Rosyjskiej, które bezpośrednio lub pośrednio związane są z energetyka jądrową. Współprzyczyniają się one do rozwoju potencjału jądrowego w sferze cywilnej, będąc jednocześnie silnie skorelowane ze sferą militarną. Specyfika nierozerwalności przemysłu cywilnego i wojskowego daje możliwość wielopłaszczyznowej analizy tego zjawiska, co autor próbuje ukazać w swojej dysertacji w charakteryzowanym rozdziale. Autor nie zajmuje się funkcjonowaniem rosyjskiego ustawodawstwa ani jego wcielaniem w życie przez odpowiednie organy państwowe ale skalą i zakresem dokonującej się transformacji w rosyjskiej gospodarce i trudnościami które ją nękają, a które żywotnie związane są z potencjałem jądrowym.

Następny rozdział, zatytułowany ***Militarny potencjał jądrowy ZSRR i Federacji Rosyjskiej***, stanowi analizę tych uwarunkowań (na przestrzeni ostatnich sześćdziesięciu lat), które miały istotny wpływ na powstanie i rozwój Strategicznych Sił Jądrowych (SSJ) Federacji Rosyjskiej (rosyjskiej triady). Autor dążył przede wszystkim do zaprezentowania tempa wzrostu militarnego potencjału jądrowego, w tym także wprowadzania do uzbrojenia nowych, coraz doskonalszych środków rażenia.

W rozdziale opisano charakterystyczne etapy budowy militarnego potencjału jądrowego sił zbrojnych ZSRR na tle istotnych wydarzeń historycznych. Ze względu na obszerność zgromadzonego materiału autor skupił się na wspomnianym wcześniej, strategicznym potencjale jądrowym, w którym szczegółowej analizie poddał Strategiczne Wojska Rakietowe (SWR), jako najbardziej reprezentatywne w stosunku do podjętego problemu badawczego. W zakończeniu rozdziału wskazano ponadto kierunki ich dalszego rozwoju i doskonalenia.

Istotnym naukowym dorobkiem ostatniego, piątego rozdziału ***Potencjał jądrowy jako instrument kształtowania mocarstwowej roli Federacji Rosyjskiej*** jest wiedza obejmująca

---

[12] Minatom (Ministerstwo Energetyki Atomowej MEA) jest instytucją formalnie cywilną, jednak realizuje wiele zadań na potrzeby Strategicznych Sił Jądrowych FR.

aktualną sytuację polityczną Federacji Rosyjskiej, państwa, które nadal pozostaje supermocarstwem nuklearnym.

Całość pracy uzupełnia bibliografia związana z przedmiotem badań oraz załączniki – tabele, wykresy, schematy – ilustrujące graficznie wyniki analiz wybranych problemów badawczych.

Niniejsza dysertacja stanowi próbę przedstawienia spójnej teorii potencjału jądrowego Federacji Rosyjskiej. Z bogatej problematyki rosyjskiego potencjału jądrowego w pracy poddano analizie główne zagadnienia, przede wszystkim z dziedziny teoriopoznawczej w powiązaniu z refleksją praktyczną, odnosząc zagadnienia ogólne do aktualnej sytuacji Federacji Rosyjskiej. Stosunkowo najmniej miejsca poświęcono zagadnieniom militarnym związanym z bronią jądrową, ponieważ już wstępna analiza problemu wykazała, że kwestie te stanowią najmniejsze zagrożenie. Otwarte użycie broni jądrowej w konflikcie jest obecnie mało prawdopodobne.

Prezentowana praca nie wyczerpuje wszystkich zagadnień, temat jest bowiem bardzo obszerny i złożony. Jednocześnie w toku prowadzonych badań stwierdzono, że większość problemów może być przedmiotem oddzielnych studiów i rozważań. Zamiarem autora było tak zarysować powstające problemy i wątpliwości, aby pozwoliły one na wyprowadzenie ogólnych wniosków z obszaru przedmiotu badań.

Literatura przedmiotu jest obszerna, chociaż o różnym stopniu ogólności i wiarygodności. Po pierwsze ze względu na stale zachodzące zmiany, a po drugie z uwagi na fakt, że szczegóły dotyczące potencjału jądrowego Federacji Rosyjskiej są utajnione.

Istotną jej część stanowiły tłumaczenia, z języka rosyjskiego i angielskiego, artykułów i publikacji zwartych. Znaczną część materiałów źródłowych zaczerpnięto ze zborów bibliotecznych Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz Ośrodka Studiów Wschodnich. W toku prowadzonych badań autor korzystał także z pomocy konsultacyjnej i materiałów bibliograficznych Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych, Departamentu Bezpieczeństwa Międzynarodowego MON i Akademii Obrony Narodowej. Wśród ośrodków zagranicznych należy wymienić National Defense University w Waszyngtonie. W pracy wykorzystano również źródła drukowane – opublikowane zbiory dokumentów, a także wspomnienia oraz pamiętniki i artykuły prasowe. Ważne dla uzyskanych wyników pracy były także publikacje na temat broni jądrowej, zakupione przez autora bezpośrednio na rynku księgarskim.

Pracownikom wyżej wymienionych placówek i ośrodków naukowych autor składa tą drogą podziękowania. Bez ich cennej pomocy trudno byłoby wyobrazić sobie właściwe rezultaty prowadzonych badań.

Tak ujęta problematyka dysertacji adresowana jest przede wszystkim do szerokiego grona czytelników zainteresowanych teorią wykorzystania rosyjskiego potencjału jądrowego, a w szczególności polityków, wojskowych, w tym słuchaczy studiów dyplomowych i podyplomowych w Akademii Obrony Narodowej.

O metodzie nie rozstrzyga subiektywna, lecz przedmiotowa i bezwzględna konieczność wynikająca z natury zadania o które idzie.

Stanisław Brzozowski[13]

ROZDZIAŁ I

PODSTAWY METODOLOGICZNE ROZPRAWY

Potrzeba uporządkowania wiedzy dotyczącej rosyjskiego potencjału jądrowego jest główną przesłanką podjęcia tematu. Najistotniejszą przyczyną wyboru tematyki były zainteresowania autora potencjałem jądrowym wykorzystywanym na szeroką skalę w różnych dziedzinach, np.: społecznych, ekonomicznych, politycznych, a przede wszystkim wojskowych przez Rosję.

Rozwój ZSRR a później Rosji związany jest ze stałym wzrostem roli rosyjskiego potencjału jądrowego. Było to związane z kreowaniem wizji mocarstwowości na arenie narodowej i międzynarodowej. Uznając siebie za głównego sukcesora byłego ZSRR, Federacja Rosyjska pragnie zachować dominującą pozycję wśród państw postradzieckich poprzez dążenie do podporządkowania sobie najważniejszych elementów związkowego potencjału gospodarczego i militarnego, w tym szczególnie całkowitej kontroli nad bronią jądrową[14]. W swych dążeniach do odzyskania pozycji supermocarstwa na arenie międzynarodowej, Federacja Rosyjska wykorzystuje czynnik jądrowy w grze politycznej z Zachodem. Pojęcie mocarstwowości było i jest utożsamiane przez Rosjan także z potęgą militarną, szczególnie nuklearną, a broń jądrowa stawia Rosję w szeregu pięciu potęg świata i jest pomocna w ustanawianiu partnerskich stosunków ze Stanami Zjednoczonymi. Arsenał jądrowy w znacznym stopniu determinuje mocarstwowy status Federacji Rosyjskiej. Społeczne mechanizmy i motywacje określające ekonomiczny, polityczny i militarny rozwój dzisiejszej Rosji mają wiele wspólnych cech. Należy do nich głównie istnienie i rozwój kompleksu wojskowo-przemysłowego byłego ZSRR. Wnioski z analizy literatury wskazują,

---

[13] Cyt. za: T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Akademickie „Żak", Warszawa 2001, s. 70.

[14] Zob.: *Przemiany w siłach zbrojnych b. ZSRR, Raport Pentagonu za 1991 rok*, Warszawa 1992.

że jego rola ekonomiczna, funkcja społeczna i znaczenie polityczno-militarne są ogromne i nie są porównywalne z żadnym układem w jakimkolwiek kraju. Przeto każda analiza społeczno-politycznych procesów zachodzących w Rosji powinna przede wszystkim uwzględnić obecny stan i rozwój głównego elementu kompleksu przemysłu zbrojeniowego[15]. Dobitnym dowodem słuszności przyjętej tezy jest opracowana przez Centrum Badań Strategicznych, na polecenie prezydenta W. Putina, *„Strategia rozwoju Rosji"* na najbliższe 10-15 lat, która stwierdza, że głównym czynnikiem decydującym o poprawie sytuacji gospodarczej państwa w obecnej dekadzie będzie rozwój kompleksu wojskowo-przemysłowego[16]. Takie ujęcie problematyki zdeterminowało metodologię pracy badawczej autora.

1.1. Przedmiot badań

Przedmiotem badań jest potencjał jądrowy produkowany i wykorzystywany przez władze Federacji Rosyjskiej. Możliwości jego eksploatacji określiły obszar badawczy autora, skupiając uwagę na czterech sferach działalności każdego państwa, w tym i rosyjskiego. Są to sfery:

- polityczna,
- ekonomiczna,
- wojskowa,
- społeczna.

Dla celów egzemplifikacyjnych wykorzystano także historię Rosji, służącą poznaniu uwarunkowań skłaniających naród rosyjski do ekspansji i rozwoju potęgi militarnej.

Truizmem jest podkreślanie, że energia jądrowa jest jedną z najbardziej destruktywnych technologii, jakie kiedykolwiek wynaleziono. Od dnia, kiedy w 1938 roku odkryto istotę rozszczepienia atomu, problem kontrolowania tej śmiercionośnej technologii był istotą w wyścigu zbrojeń. Przyjęty przedmiot badań pozwala określić funkcję, zakres i skalę zależności między rosyjskim potencjałem jądrowym a polityką b. ZSRR i Federacji Rosyjskiej na arenie międzynarodowej.

---

[15] M. Chęciński, *Przemysł zbrojeniowy jako czynnik polityki wewnętrznej i zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, AON, Warszawa 1997.

[16] 31 maja 2002 roku Rada Bezpieczeństwa SZ FR przyjęła *Koncepcję rozwoju SZ FR*, która jednocześnie uwzględniała zmiany w kompleksie wojskowo-przemysłowym FR z 2001 roku.

1.2. Podstawy teoretyczne i strategia badań

Dążenie człowieka do poznania i zrozumienia rzeczywistości oraz do jej opanowania i przekształcania zgodnie z własnymi potrzebami jest najogólniejszym, a zarazem podstawowym motywem każdej działalności naukowej, w tym również i nauk społecznych, w nurt których wpisuje się niniejsza praca. W naukach społecznych prawa formalne nie istnieją. Stosuje się tu niekiedy prawa historyczne, czyli zdania ogólne, których zasięg czasoprzestrzenny jest ograniczony kondycjonalnie. Mają one postać zdań orzekających o jakiejś prawidłowości[17], zbudowanych na zasadzie wyczerpującego wyliczenia zamkniętej klasy przypadków.

Niniejsza praca wchodzi w zakres dziedziny nauk wojskowych, które kształtowały się i rozwijały zgodnie z przyjętymi prawidłowościami rozwojowymi, jakie rządziły rozwojem nauki w ogóle. Dysertacja oparta jest na teoriach nauk społecznych. Na teoretycznych podstawach **funkcjonalizmu strukturalnego i nowego instytucjonalizmu**. Wybór podstawy teoretycznej zdeterminował założenia metodologii pracy. Kazimierz Konecki uważa, że p*odobnie jak metodologia jest sama w sobie neutralna, tak samo techniki zbierania danych mają cechę neutralności. W momencie interpretacji danych empirycznych zebranych określoną techniką, technika ta traci swą neutralność, łącząc się z systemem założeń filozoficznych (tj. paradygmatów[18]), będąc podstawą interpretacji danych empirycznych*[19].

Paradygmaty to *powszechnie uznawane osiągnięcia naukowe, które w pewnym czasie dostarczają społeczności uczonych modelów problemów i rozwiązań*[20]. Zatem można wnioskować, że paradygmaty jako style myślenia, sposoby stawiania i rozwiązywania problemów inspirują tworzenie tradycji i szkół naukowych.

W dalszych rozważaniach, krytykując nadawanie rozwojowi nauki *pozorów procesu liniowego i kumulatywnego*, *pozorów ciągłości i jednokierunkowości*, Kuhn podkreśla niewspółmierność oraz konkurencję, nawet walkę paradygmatów, która prowadzi

---

[17] Prawidłowość – obiektywne, stale powtarzające się związki lub relacje cech i zdarzeń zachodzących w rzeczywistości.

[18] Pojęcie paradygmatu naukowego wprowadził i opracował amerykański filozof i historyk T. Kuhn. Zaproponował odcięcie się od szeroko rozpowszechnionego kumulatywnego traktowania nauki jako systemu ciągle narastającej wiedzy rozwijającej się według reguł metodologii i logiki. Czynniki logiczne tracą dla nauki swoją pozahistoryczną normatywność, okazują się zależne od charakterystycznych dla każdego okresu historii sposobów działalności społeczności naukowych.

[19] K. Konecki, *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana,* Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 18.

[20] T. Kuhn, *Przyroda rewolucji naukowych,* Warszawa 1968, s. 12.

do rewolucji naukowych. *Nauka, która nie decyduje się na zapomnienie swoich prekursorów, musi zniknąć* – twierdzi Kuhn za Whiteheadem.

Nowa teoria, odrzucając poprzednie, nie musi jednak być z nimi sprzeczna, dotyczy bowiem tylko takich zjawisk, które wcześniej – jako obiekty nauki – nie były znane, np. fizyka kwantowa zajęła się fenomenami subatomowymi, które zostały odkryte dopiero w XX w.

Teoria paradygmatów T. Kuhna została stworzona w odniesieniu do nauk ścisłych, głównie fizyki. Okazuje się jednak, że wskazane powyżej cechy nauki posiadają także niektóre dziedziny wiedzy humanistycznej, przede wszystkim językoznawstwo. Ma ono, jak podkreśla W. Chlebda, charakter radykalnie paradygmatyczny; o sposobie uprawiania tej nauki decydują przyjęte założenia ogólne – *ontologiczne, teoriopoznawcze, metodologiczne*[21].

Wybór teorii **funkcjonalizmu strukturalnego i nowego instytucjonalizmu** to próba wyjaśnienia wszelkich zjawisk, procesów, zachowań, zdarzeń dziejących się wokół nas. To zawsze ostateczny cel pracy badawczej. Przyjęte przez autora teorie społeczne pełnią rolę wyjaśniającą, opisową i prognostyczną. Wzbogacają również wiedzę socjologiczną, by móc odpowiedzieć na wszystkie pytania dotyczące społeczeństwa. Jeśli formułuje się myśli, to chce się, by były one prawdziwe, to znaczy sprawdziły się w praktyce.

Funkcjonalizm strukturalny – znany niekiedy jako *„teoria systemów społecznych"*, wyrasta z pojęcia wprowadzonego przez Comte'a i Spencera[22]. W ramach tego *paradygmatu, który każe nam traktować* państwo *jako system, złożony ze składników, z których każdy pełni w całości systemu jakąś funkcję*[23], w aspekcie niniejszej dysertacji umożliwia poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, jaką funkcję pełni potencjał jądrowy w społeczeństwie rosyjskim.

Funkcjonalizm jako orientacja teoretyczna rozwinięty został głównie na gruncie koncepcji E. Durkheima przez T. Parsonsa i R.K. Mertona. Funkcjonaliści postrzegają społeczeństwo jako zorganizowany kompleks wzajemnie ze sobą powiązanych instytucji, zmierzających do integracji i zapewnienia równowagi całemu systemowi społecznemu.

Paradygmat analizy funkcjonalnej stanowi rdzeń koncepcji, procedury i zasad wnioskowania analizy funkcjonalnej, opartej na jedenastu możliwych elementach:

- jakim elementom przypisuje się funkcje?

---

[21] W. Chlebda, *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Opole 1991, s. 6.

[22] August Comte uważał, że głównym czynnikiem sprzyjającym stabilizacji jest wspólnota przekonań wszystkich członków społeczeństwa. Zmianę społeczną widział jako proces ewolucyjny, dzięki któremu społeczeństwo osiąga coraz wyższe stadia rozwojowe. Dzieło Comte'a zostało rozwinięte przez angielskiego socjologa Herberta Spencer'a (1820-1903). Spencer usiłował wyjaśnić porządek i zmiany społeczne przez porównanie społeczeństwa do żywego organizmu. Wg niego socjologia odkrywa podstawowe struktury społeczne i bada, jak ich funkcjonowanie wpływa na funkcjonowanie danego społeczeństwa.

[23] E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce,* Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 14.

- koncepcje konsekwencji obiektywnych (funkcji[24], dysfunkcji[25]),
- koncepcje dyspozycji subiektywnych,
- koncepcje jednostki, której dana funkcja służy,
- koncepcje wymogów funkcjonalnych,
- koncepcje mechanizmów, poprzez które funkcje są spełniane,
- koncepcje alternatyw funkcjonalnych,
- koncepcja kontekstu strukturalnego,
- koncepcja dynamiki i zmiany,
- problemy uprawomocnienia analizy funkcjonalnej,
- problemy implikacji ideologicznych analizy funkcjonalnej.

Ponadto teoria funkcjonalna zawiera trzy problematyczne tezy:

- tezę o funkcjonalnej jedności systemów społecznych,
- tezę o funkcjonalnej uniwersalności elementów sytemu,
- tezę o niezbędności funkcjonalnej elementów dla systemów społecznych.

Jedność – wszystkie części systemu społecznego współdziałają wystarczająco harmonijnie, czyli zgodnie wewnętrznie, nie powodują trwałych konfliktów, których nie można rozwiązać ani uregulować.

Uniwersalność – wszystkie unormowane formy społeczne i kulturowe mają funkcje pozytywne. *W każdym typie społeczeństwa, każdy obyczaj, obiekt materialny, idea i wierzenia spełniają jakąś żywotną funkcję, mają do spełnienia jakiś cel, stanowią niezbędną cześć ...*[26].

Niezbędność – postulat niezbędności składa się z dwóch założeń:

- istnieją pewne funkcje, które są niezbędne w tym sensie, że bez nich społeczeństwo, grupa czy jednostka nie przetrwa.
- pewne formy kulturowe czy społeczne są konieczne do wypełniania owych funkcji[27].

Z kolei **nowy instytucjonalizm** bada zmiany instytucjonalne, zestawiając dwie perspektywy:

- teoretyczno-analityczną, która opiera się na koncepcji racjonalnego wyboru i kwestii przechodzenia od interesów i preferencji indywidualnych do interesów i rozwiązań zbiorowych;

---

[24] Funkcje – to dające się obserwować skutki, które przyczyniają się do adaptacji i modyfikacji danego systemu. Wyróżnia się funkcje jawne i ukryte. Jawne – konsekwencje obiektywne, które przyczyniają się do modyfikacji lub adaptacji systemu, a które są zamierzone i uznane przez jego uczestników. Ukryte – nie są ani uświadomione ani zamierzone.

[25] Dysfunkcje – obserwowalne rezultaty, które ową adaptacje czy modyfikacje pomniejszają.

[26] Zob.: B. Malinowski, *Argonauci zachodniego Pacyfiku*, Dzieła t. III, Warszawa 1981.

[27] Zob.: www.humanista.pl, 2004-07-13.

- historyczno-porównawczą, która podkreśla rolę historii i „zależności od szlaku" tych rozwiązań instytucjonalnych, które usiłuje się wprowadzić w życie.

R. Putnam wyróżnia co najmniej trzy warianty nowej analizy instytucjonalnej:

- wykorzystanie narzędzi teorii gier i wyboru racjonalnego w instytucjonalnym podejściu do rozwiązań zbiorowych;
- analiza ról i procedur instytucjonalnych w organizacjach zbiorowych;
- uwzględnianie ciągłości instytucjonalnego rozwoju w historycznych rozważaniach[28].

W niniejszej dysertacji autor wykorzystuje drugi i trzeci wariant tej teorii. Bada rolę potencjału jądrowego Federacji Rosyjskiej oraz rozwiązania proceduralne wytworzone przez instytucje państwowe. Ponadto uwzględnia historyczną instytucjonalną ciągłość rozwoju wspomnianego potencjału jądrowego Rosji.

Dla zachowania poprawności naukowej autor stosuje również tzw. procedury **triangulacji**. Pod tym pojęciem, podając za Tadeuszem Pilchem i Teresą Bauman, *rozumie się sposób zbierania i opracowywania danych. Dzięki triangulacji badacz ma możliwość zapewnienia sobie wielości spojrzeń na poznawaną rzeczywistość, a przez to wyeliminowania materiałów wątpliwych, nie potwierdzonych przez inne źródła*[29]. Poza wymienionymi zaletami, procedura triangulacji pozwala ponadto dokonać rozróżnienia między danymi ilościowymi i jakościowymi oraz technikami ich zbierania według przyjętych kryteriów: technicznego (funkcjonalnego) i paradygmatycznego. Możliwość takiego rozróżnienia pozwala wyeliminować w procesie badawczym niespójność teorii i paradygmatów, a więc błędnie pojętej triangulacji paradygmatycznej. W procesie badawczym autor zastosował cztery typy triangulacji wyróżnione przez H.K. Dezin'a:

- triangulację danych źródłowych, czyli użycie danych z różnorodnych źródeł;
- triangulację badacza, czyli wprowadzenie do badań wielu obserwatorów lub kontrolerów i wniosków (evaluators / auditors);
- triangulację teoretyczną, tj. użycie wielu perspektyw teoretycznych do zinterpretowania pojedynczego zestawu danych;
- triangulację metodologiczną, czyli użycie wielu metod dla zbadania pojedynczego problemu[30].

Określając założenia teoretyczne badań naukowych, które według W. Zaczyńskiego, są: (...) *wieloetapowym procesem zróżnicowanych wewnętrznie działań mających zapewnić*

---

[28] Zob.: www.humanista.pl, 2004-07-13.
[29] T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych*..., wyd. cyt., s. 354.
[30] K. Konecki, *Studia z metodologii badań jakościowych*..., wyd. cyt., s. 86.

nam obiektywne, dokładne i wyczerpujące poznanie wybranego wycinka rzeczywistości przyrodniczej, technicznej, społecznej lub kulturowej[31], autor przystąpił do określenia ogólnego celu badań, których zadaniem, jak wskazuje T. Pilch, jest: (...) *poznanie umożliwiające działanie skuteczne*[32].

W literaturze metodologicznej spotkać można rozmaite schematy postępowania badawczego, różniące się liczbą, rodzajem i kolejnością czynności badawczych oraz rodzajem badań[33]. W naukach społecznych wyróżnia się dwa typy badań: poznawcze i praktyczne. Przeprowadzone w rozprawie badania mają charakter badań poznawczych. Celem ich jest weryfikacja wstępnych hipotez badawczych, prowadzona w oparciu o przyjęte założenia metodologiczne, które pozwalają stwierdzić, czy i w jakim stopniu dana hipoteza jest zgodna z badaną rzeczywistością[34].

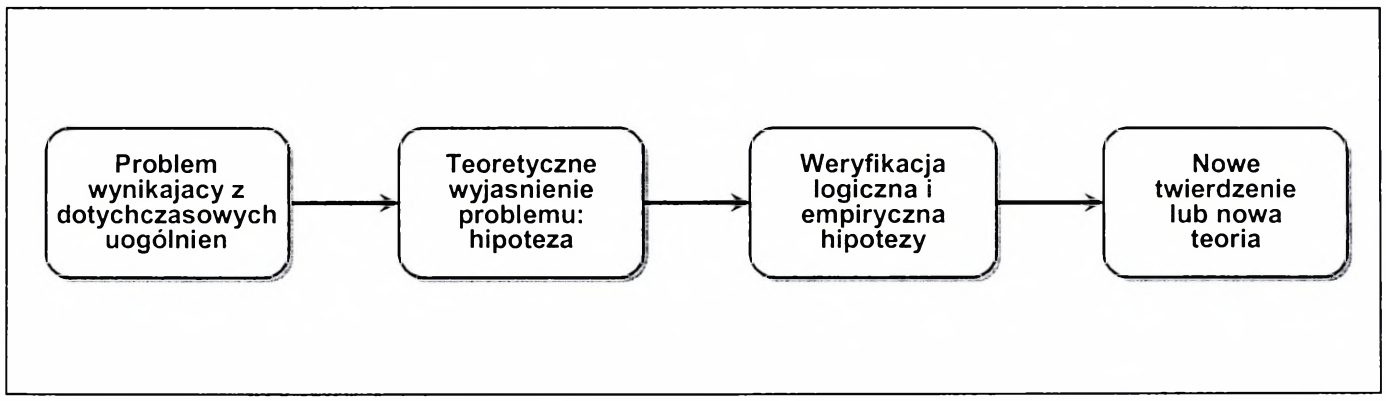

Rysunek 1.1. Schemat badań typu poznawczego

Źródło: J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych,* Wydawnictwo „Śląsk", Katowice 1999, s. 34.

Przedstawiony schemat jest podstawą przebiegu rozwiązywania problemu badawczego w niniejszej dysertacji.

Teoriopoznawczy etap pracy uporządkował dalsze postępowanie badawcze. W związku z tym autor mógł precyzyjnie określić cele i problemy badawcze, hipotezy, metody i techniki badań.

---

[31] W. Zaczyński, *Praca badawcza nauczyciela*, WSiP, Warszawa 1995, s. 9.
[32] T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo „Żak", Warszawa 1995, s. 19.
[33] J. Gnitecki, *Zarys metodologii badań w pedagogice empirycznej*, WSP, Zielona Góra 1993, s. 107-117.
[34] Struktury procesu badawczego opisał i porównał J. Gnitecki, (w:) *Zarysie metodologii badań w pedagogice empirycznej*, wyd. cyt., s. 107-117.

1.3. Cel badań

Celem głównym badań podjętych przez autora jest ustalenie roli poszczególnych elementów, składających się na potencjał jądrowy, w aspekcie kształtowania mocarstwowej pozycji Federacji Rosyjskiej w świecie.

Z głównego celu badań wynikają poniższe szczegółowe cele badawcze, uwzględniające wymogi obiektywistycznej strategii badawczej[35]:

1. Uporządkowanie terminologiczne pojęcia mocarstwo.
2. Poznanie podstawowych zagadnień związanych z tradycją rosyjskiej mocarstwowości oraz próba jej współczesnej interpretacji.
3. Wykazanie ambicji mocarstwowych Rosji, które zawsze jej towarzyszyły i wywierały istotny wpływ na jej aspiracje, niezależnie od tego, że formalnie, przez długie lata nie były one artykułowane.
4. Ustalenie wpływu potencjału jądrowego na gospodarkę rosyjską.
5. Określenie obecnego stanu zaplecza naukowo-technicznego powiązanego z produkcją i wykorzystaniem potencjału jądrowego.
6. Zbadanie struktury oraz scharakteryzowanie elementów wchodzących w skład rosyjskiej „triady jądrowej" (w zakresie poruszanej problematyki).
7. Określenie możliwych kierunków transformacji Strategicznych Sił Jądrowych Federacji Rosyjskiej.
8. Ustalenie możliwości potencjału jądrowego, który determinuje politykę bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej.
9. Określenie rosyjskich regulacji polityczno-prawnych umożliwiających handel surowcami jądrowymi i szerzenie się terroryzmu jądrowego.

1.4. Problem badawczy

Problem badawczy to uszczegółowienie celu badań; umożliwia on dokładniejsze poznanie tego, co rzeczywiście zamierzamy zbadać. To pewne pytanie lub ich zespół, na które odpowiedzi ma dostarczyć badanie.

Sformułowane problemy badawcze ujmują pytania o to, jakie i na ile ogólne relacje miedzy własnościami przedmiotów, zdarzeń czy procesów, którym te przedmioty podlegają,

---

[35] W. Puślecki, *Model pedagogicznej pracy naukowej,* Oficyna Wydawnicza „Impuls", Kraków 2001, s. 24.

mają zostać, opisane lub objaśnione w badaniach[36]. Istotę problemów naukowych stanowią przyjęte założenia, czyli *(...) tezy stanowiące podstawę i punkt wyjścia do dalszych wywodów, główne myśli, zasady czegoś*[37].

Problematykę badań, w obszarze tematu pracy, można ująć w pewien zhierarchizowany system pytań, w których udzielenie odpowiedzi na pytanie ogólne wymaga wcześniejszej odpowiedzi na pytanie bardziej szczegółowe.

Problemy badawcze autor sformułował na podstawie literatury przedmiotu, zgromadzonej przed rozpoczęciem badań. Stan wiedzy o przedmiocie badań pozwolił określić **główny problem badawczy** i wyrazić go w formie pytania: **jakie elementy składają się na potencjał jądrowy Federacji Rosyjskiej i jaką rolę odgrywają one w kształtowaniu jej mocarstwowej pozycji w świecie?**

Rozwiązanie tak sformułowanego głównego problemu badawczego wymagało uzyskania odpowiedzi na następujące pytania (problemy) szczegółowe:

W obszarze kształtowania mocarstwowej pozycji Federacji Rosyjskiej:

1. Jak współcześnie definiuje się pojęcie mocarstwa i z czym się je utożsamia?
2. Jaka jest geneza rosyjskiej mocarstwowości w aspekcie wcześniej zdefiniowanego desygnatu tego pojęcia?
3. Jakie czynniki odgrywały najistotniejszą rolę w kształtowaniu się mocarstwowej pozycji Rosji oraz jak przebiegała ewolucja mocarstwowości Rosji w aspekcie historycznym?
4. Jaki wymiar mocarstwowości reprezentuje dzisiejsza Rosja?
5. Jaka jest aktualna struktura rosyjskiej „triady jądrowej" oraz jakie mogą być kierunki jej dalszej transformacji?
6. Jaka jest polityka wewnętrzna i międzynarodowa Federacji Rosyjskiej w aspekcie posiadania i wykorzystania potencjału jądrowego w ramach bezpieczeństwa narodowego?

W obszarze rosyjskiego potencjału jądrowego:

1. Które dziedziny gospodarki Federacji Rosyjskiej wykorzystują myśl i technologię jądrową?
2. Jaka jest kondycja przemysłu jądrowego Federacji Rosyjskiej (kompleksu wojskowo-przemysłowego i Minatomu)?

---

[36] Zob.: S. Nowak, *Metodologia badań socjologicznych*, Warszawa 1970.
[37] Tamże, s. 242.

3. Jaka jest sytuacja socjalna rosyjskich pracowników naukowych, wojskowych i inżynierów jądrowych?
4. Jakie istnieją przesłanki do dalszego rozwoju technologii jądrowej w Federacji Rosyjskiej?
5. Jaki wpływ na dalszy rozwój militarnego potencjału jądrowego Rosji ma sytuacja polityczno-militarna, ekonomiczna i społeczna?

Ponadto za istotne dla problemu badawczego uznano poszukiwanie odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jakie jest znaczenie proliferacji pierwszego i drugiego poziomu?
2. Jaki charakter posiadają obecne stosunki Rosja – Stany Zjednoczone?
3. Jaki charakter posiadają obecne stosunki Rosja – NATO?
4. Jaki jest zakres i obszar rosyjskiego terroryzmu jądrowego?

1.5. Hipotezy badawcze

Sformułowane problemy badawcze implikują szereg hipotez. O hipotezach, czyli próbnych teoriach dotyczących natury i powiązań poszczególnych obserwacji mówi się, że są najważniejszą umysłową techniką badawczą. To one nadają kierunek badaniom. Ich główną funkcją jest „sugerowanie nowych doświadczeń lub nowych obserwacji”[38].

Powstając jako wynik braku zauważalnej sprzeczności pomiędzy realnie istniejącą rzeczywistością a teoretyczną możliwością jej przekształcania, dotyczą one zarówno teoretycznych, jak i praktycznych uwarunkowań. Zazwyczaj opierają się one na „posiadanym zasobie wiedzy i osobistych doświadczeniach, jak również na twórczym i moralnym przeważnie zaangażowaniu się w sferze poznania i myślenia”[39]. W swojej istocie stanowią one „twierdzenia, których prawdziwości nie zweryfikowano jeszcze i które mogą okazać się zmianami prawdziwymi lub fałszywymi”[40].

Hipoteza poprawnie sformułowana ułatwia organizację badań, co jest szczególnie potrzebne w badaniach dotyczących relacji między zmiennymi[41].

---

[38] W.J.B. Beveridge, *Sztuka badań naukowych*, Warszawa 1963, s. 62.
[39] M. Łobocki, *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa 1982, s. 74.
[40] Z. Zaborowski, *Wstęp do metodologii badań pedagogicznych*, Wrocław 1973, s. 13.
[41] M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych,* Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2000, s. 26.

W stosunku do przedstawionych wcześniej szczegółowych problemów badawczych przyjęto następujące hipotezy robocze:

W zakresie mocarstwowości Rosji:

Największe osiągnięcia w realizowaniu polityki wielkomocarstwowej osiągnęła Rosja na niwie militarnej, której awangardę stanowiła i stanowi broń jądrowa. Wraz z narodzinami broni jądrowej, środka o ogromnej sile rażenia, wyodrębnił się nowy wymiar walki o supremację Rosji na świecie. Poczucie hegemonizmu Rosji wynika z różnych przesłanek, z których broń jądrowa należy do czynników najistotniejszych. **Stworzony na potrzeby globalnej konfrontacji i odstraszania militarnego arsenał jądrowy w znacznej mierze determinuje współczesny mocarstwowy status Rosji i pomimo zakończenia zimnowojennej retoryki, nadal pełni istotną funkcję w polityce zewnętrznej i wewnętrznej Federacji Rosyjskiej.**

W zakresie potencjału jądrowego Federacji Rosyjskiej:

Wielkość militarnego potencjału jądrowego Federacji Rosyjskiej ulega przewartościowaniu, co jest bezpośrednio związane z wymogami prognozowanych wyzwań stojących przed Armią Rosyjską. Restrukturyzacja rosyjskich Strategicznych Sił Jądrowych (SSJ), ich uzbrojenia i wyposażenia oraz dostosowywanie do zmian w sytuacji wojskowo-politycznej są procesem, którego zakończenia nie da się precyzyjnie przewidzieć. Jednocześnie utrzymanie aktualnego potencjału jądrowego, co było dotychczasowym celem polityki państwa, jest w perspektywie najbliższych lat niemożliwe. Należy zatem oczekiwać, że zmiany w SSJ Federacji Rosyjskiej na najbliższe lata zostaną ukierunkowane głównie na wzrost możliwości precyzyjnego rażenia i zmniejszenie wrażliwości systemów tych broni na zniszczenie, co osiągnięte zostanie przede wszystkim poprzez modernizację istniejących systemów, wprowadzenie do uzbrojenia nowszych wyrzutni oraz wycofanie z uzbrojenia starszych typów strategicznych pocisków rakietowych. Należy sądzić, że głównym elementem rosyjskiej triady jądrowej staną się bombowce strategiczne, uważane za najbardziej „elastyczny" środek oddziaływania, przyczyniając się tym samym do rozwoju tej – bardzo dochodowej – gałęzi rosyjskiego przemysłu zbrojeniowego.

1.6. Metody badań

Cechą znamienną nauki jest metoda, która określa formy i przebieg każdej ludzkiej działalności. Teoria i praktyka potwierdzają, że prawdziwy postęp w jakiejkolwiek dziedzinie

wiedzy i działalności naukowej nie jest możliwy bez świadomego i celowego odwoływania się do ściśle określonych metod badawczych[42]. W związku z tym nieodzownym warunkiem skutecznego rozwiązania sformułowanych problemów badawczych jest wybór możliwie obiektywnej, trafnej i rzetelnej metody badawczej określającej sposób postępowania.

Wybór metody dokonanej przez autora wynikał z wybranego typu badań (badanie poznawcze) oraz ze specyfiki przedmiotu badań.

W niniejszej dysertacji autor wykorzystał metodę **analizy dokumentów.** Do analizy wybranych przez autora dokumentów pisanych, zastosowano się do koncepcję P. Atteslandera i korzystano z następujących dokumentów:

1. Zebranych w sposób systematyczny:
   a. dokumenty naukowe (sprawozdania naukowe, artykuły w czasopismach naukowych, artykuły w monografiach konferencyjnych, monografie naukowe),
   b. opracowania statystyczne (roczniki, okresowe sprawozdania, zestawienia),
   c. dokumenty kompilacyjne – dzieła pochodzące od wielu autorów.
2. Dokumenty okolicznościowe:
   a. dokumenty osobiste (autobiografie, pamiętniki, dzienniki),
   b. notatki (protokoły, zapisy na taśmie filmowej),
   c. sprawozdania (doniesienia, meldunki, raporty)[43].

Autor zdawał sobie sprawę, że koniecznym warunkiem wystarczająco trafnej i rzetelnej analizy dokumentów jest zarówno ich autentyczność, jak i wiarygodność. Dlatego podejmując się tej analizy w szczególny sposób zabiegał o poznanie ich autentyczności lub o to, by zapewnić im wymaganą autentyczność[44] oraz udowodnić lub zatroszczyć się o wiarygodność ich twórców[45].

Ponadto w trakcie badania autentyczności dokumentów zachodziła potrzeba ustalenia ich kompletności, tzn. udowodnienia, że nie ma innych ważnych źródeł informacji i że stanowią one specjalnie wyselekcjonowany zestaw.

---

[42] Stanisław Kamiński zauważa i przyjmuje, że *problematyka poznania i problematyka metody utożsamiają się.* Zob.: S. Kamiński, *Nauka i metoda. Pojecie nauki i klasyfikacja nauk,* TN KUL, Lublin 1992, s. 16.

[43] J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych,* Wydawnictwo „Śląsk", Katowice 1999, s. 154-158.

[44] Przez autentyczność autor rozumie podobnie jak Mieczysław Łobocki uświadomienie sobie następujących spraw:
- *czasu powstania dokumentów i miejsca ich pochodzenia,*
- *adekwatności zawartych z nich treści z podejmowanym problemem badawczym,*
- *stopnia, w jakim zasługują one na zaufanie pod względem naukowym, czyli spełnienia stawianych badaniom naukowym wymagań metodologicznych,*
- *oryginalności (pierwotności) czy raczej sfałszowania lub dalekiego od oryginału (wtórnego) albo jego bardziej lub mniej udaną kopię.* Zob.: M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych...,* wyd. cyt., s. 218.

[45] Zob.: J. Topolski, *Metodologia historii*, Wyd. 3 poprawione i uzupełnione, Warszawa 1984, s. 359 i n.

Kolejną ważną sprawą w analizie dokumentów było ustalenie warunków i okoliczności, w jakich one powstały, oraz wiarygodności twórcy dzieła. W tym drugim przypadku autorowi przydatne okazały się sugestie R. M. W. Travers'a, który proponował, aby każdy dokument rozpatrywany był również pod kątem następujących pytań:

1. *Czy autor dokumentu był wyszkolonym (wnikliwym), czy raczej niewyszkolonym (powierzchownym) obserwatorem opisanego przez niego zdarzenia?*
2. *W jakiej relacji znajdował się autor w stosunku do opisanego zdarzenia, tj. czy był bezpośrednim jego świadkiem, czy też opisywał je na podstawie zgromadzonych informacji, niejako z drugiej ręki i nie zawsze prawdziwych?*
3. *W jakim stopniu autor w swych relacjach pozostawał pod presją otoczenia i czy pragnął uniknąć odpowiedzialności za przedstawienie obiektywnego stanu rzeczy?*
4. *Jaki cel przyświecał autorowi dokumentu, tzn. czy pragnął on jedynie poinformować innych o danym zdarzeniu, czyli spowodować, by o nim nie zapomniano, czy też usiłował przede wszystkim wywrzeć szczególne wrażenie na swych przyszłych czytelnikach, odreagować własne napięcie psychiczne, czy po prostu postąpił tak z osobistej potrzeby podzielenia się swymi spostrzeżeniami itp.?*
5. *W jakim stopniu autor dokumentu był ekspertem opisywanych zdarzeń?*
6. *Czy autorowi dokumentu nie przeszkadzały w obiektywnym opisie zdarzeń, np. pewien charakterystyczne dla niego sposób nazbyt górnolotnego wyrażania się i przesadnie ubarwiający przedstawianą przez niego rzeczywistość?*
7. *Czy autor dokumentu miał odwagę zamieścić jakieś kompromitujące informacje lub takie, których ujawnienie mogłoby przysporzyć mu wiele kłopotów, np. spowodować pozwanie go o zniesławienie?*[46]

Zachowując poprawność naukową, za radą Wundta i Sienkiewicza, autor dokumenty poddał potrójnej analizie: elementarnej, przyczynowej i logicznej[47].

Powyższą analizę P. Sienkiewicz uzupełnia analizą systemową. Autor na potrzeby niniejszej dysertacji zastosował **analizę elementarną, analizę przyczynową i analizę systemową**.

- **analiza elementarna** – *ma charakter opisowy, polega na rozkładaniu przedmiotu badań na elementy, bez dopatrywania się wzajemnych stosunków między nimi.*

---

[46] R.M.W. Travers, *An introduction to educational research*, Wyd. 2, New York 1964, s. 119 in.
[47] P. Sienkiewicz, *Analiza systemowa. Podstawy i zastosowania,* MON, Warszawa 1994, s. 37.

Ten rodzaj analizy jest zabiegiem przygotowującym do analizy przyczynowej, choć może on mieć samoistną wartość praktyczną[48].

- **analiza przyczynowa** – *(zwana też funkcjonalną) bada związki między składnikami danego zjawiska pod względem przyczyn i skutków. Stąd też często nazywana jest analizą przyczynowo- skutkową*[49].
- **analiza systemowa** – *opiera się na podejściu systemowym, tzn. traktowaniu i rozpatrywaniu badanego przedmiotu (zjawiska, procesu) jako systemu. W podejściu systemowym można wyróżnić następujące cechy działania poznawczego i praktycznego:*
  - *traktowanie danego obiektu jako systemu,*
  - *traktowanie tego systemu jako obiektu złożonego z wzajemnie powiązanych podsystemów,*
  - *traktowanie danego systemu jako elementu (podsystemu) należącego do większego systemu,*
  - *świadome posługiwanie się modelem systemu o określonym poziomie rozdzielczości w rozwiązywaniu problemów decyzyjnych*[50].

1.7. Techniki badań

Wybór metody badań dokumentów warunkuje techniki badań rozumiane jako[51] *czynności praktyczne, regulowane starannie wypracowanymi dyrektywami, pozwalającymi na uzyskanie optymalnie sprawdzalnych informacji, opinii, faktów* [52].

Dla celów terminologicznych niniejszej rozprawy autor przyjmuje, za Tadeuszem Pilchem i Teresą Bauman, za zasadne rozróżnienie pojęcia techniki od narzędzia badawczego w sposób logiczny i następujący: *O ile technika badawcza ma znaczenie czasownikowe i oznacza czynność, np.: obserwowanie, prowadzenie wywiadu, to narzędzie badawcze ma znaczenie rzeczownikowe i służy do technicznego gromadzenia danych z badań (...). Wyróżnione pojęcia zachowują względem siebie określony stosunek zakresowy (...), można jednak stwierdzić, że metoda jest pojęciem najszerszym i nadrzędnym w stosunku do techniki*

---

[48] T. Mendel, *Metodyka pisania prac doktorskich,* Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2002, s. 43, Zob. także: W. Pytkowski, *Organizacja badań,* s. 111 i in.
[49] T. Mendel, *Metodyka pisania* ..., wyd. cyt., s. 43.
[50] P. Sienkiewicz, *Analiza systemowa...,*wyd. cyt., s. 37.
[51] T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych...*, wyd. cyt., s. 71.
[52] Zob.: A. Kamińskim, *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej,* (w:) *Metodologia pedagogiki społecznej,* R. Wroczyński, T. Pilch (red.), Wrocław 1974.

i narzędzia. Technika z kolei jest pojęciem podrzędnym wobec metody i nadrzędnym w stosunku do narzędzia badawczego. To ostatnie zaś ma zakres najwęższy i jest pojęciem podrzędnym zarówno wobec pojęcia metody, jak i pojęcia techniki badawczej[53].

Opierając się na powyższych definicjach, technikami zastosowanymi w badaniach są:

- **bezpośrednia technika analizy dokumentów**[54] **(analiza klasyczna),**
- **wnioskowanie dedukcyjne.**

Bezpośrednia technika analizy dokumentów [55] **(analiza klasyczna)** polega na dowolnym opisie i interpretacji treści analizowanego dokumentu. Fakt ten utrudniał, a niekiedy uniemożliwiał intersubiektywne sprawdzanie końcowego wyniku dokonanej w ten sposób analizy. Jednakże dla rzetelności wybranej techniki autor zastosował dwie możliwe techniki wyróżniane w wybranej technice klasycznej: **analizę wewnętrzną i analizę zewnętrzną.**

Analiza wewnętrzna – *polega na dokładnym poznaniu treści dokumentu, właściwym ich rozumieniu i wyjaśnieniu, w tym także „na wyodrębnieniu z kontekstu tekstu składników pierwszoplanowych, myśli przewodnich i istniejących między nimi wzajemnych więzi"*[56]. *Jest równoznaczna z jakościową analizą dokumentów i dotyczy interesującego badacza problemu.*

Analiza zewnętrzna – *jest uzupełnieniem analizy wewnętrznej. Polega na ustaleniu czasu, warunków i okoliczności, w jakich powstał dany dokument, a także jego identyfikacji z autorem i adresatem, dla którego został sporządzony, czy też ewentualnego wpływu, jaki wywarł na bieg określonych wydarzeń. Również w tym przypadku ustaleń powyższych dokonuje się głównie, opierając się na własnych domniemaniach czy ocenach*[57].

Z kolei **wnioskowanie dedukcyjne** to świadomy proces rozumowania, w którym do uznanej za prawdziwą racji dobieramy nieznane pod względem wartości logicznej następstwo. We wnioskowaniu wyróżnia się trzy człony:

- **prawo stwierdzające związek racji z następstwem,**
- **racje, która jest przesłanką rozumowania,**
- **konkluzję.**

Podając szerzej za K. Ajdukiewiczem *wnioskowanie to proces myślowy, w którym na podstawie zdań już uznanych za prawdziwe, dochodzi się bądź do nowego zdania dotąd nie*

---

[53] T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań* ..., wyd. cyt., s. 72.
[54] W. Puślecki, *Model pedagogicznej pracy naukowej*..., wyd. cyt., s. 31.
[55] Tamże, s. 31.
[56] W. Zaczyński, *Praca badawcza nauczyciela*..., wyd. cyt., s. 165.
[57] M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*..., wyd. cyt., s. 222.

uznanego, bądź do wzmocnienia pewności innego zdania w jakimś stopniu już uznanego. Zdania już uznane, będące punktem wyjścia przy wnioskowaniu, nazywają się przesłankami, a zdanie będące punktem dojścia – wnioskiem (konkluzją) z tego zdania[58]. Dlatego też autor dla celów niniejszej dysertacji oparł się na wnioskowaniu dedukcyjnym, zwanym też niezawodnym. Przez proces ten rozumie się takie wnioskowanie, *w którym z danej przesłanki (danych przesłanek) logicznie wynika określony wniosek, czyli każde rozumowanie, w którym zdanie stanowiące w danym wnioskowaniu następstwo może być uznane w sposób pewny*[59]. Innymi słowy jest to przechodzenie z jakiejś racji do następstw lub od pojęcia ogólnego do zawartego w nim pojęcia szczegółowego.

1.8. Organizacja badań

Prowadzenie analiz, wyciąganie wniosków w obszarach nauk wojskowych, socjologii, politologii, ekonomii, historii i metodologii nie może istnieć bez ustawicznego wartościowania, to znaczy przyjmowania i odrzucania hipotez, klasyfikacji, hierarchizacji pojęć i kategorii. Idąc za radą L. Krzyżanowskiego[60], rozwinięcie i porządkowanie systemu wiedzy, opisanie wykrytych prawidłowości, zostało przez autora poprzedzone zidentyfikowaniem aspektów wykorzystywania energii jądrowej w gospodarce rosyjskiej. Układ i dobór działań poznawczych w czasie realizacji wymienionych czynności badawczych dokonany został na bazie swoistych wytycznych metodycznych, które zawiera następująca definicja: *Wartości, do których urzeczywistnienia jakiś podmiot dąży, wpływają bezpośrednio lub za pośrednictwem postaw i motywów na zachowanie się, w tym na działania ludzi i stanowią kryteria wyboru celów indywidualnych oraz zinternalizowanych celów zbiorowych, wspólnych*[61].

Zaprezentowana przez autora dysertacja ma charakter pracy teoretycznej, co znaczy, *że autor opierając się faktach już znanych, wynikających z badań własnych lub cudzych, zmierza do ustalenia mechanizmu pewnych zjawisk, ontologicznego uporządkowania twierdzeń, rozumowania i wniosków. (...) W odróżnieniu od syntetycznych, prace teoretyczne opierają się na dedukcji, choć bez wątpienia każda teoria jest syntezą*[62].

---

[58] Zob.: K. Ajdukiewicz, *Logika pragmatyczna,* Warszawa 1974, s. 113-116.
[59] Tamże, s. 113-116.
[60] L. Krzyżanowski, *O podstawach kierowania organizacjami inaczej – paradygmaty, filozofia, dylematy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 205.
[61] L. Krzyżanowski, *Podstawy nauki zarządzania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1985, s. 205.
[62] T. Mendel, *Metodyka pisania...,* wyd. cyt., s. 33.

Żyją na ziemi dwa wielkie narody, które – choć odmienne były ich początki – zdają się zmierzać ku jednym celom. Są to Rosjanie i Angloamerykanie...ich punkty wyjścia są różne i odmienne są ich drogi, lecz na mocy tajemnych planów Opatrzności zdają się powołani do tego, by kiedyś w rękach każdego z nich znalazły się losy połowy świata.

Alexis de Tocqueville, 1835[63]

ROZDZIAŁ II

FUNKCJE I ISTOTA MOCARSTWA W UJĘCIU TEORETYCZNYM I PRAGMATYCZNYM

Znajomość historii Rosji w różnych jej wymiarach – terytorialnym, militarnym i kulturowym – pozwala zrozumieć jej specyfikę i odmienność od innych państw. Historia Rosji zawiera karty wskazujące wręcz na wrodzone cechy tego narodu do bycia państwem dominującym na arenie międzynarodowej.

Przedstawiona w niniejszym rozdziale synteza badań porządkuje pojęcia stosowane w terminologii związanej z określeniem pojęcia mocarstwo. W dostępnej literaturze przedmiotu spotyka się z dużą jego dowolnością interpretacyjną, związaną z używaniem pojęć, których desygnaty nie zostały jeszcze nigdzie zdefiniowane, np.: potęga, imperium i wiele innych. Pojęcia te rozumiane są najczęściej intuicyjnie i trudno dokonywać przekazu wyników naukowego poznania, przy takim stanie wiedzy językowej. Dlatego też niniejszy cel wymieniany jest na pierwszym miejscu, a powstały na tej bazie problem badawczy rozwiązywany się w pierwszej kolejności.

Drugim celem w niniejszym rozdziale było wyjaśnienie podstawowych zagadnień związanych z tradycją rosyjskiej mocarstwowości oraz próba jej współczesnej interpretacji. Po trzecie – wykazanie, że ambicje mocarstwowe Rosji zawsze jej towarzyszyły oraz wywierały istotny wpływ na jej aspiracje, niezależnie od tego, że formalnie, przez długie lata nie były tak nazywane. Ostatnim podejmowanym problemem jest analiza roli religii – kościoła prawosławnego, która jest tym większa im większe było i jest zagrożenie bytu państwowości rosyjskiej.

---

[63] Cyt. za: A. De Tocqueville, *O demokracji w Ameryce*, przeł. B. Janicka, M. Król, Kraków 1996, s. 463.

Do wskazanych problemów badawczych niniejszego rozdziału sformułowane zostały problemy szczegółowe, w postaci pytań badawczych dotyczących przedmiotów, zjawisk czy procesów, które znalazły się w polu zainteresowania[64] tej pracy:

1. Jak współcześnie definiuje się pojęcie mocarstwa i z czym się je utożsamia?
2. Jaka jest geneza rosyjskiej mocarstwowości w aspekcie wcześniej zdefiniowanego desygnatu tego pojęcia?
3. Jakie czynniki odgrywały najistotniejszą rolę w kształtowaniu się mocarstwowej pozycji Rosji oraz jak przebiegała ewolucja mocarstwowości Rosji w aspekcie historycznym?
4. Jaki wymiar mocarstwowości reprezentuje dzisiejsza Rosja?

W badaniach posłużono się analizą dokumentów, która *„stanowi metodę lub technikę badawczą polegającą na opisie i interpretacji naukowych dociekań w procesie uczenia się, pracy produkcyjnej, zabawy lub innego rodzaju działalności zakończonej bardziej lub mniej gotowym produktem"*[65]. Uzyskane tą drogą materiały badawcze zweryfikowały przyjęte hipotezy. W sposób istotny uwiarygodniły one gromadzone w toku badań materiały.

2.1. Płaszczyzny rozumienia pojęcia „mocarstwo"

Istotnym problemem w tworzeniu niniejszej dysertacji było zróżnicowanie pojęć: mocarstwo, imperium, potęga. Po dokonaniu analizy semantycznej, etymologicznej, historycznej i politologicznej zostanie uzasadniony wybór pojęcia „mocarstwa". Należy zdawać sobie sprawę z tego, że to pojęcie jest również denotacją desygnatów innych pojęć, które używane są w definiowaniu, identyfikowaniu i opisywaniu pewnych cech państw.

Etymologicznie pojęcie to wywodzi się z łacińskiego słowa *imperium* i oznacza władzę, dowództwo, rozkaz. Pojęcie to sporadycznie było używane już w 1584 r. Natomiast pojęcie mocarstwo charakteryzowane jest jako wielka moc, silna władza. Od 1466 r. używane w znaczeniu politycznym „potężne państwo". Pojęcie potęga określające moc, siłę, w pierwszej połowie XVII wieku miało znaczenie wtórne, wywołane podobieństwem do łac. *potentia,* które przedkłada (p. potencja) formalne **potężność,** lecz już drugiej połowie XVII w. oznaczało derywat wtórny od potężny[66].

---

[64] S. Nowak, *Metodologia badań socjologicznych*, PWN, Warszawa 1970, s. 220.
[65] M. Łobocki, *Metody badań pedagogicznych*, PWN, Warszawa 1978, s. 227.
[66] *Etymologiczny słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 2000, s. 554, t.1, s. 204, t.2, s. 724, t.2.

Z kolei, *Słownik antonimów* (1995), E. Dąbrówki i E. Geller interpretuje ww. pojęcia dokładnie tak samo, przypisując im znaczenie kolonii[67]. Zaś w słowniku pod red. St. Skorupki, pojęcia te traktowane są jako synonim pojęcia – państwo[68]. Konieczne jest zatem na wstępie zdefiniowanie, przytoczenie i odpowiednie zinterpretowanie pojęć, które znacznie zwiększa obszar poznania. W literaturze tematu uważa się, że pojęciem wyjściowym do pojęcia mocarstwo jest pojęcie państwa. Desygnat tego pojęcia utożsamia się z wszelkimi wiadomościami o procesach związanych z powstawaniem i rozwojem państw. Dlatego wydaje się wręcz niezbędne przypomnienie definicji państwa. Przyjmuje się, bowiem, że historia ekspansji państw rozpoczęła się z momentem pojawienia się pierwszych organizmów państwowych. Istnieje bardzo wiele definicji państwa. Ważniejsze w dziejach myśli polityczno-prawnej próby definiowania państwa, to m.in.: koncepcja Arystotelesa, trójelementowa definicja państwa G. Jellinka, ujęcie państwa przez katolicką naukę społeczną, marksistowska wizja państwa.

Arystoteles (384 – 322 p.n.e.) określał państwo jako pewną wspólnotę (organizację) różnych grup ludzi niezbędnych dla jego istnienia[69]. Państwo w tym ujęciu to wspólnota równych, tzn. tylko tych obywateli, którzy pełnili służbę wojskową i uczestniczyli w pracy ciał obradujących. Dla istnienia państwa niezbędni są jednak także ludzie nie będący obywatelami: chłopi, rzemieślnicy i wszelakiego rodzaju robotnicy. Grupa ludzi pozbawiona podmiotowości politycznej jest konieczna dla zrealizowania przez państwo jego celu, to jest zapewnienia swym obywatelom możliwe doskonałego życia (państwo jest wspólnotą równych, mającą na celu możliwie doskonałe życie)[70].

G. Jellinek (1815 – 1911), twórca trójelementowej definicji państwa, jako jego elementy składowe wymienia ludność, terytorium i władzę najwyższą (państwo jest korporacją osiadłego ludu, wyposażoną w bezpośrednią, samorodną władzę zwierzchnią lub też – by użyć wzmocnionego obecnie określenia – wyposażoną w bezpośrednią, samorodną władzę korporacją terytorialną)[71]. Trójelementowa definicja państwa ma szczególne znaczenie w prawie międzynarodowym publicznym, pozwala bowiem na odróżnienie państwa od innych organizacji występujących w stosunkach międzynarodowych. Zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych państwami są suwerenne jednostki geopolityczne.

---

[67] E. Dąbrówka, E. Geller, *Słownik antonimów,* MCR, Warszawa 1995, s. 136, s. 203, s. 351.
[68] *Słownik wyrazów bliskoznacznych,* (red.) S. Skorupka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
[69] Arystoteles, *Polityka*, Wrocław 1953, s. 16.
[70] K. A. Wojtaszczyk, *Kompendium wiedzy o państwie współczesnym,* LIBER, Warszawa 2000, s. 10.
[71] G. Jellinek, *Ogólna nauka o państwie,* Warszawa 1921, s. 50.

W *„Międzyamerykańskiej Konwencji o Prawach i Obowiązkach Państw"* z 26 grudnia 1933r. państwo jako podmiot prawa międzynarodowego powinno posiadać następujące atrybuty:

- stała ludność,
- określone terytorium,
- rząd, zdolność utrzymania stosunków z innymi państwami[72].

Natomiast **katolicka nauka społeczna**, czerpiąc z poglądów Tomasza z Akwinu (1225 – 1274), traktuje państwo jako społeczność doskonałą, samowystarczalną, niezależną i samorządną. Istnienie państwa wiąże się ściśle z występowaniem pewnego porządku prawnego oraz władzy, która by go chroniła, miała możliwość zaspokojenia potrzeb obywateli oraz gwarantowała im pokój od zewnątrz. Zaś marksistowska koncepcja zakłada, że państwo jest organizacją przymusową, służącą klasie panującej[73].

Polski filozof **Czesław Znamierowski** (1888 – 1967) twierdził, że państwo jako organizacja władcza, unormowana konstytucją, jest niezbędne dla społeczności o większej liczbie członków, żyjących na większym terytorium. Celem państwa jest ochrona i obrona członków tej grupy oraz utrzymanie porządku wewnętrznego. W państwie występują:

- rządzący,
- politycznie bierni,
- nie zorganizowana masa, tj. rządzeni[74].

Rozpatrując rozwój Rosji od jej początków aż do dnia dzisiejszego, państwo rosyjskie doskonale przystosowało się do ówczesnych teorii państwowości. Spełniając wszystkie cechy państwa – Rosja podążała jednak za nowymi trendami i teoriami na temat roli państwa i jego społeczeństwa. Jedną z wczesnych teorii była **teoria umowy społecznej** z przełomu XVII i XVIII wieku, choć w innej postaci znana już były w starożytności. Za jej twórcę i ojca uchodzi francuski myśliciel Jan Jakub Rousseau. Przedstawicielami tej koncepcji są również Hobbes, Locke, Spinoza, Grocjusz. Zwolen, w Rosji – Radiszczew, w Polsce – Hugo Kołłątaj. Teoria ta traktuje „lud" jako źródło wszelkich uprawnień władczych państwa jako źródło władzy. Wszyscy wyznawcy tych poglądów, traktują państwo jako wynik zawartej umowy, jako wytwór świadomej działalności ludzi, którzy do chwili powstania owej umowy, a w jej wyniku państwa, pozostali w stanie pierwotnym „naturalnym". W teorii umowy społecznej wyróżnić możemy dwa podejścia: niektórzy traktują umowę między

---

[72] L. Gelberg, *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów* ,Warszawa 1958, t. II, s. 356.
[73] C. Znamierowski, *Wiadomości elementarne o państwie,* Warszawa 1948, s. 18.
[74] Tamże, s. 19.

TEISTYCZNA Tomasz z Akwinu (1225–1274)	- Powstanie państwa wiąże się z działaniem istoty nadprzyrodzonej. - W starożytności głoszono, iż państwo zostało zorganizowane przez tego lub innego boga. - W późniejszej wersji tej koncepcji od Boga wywodzi się sama zasada władzy, natomiast istniejące konkretnie państwa traktuje się jako dzieło ludzi.
UMOWY SPOŁECZNEJ J.J. Rousseau (1712–1788) T. Hobbes (1588–1679) J. Locke (1632–1704)	- Państwo jest następstwem szczególnego rodzaju umowy, zawartej między członkami społeczeństwa bądź między nimi a władzą. - Okres przedpaństwowy był okresem anarchii i zagrożenia bezpieczeństwa jednostek (Hobbes) lub epoką pokoju, wolności i dobrobytu (Locke).
PODBOJU I PRZEMOCY L. Gumplowicz (1838–1909)	- Państwo jest następstwem podboju rządzonych przez rządzących. - Powstające w wyniku podboju państwo utrwala podporządkowanie zwyciężonej większości, a podział rządzących i rządzonych opiera się ma odmienności pochodzenia i różnicy ras.
MARKSISTOWSKA F. Engels (1820–1895)	- Państwo wyrosło w ustroju rodowo-plemiennego, jako konsekwencja różnorodnych przeobrażeń i procesów, a zwłaszcza pojawienia się własności prywatnej oraz podziałów i specjalizacji pracy, a w konsekwencji klas społecznych. - Rezultatem tych przeobrażeń było przekształcenie się wspólnoty rodowej w państwo.

Rysunek 2.1. Niektóre koncepcje genezy państwa

Źródło: K. A. Wojtaszczyk, *Kompendium wiedzy o państwie współczesnym,* LIBER, Warszawa 2000, s. 15.

społeczeństwem a władzą (władcą) jako fakt historyczny, który dał początek organizacji państwowej, inni widzą w niej jedynie hipotezę uzasadniającą władzę państwową i jej

odpowiednią organizację. Zaletą tych poglądów była ich postępowa funkcja społeczna, podważająca ideologię feudalną. Jej postępowość tkwiła i w tym, że posłużyła do skonstruowania postępowej tezy o suwerenności ludu, który na mocy umowy społecznej zlecał jedynie monarsze wykonywanie władzy. W każdym przypadku nadużywania uprawnień przez monarchę druga strona umowy (lud) mogła zerwać taki kontrakt, cofnąć pełnomocnictwa władcze lub ograniczyć panującego w wykonywaniu obowiązków jedynie powierzonych[75].

Wiek XIX to czas **teorii podboju,** tj. koncepcji zwracających uwagę na różne momenty jako czynności państwowotwórcze. Teorie te są dziełem głównie Dühringa, Gumplowicza. Pewne ideowe przesłanki tych poglądów były znane w starożytności jako indywidualistyczne koncepcje teorii siły greckich sofistów Kaliklesa i Trazymacha, którzy traktowali państwo jako wytwór silnych jednostek. Założenia tych koncepcji opierają się na podstawowym przesłaniu idealizmu historycznego, że tylko działalność wybitnych jednostek, grup, plemion, ras w sposób decydujący określa rozwój historyczny. Jako wynik teoria podboju upatruje powstanie państwa w zastosowaniu przemocy z zewnątrz. Takie stanowisko zajmował Dühring. Jego ogólna teza głosi, że polityka – w danym przypadku zastosowanie przemocy – w sposób zasadniczy określa rozwój ekonomiczny i powstanie państwa. W innym wariancie, po Dühringu, teorię podboju przedstawia prawnik i socjolog L. Gumplowicz w pracy *Der Rassenkampf* (*Walka ras).* Jest to jeden z najbardziej znanych wariantów teorii podboju. Zasadnicza teza Gumplowicza to stwierdzenie, że dla historii decydujące znaczenie ma walka ras. Powstanie państwa Gumplowicz wyjaśnia starciem odmiennych rasowo plemion, ujarzmieniem jednego plemienia przez inne. Plemię zwycięskie ustanawia władzę. Państwo jest więc narzędziem ujarzmiania pokonanego plemienia reprezentującego rasę różną niż rasa plemienia zwycięskiego. Koncepcja Gumplowicza wywarła wpływ na wielu uczonych w Europie. Mimo iż zarzucono w niej tezę o walce ras jako motorze w rozwoju historii, to wiele elementów przetrwało w poglądach zwolenników teorii podboju (np. Kautsky, Cunow). Mimo, że same akty podboju odegrały pewną rolę przy powstawaniu konkretnych państw, to znaczenie, jakie podbój odgrywał w historii w ogóle, teoria ta przedstawia w niewłaściwych proporcjach[76].

Na współczesny charakter państwa rosyjskiego, wywarła wpływ **teoria procesu rozwarstwienia klasowego**. Stworzona została przez F. Engelsa. Według niego decydujące

---

[75] G. L. Seidler, H. Groszyk, J. Malarczyk, A. Pieniążek, *Wstęp do nauki o państwie i prawie,* MORPOL, Lubin 2000, s. 25-30.

[76] Tamże, s. 25-30.

znaczenie dla powstania państwa i jego rozwoju miały procesy zachodzące wewnątrz społeczeństwa. Swoje poglądy na ten temat przedstawił w pracy wydanej w 1885 r., którą zatytułował *O pochodzeniu rodziny, własności prywatnej i państwa.* Stwierdzał on, iż historia społeczeństwa pierwotnego, a więc społeczeństwa nie znającego instytucji państwa, jest znacznie dłuższa niż społeczeństw żyjących pod panowaniem władzy państwowej. Państwo pojawia się dopiero wówczas, gdy wraz ze wzrostem wydajności pracy kształtuje się własność prywatna, co powoduje, że równe pod względem ekonomicznym społeczeństwo rozpada się na klasy. Tak więc w procesie rozwarstwienia klasowego społeczeństw widzi F. Engels główną przyczynę powstania państwa. Korzeni organizacji państwowej dopatruje się on w tym okresie rozwoju społeczeństwa przedpaństwowego, który nazywamy ustrojem rodowo-plemiennym.

Ród jest to wspólnota społeczna i gospodarcza powstała na gruncie więzi krwi we wczesnym okresie rozwoju społeczeństwa. W wymiarze gospodarczym ród był organizacją, gdzie członkowie zobowiązani byli pomagać sobie wzajemnie, kiedy wspólnie wytwarzali i związani byli wspólnym spożyciem. Na skutek wielkich społecznych podziałów pracy, kiedy to następuje oddzielenie się pasterstwa od rolnictwa, następnie od rolnictwa oddziela się rzemiosło, kiedy wyodrębnia się zawód kupca, a także poprzez doskonalenie narzędzi produkowania, dobrze dotychczas funkcjonująca organizacja rodowo-plemienna staje się w obiektywny sposób niewystarczającą formą zorganizowania. Nierówności ekonomiczne doprowadzają do różnego rodzaju sprzeczności i konfliktów. Skala ich wzrasta wraz ze wzrostem ekonomicznego rozwoju organizacji rodowej.

W miarę upływu czasu ustrój społeczeństwa rodowego zaczyna tracić swą podstawę. Organy rodu z narzędzi rodowego samorządu zaczynają się przekształcać w narzędzia ucisku i przemocy. W ramach rodu coraz częściej zaczynają występować przeciwstawne interesy, w obliczu których organizacja rodowa, przystosowana do społeczeństwa równych, okazała się niewystarczająca. Jej miejsce zajmuje powstająca organizacja państwowa.

Reasumując, zdaniem Engelsa, są trzy podstawowe przyczyny, które złożyły się na powstanie instytucji państwa:

- wzrost wydajności pracy i wielkie społeczne podziały pracy,
- ukształtowanie się własności prywatnej,
- rozpad społeczeństwa na klasy i powstanie w związku z tym sprzeczności klasowych.

Engels, opierając się na historii europejskiej, wyróżnia trzy zasadnicze formy powstania państwa:

1. Klasyczną formą powstania państwa jest droga, jaką formowało się państwo ateńskie, które powstało bezpośrednio z przeciwieństw klasowych rozwijających się wewnątrz społeczeństwa rodowo-plemiennego.
2. Drugą drogę powstania państwa stanowi przykład Rzymu. Tam społeczeństwo rodowe staje się zamkniętą arystokracją pośród licznego, stojącego poza rodem plebsu, pozbawionego praw, ale obciążonego obowiązkami. Zwycięstwo plebsu rozsadza stary ustrój rodowy i na jego ruinach wznosi się państwo, które wchłania zarówno plebs, jak i arystokrację rodową.
3. Trzecia droga – to powstanie państwa jako bezpośredni wynik zdobycia cudzych terytoriów, dla których władania ustrój rodowy okazuje się nieprzydatny. Tak powstało państwo z plemion germańskich, które zawojowało Rzym.

Głoszona w XIX w. teoria F. Engelsa o pochodzeniu państwa, stała się w wieku XX podstawą marksistowskiej interpretacji genezy i istoty państwa. Była modyfikowana i uzupełniana przez różnych przedstawicieli tego kierunku. Od początku swego powstania oraz w czasie późniejszym wywoływała polemiki naukowe, a także ideologiczne, głównie ze strony przedstawicieli solidaryzmu społecznego[77].

Następnym po pojęciu państwa desygnatem mocarstwa jest termin **potęga**. Według J. Stefanowicza rozwój i wzrost potęgi jest pierwotnym motywem działania państw na arenie międzynarodowej[78]. Jedną z dróg zwiększania potęgi jednostek politycznych jest ekspansja terytorialna – poprzez podbój (metoda zanikająca) lub w sposób mniej lub bardziej dobrowolny. Rozrost jednostek politycznych ma jednak swoje granice wydolności – początkowo korzyści przeważają nad kosztami, w końcu przychodzi moment odwrócenia relacji – cena płacona za dodatkowe nabytki przewyższa korzyści. Im większe rozmiary jednostki politycznej, tym większe zróżnicowanie etniczne i kulturowe ludności, tym mniejsza spójność wewnętrzna. Odnosi się to zwłaszcza do wszelkich koalicji. Ma to z kolei wpływ na rodzaj rządów i prowadzoną politykę – większa jednostka wymaga większej centralizacji i hierarchii[79]. Wśród wyznaczników potęgi J.G. Stoessinger wymienia:

- geografię,
- zasoby naturalne,
- ludność,

---

[77] Tamże, s. 25-30.

[78] J. Stefanowicz, *Motywacje rzeczywiste a motywacje deklarowane decyzji w polityce zagranicznej,* (w:) *Stosunki międzynarowdowe – problemy badań i teorii,* PWN, Warszawa 1983, s. 239-240.

[79] R. Aron, *Siła koalicji jest zawsze mniejsza niż suma sił, jakimi dysponuje ona na papierze,* Rzeczpospolita, z dn. 27 - 28.05. 2000, s. 67.

- formę rządów,
- charakter narodowy,
- morale narodu,
- ideologię,
- przywództwo narodowe[80].

Równoważenie terminów mocarstwo i potęga nie jest jednak właściwe, dlatego budując współczesną definicję mocarstwa posiłkować można się pojęciem potęgi a w szczególności jego wymiarami, które odpowiadają charakterowi pojęcia wyjściowego. W dostępnej literaturze potęga jednostek politycznych pozwala wyróżnić trzy wymiary:

- ekonomiczny,
- militarny,
- demograficzno-przestrzenny.

Łącząc ze sobą poszczególne wymiary otrzymamy następujące formy potęgi:

- ekonomiczną,
- ekonomiczno-militarną,
- ekonomiczno-demograficzno-przestrzenną,
- militarną,
- demograficzno-przestrzenno-militarną,
- demograficzno-przestrzenną.

Żaden z wymienionych wymiarów potęgi nie jest bezpośrednio uzależniony od wielkości państwa – każdy z nich mówi tylko o przewadze wybranej grupy elementów[81]. Na potrzeby zdefiniowania pojęcia mocarstwo w ujęciu historycznym Rosji zostały wybrane i dostosowane trzy podstawowe wymiary: demograficzno-przestrzenny, militarny i kulturowy. Jak łatwo zauważyć, wymiar ekonomiczny został zamieniony na wymiar kulturowy, ponieważ bardziej eksponuje on charakter mocarstwowości Rosji niż jego siła ekonomiczna.

Potęga demograficzno-przestrzenna opiera się przede wszystkim na ludności i terytorium (i w pewnym zakresie na położeniu geograficznym). Z natury rzeczy ma ona charakter bierny, państwo oparte na takiej potędze może odgrywać pewną rolę na arenie międzynarodowej tylko w najważniejszych pułapach ilościowych (jak np. Chiny czy Indie). Demograficzno-geograficzny charakter potęgi nie jest związany bezpośrednio z wielkością

---

[80] J. G. Stoessinger, *The Might of Nations. World Politics in Our Time,* New York 1969, s. 16.
[81] M. Sułek, *Podstawy potęgonomii i potęgometrii,* Kieleckie Towarzystwo Edukacji Ekonomicznej, Kielce 2001, s. 35.

państwa – mogą tu występować państwa duże, średnie i małe. Przykłady: Chiny, Indie, Pakistan, Indonezja, Egipt, Iran, Irak.

Potęga militarna charakteryzuje państwa o średnim i wysokim poziomie rozwoju gospodarczego i dużym stopniu militaryzacji. Potęgi (mocarstwa) militarne mają z reguły duży wpływ na stosunki międzynarodowe, ale jest on w dużej mierze nienaturalny, wymuszony – dopóki potęga militarna nie zostanie oparta na solidniejszej bazie ekonomicznej, wpływ ten nie będzie trwały. Przykłady potęgi militarnej: b. ZSRR, Turcja i w mniejszej mierze Izrael[82].

Potęga kulturalna charakteryzuje się wysokim wpływem czynników kulturogennych takich jak religia, ideologia, indoktrynacja kulturowa. Państwa, które można określić jako potęgi (mocarstwa) kulturowe, odgrywają ważną rolę w stosunkach międzynarodowych. Często potęga (mocarstwo) kulturalna wsparta jest potęgą militarną. Przykłady potęgi kulturalnej: Iran, Irak, Izrael, Afganistan, Japonia, Indie.

Dodatkowo potęgę (patrz mocarstwo) można podzielić ze względu na stopień zharmonizowania grup elementów tworzących daną potęgę. Z tego punktu widzenia można wyróżnić:

- potęgę jednowymiarową,
- potęgę dwuwymiarową,
- potęgę wielowymiarową.

Potęga jednowymiarowa opiera się na jednej grupie elementów; na jednej grupie potęgi. Jest to więc potęga o najbardziej zwichniętej strukturze wewnętrznej[83].

Z punktu widzenia stosunków międzynarodowych ważne jest, jaka grupa elementów tworzy wspomniany jeden wymiar. Potęga demograficzno-przestrzenna jest z zasady niezdolna do realizacji celów agresywnych, ale np. potęga militarna owszem. Wydaję się, że duża siła militarna i słaba baza ekonomiczna podtrzymują agresywne zamiary i dlatego jest ona bardzo niebezpieczna. Jednostronny charakter potęgi zawęża znaczenie zakres możliwych do zastosowania środków – jej skuteczność nie jest duża.

---

[82] Tamże, s. 36.

[83] Według Z. Brzezińskiego, rola Związku Radzieckiego jako potęgi światowej była ograniczona do jednego wymiaru – militarnego. (Zob.: Z. Brzeziński, *Potęga ZSRR i dylematy zachodu,* (w:) Z. Brzeziński, *Myśli i działanie w polityce międzynarodowej,* ANEKS, Londyn 1988, s. 5-17). Opinię tę przyjmuje również K. Gadżijew, pisząc: *„Związek Radziecki był supermocarstwem o nierównych wymiarach, który słabość ekonomiczną kompensował polityczną dyscypliną, siłą wojskową i bogatymi zasobami naturalnymi. Tym nie mniej statusu mocarstwa nie da się utrzymać bez określonego poziomu możliwości ekonomicznych".* (Zob.: K. Gadżijew, Geopolitika, Moskwa 1997, s. 243.)

Potęga dwuwymiarowa opiera się ma dwóch grupach elementów. Jej struktura wewnętrzna jest nadal wątpliwa, ale bardziej harmonijna niż w przypadku potęgi jednowymiarowej.

Potęga wielowymiarowa oznacza, że kształtowana jest ona w sposób zharmonizowany poprzez co najmniej trzy grupy elementów. Niższą formą potęgi wielowymiarowej jest *potęga trójwymiarowa,* która opiera się na trzech grupach elementów. Bez względu na konkretną postać, potęga trójwymiarowa charakteryzuje się dość harmonijną strukturą wewnętrzną, co pozwala na stosowanie dość zróżnicowanych form oddziaływania o sporej skuteczność[84].

Kolejnym desygnatem pojęcia mocarstwa jest pojęcie **imperium**. Oba pojęcia są często zamiennie używane. Odpowiadając na pytanie, co to jest imperium, należy wspomnieć o jego starożytnym rodowodzie. Termin imperium pochodzi z języka łacińskiego. Imperium posiada w tym języku ok. 18 podstawowych znaczeń[85] (rozkaz, prawo wydawania rozkazów, naczelne dowództwo, władza, potęga, władza rzymskie magistratury, władza rzymskiego narodu, później władza cesarska, panowanie, zwierzchnictwo, państwo rzymskie, Cesarstwo Rzymskie, Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego, Królestwo, księstwo terytorialne, osoba urzędnika). Według tego samego słownika pojęcie to wywodzi się od takich łacińskich słów jak: *imperium* (możność, moc, władza, władza urzędowa godność, urząd, władztwo na rzeczy), *civitas potens* (potężne miasto, siła, władza, zwierzchnictwo, potęga, uznanie, wpływ, możność, przewaga, władztwo, jednowładztwo – p. singularis, ludowładztwo – p. populi, zdolność, skuteczność), *potentissima*[86].

Podobną interpretację pojęcia imperium podaje *Słownik wyrazów obcych,* Warszawa 1995, pod red. Elżbiety Sobol. Imperium to wielkie potężne państwo, zwykle o ustroju monarchistycznym, podporządkowujące sobie inne kraje.

1. W starożytnym Rzymie najwyższa władza cywilna i wojskowa przysługująca w okresie republiki konsulom, później cesarzom rzymskim.
2. Państwo rzymskie wraz z podbitymi krajami.
3. *Prawn.* władza państwa, instytucji nadająca uprawnienia do stosowania przymusu[87].

Termin **imperium**, jak widać z powyższych przykładów słownikowych, oznacza zarówno władzę najwyższą, posłuszeństwo wobec tej władzy, jak i sam przedmiot władania. Początkowo termin imperium odnosił się do despotycznych rządów dowódcy wojskowego.

---

[84] M. Sułek, *Podstawy potęgonomii ...,* wyd. cyt., s. 38.
[85] *Słownik łacińsko polski dla prawników i historyków,* (red.) J. Sondal, Kraków 1997, s. 156, s. 254.
[86] Tamże, s. 156, s. 766.
[87] *Słownik wyrazów obcych*, (red.) E. Sobol, PWN, Warszawa 1995, s. 464.

Imperatorami nazywano zwycięskich wodzów, którzy przybywali do Rzymu, aby „odbyć triumf". Z czasem imperium zaczęło się przekształcać w złożony porządek polityczny, gdy rozległy obszar zarządzany jest z jednego centrum. Imperium obejmowało zarówno demokracje, despotyczne władania, kraje sojusznicze, podbite prowincje, jak i wpółsuwerenne pogranicze. Tak więc imperium oznaczało nie tylko wielki obszar, ale także jego polityczne uporządkowanie. *Imperium* przede wszystkim realizuje się na określonym obszarze i w stosunku do różnych organizmów politycznych. Od połowy wieku XVI zaczęło się jednak w Europie pojawiać wiele imperiów. W drugiej połowie XVII w. pretensje do pierwszeństwa wśród monarchów, oparte na prawach boskich i tradycji, uznano za przestarzałe. Nową koncepcję imperium dobrze wyraził brytyjski dyplomata sir William Temple: *„Naród zamieszkujący rozległe obszary ziemi i obejmujący [wielką] liczbę ludności dochodzi z czasem do dawnego określenia »królestwo« lub nowoczesnego – »imperium« (empire)"*[88]. W ten sposób w Europie Zachodniej termin imperium zaczął oznaczać rozszerzanie się władzy króla poza granice jego królestwa. Imperium przekształciło się w otwarty system polityczny, złożony z kilku różnorodnych elementów. Król, wykraczając poza granice swojego królestwa, stawał się imperatorem. Przykładowo imperium brytyjskie obejmowało zarówno królestwo Anglii, jak i amerykańskie kolonie, posiadające w istocie status republik.

Trudno jest oczywiście odpowiedzieć na pytanie, w którym momencie ekspansja państwa powoduje, że przekształca się ono w imperium. Niewątpliwe jest natomiast to, że imperium musi charakteryzować się uniwersalnym typem świadomości politycznej. Imperium powstaje nie po prostu w wyniku ekspansji, ale w wyniku ekspansji cywilizacyjnej. Istnienie każdego realnego imperium opiera się więc na wyobrażeniu o idealnym – duchowym lub świeckim imperium światowym. W sferze symbolicznej przejawem tego idealnego imperium światowego był chociażby herb Związku Radzieckiego, w którego centrum znajdowała się kula ziemska z zaznaczonymi czerwonym kolorem konturami ZSRS. Kontury te były aktualizowane w miarę tego, jak zmieniały się granice imperium realnego. Można zatem przypuszczać, że realne imperia pojawiają się i znikają, trwalsza jest natomiast funkcja imperium w porządku światowym[89]. Dzieje ludności to historia przemijania jednych imperiów i narodzin nowych. Tworzone imperia przybierały postać jednego dużego kompleksu ziem połączonych ze sobą terytorialnie, jak np.: Cesarstwo Rzymskie, Cesarstwo

---

[88] M. Mączak, *Rządzący i rządzeni. Władza i społeczeństwo w Europie wczesnostarożytnej*, Warszawa 1986, s. 66.

[89] W. Marciniak, *Rozgrabione imperium,* ARCANA, Kraków 2001, s. 12-29.

Karola Wielkiego, imperium Arabów, Mongołów i Turków, monarchia habsburska, Rosja, Prusy i USA w XIX w. lub forma państwa kolonialnego.(...) Proces wyzwalania kolonii nie zakończył rywalizacji o sfery wpływów, ale zmienił jej charakter. Kraje te, zwane Trzecim Światem, stały się obszarem, na którym toczyła się konfrontacja już nie między dawnymi państwami imperialnymi, lecz pomiędzy blokiem państw zachodnich, z USA na czele a światowym ruchem komunistycznym, któremu przewodził Związek Radziecki, który kontynuował imperializm carów zwany internacjonalizmem. Dążył on do zbudowania własnej hegemonii, światowego imperium komunistycznego. Zdaniem Lenina imperializm miał być największą i ostatnią formą rozwoju kapitalizmu[90].

Dla czasów nowożytnych najbardziej adekwatne jest rozumienie imperium jako systemu politycznego, obejmującego rozległe, ściśle politycznie powiązane terytoria, których centrum (władza najwyższa i centralne instytucje polityczne) stanowi autonomiczną jednostkę[91]. Szczególne znaczenie zaś mają w ujęciu *Encyklopedii politologii* (1999), obok konkretnych uwarunkowań historycznych, względy natury ekonomicznej i potrzeba współzawodnictwa, konkurencji i dominacji, które stanowiły główne przyczyny polityki imperialnej. Dochodziły do tego jeszcze motywy o charakterze ideologicznym, takie jak: poczucie wyższości własnej religii, narodu, rasy, państwa, ustroju politycznego oraz przekonanie o szczególnej misji cywilizacyjno-kulturowej. Ostatecznym celem imperializmu jest uzyskanie hegemonii na jakimś obszarze, regionu, czy kontynencie, a czasem nawet w wymiarze globalnym[92]. Ruś jest przykładem państwa, które ze względu chociażby na warunki naturalne, było stworzone do tego, aby szybko adaptować imperialne formy władzy. Od samego początku stosunki panowania przyjęły tam formę imperium – centrum *(grad)* panowało nad prowincjami *(obłasti)*. Pierwotnie imperialny charakter władzy na Rusi związany był z jej militarnym i kolonialnym charakterem. W Rosji imperialna forma rządów związana była z pojęciem cara. Zaś za czasów Związku Radzieckiego zasadnicza różnica pomiędzy imperium radzieckim a innymi imperiami – wschodnimi lub zachodnimi – polegała na tym, że jego centrum stanowiło nie jakieś narodowe terytorium lub miasto, ale sekta „prawdziwych internacjonalistów" („komuniści nie mają swojej ojczyzny"), której celem było utworzenie utopijnej Światowej Radzieckiej Republiki Socjalistycznej i zlanie się wszystkich narodów[93].

---

[90] *Encyklopedia politologii,* (red.) W. Sokoł, M. Żmigrodzki, t.1, Kanton Wydawniczy Zakamycze 1999, s. 127-128.
[91] Zob.: S. Eisenstadt, *Empires*, (w:) *International Encyclopaedia of Social Sciences*, T.V. New York 1968.
[92] *Encyklopedia politologii*, wyd. cyt., s. 127-128.
[93] W. Marciniak, *Rozgrabione imperium*, wyd. cyt., s. 12-29.

W odniesieniu do pojęcia mocarstwo zamiennie używane są także takie określenia, jak: mocarstwo światowe, dominujące, uniwersalne, globalne, supermocarstwo. Podstawowym atrybutem mocarstwa jest potęga lub siła, przejawiająca się w możliwościach takich działań, które pozwalają skutecznie wpływać na zachowanie innych uczestników stosunków międzynarodowych. Rozbieżności dotyczą natomiast problemu, które ze składników potęgi czy siły stwarzają takie możliwości. W ujęciu tradycyjnym siła państwa wynika z posiadanych zasobów, czyli potencjału gospodarczego i militarnego, wielkości terytorium, liczby ludności, atrakcyjności kulturowej. W podejściu neorealistycznym potęga jest postrzegana jako zdolność do ustalania reguł gry i określeniu wyników negocjacji. Ujęcie hegemoniczne lub strukturalne definicji siły eksponuje możliwości wyboru i kształtowania struktur gospodarki światowej, narzucania dominujących wartości i ustalaniu takich wzorców postępowania, które muszą postrzegać inne państwa, ich instytucje polityczne, elity. Za niezbędny element należy uznać także sprawny ośrodek podejmowania decyzji. Czasami można spotkać się z takim pojęciem, jak mocarstwo selektywne, np. mocarstwo militarne lub ekonomiczne, ale dominujące tylko w jednej dziedzinie i nie zapewniające możliwości skutecznego oddziaływania na innych uczestników stosunków międzynarodowych. Uprawnione wydaje się natomiast rozróżnienie ze względu na przestrzenny zakres oddziaływania, czyli podział na mocarstwo regionalne i globalne. Na przestrzeni dziejów mocarstwami zostawały te państwa, które stały na czele zwycięskiej koalicji wygrywającej wojny. Obecnie ze względu na potencjał nuklearny, jaki jest w posiadaniu niektórych państw oraz niewyobrażalne skutki jego użycie dla cywilizacji w ewentualnym konflikcie globalnym, pojawia się problem selekcji mocarstw. Potwierdzeniem statusu mocarstwowego jest miejsce stałego członka Rady Bezpieczeństwa ONZ, w skład, którego wchodzą: USA, Rosja, ChRL, Francja, Wielka Brytania,. Wśród państw kandydujących do tego grona najczęściej wymienia się Niemcy i Japonię. Główna rola mocarstw polega na przeciwdziałaniu występującej w stosunkach międzynarodowych anarchii, aby nie przekształciła się w chaos. Wzajemne relacje miedzy mocarstwami ustala się z reguły w oparciu o zasadę równowagi sił[94].

*

* *

[94] *Encyklopedia politologii,* wyd. cyt., s. 191.

Podsumowując treści przytoczonych definicji, zgodzić się należy z poglądami, że wszystkie dotychczasowe próby definiowania mocarstwa są niewystarczające i ukazują tylko niektóre jego aspekty. Mocarstwo jest pojęciem teoretycznym, uznawanym za kategorię interdyscyplinarną, do posługiwania się którą czują się równie kompetentnymi socjolodzy, psycholodzy, politolodzy, teoretycy państwa i prawa oraz teolodzy. Jednak we wszystkich przedstawionych definicjach, chociaż z różnym natężeniem akcentowania, pojawiają się elementy wspólne. Są nimi: siła militarna, znaczny obszar, silna władza, charakter narodowy, morale narodu, źródła kulturowe, doświadczenia historyczne, struktura społeczna, ideologia i przywództwo narodowe. Dlatego też pojęcie mocarstwowość należy rozpatrywać wyłącznie w wymiarze konkretnego wydarzenia i konkretnego środowiska. Szukając wspólnego zbioru elementów odnieść można się do wyrazów bliskoznacznych słowa mocarstwo. Związek mocarstwowości z imperium i potęgą nie wyczerpuje jeszcze relacji występujących w tym systemie (układzie). Jednak powyższe i wcześniejsze wyjaśnienia są wystarczające na potrzeby niniejszej pracy i poruszanej problematyki, odpowiedzią na większość pytań i wątpliwości wysuniętych na początku rozdziału.

Pojęcie mocarstwo zawiera w sobie oba przytoczone i wyjaśnione pojęcia (potęga, imperium). Jednakże dla celów uszczegółowienia tego pojęcia należy wymienione terminy używać osobno, w zależności od charakteru rozpatrywanego zjawiska. Należy rozgraniczać te dwa pojęcia w następujący sposób. Potęga to zdolność państwa do użycia swych materialnych (siła militarna, technologia, zasoby gospodarcze, zasoby ludzkie) i niematerialnych (religia, ideologia, struktura społeczna) zasobów w sposób, który wpłynie na zachowanie innych państw. Imperium zaś to władza, jak i sam przedmiot władania na pewnym obszarze zarządzanym jednak według określonego uporządkowania politycznego. Dopiero suma tych dwóch terminów czyni pojęcie mocarstwa pełnym. Wyróżnić można różne rodzaje (kryteria) mocarstwowości: militarne, geopolityczne, gospodarcze, naukowe czy moralne. Zatem mocarstwowość danego państwa należy rozpatrywać wg różnych kryteriów, w określonym kontekście jego kwalifikacji przedmiotowo-metodycznych. Dopiero takie podejście jest najbardziej uzasadnionym czynnikiem spajającym wielokontekstowość pojęcia mocarstwo i w takim ujęciu jest używane w całej pracy.

2.2. Historia Rosji w aspekcie jej mocarstwowości

Ukazanie ewolucji mocarstwowości Rosji na przestrzeni lat w aspekcie historycznym nie jest zadaniem łatwym. Należy przede wszystkim znaleźć wymiary stanowiące o tożsamości tego państwa, takie, które odgrywały najistotniejszą rolę w historii narodu rosyjskiego. Śledząc historię Rosji – przyglądamy się narodzinom i rozwojowi pewnej cywilizacji, którą uznać można za nową jakość w geohistorycznej siatce cywilizacji wytworzonych przez gatunek ludzki. Dzieje Rosji są interesujące głównie z uwagi na intensywność występujących przemian, procesów i zjawisk na tak odmiennym pod względem geograficznym, przyrodniczym i klimatycznym obszarze, jak Eurazja. Rozumienie historii wymaga nie tylko znajomości wydarzeń i umieszczenia ich na osi czasu. Należy jeszcze wydarzenia te przypisać odpowiednim miejscom w przestrzeni. Historia Rosji jest historią jej granic[95] i historią treści, jakie nadawano jej słowem lub czynem, a także sił, które świadomie lub bezwiednie działały na rzecz uzależnienia od siebie sąsiednich obszarów. Historię Rosji można określić zatem jako historię konfliktów. Konfliktów między Rosją a tym, co z zewnątrz hamowało ją lub odpychało[96]. Dlatego trudno wyobrazić sobie badanie dziejów ekspansywnej polityki Rosji bez studiowania mapy (załącznik 2), która w sposób symboliczny nadaje datom wartości przestrzenne. Data zamykająca ten podrozdział, to data zakończenia II wojny światowej. Nie została ona wybrana przypadkowo. W rzeczywistości odpowiada zerwaniu ciągłości związanej z walką ze wspólnym wrogiem – faszyzmem, oraz rozpoczęcia tzw. „zimnej wojny" i pojawienia się w militarnych arsenałach nowego uzbrojenia – broni jądrowej. Wydarzenia te wywarły istotny wpływ zarówno na miejsce ZSRR w świecie, jak i na całą radziecką politykę zewnętrzną. A przez to z kolei – choć w różnym stopniu, zależnie od powojennych czasów – na gospodarkę, na instytucje i stosunki społeczne, na życie umysłowe, na obyczaje, a nawet na psychikę jednostek. Rok 1945 jest datą symbolizującą koniec pewnego sojuszu, a jednocześnie początek nowej rywalizacji, w której dopiero co zastosowana broń jądrowa nadała nowy wymiar i nowy kształt. Z takiej właśnie perspektywy dobrane zostały fakty, które stanowią treść tego podrozdziału. Autor prezentuje ujęcie, które pozwoli zrozumieć fakty, tak istotne dla badanej problematyki. Dlatego też liczbę dat i wydarzeń historycznych z nimi związanych ograniczono do

---

[95] Zob.: A. Kozłowski, *Rosja wyparta z Europy. Geopolityka granicy pokoju brzeskiego 1918 r.*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000.

[96] Zob.: Z. Brzeziński, *Plan gry. USA vs ZSRR*, Bicentennial Publishing Corporation, New York 1987.

niezbędnego minimum. Minimum potrzebnego do wyciągnięcia wniosków – właściwych poruszanej problematyce.

2.2.1. Świat bizantyjski 610 – 1453

Pięć wieków temu, po raz pierwszy państwo, nazwane z czasem Rosją, uformowało swoje zachodnie granice. Granice, które do złudzenia przypominają współczesny kształt. Przegląd dziejów historii narodu rosyjskiego należałoby rozpocząć od przeniesienia się na zachodnie tereny ówczesnej Europy, gdzie panowało Cesarstwo Rzymskie ze swoją kulturą i ambicjami terytorialnymi. Niemalże od samego początku imperium rzymskie dążyło ku wschodowi, przyciągane dobrobytem gospodarczym Egiptu i Azji Zachodniej. Czynnikiem hamującym była utrata prowincji zachodnich na rzecz germańskich najeźdźców i nacisk sasanidzkiej Persji na wschodnie granice cesarstwa. Za Justyniana Zachód został zaniedbany, a imperium rzymskie stało się greckojęzycznym państwem, od czasów Herakliusza (610–641) znanym jako Bizancjum. Herakliusz zwycięsko zakończył konflikt z Persją, zajmując Niniwę w 628 r., ale w tym samym niemal czasie Bizancjum stanęło wobec dwóch niebezpieczeństw: islamu i żywiołu słowiańskiego. Jednakże po klęsce dwóch arabskich oblężeń Konstantynopola (673–677 i 717–718) imperium podjęło energiczną kontrofensywę. Bazyli II Bułgarobójca (976–1025) nawet próbował rozszerzyć granice państwa do ich poprzedniego zasięgu: Arabowie wycofali się do Palestyny, Rusini ponieśli klęskę pod Silistrą, a Bułgarzy, którzy znajdowali się już 100 km od Konstantynopola, poddali się. Plany obejmowały także powrót na dawne tereny bizantyjskie w Italii. Jednak ciągłe wyprawy wojenne nadwerężyły finanse państwa, przyczyniając się także do głębokich zmian społecznych. Mimo kolejnych prób odzyskania utraconych terytoriów, granice stale się kurczyły[97].

Niezwykle ważnym wydarzeniem było pojawienie się w XI w. Turków Seldżuckich. Ich zwycięstwo nad Bizancjum pod Mantzikertem w 1071 r. zmusiło cesarza Aleksego I (1081–1118) do zwrócenia się do Zachodu o pomoc. Te przesłanki, jak również napięta sytuacja w Europie, doprowadziły do zorganizowania pierwszej wyprawy krzyżowej (1096–99) pod pretekstem ochrony chrześcijańskich pielgrzymów. Było to niebezpieczne przedsięwzięcie, ponieważ rządzący Europą Zachodnią Frankowie mniej byli zainteresowani niesieniem pomocy Bizancjum, a bardziej stworzeniem własnych księstw w Palestynie i Azji Mniejszej. Normanom z kolei, którzy kontrolowali już Sycylię i tereny bizantyjskie w Italii, chodziło o dalsze zdobycze w Grecji. Natomiast miasta włoskie, z Wenecją na czele, chciały

---

[97] M. Łożeński, *Anatomia ekspansji. Od Rurukowiczów do Genseków*, wyd. Wolne Pismo MOST 1987, s. 5-9.

zwiększyć swój udział w handlu śródziemnomorskim. Po całym wieku krwawych konfliktów uczestnicy czwartej krucjaty w 1204 r. zdobyli i splądrowali Konstantynopol i podzielili imperium bizantyjskie, zakładając państewka łacińskie na Bałkanach. Cesarstwo łacińskie nie istniało długo. Greckojęzyczna ludność nie była z niego zadowolona i nowa dynastia Paleologów odtworzyła greckie cesarstwo w 1261 r. Jednakże nowe państwo było tylko cieniem dawnego imperium[98]. Wkrótce potem w Azji Mniejszej osiedlili się Turcy Osmańscy, po czym zajęli europejskie tereny Bizancjum, co oznaczało ostateczny jego koniec. Stolica Cesarstwa Wschodniego padła w 1453 r.

Dzieje imperium bizantyjskiego to historia wielkich osiągnięć i wielkich klęsk. Przez wieki przekazywało ono kulturę rzymską na tereny zamieszkane przez barbarzyńców, którzy je atakowali. Swoją kulturę Bizancjum przeszczepiło ludom bałkańskim i Rusi. „*Upadły dwa Rzymy* – krótko po 1453 r. pisał ruski mnich – *ale ciągle istnieje trzeci, a czwartego nigdy nie będzie*". Chodziło mu o Moskwę, która stała się spadkobierczynią Bizancjum[99].

2.2.2. Wczesna Ruś 862 – 1480

Trzy czynniki ukształtowały wczesną historię Rusi: przesuwanie się słowiańskiego osadnictwa na wschód, wpływ Wikingów z północy (znanych Słowianom jako Waregowie) i, co najważniejsze, specyficzne uwarunkowania przyrodnicze, czyli podział na lesiste centrum i północ oraz na stepowe południe. Ruś średniowieczną (988–1480), można podzielić na dwie równej długości epoki. Od przyjęcia chrześcijaństwa (988) do podboju mongolskiego (1237) Ruś, chociaż trwająca w rozbiciu dzielnicowym, pozostaje jednorodnym cywilizacyjnie obszarem w kręgu cywilizacji bizantyjskiej. Równie długa druga epoka po podboju mongolskim (1237–1480) utrwala nie tylko podział polityczny, ale i cywilizacyjny Rusi na trzy części: Ruś Nowogrodzką na północy, Ruś Kijowską na zachodzie i Ruś Moskiewską na wschodzie[100].

Przed przybyciem Wikingów w IX w. Słowianie zaczęli osiedlać się nad środkowymi biegami rzek, karczując lasy i żyjąc z rolnictwa, łowiectwa i handlu skórami, podczas gdy plemiona koczownicze z Azji, jak na przykład Pieczyngowie, zajmowali trawiaste obszary południa. Początkowo Słowianie opierali się Waregom, ale w 862 r. poprosili Wikinga Ruryka o ochronę przed atakami Pieczyngów. Ponieważ większość rzek Rusi płynie południkowo, stanowiły one wielkie ułatwienie dla handlu między Morzem Bałtyckim

[98] Tamże, s. 10-13.
[99] Tamże, s. 5.
[100] A. Kozłowski, *Rosja wyparta z Europy...*, wyd. cyt., s. 9.

a Morzem Czarnym. Z tego też powodu Wikingowie próbowali zapanować nad tymi drogami wodnymi i sąsiadującymi terenami. Ruryk zajął Nowogród, jego następcy posunęli się na południe do Smoleńska, a następnie wzdłuż Dniepru do Kijowa (882). Główny trakt handlowy stworzony przez Wikingów przebiegał od Zatoki Fińskiej Newą, przez Ładogę do rzeki Wołchow, a następnie do Dniepru i przez Morze Czarne do Bizancjum. Wielki książę Światosław (962–72) prowadził kampanie na południu i wschodzie, znacznie powiększając obszar Rusi Kijowskiej, która utrzymywała ścisłe stosunki z Bizancjum – najważniejszym partnerem handlowym. Od Cesarstwa Wschodniorzymskiego państwo ruskie przyjęło chrześcijaństwo za czasów księcia Włodzimierza Świętego (980–1015). Jednocześnie Kijów nawiązał liczne kontakty z zachodem. Jedna z wnuczek Włodzimierza wyszła za mąż za króla Francji, inna za króla Węgier, trzecia zaś za króla Norwegii. Pół wieku później konflikty dynastyczne i brak spójności administracyjnej państwa doprowadziły do osłabienia Rusi. Pojawiła się też nowa fala najazdów koczowników, Połowców, którzy przerwali umocnienia zbudowane przez Światosława i Włodzimierza. W 1093 r. Kijów znalazł się w ich rękach. W związku z tym nastąpił exodus na północ i na bezpieczniejsze tereny między Oką i Wołgą. Powstało tam wiele nowych miast (np. Włodzimierz, Suzdal, Rostów i Twer) oraz kilka nowych organizmów państwowych, przede wszystkim księstwo włodzimiersko-suzdalskie obejmujące szybko rozwijające się centrum handlowe w Moskwie (pierwsze wzmianki z 1147r.) oraz ziemia nowogrodzka, która stworzyła wielką potęgę handlową (handel skórami), rozciągającą się po Arktykę i Ural. Jednocześnie na południu Nowogród Siewierski, Włodzimierz Wołyński i Halicz również uniezależniły się od zwierzchnictwa Kijowa. Do ostatecznego upadku starego porządku przyczyniła się inwazja Mongołów. W latach 1237–1238, poruszając się wzdłuż zamarzniętych rzek, dotarli oni na północ i zaatakowali bogate miasta księstwa włodzimiersko-suzdalskiego. W latach 1239–1240 przemieszczali się przez południową Ruś, systematycznie niszcząc osiedla i miasta, w tym Kijów. Nowogród, choć ominęła go mongolska nawałnica z powodu wiosennych roztopów, stał się celem najazdów Szwedów i Niemców kolonizujących obszary nadbałtyckie. Dopiero książę Aleksander pokonał ostatecznie Szwedów w 1240 r. nad Newą (stąd jego przydomek „Newski"), Niemców zaś w 1242 r. na lodach jeziora Pejpus. Mimo sukcesów Nowogród musiał odczuć sąsiedztwo mongolskie, atakowany przez Złotą Ordę nad dolną Wołgą, gdy równocześnie państwo litewskie podjęło ekspansję na tereny byłej Rusi Kijowskiej. Inwazja mongolska miała długotrwałe skutki. Zniszczenie wielu miast wstrzymało rozwój handlu i produkcję rzemieślniczą, a likwidacja mieszczaństwa ułatwiła powstanie władzy autokratycznej, która naśladowała tatarskich zdobywców w terrorze i wyzysku. Upadek

Kijowa spowodował zniszczenie kulturalnego centrum średniowiecznej Rusi z bogatą literaturą i sztuką opartą na wzorach bizantyjskich, ponieważ Mongołowie kontrolujący stepy wokół Morza Kaspijskiego i Czarnego uniemożliwiali jakikolwiek kontakt z Konstantynopolem. Dlatego Ruś zaczęła samodzielnie rozwijać swoją specyficzną kulturę oraz system społeczny i polityczny.

Można zatem powiedzieć, że Trzecia Ruś – to ukształtowana politycznie, w okresie zależności od Złotej Ordy, Ruś Moskiewska, położona pierwotnie w dorzeczu Wołgi, w górnej części tego dorzecza po ujście Oki do Wołgi w Niżnym Nowogrodzie[101]. Zdaniem rosyjskiego historyka Lwa Gumilowa lata niewoli mongolskiej (1237–1480) spowodowały w tej części Rusi zasadnicze przemiany cywilizacyjne. Według niego, Ruś Moskiewska zapożyczyła od Mongołów przede wszystkim system surowej dyscypliny i głębokiej religijności[102].

2.2.3. Ekspansja rosyjska w latach 1462 – 1815

Po najeździe mongolskim w XIII w. ziemie byłej Rusi Kijowskiej uległy podziałowi. Kosztem jej zachodnich terenów poszerzyła swe posiadłości Litwa, a obszary wschodnie i południowe były podporządkowane Mongołom. W czasie ich urzędowania wzrosło znaczenie Księstwa Moskiewskiego. Iwan III (1462–1505), który praktykę panowania zdobywał u boku swego ojca (Wasyla II Ślepego 1425–1462) jeszcze za czasów panowania mongolskiego rozpoczął fazę ekspansji. Głównymi celami polityki Wasyla II było stopniowe wychodzenie spod tatarskiego jarzma. Chociaż nie poszerzył on w stopniu znacznum granic księstwa, zdominował i podporządkował sobie Nowogród, uzyskawszy tym samym tytuł *„Wielkiego Księcia Wielkiego Nowogrodu"*[103]. W 1478 Iwan III anektował Republikę Nowogrodzką, a w 1480 ogłosił niezależność od Mongołów. W 1510 jego syn Wasyl (1505–33) zajął Psków, przez co kontrola Moskwy rozciągała się aż po Zatokę Fińską. Z chwilą rozpoczęcia samodzielnego panowania Iwan III dysponował księstwem o powierzchni 430 tys. km^2. W wyniku jego rządów księstwo moskiewskie rozrosło się do 2800 tys. km^2. Takie były początki tworzenia rosyjskiego imperium[104]. Znamienne dla dalszych losów księstwa moskiewskiego było poślubienie przez Iwana III siostrzenicy cesarza bizantyjskiego[105] –

[101] L. Gumilow, *Od Rusi do Rosji,* Warszawa 1996, s. 272.
[102] Tamże, s. 272.
[103] F. Koneczny, *Dzieje Rosji,* Komorów 1997, s. 64.
[104] L. Bazylow, *Historia Rosji,* t.1, Warszawa 1985, s. 164.
[105] N. Davies, *Europa,* Kraków 1999, s. 495.

księżnej Zoe z dynastii Paleologów[106]. Ślub ten był kolejnym, jednocześnie bardzo symbolicznym, wydarzeniem odciskającym interesujące piętno, na długiej osi wydarzeń, które determinował tworzenie się mocarstwowości rosyjskiej[107]. Poza prestiżem Zofia przyczyniła się do militarnego wzmocnienia księstwa Iwana III[108]. Wzrost potęgi militarnej dawał Moskwie przewagę, pozwalającą na pokonywanie liczniejszych nawet dwudziestokrotnie wojsk[109]. Do pierwszych nabytków terytorialnych Iwana III należały: przyłączone w 1463 roku księstwo jarosławskie i uzyskane w 1474 roku w drodze kupna – księstwo rostowskie. Kolejnym łupem był Nowogród, który skapitulował miesiąc po bitwie nad rzeką Szełonią (14 lipca 1471)[110]. Szczególne znaczenie w dziejach Rosji miał rok 1480 – po 240 latach zrzucono formalne zwierzchnictwo tatarskie nad Rusią[111]. Kolejnym osiągnięciem na drodze budowania mocarstwa było podporządkowanie w 1485 roku władzy Iwana III księstwa twerskiego. Następną zdobyczą było księstwo wierchowskie (1487) oraz ziemia wiacka, przyłączona do Moskwy w 1489 r.[112] Jak pisze Zbigniew Madej, u podstaw ruskich tendencji do silnego, scentralizowanego państwa, które z czasem zbudowało specyficzny system autorytarny, leży doświadczenie ponad 250-letniej mongolsko-tatarskiej niewoli[113].

Jednocześnie Moskwa reprezentowała zupełnie inny od europejskiego model cywilizacyjny. Spektakularnym wydarzeniem na tym etapie rozwoju Rusi, istotnym dla poruszanej problematyki, było przyjęcie przez Iwana III tytułu: „*gosudar'a wsieja Rusi*" – „Władcy Wszechrusi"[114]. Jak pisze Norman Davis, tytuł ten nie miał wówczas zbyt silnych podstaw ani w historii, ani w ówczesnej rzeczywistości. Jednakże, jak już wcześniej wspomniano w niniejszej dysertacji (w stosunku do innych wydarzeń związanych z rządami Iwana III), pozwolił na położenie ideologicznego kamienia węgielnego pod „moskiewskie" ambicje terytorialne, których zaspokajanie nastąpiło przez kolejne pięćset lat[115]. Iwan III pozostawił swemu następcy olbrzymie, niezależne państwo ze scentralizowaną władzą, a jego panowanie (1462 1505) było przełomową epoka dla Rusi moskiewskiej i oznaczało:

---

[106] Ślub miał miejsce 12 listopada 1472 roku i Zoe została przemianowana na Zofię.
[107] Swoją kulturę Bizancjum przeszczepiło ludom bałkańskim i Rusi. „*Upadły dwa Rzym* – krótko po 1453 roku pisał ruski mnich – *ale ciągle istnieje trzeci, a czwartego nigdy nie będzie*". Chodziło mu o Moskwę, która stała się spadkobierczynią Bizancjum.
[108] Dworzanie Zofii ufortyfikowali według włoskiej sztuki wojennej Moskwę, Niżny Nowogród i inne miejsca. Zaczęto sprowadzać z zachodu, z Włoch i Niemiec, inżynierów i ludwisarzy.
[109] A. Kozłowski, *Rosja wyparta z ....*, wyd. cyt., s.11.
[110] Tamże, s. 12.
[111] Tamże, s. 13.
[112] F. Koneczny, *Dzieje Rosji,* wyd. cyt., s. 76.
[113] Z. Madej, *Rosyjskie zmagania cywilizacyjne,* Warszawa 1993, s. 28.
[114] N. Davies, *Europa,* wyd. cyt., s. 502.
[115] Tamże, s. 502-503.

- zakończenie podporządkowania Złotej Ordzie (1480 r.),
- przejęcie imperialnego spadku po Bizancjum jako nowego centrum prawosławia z Moskwą jako Trzecim Rzymem,
- podbój Rusi Nowogrodzkiej i wchłonięcie jej przez Ruś Moskiewską,
- próby podporządkowania ziem Rusi Kijowskiej dla dokończenia programu „zbierania ziem ruskich"[116].

Iwan III dążył do podważenia dotychczasowego *modus vivendi* obu państw, prowadząc dyplomatyczną podwójną grę: z jednej strony stwarzał pozory przyjaźni, z drugiej nie krył się z wrogością. Zamierzał doprowadzić do ślubu swej córki z wielkim księciem Aleksandrem i jednocześnie poprzez swego ambasadora żądał uznania przyjętego dla siebie tytułu „Władca Wszechrusi"[117]. Polityka zagraniczna państwa moskiewskiego od schyłku XV w. podporządkowana była jednej zasadniczej idei – zjednoczeniu całej Rusi[118].

Tworzeniu scentralizowanego państwa moskiewskiego towarzyszył proces kształtowania się narodu wielkoruskiego (rosyjskiego). Decydującym okresem w rozwoju narodowościowym Rusinów był XIV w. Ziemie, których proces jednoczenia zapoczątkowany został przez Iwana III, początkowo określano mianem Moskwy, a dopiero od XVII w. – nazwą Rosji[119].

Kontynuatorem, zapoczątkowanej przez Iwana III ekspansji był jego następca – Wasyl III (1505–1533)[120]. Opanowując Ziemię Smoleńską (1514), a wcześniej jeszcze wcielając Republikę Pskowską na pograniczu z Inflantami (1510), Ruś Moskiewska rozciągała się pomiędzy Finlandią na północy a Krymem na południu. W latach 1517–1521 Wasyl III doprowadził do całkowitego podporządkowania sobie księstwa riazańskiego, a następnie w 1523 r. zajął Nowogród Siewierski[121]. Z panowaniem Iwana IV Groźnego (1533–84) – syna Wasyla III związane było spektakularne wydarzenie – uroczysta koronacja w dniu 16 stycznia 1547 r., podczas której następca Wasyla przywdział czapkę *„Monomacha"* i jako pierwszy władca moskiewski przyjął oficjalnie tytuł cara – tytuł podkreślający jego nieograniczoną władzę i związek z cesarstwem bizantyjskim[122]. Za panowania Iwana IV Groźnego podbite zostały tatarskie Chanaty: Kazański (1552) i Astrachański (1556), przez co Moskwa objęła zwierzchnictwo nad Wołgą aż po Morze

---

[116] A. Kozłowski, *Rosja wyparta z ...*, wyd. cyt., s. 17.
[117] N. Davies, *Europa,* wyd. cyt., s. 501.
[118] J. Ochmański, *Dzieje Rosji do roku 1861,* PWN, Warszawa-Poznań 1980, s. 104.
[119] Tamże, s. 97.
[120] *Historia ZSRR w dwóch tomach,* t. 1, Książka i Wiedza, Warszawa 1983, s. 99.
[121] F. Koneczny, *Dzieje Rosji,* wyd. cyt., s. 85.
[122] J. Ochmański, *Dzieje Rosji do...*, wyd. cyt., s. 100.

Kaspijskie. Dodatkowo od roku 1580 lukratywny handel skórami przyciągał przedsiębiorczych Rosjan na Syberię. Przeszli Ural, podążali wzdłuż Obu, przekroczyli go i dotarli do Jeniseju, gdzie wznieśli ufortyfikowane miasto Turuchańsk (1607). Następnie doszli do Leny, gdzie założyli Jakuck (1632), wreszcie znaleźli się nad Pacyfikiem, gdzie zbudowali Ochock (1649) – ok. 9700 km na wschód od Moskwy. Jednakże Iwanowi IV nie udało się zrealizować najważniejszego planu rozszerzenia terytorium, jakim było zdobycie Inflant i bezpośredniego dostępu do Bałtyku, a jego próba złamania siły kniaziów i bojarów przez wydzielenie odrębnego terytorium *(opryczniny)* wokół Moskwy doprowadziła do wyludnienia kraju. Na południu zagrożeniem byli Tatarzy Krymscy pozostający lennikami Turcji, regularnie pustoszący Księstwo Moskiewskie. Z kolei spory sukcesyjne związane z wygaśnięciem dynastii Rurykowiczów (tzw. Smuta, 1598–1613) przyczyniły się do utraty terytoriów na rzecz Polski i Szwecji. Tereny te zostały odbite dopiero w połowie XVII wieku, a zwycięska wojna z Polską (1654–67) doprowadziła do zdobycia części Ukrainy z Kijowem. Równocześnie wzrastało zaludnienie Syberii. W 1622 r. mieszkało tam 23 tys. Rosjan, w 1662 – 105 tys., a w 1682 – 230 tys. Jednakże dorzecze Amuru, zajęte w roku 1560, zostało zwrócone Chinom – w zamian za korzystne koncesje handlowe. Próby dotarcia do Morza Czarnego także spełzły na niczym. Kazimierz Niedzielski w swojej publikacji pt. *„Batory i car Iwan w zapasach o Inflanty"* pisze, że granice państwa moskiewskiego rozszerzały się coraz bardziej, ale w handlu wciąż było ono zależne od pośredników, gdyż nie miało dostępu do Morza Bałtyckiego[123]. Strategicznym celem Iwana Groźnego i jego sukcesorów było nieskrępowane dojście do Morza Bałtyckiego. Na drodze do realizacji tego celu stało wyrastające wówczas na europejską potęgę Królestwo Szwecji[124]. Podsumowując ten etap ekspansji Rusi Moskiewskiej należy wspomnieć, że za władania Iwana Groźnego, jego terytorium powiększyło się prawie dwukrotnie, osiągając obszar do 5400 tys. km^2. Śmierć Iwana Groźnego zamknęła pewien okres w dziejach Rosji, znamionujący się wielką ekspansją państwa moskiewskiego na zewnątrz[125]. Rządy te co prawda wzmocniły pozycję cara, ale doprowadziły kraj do załamania gospodarczego.

Pomijając pewne bardzo zawiłe, a jednocześnie mniej istotne dla poruszanej problematyki dzieje Rosji, szczególną uwagę należy zwrócić na wydarzenia, które miały miejsce w XVI i XVII w., a rozgrywały się na wschodnich krańcach imperium. Wyznaczyły one nowe kierunki rosyjskiej ekspansji. Czynione przez Moskwę próby ekspansji na zachód,

---

[123] K. Niedzielski, *Batory i car Iwan w zapasach o Inflanty,* Warszawa 1916, s. 8.
[124] T. Cieślar, *Historia Finlandii,* Wrocław 1983, s. 79.
[125] J. Ochmański, *Dzieje Rosji do...*, wyd. cyt., s. 120-125.

mające na celu odzyskanie ziem zachodnioruskich jako spuścizny po Rusi Kijowskiej, spotykały się z silnym oporem. Nastąpiło więc skierowanie ekspansji rosyjskiej na wschód[126]. W opracowaniach państwa moskiewskiego w XVI i XVII w. znajdowało się już wiele ludów. W okresie tym została zajęta i wcielona do Rosji m.in. Syberia, zdobyto obszary między rzekami Ob i Jenisej (1619), aby w 1648 roku dotrzeć do rzeki Anadyr i stanąć nad przesmykiem oddzielającym kontynent azjatycki od Ameryki[127]. W zadziwiająco krótkim czasie (1581–1648) Rosjanie opanowali przestrzenie od Uralu po Anadyr i pokryli kraj siecią rzadkich wprawdzie, ale warownych grodów[128]. W ślad za wojskiem coraz dalej na wschód posuwali się rosyjscy osadnicy. Od początku XVII w. zjednoczona Ruś Moskiewska, zwana już Rosją[129], rozwijała się terytorialnie jako państwo wielonarodowościowe. Jednocześnie – jak uważa wielu badaczy – była monarchią absolutną. Stanowiła monarchię rządzoną przez cara, który określał się mianem *„samodzierżawcy"*. Siły zbrojne Rosji przestawały opierać się na pospolitym ruszeniu (*opołczenije*) – tworzono regularne pułki na wzór zachodni a coraz większą popularnością zaczęły cieszyć się formacje pochodzenia mieszczańskiego[130]. Według spisu z 1630 roku wojska moskiewskie liczyły 92 555 zbrojnych. Uwzględniając cudzoziemskie pułki, uzupełnienia oraz przeszło 50 tys. wojsk kozackich, Rosja mogła w drugiej połowie XVII w. wystawić ponad 200 tys. armię. U progu XVIII w. Moskwa, mimo iż rozrosła się do znacznych rozmiarów terytorialnych, nie posiadała dostępu do niezamarzających mórz, co uniemożliwiało jej swobodną wymianę handlową i ograniczało dalszą ekspansję[131]. Jednocześnie sugerowało prawdopodobne kierunki rozprzestrzeniania się rosyjskiej machiny w stronę basenu mórz: bałtyckiego i czarnomorskiego.

Kolejny car – Piotr I zwany Wielkim (1682–1725) skoncentrował się na tym, by stworzyć „okno na zachód". Ekspansję ku zachodowi i morzom rozpoczął on od próby opanowania tureckiego Azowa w 1695 r. Konsekwencją początkowych niepowodzeń było stworzenie przez cara floty rzecznej i morskiej oraz wybudowanie twierdzy Taganrog. Sukces, jakim było zdobycie przyczółka czarnomorskiego, zachęciły Piotra I do ekspansji w stronę Morza Bałtyckiego[132]. Dla urzeczywistnienia tego celu, car Piotr I udał się w marcu 1697 r. w podróż po Europie. Jak pisze Feliks Koneczny, car zdawał sobie sprawę, że bez europejskiej „pomocy" niemożliwe będzie pokonanie państw, ograniczających jego

---

[126] Tamże, s. 135-136.
[127] Tamże, s. 136.
[128] W. G. Mirzojew, *Prisojedinienije i oswojenije Sibiri w istoriczeskoj litieraturie XVII w.*, Moskwa 1960.
[129] M. N. Tichomirow, *O proischożdienii nazwanija "Rossija"*, Woprosy Istorii, 1953, nr 11.
[130] J. Ochmański, *Dzieje Rosji do...*, wyd. cyt., s. 146.
[131] A. Kozłowski, *Rosja wyparta z ...*, wyd. cyt., s. 33.
[132] L. Bazylow, *Historia Rosji,* wyd. cyt., s. 298.

mocarstwowe aspiracje na zachodzie[133]. Była to jednocześnie jedna z pierwszych prób „europeizacji" Rosji. „Europeizacja" Rosji, jak pisze Andrzej Piskozub, była powierzchowna i sprowadzała się jedynie do przyswojenia zachodnich osiągnięć w kulturze materialnej. Jego zdaniem, „europeizacja" Moskwy skierowana była przeciwko samej Europie, gdyż służyć miała do realizacji ekspansjonistycznej polityki cara[134]. Piotr umiejętnie wykorzystał Europę do swoich celów. Najpierw zawiązał antyszwedzką koalicję, dzięki której miał zdobyć dostęp do Bałtyku, a następnie dzięki europejskim inżynierom, zdobycz tę utrzymał, budując przyszłą stolicę petersburskiego mocarstwa oraz flotę morską[135]. Dalsze sukcesy w tym rejonie pozwoliły Rosjanom zdobyć ujście Newy, gdzie w maju 1703 r. car rozpoczął budowę głównego portu Rosji i jednocześnie przyszłej stolicy. W tym samym roku, dla zapewnienia bezpieczeństwa St. Petersburga zbudowano twierdzę Kronsztad[136]. Momentem zwrotnym wydarzeń związanych z rosyjskim panowaniem nad Bałtykiem była bitwa pod Połtawą (1709). W pięć lat po niej Rosja posiadała niemal całe Inflanty oraz Estonię, a w 1714 roku dokonała podboju Finlandii i wysp zatoki Botnickiej. Flota rosyjska dotarła nawet pod Sztokholm[137]. Równocześnie dzięki swemu saskiemu sojusznikowi uzyskała wpływ na wewnętrzne sprawy Rzeczypospolitej. Wydarzenia te stały się podstawą późniejszych kłopotów zarówno Polski, jak i Litwy[138]. Do bilansu zdobyczy Piotra I w wojnie północnej należy także doliczyć podporządkowanie Kurlandii. Niestety, zdobyty jeszcze w 1699 roku Azow, port nad morzem Czarnym, przeszedł z powrotem wraz z Zaporożem w ręce tureckie. I chociaż nabytki terytorialne Rosji nie były stosunkowo duże, to jednak znaczenie dostępu do Bałtyku było dla niej nieocenione. Pozwalał na posiadanie floty wojennej oraz dawały perspektywy utrzymania bezpośrednich stosunków handlowych z Zachodem. Dzięki wojnie północnej, jak pisze Feliks Koneczny, Rosja z potęgi wschodniej, stawała się mocarstwem zagrażającym Europie[139]- mocarstwem w Europie. Jednocześnie nie miała sobie równych na wschodzie, a Piotr zyskał tytuł imperatora Rosji. Piotr I zmarł 28 stycznia 1725 roku, pozostawiając po sobie testament. Autentyczność tego dokumentu poddawana była wielokrotnie krytyce, a jego autorstwo przypisywano wielu osobom – wart jest on jednak

---

[133] F. Koneczny, *Dzieje Rosji,* wyd. cyt., s. 161-162.
[134] A. Piskozub, *Polska w cywilizacji zachodniej,* Gdańsk 1995, s. 57.
[135] A. Kozłowski, *Rosja wyparta z ...,* wyd. cyt., s. 35.
[136] Tamże, s. 36.
[137] A. Piskozub, *Polska w cywilizacji zachodniej,* wyd. cyt., s. 61.
[138] A. Kozłowski, *Rosja wyparta z ...,* wyd. cyt., s. 37.
[139] F. Koneczny, *Dzieje Rosji,* wyd. cyt., s. 173.

zacytowania, gdyż sam w sobie stanowi wykładnię i trzon rosyjskiej polityki ekspansjonistycznej[140] :

- *naród rosyjski utrzymywany być winien w stanie ciągłej gotowości do wojny, aby każdej chwili mógł wyzyskać korzystny pokój przez wojnę, a w pokoju tym mógł się przygotowywać na przyszłe wojny w interesie powiększenia państwa;*
- *wszelkimi sposobami ściągać należy najzdatniejszych wodzów i uczonych mężów ze świata, aby Rosja ponad wszystkie narody słynęła;*
- *przy każdej sposobności należy brać udział we wszystkich zatargach pomiędzy innymi narodami europejskimi, a przede wszystkim w Niemczech;*
- *Polskę należy trzymać bezustannie w rozdwojeniu, w pochlebianiu jednym przeciwko drugim; na sejmy należy wpływać przekupstwem, jednaniem sobie stronników i opiekowaniem się nimi, aby nigdy do zgody nie doszło, wojska rosyjskie należy pod wszelkimi pozorami wysyłać do Polski i tam je pozostawiać załogą. Gdyby rządy ościenne przeszkadzać miały tym zamiarom, należy je ułagodzić, Polskę podzielić, a potem starać się, aby części kraju tego innym rozdane z powrotem odebrać;*
- *żon dla książąt panujących rosyjskich szukać należy przede wszystkim w Niemczech, aby tam zyskać wpływy coraz większe;*
- *rozszerzać należy granice ku północy wzdłuż Morza Bałtyckiego i ku południowi wzdłuż Morza Czarnego;*
- *należy się przybliżać coraz bardziej ku Carogrodowi i ku Indiom. Tam zapanowawszy można zostać panem świata; dlatego należy ciągle toczyć wojny z Turkiem i Persami; nad Morzem Czarnym zakładać należy porty i powoli zagarnąć całe to morze tak samo, jak morze niemieckie;*
- *wszystkie ludy schizmatyckie należy pociągnąć ku sobie, ofiarować im protekcję, aby miały oparcie w Rosji, a wtedy one same osłabią kraje, do których dotąd należą*[141].

Nie sposób, za Hieronimem Derkowskim[142], nie wymienić najistotniejszych tez, które znalazły się w omawianym testamencie. Testamencie będącym swoistą, ale jakże jednoznacznie brzmiącą – charakterystyczną dla poruszanej problematyki – dyrektywą i instrukcją dla następców Piotra I. Następców, których zadaniem, jak napisał Hieronim Derkowski, jest jego realizacja, czyli *„zawojowanie przez Moskali całego świata"*. Analizując treść poddawanego w wątpliwość dokumentu, należy stwierdzić, że późniejsi władcy Rosji

---

[140] A. Kozłowski, *Rosja wyparta z ...*, wyd. cyt., s. 39.
[141] Zob.: H. Derkowski, *Testament Piotra Wielkiego, czyli zamiary Moskali zawojowania całego świata*, Winona, Minn 1890, s. 6-8.
[142] Tamże, s. 10.

kierowali się właśnie zaprezentowaną powyżej ideą. Takie były tez podstawy udziału Rosji w wojnie sukcesyjnej w Polsce, po śmierci Augusta II.

Reasumując, za panowania Piotra I (1682–1725) zostały przeprowadzone głębokie reformy wewnętrzne. Polityka zewnętrzna została podporządkowana dążeniu do zdobycia swobodnego dostępu do morza. Rosja na bardzo krótko zdobyła dostęp do Morza Czarnego, natomiast walka o dostęp do Morza Bałtyckiego zakończyła się powodzeniem. Następnie wojska rosyjskie dokonały podboju Inflant, Estonii, Ingrii, Karelii i części Finlandii. Pod koniec rządów Rosja poszerzyła znacznie swe panowanie nad Morzem Kaspijskim, zajmując zachodnie i południowe wybrzeże Persji, a w Azji opanowała Kamczatkę i ustabilizowała granicę z Chinami (1689)[143]. Piotr I był jednocześnie pierwszym carem, który wykorzystał stosunki europejskie dla celów rosyjskiej ekspansji zdobywając dostęp do Bałtyku. Mimo to osiągnięcia jego stanowiły jedynie bazę dla dalszej ekspansji w Europę, za której autorkę należy uznać carycę Katarzynę II (1762–1796)[144]. Jak pisze Michał Łożeński, za panowania carycy rozstrzygnięte zostały m.in. kwestie: polska, ukraińska i krymska. Za jej panowania Rosja dążyła do opanowania Morza Czarnego, które miało być wewnętrznym morzem imperium. Do wojny doszło w 1768 r., a jej zakończenie, przegrana Turcji, w sześć lat później. Katarzyna II Wielka (1762) podbiła Chanat Krymski i znaczne części Polski. Jednakże jej kosztowne kampanie w powiązaniu z represyjnym systemem społecznym, zaostrzonym za Piotra I, doprowadziły do wybuchu wielkiego powstania chłopskiego pod przywództwem Jemieliana Pugaczowa (1773–75). W okresie od 1772 do 1815 r. granice Rosji przesunęły się o 970 km na zachód, na niekorzyść Polski. Ostatecznie, pomimo wyprawy Napoleona, która dotarła do Moskwy w 1812 r., Kongres Wiedeński w 1815 roku uznał zajęcie przez Rosję Finlandii, Polski, Besarabii i Zakaukazia. Liczba ludności rządzonej przez Moskwę rosła zarówno z powodu zajmowania nowych terytoriów, jak i w wyniku przyrostu naturalnego. O ile w 1600 r. było to ok. 10 mln. ludzi, to w 1725 już ponad 15, a w 1812 prawie 43 mln. To największe na świecie mocarstwo obejmowało wtedy 11 z 24 obecnych stref czasowych.

2.2.4. Rozwój Rosji w latach 1815 – 1917

Rosja przez ponad 40 lat po Kongresie Wiedeńskim (1815) uchodziła za najsilniejsze mocarstwo europejskie. Celem jej polityki było podporządkowanie sobie Bałkanów

---

[143] J. Skrzyp, *Wojskowo-geograficzna charakterystyka terenu Federacji Rosyjskiej*, AON, Warszawa 1997, s. 10.
[144] M. Łożański, *Ekspansja na wszystkich azymutach,* Wydawnictwo Wyzwolenie 1987, s. 26.

i zdobycie cieśnin czarnomorskich, otwierających drogę na Morze Śródziemne. Ponieważ większość europejskich poddanych Imperium Osmańskiego stanowili prawosławni Słowianie, Rosja uważała się za ich naturalnego protektora. Plany co do tego obszaru miały również Francja i Austria, Wielka Brytania zaś sprzeciwiała się wszelkim dalszym próbom rosyjskiej ekspansji. W 1854 r. Rosja zaatakowała naddunajskie prowincje Turcji i zniszczyła jej flotę[145]. W odpowiedzi Francja i Wielka Brytania, dyplomatycznie wspierane przez Austrię, wypowiedziały wojnę Rosji i najechały Krym, zmuszając przeciwnika do wycofania się z Bałkanów i czasowej likwidacji Floty Czarnomorskiej. Kolejna próba wyzwolenia Słowian bałkańskich podjęta w latach 1877–78 zakończyła się częściowym powodzeniem, nie przyniosła jednak praktycznie żadnych korzyści Rosji. Znacznie większe sukcesy odniosła ona w Azji. Podporządkowała sobie w XIX w. kolejno Kazachstan, Kaukaz i anektowała chanaty w Azji Środkowej. Granice imperium sięgnęły w ten sposób pasma gór oddzielających je od Persji, Afganistanu, Indii i Chin. Do lat 50. XIX w. trwała kolonizacja Ameryki Północnej, dochodząca aż po Kalifornię. Wszystkie założone tam forty zostały jednak opuszczone, a Alaskę sprzedano w 1867 r. Stanom Zjednoczonym. Z drugiej strony uzyskano od Chin zrzeczenie się części dorzecza Amuru i wybrzeża Pacyfiku, gdzie w 1860 r. założono Władywostok, a ponadto otrzymano w dzierżawę Antur (1898). Ta nie zamarzająca baza morska została połączona z ukończoną w 1903 r. koleją transsyberyjską. Ekspansja rosyjska w tym regionie szybko wywołała konflikt z Japonią, aspirującą również do władania Koreą i Mandżurią. W efekcie tego doszło do wojny w latach 1904–1905, w wyniku której Rosja poniosła militarną klęskę i musiała zrezygnować ze swych niektórych dalekowschodnich nabytków. Porażka ta stała się detonatorem rewolucji. Należy wspomnieć, że już Aleksander II (1855□81), wstrząśnięty niepowodzeniami w wojnie krymskiej, zainicjował w latach 60. XIX w. szereg zasadniczych reform. Powołano lokalne rządy, zreformowano system prawny i wojskowość, rozwinięto oświatę. Kamieniem węgielnym zachodzących zmian stało się uwłaszczenie chłopów w 1861 r., którzy jednak, otrzymując na własność mniejsze areały od uprzednio użytkowanych, uważali się za pokrzywdzonych. Od roku 1890 rząd zaczął uprzemysłowienie kraju, którego podstawą stała się budowa linii kolejowych. Poza niewątpliwym znaczeniem czysto militarnym (szybki transport wojsk do odległych granic), ich powstanie ułatwiało migrację, nie tylko z przeludnionej centralnej Rosji, ale i ze wsi do miast, w których wolni już chłopi znajdowali zatrudnienie w coraz liczniejszych fabrykach. Liczba ludności miejskiej między rokiem 1863 a 1914 wzrosła z 6 do

[145] L. Bazylow, *Historia Rosji,* t.1, wyd. cyt., s. 348.

18,8 mln. W 1905 r. ogólna sytuacja pracujących była zła. Klasa robotnicza parła ku reformom społecznym. Niepokoje w St. Petersburgu i Moskwie zaczęły przenosić się na prowincję, ogarniając również armię. Widomym tego dowodem stał się bunt we Flocie Czarnomorskiej na pancerniku „Potiomkin"[146]. Zmusiło to Mikołaja II (1894–1917) do reform politycznych demokratyzujących państwo, z których najważniejszą było powołanie dwuizbowego parlamentu – Dumy. W 1907 roku rząd ostatecznie stłumił bunty, ale rewolucja 1905 r. bezpowrotnie naruszyła istniejący porządek rzeczy[147]. Wytrawni biurokraci ostrzegali przed angażowaniem się w ekspansywną politykę zagraniczną, groziło to bowiem ich zdaniem rewolucją i zagładą monarchii. Nastroje rewolucyjne wzmogły się znowu w roku 1912 po tzw. masakrze nad Leną. Fala strajków, jaka po tym nastąpiła, przycichła w czasie wyborów do IV Dumy. Akcje strajkowe nie zamierały jednak aż do wybuchu I wojny światowej. W roku 1915 dowództwo naczelne objął sam car. Klęski na frontach i kłopoty gospodarcze w samej Rosji były przyczyną licznych strajków i innych zaburzeń wewnętrznych. Niezadowolenie wśród warstw posiadających omal nie doprowadziło w roku 1916 do przewrotu pałacowego[148].

2.2.5. Państwo radzieckie do 1945 r.

28 II 1917 roku zwyciężyła rewolucja lutowa z Komitetem Wykonawczym na czele, a dawna władza w Piotrogrodzie przestała istnieć. Pierwszym szefem Rządu Tymczasowego został książę Jurij Lwów, zaś Mikołaj II ogłosił abdykację. Na początku października powrócił do Piotrogrodu Lenin. 12 października Komitet Wykonawczy utworzył (wbrew stanowisku Kamieniewa i Zinowiewa) Komitet Wojskowo-Rewolucyjny, który stał się głównym organem przygotowującym powstanie zbrojne. Przebieg powstania jest dobrze znany: 25 X (starego stylu) dawna Rosja przestała istnieć[149].

Okres radziecki należy do najtragiczniejszych w historii narodu. Dla wielu Rosjan był jednak okresem rozkwitu i umacniania państwa, stanowił przesłankę dla rozkwitu dumy narodowej. Niemal natychmiast po rewolucji październikowej rozpoczęła się wojna domowa. Nowa władza stała się dla wielu rozczarowaniem. Rozprawiła się ze strajkami wśród inteligencji, ruchami robotniczego protestu i powstaniami chłopskimi. Wszystko to określano jako „sabotaż". Zakaz prywatnego handlu, przy braku handlu państwowego, wywołał głód

---

[146] Tamże, s. 356.
[147] Zob.: L. Bazylow, *Obalenie caratu,* Warszawa 1976.
[148] *Atlas historii powszechnej,* Świat Książki, Warszawa 1999.
[149] Zob.: A. Błok, *Ostatnie dni caratu*, Warszawa 1977.

w miastach. Wojna polsko-rosyjska z roku 1920 – zdaniem historyków Aleksandra Niekricza i Michała Hellera – zajmuje miejsce specjalne: był to pierwszy przypadek, by nowa armia walczyła poza granicami kraju, po raz pierwszy odwołano się do „szanownych obywateli Rosji" i w ogóle zrehabilitowano pojęcie patriotyzmu. Podporządkowywanie państw, które po upadku caratu wyłoniły się na Kaukazie i w Azji, odbywało się według schematu: miejscowe partie komunistyczne stawiały lokalnym władzom ultimatum żądające oddania im władzy, a przed upływem jego terminu wkraczały oddziały Armii Czerwonej. Powstania chłopskie i strajki w miastach były jedną z przesłanek wprowadzenia NEP-u – nowej polityki ekonomicznej. Przede wszystkim obowiązkowe dostawy płodów rolnych zastąpiono podatkiem w naturze o ustalonej wysokości, zrezygnowano z jednakowych wynagrodzeń w fabrykach, zezwolono na prywatną własność małych i średnich zakładów oraz prowadzenie prywatnego handlu. Przedsiębiorcy, tzw. nepmani, nie mieli jednak praw wyborczych, ich dzieci zaś nie mogły kontynuować nauki w szkołach wyższych. Wprowadzenie NEP-u zbiegło się z klęską głodu, która dotknęła Powołże. Zmarło tam co najmniej 6 mln ludzi. Głód na Powołżu był skutkiem klęski suszy, która dotknęła chłopów pozbawionych już zapasów – zarekwirowanych wcześniej w ramach polityki tzw. komunizmu wojennego. Ogółem straty ludzkie w wyniku rewolucji i jej następstw oblicza się na 10% ludności kraju. Okres NEP przyniósł wyraźną poprawę gospodarczą. Lata 1923–1926 należą do najspokojniejszych w historii okresu radzieckiego. Śmierć Lenina 21 I 1924 stała się początkiem deifikacji[150] wodza rewolucji. Okres pierwszego planu pięcioletniego opisuje się jako przełomowy. Pozwolił on Stalinowi, mającemu już pełnię władzy politycznej nad krajem, osiągnąć także całkowitą kontrolę nad gospodarką. Stało się to dzięki wprowadzeniu pracy więźniów na masową skalę i likwidacji gospodarki chłopskiej. Jak twierdzą współcześni, właśnie w okresie pierwszej pięciolatki oficjalna ideologia nabrała charakteru nacjonalistycznego. Nacjonalizm miał, w miarę wyczerpywania się ideologii marksistowskiej, stać się czynnikiem cementującym państwo.

Rosja wielokrotnie sygnalizowała chęć utrzymania jak najlepszych stosunków z Niemcami, zaś negocjacje z Anglią i Francją miały zapobiec zbliżeniu tych krajów z Niemcami. Alians z ZSRR cieszył się poparciem niemieckich kół wojskowych i przemysłowych, sprzeciwiał mu się jednak sam Hitler. Rokowania z Anglią i Francją utrudniało stanowisko ZSRR wobec państw bałtyckich. Negocjacje przeciągały się, gdyż zarówno Anglia, jak i ZSRR latem 1939 roku nie były zainteresowane jak najszybszym

[150] Deifikacja – ubóstwienie, nadanie istocie żywej lub rzeczy cech i właściwości boskich, podniesienie jej do rangi bóstwa.

podpisaniem układu o wzajemnej pomocy. Podpisanie paktu Ribbentrop–Mołotow miało wynikać między innymi z większej sympatii Stalina do reżimu antydemokratycznego, choć nie da się zaprzeczyć, że zapewniał on ZSRR zdobycze terytorialne. Litwa, Łotwa i Estonia zmuszone były podpisać z ZSRR pod koniec roku 1939 układy o wzajemnej pomocy, a w czerwcu 1940 r. na ich terytoria wkroczyły wojska radzieckie. Wojna z Finlandią ujawniła słabość militarną ZSRR. Kapitulacja Francji i zajęcie przez Niemców Danii, Belgii, Holandii i Luksemburga sprawiły, iż polityka zagraniczna ZSRR zmieniła się (nie od razu) i zaczęto szukać kontaktów ze Stanami Zjednoczonymi i Anglią. Jednocześnie, jakoby z obawy przed przedwczesnym konfliktem, Związek Radziecki zaopatrywał Niemcy w surowce strategiczne i żywność. Wydano Niemcom około ośmiuset austriackich i niemieckich antyfaszystów. W radzieckiej administracji przystąpiono do zwalniania osób pochodzenia żydowskiego. Nieufność Stalina wobec ostrzeżeń o planie „Barbarossa" i lęk przed sprowokowaniem Niemców sprawiły, iż atak niemiecki, 22 VI 1941 r., zaskoczył ZSRR.

Na konferencji w Teheranie Stalin zdołał uzyskać obietnicę otwarcia drugiego frontu w Europie Zachodniej nie później niż w maju 1944 (w istocie nastąpiło to 6 czerwca), uznanie tzw. linii Curzona jako przyszłej granicy z Polską, oraz akceptację rosyjskich dążeń do Królewca. Przyjmuje się, że konferencja w Jałcie stanowi symbol zgody państw zachodnich na zasięg radzieckiego mocarstwa: Europa Wschodnia i Południowo-Wschodnia uznana została za obszar wpływów radzieckich. Lęk przed wojną, który był tego skutkiem, do dziś jest ważnym czynnikiem świadomości obywateli Rosji. Po wojnie zażądano od obywateli nowych wyrzeczeń, uzasadniając je groźbą „agresji imperialistycznej"[151].

2.2.6. Cerkiew rosyjska

Rozwój wczesnego chrześcijaństwa związany był z losami imperium rzymskiego. Chrześcijaństwo, rozwijając się w ramach państwa rzymskiego, dostosowywało swoją administrację do organizacji państwa. Toteż podział państwa dokonany przez cesarza Dioklecjana (284–305 r.) należy uznać za genezę późniejszego podziału i rozbicia kościoła powszechnego, a przeniesienie stolicy państwa z Rzymu do Bizancjum (Konstantyn Wielki w 330 r.) stan ten utrwaliło. Rozdwojenie funkcji cesarskich, narzucone przez wzgląd na skuteczność obrony, nadało nowy wymiar, polityczno-militarny podwójności imperium. Przenosząc stolicę nad brzegi Bosforu, Konstantyn pogłębia i utrwala podwójność cesarstwa

[151] *Atlas historii powszechnej,* wyd. cyt.

Rzymskiego. W ten sposób obok podziału na północ i na południe, który przeciwstawia barbarzyństwo cywilizacji, pojawia się w samym łonie cywilizacji rzymskiej podział na Wschód i Zachód. Jest to początek podziałów i rywalizacji, która w późniejszych latach przyjmie nowy wymiar konfrontacji. Konfrontacji między prawosławiem reprezentowanym przez Rosję a cywilizacją zachodnią[152]. Od samego początku nowy podział ujawnia się w łonie cywilizacji chrześcijańskiej, gdzie nowo utworzony patriarchat Konstantynopola staje się szybko rywalem Rzymu, który pretenduje do pierwszeństwa. Coraz częściej mnożą się oznaki odmiennej ewolucji Greków i Łacinników[153]. Powstaje nowe społeczeństwo, nowa cywilizacja[154]. Po soborze chalcedońskim w roku 451 utrwaliło się pojęcie chrześcijaństwa wschodniobizantyjskiego[155] w odróżnieniu od „Kościoła zachodniego" („katolickiego" lub „rzymskokatolickiego"). W początkowym okresie różnice dotyczyły spraw społecznych, obyczajowych i kulturowych. Narodziny nowej kultury to przede wszystkim wypracowanie nowej liturgii, która stopniowo staje się liturgią całego Wschodu. Dochodzi do tego określenie ery „chrześcijańskiej" i kalendarza „chrześcijańskiego" z cyklem świąt, stwarzających istotne różnice[156]. Ponadto ciągły napór na Cesarstwo Zachodnie barbarzyńskich ludów germańskich wywierało na nim coraz większe piętno. Ostatecznie w roku 476 cesarstwo zachodniorzymskie upadło. Upadek państwa zachodniorzymskiego wzmocnił pozycję religijną i polityczną biskupów rzymskich, gdyż to oni teraz reprezentowali interesy prowincji Zachodu wobec barbarzyńców[157]. Fakt wywyższenia biskupów rzymskich w Kościele przyczynił się również do utrwalenia tendencji rozłamowych. Zupełnie odmienna była pozycja kościoła bizantyjskiego, który przyjął postanowienia soboru nicejskiego (325 r.) o paralelizmie administracji kościoła i państwa, (czego nie zastosowano w cesarstwie zachodnim)[158]. Biskup rzymski posiadał szczególną pozycję w Kościele ze względu na proweniencję apostolską i siedzibę w pierwszej stolicy cesarstwa. Formalnie kościół bizantyjski prestiż równy rzymskiemu uzyskał na soborze konstantynopolskim w 381 roku[159].

---

[152] K. Pomian, *Europa i jej narody*, PIW, Warszawa 1992, s. 14.
[153] Tamże, s. 15.
[154] Tamże, s. 16.
[155] Spotyka się różne określenia dla tego kościoła, m.in. 'wschodni", „wschodniobizantyjski", „grecki" czy „prawosławny". Etymologia słowa „prawosławie" wywodzi się z greckiego „orthodoksia", czyli prawowierność. Patrz J. Keller, *Prawosławie,* Warszawa 1982, s. 8.
[156] J. Keller, *Prawosławie,* Warszawa 1982, s. 18.
[157] J. Mercier, *Dwadzieścia wieków historii Watykanu.* Warszawa 1986, s. 82-84.
[158] J. Keller, *Prawosławie,* wyd. cyt., s. 19.
[159] W roku 588 patriarcha Konstantynopola, Jan Postnik, przyjął tytuł „patriarchy ekumenicznego", co przy prawie (co prawda tylko teoretycznym) cesarzy bizantyjskich rozciągającym się nad całym cesarstwem (w tym także zachodnim) i zasadzie paralelizmu krok ten był wymierzony w „biskupa rzymskiego" nazywanego papieżem. Szerzej J. Danelou Marrou: *Historia kościoła,* tom 1, *Od początków do roku 600*, Warszawa 1986, s. 292.

Natomiast Kościół wschodni coraz bardziej ulegał podporządkowaniu interesom państwa. Utrwalała się zasada cezaropapizmu, w myśl której cesarz ustalał zasady wiary, decydował o obsadzie stanowisk kościelnych, zatem pełnił funkcję najwyższego zwierzchnika Kościoła[160]. Na tym tle dochodziło do ostrych starć między Konstantynopolem a Rzymem. Do najbardziej spektakularnych należał spór między papieżem Mikołajem I (858–867) a patriarchą Focjuszem (820–891). Focjusz uznawał boskie pochodzenie władzy cesarza oraz jednocześnie za opiekuna i rządcę świata chrześcijańskiego. Natomiast papież (biskup Rzymu) utrzymywał, że cesarz (jak i pozostali władcy) podlega jego jurysdykcji[161].

Kościół bizantyjski nigdy nie uważał swoich patriarchów, w przeciwieństwie do papieży rzymskich, za nieomylnych także w sprawach władzy. Ponadto w Kościele tym obowiązywała kolegialna struktura, stąd episkopat tego Kościoła pozostawał pod kierownictwem – a nie władzą – patriarchy Konstantynopola. Najwyższą instancją był sobór powszechny zwoływany przez cesarza, którego decyzje były ostateczne i nieodwołalne. Uchwały soborów były włączane do kodeksu praw państwowych[162]. W kościele rzymskokatolickim odmienność rozwiązań strukturalnych, a przede wszystkim władzy papieża jako namiestnika Chrystusa przedstawił Grzegorz VII w dokumencie *„Dictatus Papae"*[163]. W historiografii kościelnej przyjmuje się rok 1054 (schizma patriarchy Cerulariusza) za datę przełomową w stosunkach między Rzymem a Konstantynopolem, przy czym trzeba zgodzić się z J. Kellerem, że „schizma" Cerulariusza była nie przyczyną, lecz objawem odrębności obu kościołów[164].

Spór pomiędzy kościołami miał także podłoże dogmatyczne i narastał co najmniej od VII wieku[165]. Ścisłe powiązania kościoła z władzą świecką w Bizancjum miało ten skutek, że Kościół skazany był na dzielenie losów państwa. Natomiast odmienność drogi, jaką obrał kościół rzymskokatolicki, spowodowała sobie tylko właściwy rozwój polityczny państw będących pod jego wpływem. „Dualizm", rywalizacja władzy świeckiej i kościelnej

---

[160] Zob.: M. D. Knowles, D. Obolensky, *Historia Kościoła*, tom 2, Warszawa 1988, s. 78-80.

[161] J. Keller, *Prawosławie,* wyd. cyt., s. 69. Problem ten przedstawia papież Mikołaj 1 w „Liście" do Michała III z sierpnia 865 r. Zob.: H. Rahner: *Kościół i państwo we wczesnym chrześcijaństwie*, Warszawa 1986, s. 277-190: Ówczesny kościół rzymskokatolicki opierał swoje stosunki z państwem rosyjskim na poglądach Aureliusza Augustyna zawartych w dziele „De civitate Dei".

[162] J. Keller, *Prawosławie,* wyd. cyt., s. 87.

[163] Dwunasty postulat brzmiał: *„Papież ma prawo pozbawić cesarza władzy monarszej"*. Zob.: J. Mercier, *Dwadzieścia wieków historii Watykanu*, Warszawa 1986, s. 131. Nieograniczona władza papieska stała się faktem w sto lat po śmierci Grzegorza VII, podczas pontyfikatu Innocentego III. Zob.: tamże, s.152-153.

[164] J. Keller, *Prawosławie,* wyd. cyt., s. 88.

[165] Zob.: M. D. Knowles, D. Obolensky, *Historia Kościoła*, tom 2, Warszawa 1988, s. 83-84. Oficjalnie wielokrotnie formułowane były wzajemne zarzuty odstępstw od doktryny wiary. Czynił to m.in. wspomniany sobór nicejski XI w roku 787, Focjusz w „Encyklice" (patrz: J. Keller, *Prawosławie,* Warszawa 1982, s. 70-75) oraz niejako podsumowując te spory, arcybiskup Teofilakt z Ochrydy, (tamże, s. 90-91).

o wpływy w państwie miała ogromne znaczenie w kształtowanie się instytucji demokratycznych i rozwoju myśli politycznej. Efektem było m.in. powstanie koncepcji monteskiuszowskiej o trójpodziale władzy, która w dobie współczesnej jest kanonem każdej demokracji[166].

W następstwie przyjęcia chrztu w 988 r., przez księcia kijowskiego Włodzimierza, Ruś znalazła się w sferze wpływów bizantyjskich. Ze względu na podległość całej Cerkwi, w tym ruskiej, patriarsze konstantynopolitańskiemu, władcom tych państw, które przyjęły religię wschodniego kościoła, stwarzało to dylematy natury politycznej. Problemem stał się stosunek władzy świeckiej do cerkiewnej, gdyż ta połączona była w osobie „bazyleusa" bizantyjskiego[167]. Dla warstw wykształconych Cerkiew była ważnym, stale odnawianym „kanałem", przez który przekazywana była bizantyjska cywilizacja. Model bizantyjski stał się znany Rusi wyłącznie za pośrednictwem duchowieństwa i literatury cerkiewnej. Moskwa nie miała bezpośrednich dyplomatycznych ani handlowych kontaktów z Konstantynopolem, toteż nie mogła wiedzieć, jak sprawuje władzę tamtejszy władca[168]. Zarys prawa kanonicznego i rozporządzeń cesarskich, zwłaszcza tzw. Nomokanom, zapoznał Rusinów (Rusów) z podstawowymi kanonami bizantyjskiej filozofii politycznej, w tym – z teorią „symfonicznego" stosunku między kościołem a państwem oraz doktryną o powszechnym cesarstwie chrześcijańskim z ośrodkiem w Konstantynopolu[169]. Zasada sformułowana w Piśmie Świętym, nakazująca oddać cesarzowi to, co cesarskie, w ortodoksji wschodniej była tak silnie ugruntowana, że nawet, gdy władza świecka należała do innowiercy, bez szemrania podporządkowywała się tej władzy[170]. Tę tendencję wykorzystali, po podbiciu księstw ruskich, władcy mongolscy. Polityka ich wobec Cerkwi była zdecydowanie liberalna: pozostawiono ludności całkowitą wolność religijną, a Cerkwi ruskiej – w stanie nienaruszonym majątek kościelny, zwalniając jednocześnie z obowiązku płacenia danin i podatków. Tym sposobem Złota Orda neutralizowała Cerkiew, która obejmując swoim zasięgiem wszystkie podbite księstwa ruskie, mogła przecież stać się czynnikiem integrującym ludność tych ziem (skłóconych dotąd z sobą), a przez to groźna dla panowania chanów. Nowy element do systemu rosyjskich koncepcji religijno-politycznych wniosła unia

---

[166] Charles Montesquieu swoje poglądy wyłożył w *„Duchu praw"*. Ich szczegółowej analizy dokonał m.in. Grzegorz Seidler. Zob.: G. L. Seidler, *Przedmarksowska myśl polityczna*, Kraków 1985, s. 537-540.

[167] A. J. Moyrz Bee, *Cywilizacja w czasie próby*, Warszawa 1991, s. 123-124.

[168] Zob.: R. Pipes, *Rosja carów*, Warszawa 1990, s. 73.

[169] Pierwsza dawała podstawę współpracy Cerkwi z książętami ruskimi i Orda, druga stawiała cesarza bizantyjskiego jako najwyższego przywódcę chrześcijańskiego, w stosunkach zwierzchnich nad wszystkimi władcami chrześcijańskimi. Zob.: M. D. Knowles, D. Obolensky, *Historia Kościoła*, tom 2, Warszawa 1988, s. 242.

[170] S. Kiryłowicz, *Prawosławie*, (w:) *Zarys dziejów religii,* Warszawa 1986, s. 710.

florencka[171] i upadek Bizancjum (1453 r.). W wyniku tych wydarzeń Rosja okazała się jedynym niezależnym państwem religii wschodniochrześcijańskiej. Ranga tych zdarzeń została wzmocniona ostatecznym wyzwoleniem się Rusi spod jarzma tatarskiego w 1480 r. oraz szybko postępującym procesem jednoczenia ziem ruskich. Z religijnego punktu widzenia interpretacja tych wydarzeń była znamienna i zarazem nie pozbawiona poważnych konsekwencji politycznych. Oto w Bizancjum islam zatriumfował nad prawosławiem, w Rosji wystąpił triumf prawosławia nad islamem. Naturalną więc rzeczą wydawało się przejęcie przez Moskwę schedy po Konstantynopolu[172]. Przejmując dziedzictwo bizantyjskie, wierzono, że to Moskwa przechowała prawdziwą wiarę w Chrystusa w jej idealnej czystości. Kraje, które skalały prawosławie, dostały się pod panowanie muzułmanów[173]. Monarcha moskiewski został jedynym "carem chrześcijańskim"[174]. Dało to początek sakralizacji cara, któremu przypisywano cechy o charakterze mesjanistycznym. Z inspiracji polityki Iwana III, dwadzieścia lat po jego śmierci, mnich Filoteusz z Pskowa sformułował ideę Trzeciego Rzymu. W liście do wielkiego księcia moskiewskiego Wasyla III (1505–1533) pisał:: *„Niech wie o tym kraj twój, władco prawosławny, że wszystkie królestwa prawosławnej wiary chrześcijańskiej złączyły się w twoim. Tyś car jedyny dla wszystkich chrześcijan pod tym niebem (...) Pamiętaj i słuchaj monarcho prawosławny (...) dwa Rzymy upadły, trzeci stoi (tj. Moskwa - G.R.), czwartego nie będzie, gdyż twoje królestwo chrześcijańskie przez żadne inne nie zostanie zastąpione"*[175]. Norman Davies pisze, że Moskwa, choć pretendowała do roli kontynuatorki tradycji Bizancjum, w istocie odziedziczyła jedynie jego cesarskie szaty. Zachowała bizantyjskie formy, natomiast istotę bizantyjskiego etosu całkowicie zagubiła. Nie przykładano dużej uwagi do uniwersalistycznych i ekumenicznych ideałów

---

[171] Na Soborze Florenckim w 1439 roku podjęto próbę zjednoczenia chrześcijaństwa. Bizancjum zagrożone utrata niepodległości ze strony Turków, dążyło do otrzymania militarnego wsparcia od Zachodu. W związku z tym godziło się na dyktat papieski domagający się bezwarunkowego przyjęcia warunków rzymskich we wszystkich kwestiach spornych. Na Soborze tym 6 lipca 1439 z. proklamowano porozumienie, tzw. „Unię Florencką". Zob.: M.D.Knowles, D. Obolensky, *Historia Kościoła*, wyd. cyt., s. 250.

[172] M. D. Knowles, D. Obolensky, *Historia Kościoła*, wyd. cyt., s. 82.

[173] Po upadku Bizancjum i przejęciu przez Moskwę koncepcji „Trzeciego Rzymu" - zarzucono „Grekom", że nie potrafili utrzymać Konstantynopola jako „Drugiego Rzymu". Jako przyczynę wskazywano rzekome odstępstwo od ortodoksji w następstwie unii z katolikami (unia florencka). A to tym więcej, iż książęta ruscy nie zgodzili się na unię (jej rzecznika zaś, Izydora, pozbawiono godności i uwięziono). W 1448 r. wybrano po raz pierwszy samodzielnie nowego metropolitę - biskupa Jonasza, a w 1589 r. Cerkiew ruska otrzymała status patriarchatu autokefalicznego. Zob.: M. D. Knowles, D. Obolensky, *Historia Kościoła*, wyd. cyt., s. 244-245.

[174] W 1547 roku Iwan IV Groźny koronuje się na „gosudaria caria i wielikogo kniazia" z tym, że tytuł ten „car"miał tutaj inne konotacje niż w Bizancjum. W Bizancjum „bazileuś" (car miał związek z tradycją imperialną - występował jako prawny następca rzymskich imperatorów. W Rosji XVI-wiecznej nazywanie monarchy „carem" miało odniesienie przede wszystkim do tradycji religijnej, do tych tekstów, w których carem nazywany jest Bóg. Zob.: B. A. Uspienski, W. M. Żywow, wyd. cyt., s. 20; a nadto: Z. Wójcik, *Dzieje Rosji* 1533–1801, Warszawa 1971, s. 21.

[175] W.A. Szewczyk, *Iwan Groźny,* Wrocław 1977, s. 21.

chrześcijaństwa wschodniorzymskiego. Trafne jest porównanie Dymitra Obolenskiego, który uznał ideologię Trzeciego Rzymu za „bezwstydny substytut". Pisze on, że: *„Chrześcijański uniwersalizm Bizancjum przekształcano i zniekształcano, wtłaczając go w ciaśniejsze ramy moskiewskiego nacjonalizmu"*[176]. Idea Moskwy jako „Trzeciego Rzymu" wprawdzie antycypowała zachowanie czystości prawosławia, lecz nie zakładała rozprzestrzeniania religii na cały świat. Wręcz przeciwnie, jako warunek zachowania czystości musiała zostać wprowadzona izolacja kulturowa. Rosja jako ostatni bastion prawosławia przeciwstawia się całemu pozostałemu światu, a zadania cara ruskiego nabierają charakteru mesjanistycznego[177]. Teokratyczne pojmowanie funkcji „Świętej Rusi" uległo zmianie w połowie XVII wieku za panowania cara Aleksego i nabrało politycznego sensu. Car Aleksy przyjął opcję odrodzenia imperium bizantyjskiego z centrum w Moskwie, które obejmowałoby w jednym państwie wszystkich prawosławnych. Wiązało się to z przejęciem atrybutów władzy świeckiej i religijnej (włącznie z całą obrzędowością w stylu bizantyjskim)[178]. Konsekwencją było uznanie imperatora jako źródło prawa, a tym samym przyznanie przywileju stanowienia prawa. Proces ten utrwalał upaństwowienie Cerkwi, rozpoczęte z chwilą uniezależnienia się jej od patriarchy greckiego w Konstantynopolu. Wzorując się na praktyce bizantyjskiej Kościół wschodnioeuropejski został zdominowany przez władców moskiewskich, którzy tworzyli rodzimy cezaropapizm. Aktywnie uczestniczyła w jego ugruntowaniu hierarchia cerkiewna. „Józefińscy" (josiflanie) domagali się srogich kar dla mędrków i odstępców – pisał J. Kucharzewski – a do tych zaliczali każdego, kto śmiał myśleć, zamiast powtarzać ślepo tekst ksiąg uznanych za święte. Tępili oni w Cerkwi myśl i uczucie, zastępując je formą, literą, obrzędem. Czynili z Cerkwi instytucję państwową, opartą na rozkazie i ślepej subordynacji. Szerzyli zasadę dogadzania władzy carskiej, twierdząc, że oddają cesarzowi to, co jest cesarskie (...). Duchowieństwo osłania władzę carską sankcją religijną, jest powolne i pomocne carom we wszystkich planach politycznych, carowie, w zamian za to, pozostawiają klasztorom ich ogromne majątki, przekazują duchowieństwu pieczę nad oświatą, czyli raczej prawo stania na straży powszechnej ciemnoty"[179].

---

[176] N. Davies, *Europa,* wyd. cyt., s. 503-504.
[177] B. A. Uspienski, W. M. Żywow, wyd. cyt., s. 28.
[178] Zob.: J. Kucharzewski, *Od białego do czerwonego caratu*. Gdańsk 1990, s. 80.
[179] Tamże, s. 82.

Car Aleksy rozpoczął proces bizantyzacji kultury ruskiej[180], którą później kontynuował z powodzeniem, ale już łącznie z elementami europeizacji, car Piotr I Wielki. Wykorzystywano splatanie się tych dwóch kultur na terenach południowo-zachodniej Rusi, która w tym czasie należała do państwa polsko-litewskiego. Proces ten trwał, pomimo niechęci Piotra I do kultury wschodniej[181]. Podjął on próbę wdrożenia w warunkach rosyjskich protestanckiej władzy monarszej, co sprawiło konieczność likwidacji patriarchatu i zastąpienie go władzą świecką. Władza świecka tym samym objęła swym działaniem wszystkie aspekty życia państwa. W 1721 roku powołano do życia „Kolegium Duchowne" (późniejszy „Święty Synod") pod przewodnictwem monarchy jako „Najwyższego Sędziego"[182]. Władza świecka decydowała o funkcjonowaniu instytucji duchownej, z powoływaniem biskupów włącznie. W imieniu cara kontrolę nad Świętym Synodem sprawował „oberprokurator", który bezpośrednio nie podejmował decyzji w sprawach Cerkwi, ale z kolei tylko z jego inicjatywy mogły być dyskutowane problemy w czasie obrad. Z drugiej strony państwo chroniło interesy Cerkwi. Stąd pogląd, że Piotr I zamknął Cerkiew w „złotej klatce"[183]. Prawosławie było przede wszystkim religią państwową, która zdominowała inne religie mocarstwa. Zapewniało to Cerkwi decydujący wpływ na oświatę, szczególnie na szczeblu podstawowym. Na ludność, co istotne, nałożono obowiązek uczestnictwa w obrzędach religijnych oraz zakazywano zmiany wyznania. Po przeniesieniu stolicy do St. Petersburga, tutaj skupiała się cała władza polityczna. Arystokracja europeizowała się, coraz częściej kształcąc się w uniwersytetach zachodnich, przejmowała tamtą kulturę. Natomiast Cerkiew prawosławna, jak pisał J. Keller, przedstawiała „stan opłakany": synod był całkowicie uzależniony od kaprysu dworu cesarskiego, biskupi trzymali się arystokracji, która na ogół nimi pogardzała i traktowała z lekceważeniem, kler niższy bardziej związany z ludem był na ogół ciemny i zabobonny[184]. W tych warunkach trudno się

---

[180] A. de Custine pisał: *„przejmowali od Bizancjum, zgodnie z nabytym przyzwyczajeniem, jego sztukę, naukę, obyczaje, religię, politykę z jej tradycjami hipokryzji i krętactwa oraz jego odrazę do krzyżowców łacińskich. Gdy rozważymy wszystkie te przesłanki religijne, świeckie i polityczne, nie będzie już nas dziwić niesolidność słowa Rosjanina (...), ani duch przebiegłości, który się zgadza z fałszywą bizantyjską kulturą i który kieruje nawet życiem społecznym pod władzą carów"*. A. de Custine, *Listy z Rosji*, Warszawa 1991, s. 18-20.

[181] Zob.: B. D. Uspienski, W. M. Żywow, wyd. cyt., s. 35.

[182] Według słów Pawła Florenskiego *„W świadomości narodu rosyjskiego samodzierżawie nie jest Prawem ale wyjawionym przez samego Boga faktem - to miłosierdzie Boże, a nie umowa ludzi, przeto samodzierżawie cara odnosi się nie do pojęć prawnych, lecz do pojęć z zakresu wiary, wchodzi dziedzinę wiary i nie wywodzi się z pozareligijnych założeń, mających na uwadze korzyść społeczną lub państwową"*. Tamże, s. 13.

[183] Zob.: A. Nieżnyj, *Wazwraszczenije Bludnogo syna*, (w:) *Ogoniok* nr 15 z 1990, s. 22; R. Pipes wydany wówczas akt prawny *(„Regulację cerkiewną określił jako biurokratyczna konstytucję rosyjskiej Cerkwi"*, Zob.: R. Pipes, *Rewolucja rosyjska*, Warszawa 1996, s. 240.

[184] J. Keller, *Prawosławie,* wyd. cyt., s. 153. Zob. także R. Pipes, *Rewolucja rosyjska*, wyd. cyt., s. 68-71.

nawet dziwić, że był powszechnie pogardzany (często ośmieszany w ludowych opowieściach), a w czasie Rewolucji Październikowej padał ofiarą samosądów[185].

Społeczeństwo w swej masie – zarówno za Rurykowiczów jak i Romanowów, było odcięte od wpływów cywilizacyjnych Europy. Sytuację tę podtrzymywał z premedytacją Kościół prawosławny, który wraz z ideą Trzeciego Rzymu, stworzył doktrynę narodu wybranego. Przetrwanie „jedynie słusznej religii" w czystej postaci uznano za konieczne odcięcie od wpływów świata zewnętrznego, a od znienawidzonego „kościoła łacińskiego" – zwłaszcza. Skutkiem nieuniknionym był wzrost nacjonalizmu. Połączono te procesy z sakralizacją władzy „carem – bogiem", który przyjął pozycję despoty. W osobie cara skupiona została władza absolutna: najwyższego sędziego, prawodawcy i zarządcy. W monarchii tej, co gorsza, nigdy nie istniały żadne liczące się siły społeczne. Budowa społeczeństwa odbywała się od góry, a stanem powszechnym były zarówno polityczny analfabetyzm, jak i w ogóle niska kultura społeczeństwa. Stan ten trwający przez wieki wytwarzał w ludności swoistą negację państwa i prawa, żywiołowy anarchizm mas, a to czyniło koniecznym trwanie despotyzmu[186]. Wnikliwy obserwator XIX-wiecznej Rosji, już kilkakrotnie cytowany Astolf de Custine, tak oto ocenił wpływy bizantyjskie na życie tego ogromnego kraju: *„Oddzielona od Zachodu swoim przystąpieniem do schizmy greckiej, po wielu wiekach z niekonsekwencją zawiedzionej miłości własnej zaczyna ponownie prosić narody ukształtowane przez katolicyzm o cywilizację, której pozbawiła ją całkowicie upolityczniona religia. Ta bizantyjska religia, która wyszła z pałacu by utrzymać ład w obozie, nie odpowiada najwznioślejszym potrzebom duszy ludzkiej: pomaga policji oszukiwać naród, nic więcej"*[187], Jan Kucharzewski zaś odnosi w całej rozciągłości te opinie do szeroko rozumianej Rosji również drugiej połowy XIX i pierwszych lat XX wieku[188]. Autorowi zaś wydają się mieć rację ci, którzy podtrzymują tę ocenę także do „Kraju Rad" i jego społeczeństwa[189].

2.2.7. Dziedzictwo kulturowe Rosjan

Joanna Kołogriwow twierdzi, że w świadomości Rosjan ogromne znaczenie ma stosunek do ziemi, poczucie jej wielkości. Podłoże geograficzne determinowało charakter narodowy. W kraju niewyobrażalnych przestrzeni, surowego klimatu, narażonym zewsząd na

---

[185] Zob.: A. Nieżnyj, *Wazwraszczenije Bludnogo syna*. (w:) *Ogoniok* nr 15 z 1990, s. 15.
[186] J. Kucharzewski,, *Od białego do czerwonego caratu*, wyd. cyt., s. 71.
[187] A.de Custine, *Listy z Rosji*, Warszawa 1991, s. 228.
[188] J. Kucharzewski,, *Od białego do czerwonego caratu*, wyd. cyt., s. 72.
[189] Zob.: Rozmowy George' a Urbana, *Stalin i stalinizm*, Londyn 1987.

ataki, kształtowało się poczucie własnej znikomości i marności wszystkich spraw. Nie warto było gromadzić tego i zabiegać o to, co łatwo stracić. Nie miało sensu przestrzeganie prawa, które mogło ulec zmianie. Przyroda i historia przyzwyczaiły Rosjan do cierpienia. Uznają oni solidarność w winie i cierpieniu. Szanują i cenią cierpienie. W świadomości religijnej narodu rosyjskiego dominuje idea powszechnego zbawienia. Mają się zbawić wszyscy razem, a nie każdy osobno. W ten sposób myśleli też Wissarion Bielinski, Nikołaj Czernyszewski, Michaił Bakunin, Aleksander Hercen, Włodzimierz Lenin. Szukali zbawienia dla własnego narodu i całej ludzkości. Byli przekonani, że wszystkich trzeba uwolnić od zła i cierpienia. W myśli zarówno wierzących, jak i niewierzących Rosjan zakorzeniony jest duchowy kolektywizm. Joann Kołogriwow podziela pogląd, że Rosjanin nigdy nie jest bez Boga. Zawsze jest z Bogiem lub przeciw Bogu[190]. Obecnie zamieszkuje Rosję ponad sto narodów i narodowości. Rosjanie stanowią 81 % obywateli. Językiem rosyjskim mówi natomiast 4,9 % ludności świata (dla porównania mandaryńskim – 15,2 %, angielskim – 7,6 %, hindi – 6,4 %, hiszpańskim – 6,1 %, arabskim – 3,5 %, ben-gali – 3,2 %). Na podstawie wielu źródeł można wyróżnić następujące cechy charakterologiczne Rosjan[191].

Po pierwsze – są niestabilni, zmienni, niestali w uczuciach i zachowaniach, żądni mocnych wrażeń, nie znają umiaru (także w piciu alkoholu), łatwo przechodzą z jednej skrajności w drugą. Skłonności anarchiczne przeplatają z despotyzmem i biurokratyzmem, szowinizm z tolerancją i kosmopolityzmem, wolność z serwilizmem i spokornieniem, świętość anielską z podłością zwierzęcą. Astolphe de Custine doszedł do wniosku, że to najłagodniesze z dzikich bestii, że są znakomitymi aktorami życiowymi, że mają dużo słowiańskiego wdzięku (jak Polacy) i wrodzoną chęć podobania się, popisywania.

Po drugie – Rosjanie potrafią cierpieć. Nie tylko znoszą cierpienie, lecz nawet je cenią, szanują, rozkoszują się nim. Fiodor Dostojewski sądził, że zgodnie z prawosławnym punktem widzenia szczęścia nie daje dobrobyt, lecz osiągamy je poprzez cierpienie.

Po trzecie – Rosjanie mają silne poczucie winy i skruchy. Nawet lubią kajać się w skrusze i wykazują chęć odpokutowania. Lew Tołstoj uważał, że jest to uczucie specyficznie rosyjskie.

Po czwarte – są marzycielami, ludźmi zagłębionymi w sobie, kontemplującymi świat, czekającymi na cuda, podarki, bajki. Szukają rzeczy niezwykłych, podniecających, lepszego świata z nieba. Lubią bezinteresownie kłamać, upoetycznić prozę życia,

Po piąte – są ideowi, ale w takim stopniu, że nie mogą uwolnić się od ideologii.

---

[190] E. Lewandowski, *Rosyjski sfinks*, Książka i Wiedza, Warszawa 1999, s. 80.
[191] Tamże, s. 41-55.

Po szóste – zachowują się irracjonalnie. Wielbią przeszłość, nie lubią teraźniejszości, wolą wspominać niż żyć, trwonią kapitał, łatwo wydają pieniądze.

Po siódme – brakuje im metodyczności i pilności w pracy. Nie są zbyt pracowici. Nawet mówi się o rosyjskiej „niemocy do pracy". W bajkach osoby pilne i pracowite są przykładami zdumienia. Często liczą na cud, lubią kombinować. Wolą myśleć i mówić o pracy niż pracować.

Po ósme – pod maską ironii chowają usposobienie melancholijne. Wielcy panowie skrywają swoje smutki w pijaństwie hałaśliwym, a ludzie prości w milkliwym[192].

*

* *

W tym podrozdziale ukazano historyczne tendencje i kierunki rosyjskiej ekspansji oraz skalę tego zjawiska. Jak nietrudno zauważyć, analizując głębiej rosyjską naturę i historię, ekspansjonistyczna moskiewska machina twardo opierała się na własnej sile militarnej i religijnej. Najpierw podpatrując i ucząc się – korzystała ze sprawdzonych europejskich osiągnięć taktycznych i zdobyczy technicznych, by następnie wykorzystać całą zdobytą wiedzę i zgromadzoną siłę przeciwko własnym nauczycielom. Jednocześnie Rosja budowała zaplecze dla kolejnych sukcesów na drodze realizacji mocarstwowych ambicji swoich przywódców. Nakręcała swoistą koniunkturę a twierdze i porty wojenne były słupami granicznymi potwierdzającymi rosyjską obecność i kolejne zdobycze terytorialne. Można wnioskować, że podstawą rosyjskiej mocarstwowości od początku jej istnienia są siły zbrojne, bezkrytycznie posłuszne swojemu przywódcy.

Trafnym podsumowaniem tej części dysertacji są słowa Zbigniewa Brzezińskiego, byłego doradcy Jimmiego Cartera do spraw bezpieczeństwa państwa oraz dyrektora Komisji Trójstronnej. Twierdzi on, że: „szczególny charakter rosyjskiego imperium wynika z połączenia militarystycznej organizacji społeczeństwa i potrzeby prowadzenia ekspansji terytorialnej. Ta ostatnia zaś jest nakazem płynącym z instynktu przetrwania. Zauważali to często zarówno rosyjscy, jak i obcy historycy. Od niepamiętnych czasów społeczeństwo rosyjskie znajdowało swój polityczny wyraz w państwie zorganizowanym i funkcjonującym na wzór wojskowy, zaś sprawa bezpieczeństwa zewnętrznego była głównym bodźcem do

---

[192] Tamże, s. 81-82

działania. Brak wyraźnych granic narodowych sprawił, że terytorialna ekspansja stała się naturalnym sposobem realizacji dążenia do bezpieczeństwa.

Jednocześnie jednak powodowała ona nowe konflikty, nowe zagrożenia, a te ze swej strony wzmagały dalszy ekspansjonizm. Uruchomiony został w ten sposób nieubłagany cykl historyczny: brak bezpieczeństwa popycha do ekspansji, ta wzmaga poczucie braku bezpieczeństwa, co z kolei powoduje dalszą ekspansję"[193]. *Jest to wyjątkowo trafne i obrazowe wyjaśnienie rosyjskiej fobii, która nakręca koniunkturę ciągłej, nie dającej się przewidzieć ekspansji. Powyższe podsumowanie stanowi analizę dotychczas przestudiowanej literatury przedmiotu. Zestawienie „wytycznych" Piotra I z dotychczasowymi wnioskami pozwala oryginalnie ocenić następne wydarzenia będące namacalnym dowodem mocarstwowych ambicji Rosji i jej ekspansjonistycznych zapędów.*

[193] Z. Brzeziński, *Myśl i działanie w polityce międzynarodowej,* Londyn 1988, s. 6.

„Atom do celów pokojowych" w zasadzie nie różni się od „atomu do celów wojennych". Deklaracje o wykorzystaniu go wyłącznie do zamierzeń konstruktywnych nie zmieniają charakteru nowej energii zagrażającej życiu.

Robert Jungk[194]

ROZDZIAŁ III

WPŁYW POTENCJAŁU JĄDROWEGO NA BAZĘ GOSPODARCZĄ I SPOŁECZNĄ FEDERACJI ROSYJSKIEJ

W historycznym i geopolitycznym ujęciu Rosja odziedziczyła status po Starej Rusi, Księstwie Moskiewskim, Imperium Rosyjskim i ZSRR, jego fizyczny wkład kapitałowy i militarny. W pojęciu rosyjskim potęga kojarzona i odbierana była i jest przez pryzmat siły militarnej, utożsamianej z bronią jądrową – jeśli nie na skutek następstw przemian, to w skrajnym przypadku w wyniku stosunku do niej. Dlatego też narodowa nadrzędna wieloznaczność i płynność Rosji, oparta na idei mocarstwowości, dąży do umocowania swojego bezpieczeństwa narodowego w broni nuklearnej jako gwarancji bezpieczeństwa przetrwania Rosji. Sytuacja geopolityczna i gospodarcza tego kraju nieodzownie związana jest z posiadaniem broni jądrowej, która wpływa zarówno na potencjał militarny, jak i na potencjał gospodarczy. Pytanie o rozróżnienie wojskowych i cywilnych komponentów jądrowego cyklu w Rosji zawsze wprowadza ekspertów w ślepy zaułek, doprowadzając ich do wniosku o niepodzielności i całkowitej współzależności tych komponentów. Zarówno resort reprezentowany przez kompleks wojskowo-przemysłowy Federacji Rosyjskiej, jak i Minatomu (Ministerstwo Energii Atomowej) charakteryzują się wspólnymi cechami: obydwa resorty są silnie zbiurokratyzowane, a informacje o ich działalności mają zastrzeżony charakter. Oprócz tego pracownicy w obydwu resortach są zespoleni poczuciem korporacji i kastowości, są silnie zrośnięci z ojczyźnianymi służbami specjalnymi i w końcu, wykorzystując liczne związki i kontakty, aktywnie bronią swoich resortowych interesów w strukturach władzy federalnej[195].

---

[194] R. Jungk, *Państwo atomowe. O postępie ku nieludzkości*, PIW, Warszawa 1982.

[195] W. Orłov, *Szto wygodno Minatomu...*, (w:) Pro et Contra, Biznes i wniesznajaja politika, Tom 2 nr 3, Leto 1997, s. 33-54.

Poza wymienionymi resortami wpływ atomistyki widoczny jest w innych dziedzinach przemysłowych, które wytwarzają samodzielnie produkt narodowy brutto (PNB), współpracując z przemysłem jądrowym i wykorzystując jego osiągnięcia do podwyższenia własnej efektywności. Dlatego też przemysły: paliwowo-energetyczny, metalurgiczny i zbrojeniowy omówione zostały w osobnych rozdziałach. Osobnej analizie poddane zostały również sprawy socjalne pracowników naukowych, technicznych i fizycznych wojskowego przemysłu jądrowego.

Badana problematyka, opisywana w niniejszym rozdziale, ujęta została z perspektywy wewnętrznej Rosji. Poruszone problemy omawiają sytuację społeczno-ekonomiczną Federacji Rosyjskiej, mechanizmy jej działania i perspektywy gospodarcze.

Do przedstawionych problemów badawczych niniejszego rozdziału stworzone zostały pytania dotyczące procesów, które znalazły się w polu zainteresowania autora:

1. Które dziedziny przemysłu gospodarki Federacji Rosyjskiej wykorzystują myśl i technologię jądrową?
2. Jaka jest kondycja przemysłu jądrowego Federacji Rosyjskiej (kompleksu wojskowo-przemysłowego i Minatomu)?
3. Jaka jest sytuacja socjalna rosyjskich pracowników naukowych, wojskowych i inżynierów jądrowych?
4. Jakie istnieją przesłanki do dalszego rozwoju technologii jądrowej w Federacji Rosyjskiej?

Przedstawiona w niniejszym rozdziale synteza badań statystycznych i badań literatury prowadzona była pod kątem wpływu potencjału jądrowego na gospodarkę rosyjską. Powyższe założenia stanowiły główny cel badań niniejszego rozdziału i zostały rozwiązane w pierwszej kolejności. Drugim celem rozdziału było przedstawienie obecnego stanu zaplecza naukowo-technicznego powiązanego z produkcją broni jądrowej.

3.1. Potencjał jądrowy jako determinant w sferze ekonomicznej

Ekonomiczna sytuacja Rosji charakteryzuję się tym, że odziedziczyła po byłym ZSRR nie tylko podstawową część jego potencjału, ale także jego poważne problemy i odpowiedzialność za ich rozwiązanie[196]. Prowadzenie reform gospodarczych ma dla samej

[196] M. Hen, K. Malak, *Rosja. Federacja Rosyjska. Informator,* Ministerstwo Obrony Narodowej, Departament Stosunków Społecznych, Warszawa 1994, s. 48.

Federacji Rosyjskiej, jak i dla państw z jej najbliższego otoczenia bezpośredni wpływ na struktury bezpieczeństwa gospodarczego i militarnego.

Dążenie Rosji do utrzymania pozycji mocarstwa globalnego, przy istniejącej zapaści gospodarczej powoduje, że główny ciężar wydatków, mimo ogromnych trudności finansowych, kierowany jest na doskonalenie technologii. Można przewidywać, że prace naukowo-badawcze dotyczą głównie doskonalenia jakości broni jądrowej oraz urządzeń i systemów rozpoznania satelitarnego, jak również rozwoju „inteligentnych" systemów uzbrojenia. Oficjalna pozycja w utrzymaniu przez Rosję jej nuklearnego statusu prawdopodobnie nie zmieni się w czasie politycznych przesunięć i w świetle obecnej sytuacji ekonomicznej Rosji. Choć nie tania, to broń nuklearna jest ciągle tańsza od konwencjonalnej i niesie dużo silniejsze przesłanie. Takie tłumaczenie może być bardzo ważne w czasie, kiedy totalna ekonomiczna katastrofa jest coraz bardziej osądzana jako wzbudzająca wyzwanie dla bezpieczeństwa narodowego Rosji.

Obniżanie budżetów obronnych, szybko spadające wydatki na kontrolę zbrojeń i kurczenie się kompleksu przemysłu obronnego są sygnałem dla polityków rosyjskich, czujących potrzebę wyboru pomiędzy dążeniem do zreformowania, zreorganizowania i wyekwipowania sił konwencjonalnych a jednocześnie koniecznością kontynuacji swojej pozycji nuklearnej. Próba osiągnięcia obydwu celów jest nie możliwa, zatem politycy rosyjscy wolą ostatnią opcję na gruncie bezpieczeństwa, ekonomii, siły roboczej i konsumpcji. Siłą ekonomii rosyjskiej jest jej eksport, głównie surowców i broni, a przede wszystkim eksport komponentów przemysłu jądrowego.

W latach 1995–1996 przyniósł on Rosji 4,25 mld dolarów, a w 2000 roku osiągnął zysk 3,5 mld w ciągu roku. Ministerstwo Energii Atomowej (Minatom) przekształciło się w jednego z większych państwowych kupców, na równi z *RAO Gazprom* i *GK Rosworużjenije*. Jądrowym eksportem zajmują się państwowe kompanie *Technlabeksport*, *Zagraniczne Budownictwo Atomowe*, które, będąc formalnie samodzielnymi, w rzeczywistości znajdują się w całkowitym podporządkowaniu Ministra Energii Atomowej[197]. Zatem podstawowe dziedziny gospodarki narodowej Federacji Rosyjskiej opierają się w głównej mierze na zależnościach od przemysłu jądrowego.

Pomimo wyczerpywania się w końcu 2001 roku bodźców w postaci wysokich cen ropy naftowej na rynkach światowych, spadku realnego kursu rubla po dewaluacji w 1998 r. oraz zmniejszenia wydatków przedsiębiorstw, osiągnięty w 2001 r. realny wzrost PKB Rosji

---

[197] W. Orłov, *Szto wygodno Minatomu...*, wyd. cyt., s. 33-54.

był większy niż zakładany i wyniósł 5,2%. Realny 3–4-procentowy wzrost w 2002 r. pozwolił Rosji na kontynuację części reform oraz utrzymanie popularności prezydenta Putina[198].

Pozytywne wyniki gospodarcze Rosji są przede wszystkim rezultatem zwiększenia ilości eksportowanej ropy naftowej, co pozwoliło częściowo skompensować spadek cen nośników energii oraz wzrostu importu. Osiągnięto wysokie saldo w handlu zagranicznym, wynoszące 47–50 mld USD. Do wzrostu gospodarczego przyczyniło się także ożywienie popytu wewnętrznego, uzyskane w wyniku większych dochodów przedsiębiorstw rosyjskich oraz wzrastających zarobków ludności[199]. Pomimo spadku produkcji w ostatnim kwartale 2001 r. spowodowanego zmniejszeniem się konkurencyjności rosyjskich towarów wskutek umacniania się kursu rubla, wzrosły nakłady przedsiębiorstw rosyjskich w kapitał trwały, jak również poziom inwestycji zagranicznych, co przy złagodzeniu przez Centralny Bank Rosji pod koniec 2001 roku restrykcji w wymianie dewiz spowodowało dalszy wzrost produkcji krajowej w ciągu kolejnych miesięcy. Przy założeniu stabilizacji światowych cen ropy na poziomie ok. 20–25 USD za baryłkę i kursu rubla na ok. 31–32 za 1 USD, w 2002 r. można oczekiwać 3–4-procentowego wzrostu PKB Rosji[200].

Przypuszcza się, że wzrost gospodarczy na poziomie 3–4% umożliwi Rosji kontynuację reform ekonomicznych oraz utrzymanie wysokiego poparcia społecznego dla prezydenta Putina. Nie będzie on jednak wystarczający dla znaczącego przyspieszenia reformy sił zbrojnych ani też finansowego zabezpieczenia coraz pilniejszych przekształceń w sferze społecznej (reforma emerytalna, komunalna, systemu opieki medycznej), dla podjęcia, których byłby wymagany wzrost PKB rzędu 6–8%. Byłby on możliwy w wyniku zwiększenia cen ropy naftowej do ponad 25 USD za baryłkę, np. wskutek destabilizacji sytuacji w rejonie Zatoki Perskiej i kryzysu naftowego[201].

Poniższy rozdział przedstawia te działy gospodarki Rosji, które czerpią najwięcej korzyści w wyniku rozwoju i badań jądrowych. Odrębnym problemem, choć nierozerwalnie powiązanym, jest wpływ gospodarki na politykę narodową i międzynarodową. Problem ten zostanie rozważony w rozdziale piątym niniejszej dysertacji.

---

[198] J. Rogoża, I. Wiśniewska, *Podsumowanie przemian polityczno-gospodarczych w pierwszej kadencji Władimira Putina*, (w:) Prace OSW nr 8 z 2003, Ośrodek Studiów Wschodnich, s. 5-24.

[199] Tamże.

[200] Do założeń prognostycznych przyjęto dane na podstawie: *Strategic Assessment 1998. Engaging Power for Peace*, Institute for National Strategic Studies National Defense University.

[201] Także.

3.1.1. Przemysł paliwowo-energetyczny

Dziedziną przemysłu rosyjskiego, która w szczególny sposób wykorzystuje technologię jądrową jest przemysł paliwowo-energetyczny. W byłym ZSRR powstały działy przemysłu produkujące materiały jakie w przeszłości wytwarzano tylko w laboratoriach. Zapotrzebowanie na nie było z powodzeniem zaspokajane przez możliwości produkcyjne laboratoriów. Otrzymanie i wykorzystanie takich nowych rodzajów materiałów, jak ciężka woda, ciekły hel, rzadkich metali jak cyrkon, bor, beryl, lit, tantal, nikiel, tytan doprowadziło do stworzenia nowych, ważnych gałęzi przemysłu i metalurgii. Konieczność wytwarzania wysokiej próżni zrodziła nową gałąź przemysłu maszynowego – technikę wysokiej próżni[202]. Energetyka jądrowa jako dziedzina, w której na największą skalę wykorzystuje się energię jądrową, stała się w byłym Związku Radzieckim, tak jak w innych krajach ważną gałęzią produkcji energii elektrycznej[203] (załącznik 3).

Tabela 3.1. Rozwój energetyki jądrowej w byłych krajach socjalistycznych

Rok	**1970**		**1975**		**1980**		**1985**	
Kraj	***Ib.***	***MW***	***Ib.***	***MW***	***Ib.***	***MW***	***Ib***	***MW***
Bułgaria			2	880	4	1 760	S	3 520
Czechosłowacja			1	140	4	1 460	12	4980
Kuba							2	880
NRD	1	80	3	MU	6	2280	13	5 360
Polska							1	440
Rumunia							1	440
Węgry					1	440	4	1 760
ZSRR	13	1 572	23	5 518	40	18 330	*66*	44770
Razem	**14**	**1 652**	**29**	**7498**	**55**	**24270**	**107**	**62 150**

Źródło: A. M. Petrosjanc, *Współczesne problemy atomistyki w ZSRR,* PWN, Warszawa 1980, s. 640.
lb - liczba bloków

[202] A. M. Petrosjanc, *Współczesne problemy atomistyki w ZSRR,* PWN, Warszawa 1980, s. 9-18.
[203] C. Nation, *The Nuclear Problem in the Post-Soviet Transition*, (w:) The International Politics of Eurasia, Vol. 6, The Nuclear Challenge in Russia and the New States of Eurasia, s. 212-239.

Od czasu uruchomienia w czerwcu 1954 r. pod Moskwą pierwszej w świecie elektrowni jądrowej, radzieccy uczeni i specjaliści przeprowadzili kompleksowe prace zmierzające do skonstruowania kilku rodzajów elektrowni atomowych i do ich doskonalenia.

Roczne moce elektryczne elektrowni jądrowych oddanych do eksploatacji wynosiły 1–3 GW. Od chwili uruchomienia w roku 1954 pierwszej w świecie elektrowni jądrowej do roku 1970 moc elektryczna 13 jądrowych bloków energetycznych osiągnęła tylko 1572 MW. W latach 1971–1975 uruchomiono dalsze 10 bloków jądrowych o łącznej mocy elektrycznej 3946 MW. Zaś w kolejnych latach oddano do eksploatacji następne 9 bloków o łącznej mocy elektrycznej 6332 MW. W samym roku 1980 uruchomiono 8 dalszych bloków o łącznej mocy 9120 MW (tabela 3.1.–3.3., załącznik 3)[204].

W latach 1981–1985 w ZSRR uruchomiono 26 bloków jądrowych o łącznej mocy elektrycznej 26 440 MW. W ramach radzieckiego programu rozwoju energetyki jądrowej dwie elektrownie jądrowe: Chmielnicka i Konstantinowska były budowane wspólnie przez kraje członkowskie RWPG, które były także odbiorcami wytwarzanej energii elektrycznej[205]. Każda z tych elektrowni składa się z czterech bloków, każdy o mocy jednostkowej 1000 MW, wyposażonych w reaktory wodne ciśnieniowe i pojedyncze turbozespoły o tej samej mocy. Jednocześnie elektrownie jądrowe budowane były na terytoriach innych krajów socjalistycznych. W końcu roku 1979 w siedmiu krajach socjalistycznych w różnych stadiach zaawansowania znajdowało się (tabela 3.1.–3.3., załącznik 3):

- 9 czynnych bloków jądrowych o łącznej mocy 3300 MW,
- 12 budowanych bloków jądrowych o łącznej mocy 5 280 MW,
- 25 projektowanych bloków jądrowych o łącznej mocy 11640 MW[206].

Obecnie podstawą profesjonalnej energetyki jądrowej w Federacji Rosyjskiej są reaktory na neutronach termicznych: wodne grafitowe i wodne ciśnieniowe na uranie lekko wzbogaconym. W reaktory wodne grafitowe wyposażone są bloki o mocach jednostkowych 1000 MW zainstalowane w czterech radzieckich elektrowniach jądrowych: Czernobylskiej, Kurskiej, Leningradzkiej i Smoleńskiej (załącznik 3)[207]. Łącznie zostało zbudowanych 14 bloków tego typu. W elektrowniach z reaktorami wodnymi grafitowymi zainstalowane są bloki o mocy jednostkowej 1500 MW. Blok o mocy cieplnej 4800 MW składa się z dwóch

---

[204] Tamże.

[205] *Rosyjski kompleks przemysłu jądrowego – stan bezpieczeństwa,* (w:) Wojskowy Przegląd Zagraniczny 4/1998.

[206] A. M. Petrosjanc, *Współczesne problemy atomistyki...*, wyd. cyt., s. 9-18.

[207] Zob.: Ministerstwo ds. energii atomowej FR *(A. J. Rumiancew)* Министерство Российской Федерации по атомной энергии http://www.minatom.ru/

reaktorów i czterech turbozespołów, każdy o mocy elektrycznej 750 MW, Osiągalna sprawność cieplna wynosi 31%. Paliwem jest uran wzbogacony do 2% w izotop U.

Tabela 3.2. Rozwój radzieckiej elektroenergetyki

Rok	**1970**		**1975**		**1980**		**Stosunek %**	
Produkcja energii elektrycznej w elektrowniach cieplnych konwencjonalnych wodnych jądrowych	**TW h**	**%**	**TW h**	**%**	**TW h**	**%**	**1975 / 1970**	**1980 / 1975**
	612,9 124.4 3,6	82,7 16,8 0.5	892.4 126,0 20,2	86.0 12,1 1,9	1 103 197 80	79,9 14,3 5,8	145,6 101,3 561.1	123,6 156.3 396.0
Razem	**740,9**	**100**	**1038,6**	**100**	**1 380**	**100**	**140,2**	**132,9**
Moc zainstalowana w elektrowniach cieplnych konwencjonalnych wodnych jądrowych	**GW**	**%**	**GW**	**%**	**GW**	**%**		
	133,8 31,3 1,5	80,3 18.8 0,9	171,5 40,5 5,5	78,9 18,6 2,5	211,6 54,0 18.4	74.5 19,0 6,5	128,2 129,0 366,7	123,4 133,3 334,5
Razem	**166,7**	**100**	**217,5**	**100**	**284.0**	**100**	**130,5**	**130.6**

Pięciolecia	**1971 - 1975**		**1976 - 1980**		**Stosunek% 1976-1 980**
Przyrost netto produkcji energii elektrycznej w elektrowniach: cieplnych konwencjonalnych wodnych jądrowych	**TW h**	**%**	**TW h**	**%**	**1971-1975**
	279.5 1,6 16,6	93,4 0,5 5,6	210,6 71,0 59,8	61.7 20.8 17,5	75,3 4 437,5 360,2
Razem	**297.7**	**100**	**341,4**	**100**	**114,7**
Przyrost brutto mocy zainst. w elektr. : cieplnych konwencjonalnych wodnych jądrowych	**GW**	**%**	**GW**	**%**	
	45,2 9,0 3,9	77. K 15,5 6,7	43,8 13,4 13,8	61.7 18.9 19,4	96,9 148,9 353,8
Razem	**58,1**	**100**	**71,0**	**100**	**122,2**

Źródło: A. M. Petrosjanc, *Współczesne problemy atomistyki w ZSRR*, PWN, Warszawa 1980, s. 641.

Wsad paliwa wynosi 189 ton wzbogaconego uranu. Głębokość wypalenia paliwa – 18.1 MW -dzkg uranu przy kampanii trwającej 730 dób. W każdym z reaktorów wytwarza się 8800 t/h pary o temperaturze 280°C i ciśnieniu 6,9 MPa. Pięćdziesięcioprocentowy wzrost mocy jednostkowej bloku Ignalińskiej Elektrowni Jądrowej osiągnięto przy tych samych gabarytach reaktora co bloku o mocy 1000 MW, dzięki wprowadzeniu do zespołów paliwowych tzw. intensyfikatorów wymiany ciepła oraz dzięki minimalnym zmianom samego reaktora i obiegu pierwotnego. W roku 1979 uruchomiono w ZSRR pierwszy blok o mocy elektrycznej 1000 MW z reaktorem wodnym ciśnieniowym, jako kolejny blok 5 Nowoworoneskiej Elektrowni Jądrowej. Blok ten został wyposażony w reaktor o mocy cieplnej 3000 MW i dwa turbozespoły, każdy o mocy elektrycznej 500 MW. Bloki o tej samej mocy z reaktorami wodnymi ciśnieniowymi, ale z pojedynczym turbozespołem są zainstalowane w byłych radzieckich elektrowniach jądrowych: Południowoukraińskiej, Kalinińskiej, Chmielnickiej i Konslantynowskiej[208].

Tabela 3.3. Stan energetyki jądrowej w krajach socjalistycznych w końcu roku 1979

Elektrownie / Kraj	**Czynne**		**Budowane**		**Projektowane**		**Ogółem**	
	lb.	MW	lb.	MW	lb.	MW	lb.	MW
Bułgaria	3	1 320	1	440	4	1 760	8	3 520
Czechosłowacja	2	580	3	1 320	7	3080	12	4 980
Kuba			1	440	1	440	2	880
NRD	4	1 400	5	2200	4	1 760	13	5 360
Polska					2	880	2	880
Rumunia					5	2840	5	2 840
Węgry			2	880	2	880	4	1 760
ZSRR	32	11 850	21	19920	13	19 600	66	46370
Razem	**41**	**15 150**	**38**	**25 200**	**38**	**26240**	**112**	**66590**

Źródło: A. M. Petrosjanc, *Współczesne problemy atomistyki w ZSRR*, PWN, Warszawa 1980, s. 648
lb — liczba bloków

[208] A. M. Petrosjanc, *Współczesne problemy atomistyki...*, wyd. cyt., s. 639-664.

Tabela 3.4. Charakterystyka energetycznych bloków jądrowych z reaktorami wodnymi grafitowymi

Reaktor	R BM K- 1000	R BM K- 1500	RBMK-2400
Moc elektryczna	1000	1500	2400
Moc cieplna, MW	3200	4800	6500
Wydatek pary, tzh	5800	8800	9600
temperatura, °C	280	280	450
ciśnienie, MPa	6,4	6,4	6,4
Rdzeń reaktora			
wysokość, m	7	7	7
średnica, m	11,8	11,8	7,5 x 7,5
Liczba kanałów			
odparowania	1693	1661	1920
przegrzewania	-	-	960
Wsad uranu, t	192	189	293
Wzbogacenie uranu w izotop ^{235}U, %			
	2	2	2-2.3
Średnia głębokość wypalania, MW d/kg uranu			
w kanałach odparowania	18,1	18,1	19,4
W kanałach przegrzewania	—	—	18,1

Źródło: A. M. Petrosjanc, *Współczesne problemy atomistyki w ZSRR*, PWN, Warszawa 1980, s. 650.

Według najnowszych danych pomiędzy 1987 r. a wrześniem 1992 r., 10 reaktorów zostało zamkniętych. Pozostawiono jedynie dwa grafitowe reaktory w Tomsku-7 i jeden w Krasnojarsku-26 do produkcji broni. Dwa reaktory lekkiej wody w Czeliabińsku-65

są przygotowane do produkcji specjalnych izotopów, włączając (jeśli jest nadal produkowany) tryt, względnie krótkotrwały radioaktywny izotop wodoru (12 lata okresu rozkładu w przeciwieństwie do 713 lat dla uranu-235 i 24 400 lat dla plutonu-239) użyty jak „propagator" w bombie jądrowej. Rosja mogłaby prawdopodobnie posiadać około 90 kg trytu. W 1986, kiedy arsenał głowic bojowych w WNP osiągnął maksimum, aktualnie jest szacowany na o 66 kg. Roczną produkcję plutonu szacuje się na 1,5 tony do celów wojskowych i 1 tonę do reaktorów[209].

3.1.2. Przemysł metalurgiczny

Przemysł metalurgiczny jest kolejną ważną dziedziną gospodarki rosyjskiej. Głównym jego zadaniem jest dostarczanie rosyjskiej gospodarce surowców wykorzystywanych w przemyśle jądrowym. Skoncentrowany jest głównie w rejonach występowania rudy żelaza i metali kolorowych. Rejonami o największych zasobach tych surowców jest Ural. Złoża rud żelaza oraz metali nieżelaznych ciągną się pasem wzdłuż środkowego i południowego Uralu. Wydobycie rud żelaza i metali nieżelaznych pokrywa zapotrzebowanie krajowe i pozwala na znaczny eksport. Do surowców importowanych przez Rosję należą wolfram i molibden. Wielkość produkcji hutnictwa żelaza w Rosji w latach 1990–1994 przedstawia tabela 3.5.[210]

W europejskiej części Rosji hutnictwo żelaza i metali kolorowych koncentruje się głównie w regionie uralskim i centralnym. Region uralski dysponuje największym potencjałem produkcyjnym. Bazuje on na węglu dostarczanym z Zagłębia Kuźnieckiego i Karagandyjskiego (Kazachstan) oraz rudy miejscowej i dowożonej z Kurskiej Anomalii Magnetycznej (a także z Kazachstanu). Ważnym ośrodkiem hutnictwa metali nieżelaznych jest półwysep Kola. Występują tam oprócz rud żelaza złoża rud niklu, apatytów, netelinów oraz innych surowców. Głównymi rejonami wydobycia tych surowców są Monczegorsk i Pieczenga–nikiel, a ośrodkiem wytopu – kombinat Siewieronikielź w Monczegorsku i Zapolamym. Poza niklem i miedzią otrzymuje się tu także kobalt, platynę i pierwiastki z rodziny platynowców. Rudy niklu i kobaltu występują także na Uralu, głównie w rejonie Wierchnyj Ufalej, Orsk i Rież. Szczególnie bogate złoża są jednak na wschód od Uralu w rejonie Norylska (złoża talnachskie – w 1993 wyprodukowano tu 190 tys. ton niklu)[211]. Hutnictwo cynku i ołowiu jest rozproszone, gdyż rudy tych metali występują w Kuzbasie

---

[209] M. de Andreis, F. Calogero, *Preventing "brain drain" from the Nuclear Weapon Complex,* (w:) The Soviet Nuclear Weapon Legacy, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) Research report Nr 10, Oxford University Press 1995, s. 47-52.

[210] J. Skrzyp, *Wojskowo-geograficzna charakterystyka Federacji Rosyjskiej,* AON, Warszawa 1997, s. 74-80.

[211] Zob.: Rosja - Kontrreformacja - energetyka, rynek energii - cire.pl, http://www.cire.pl/item,16148,2.html

(Salair), Zabajkalu (złoże Niepriczinskoje) i na Dalekim Wschodzie (Dalniegorsk). Cynę pozyskuje się z małych złóż, znajdujących się głównie we wschodniej Syberii i na Dalekim Wschodzie. Rudy tytanowo-magnezytowe przetapia się w Bienezmkach. Hutnictwo aluminium bazuje na zasobach boksytów, wydobywanych w Tychwime (200 km na wschód od St. Petersburga), Boksytogorsku, Siewierouralsku, Krasnotunńsku, Komeńsku Uralskim (Ural) i Aczmsku (Syberia wschodnia). Produkcja tlenku aluminium odbywa się w miejscu wydobycia rud, a wytop metalu w hutach zlokalizowanych w miejscach produkcji taniej energii elektrycznej. Należą do nich, oprócz uralskich, huty w Brocku, Krasnojarsku, Nowokuzmecku. Brocki kombinat hutniczy jest największą hutą aluminium pierwotnego w świecie[212].

Tabela 3.5. Podstawowe rodzaje produkcji hutnictwa żelaza w latach 1990 1994

Wyroby	**Wielkość produkcji w latach**				
	1990	**1991**	**1992**	**1993**	**1994**
Ruda mln t	107,0	90,9	82,1	76,1	73,3
Surówka mln t	59,4	48,9	46,1	40,9	36,5
Stal mln t	89,6	77,1	67,0	58,3	48,8
Wyroby gotowe mln t	63,7	55,1	46,8	42,7	35,9
Rury mln t	11,9	10,5	8,1	5,8	3,6

Źródło: J. Skrzyp, *Wojskowo- geograficzna charakterystyka Federacji Rosyjskiej*, AON, Warszawa 1997, s. 75.

Możliwości posiadania broni jądrowej i jej pochodnych przez Rosję mają swoją przyczynę w zdolnościach produkcyjnych materiałów rozszczepialnych służących do jej budowy na terenie kraju. Istnieją dwa główne rejony, w których ruda uranu może być wydobywana w Rosji, dwa rejony na Ukrainie, trzy rejony w Kazachstanie i dwa w Uzbekistanie. Te miejsca razem stanowiły w 1991 roku około 26 % światowego wydobycia uranu. Produkcja uranu w konwencjonalnych kopalniach rudy uranu jest w WNP skoncentrowana głównie w Kazachstanie, Kirgistanie, Tadżykistanie i Uzbekistanie. Chociaż w październiku 1989 radziecki rząd ogłosił przerwanie produkcji broni, cztery zakłady wzbogacania uranu prowadziły ciche prace na rzecz cywilnego przemysłu jądrowego

[212] J. Skrzyp, *Wojskowo-geograficzna charakterystyka...*, wyd. cyt., s. 74-80.

i marynarki. Wszystkie te zakłady znajdują się w Rosji. Są to: Uralski Kombinat Elektrochemiczny (Sewierdlowsk-44) w Verkh-Neyvinsk (49% produkcji); Kombinat Elektrochemiczny (Krasnojarsk-45), na rzece Kan, w Syberii (29% produkcji); Syberyjski Kombinat Chemiczny (Tomsk-7), (14% produkcji); i Elektrotechniczno-chemiczny Kombinat w Irkucku, blisko jeziora Bajkał (8% produkcji). Przedsiębiorstwo przygotowujące uran do wzbogacenia jest zlokalizowane w Irkucku, a reaktor produkujący pluton w Tomsku[213].

Szacuje się, że dziewięć innych zakładów usytuowanych w WNP produkuje 700–1000 ton materiałów niezbędnych do produkcji broni od wielu lat. Około 50 kg takiego materiału jest potrzebne, by zrobić pocisk jądrowy, i około 15 kg, by zrobić bombę atomową. Mniejsze ilości mogłyby wystarczać do produkcji bardziej wyrafinowanych broni.

Plutonu i tryt produkowany w WNP pochodzi z trzech miejsc położonych w Rosji: Czelabińsk-65 (dawniej Czelabińsk-40), Tomsk-7, i Krasnoyarsk-26. Około 170 ton plutonu zostało wyprodukowane przez minione lata. Cywilny zapas plutonu w WNP dla programu jądrowego jest nieprawdopodobny i stwarza finansowe i techniczne problemy i w 1990 równy był około 25 tonom. Około 4 kg plutonu jest potrzebne do zrobienia bomby rozszczepialnej. Dokładna ilość plutonu jest zależna od zaawansowania technicznego określonego urządzenia, mniejsza ilość mogłyby wystarczać w bardziej wyrafinowanych projektach[214].

3.1.3. Kompleks wojskowo-przemysłowy

Jednym z najważniejszych resortów Federacji Rosyjskiej w dziedzinie obronności jest kompleks wojskowo-przemysłowy (KWP). Jest on jednym z największych eksporterów broni na świecie. Zakłady przemysłu zbrojeniowego są w dużej mierze częścią cywilnych przedsiębiorstw produkcyjnych, w których wydzielono produkcję na potrzeby wojska (załącznik 4). Niezależnie jednak od tych przedsiębiorstw, w Rosji znajduje się wiele zakładów zajmujących się wyłącznie produkcją uzbrojenia. Dotyczy to również placówek naukowo-badawczych. Pracownie konstrukcyjne, laboratoria oraz wielkie zakłady zbrojeniowe tworzą niekiedy tzw. miasta zamknięte[215]. Ponadto laboratoria wojskowe znajdują się w Moskwie, St. Petersburgu, Oboleńsku, Penzie, Saratowie, Wołgogradzie,

---

[213] Zob.: B. Sauerwein, *Post-Soviet Economy: the Military Legacy*, (w:) International Defense Review 4/1992, s.323, (w:) Wojskowy Przegląd Zagraniczny 4/1998, Gospodarka poradziecka – spuścizna militarna.

[214] Zob.: E. Conant, A. Piore, *Atom eksportowy*, (w:) Newsweek z dn. 21.02.2003.

[215] E. Fidler, *Potencjał ekonomiczno-obronny Rosji*, (w:) pr. zb. pod red. E. Przewodzkiego, *Rosja*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa-Toruń 1995, s. 43-58.

Rostowie nad Donem, Kurganie, Tomsku, Kolcowie, Cirowie, Jekaterynburgu oraz wielu innych miastach[216].

Federacja Rosyjska przejęła ponad 80% potencjału obronno-przemysłowego byłego ZSRR. W latach 1994–1995 w Rosji czynnych było około 1200 przedsiębiorstw i wielkich zakładów zbrojeniowych. Na początku lat 90-tych ponad 60% maszyn produkowanych w ZSRR i ponad 80% importowanych z Zachodu urządzeń technologicznych było kierowanych do sektora zbrojeniowego, który zatrudniał około 5,5 do 7,0 milionów ludzi, w tym najlepszych inżynierów i techników kraju[217]. Po rozpadzie ZSRR w Federacji Rosyjskiej czynnych było 714 instytutów naukowo-badawczych zatrudniających około 1,5 miliona naukowców, inżynierów i techników[218]. Najważniejszymi dziedzinami w kompleksie wojskowo-przemysłowym są:

- **przemysł rakietowo-jądrowy i lotniczy** obejmujący nie tylko produkcje rakiet, samolotów i śmigłowców oraz montownie głowic jądrowych, lecz także zakłady pozyskiwania paliwa dla okrętów o napędzie jądrowym. Głównymi ośrodkami produkcji samolotów i śmigłowców są: Moskwa. St. Petersburg, Samara, Woroneż, Kujbyszew, Saratów, Kazań i Rostow n/Donem;
- **zakłady wzbogacania uranu,** znajdujące się m.in. w Tomsku-7, Krasnojarsku oraz w Wierhnim - Nejwinsku, gdzie także montuje się głowice jądrowe;
- **przemysł samochodowo-czołgowy** skoncentrowany w takich ośrodkach, jak: Wołgograd, Lipieck, Władymir, Czelabinsk, Rubcowsk. St. Petersburg, Niżny Nowogród, Uijanowsk, Miass, Łżewsk, Togliatti;
- **okręty wojenne** budowane w stoczniach Murmańska, St. Petersburga, Archangielska, Kaliningradu, Noworosyjska. Wymienione stocznie współpracują z wieloma zakładami produkcyjnymi położonymi w głębi kraju oraz ze stoczniami rzecznymi i rzeczno-morskimi, znajdującymi się w Moskwie, Rybińsku, Kastromie, Niżnym Nowogrodzie, Kazaniu, Permie, Astrachamu i Wołgogradzie.

Pozostałe rodzaje uzbrojenia produkują ośrodki przemysłowe rozmieszczone w całym kraju. Jednak największa ich koncentracja występuje na Uralu i Powołżu[219].

Prezentowane opracowanie stanowi istotny wkład do badań nad przemianami w sytuacji militarno-ekonomicznej, w których uczestniczy także Polska. Instytut Ekonomiki

---

[216] Zob.: B. Sauerwein, *Post-Soviet Economy: The Military...*, wyd. cyt.
[217] M. Chęciński, *Przemysł zbrojeniowy jako czynnik polityki wewnętrznej i zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Materiały i studia nr 3 (44) 97, AON, Warszawa 1997.
[218] Tamże.
[219] J. Skrzyp, *Wojskowo-geograficzna charakterystyka...*, wyd. cyt., s. 86-88.

Obrony jest zainteresowany zwłaszcza realizacją procesu konwersji przemysłu zbrojeniowego. Konwersja stworzyła szansę nie tylko uzyskania tzw. dywidendy pokoju dla społeczeństw zmęczonych wyścigiem zbrojeń, ale także postawiła w innym świetle poszukiwanie racjonalnych rozwiązań dla uprawiania polityki obronno-gospodarczej. Wnikliwa analiza konwersji w Rosji pokazuje złożoność tych zagadnień, trudności w pokonywaniu przeszłości i tradycyjnego myślenia przedstawicieli kompleksu wojskowo-przemysłowego[220].

Rola kompleksu wojskowo-przemysłowego w gospodarce Federacji Rosyjskiej

W przeszłości duża część dochodu narodowego ZSRR wytwarzana była przez przemysł zbrojeniowy. Według niektórych ocen sektor zbrojeniowy wytwarzał ok. 20–25% dochodu narodowego netto, zatrudniał ok. 13–14 milionów ludzi w ZSRR i zatrudnia nadal w samej Rosji ok. 6–7 milionów osób, w tym niemal 80–90% najlepszych naukowców i inżynierów oraz angażuje większość potencjału technologicznego kraju. 80% całego przemysłu byłego ZSRR w niniejszym lub większym stopniu pracowało na potrzeby sektora zbrojeniowego. Dla porównania warto odnotować, że prywatny przemysł zbrojeniowy USA zatrudniał do zakończenia „zimnej wojny" 3,2 miliona ludzi, zaś w 1997 r. ich liczba zmniejszy się do 2,3 miliona, wytwarzając około 3% do 4% dochodu narodowego brutto. Ponadto sektor zbrojeniowy USA wspierał finansowo 25% pracujących inżynierów, 20% przemysłu przetwórczego i 50% prac badawczych uniwersytetów w dziedzinie komputerów[221].

W tym kontekście staje się oczywiste, że zmniejszenie produkcji uzbrojenia w stopniu takim, jak dzieje się to w Rosji w ostatnich latach, ma bezpośredni wpływ na wielkość tworzonego dochodu narodowego[222].

Gospodarkę ZSRR określały przede wszystkim plany mobilizacji gospodarczej. Plany te były wcielane w życie inaczej niż w jakimkolwiek kraju na Zachodzie. Państwowa forma własności, dominująca w całej niemal gospodarce, ułatwiała realizację polityki totalnego podporządkowania wszystkich dziedzin gospodarki potrzebom planowania wojennego. Miało to szczególnie negatywne następstwa dla rozwoju cywilnych technologii i dla rozszerzenia pola badań tych dziedzin wiedzy, które wg planistów nie miały znaczenia dla sektora

---

[220] Zob.: K. Malak, *Ewolucja znaczenia siły wojskowe w polityce międzynarodowej*, (w:) Zeszyty Naukowe AON nr 2(51), Warszawa 2003, s. 53-66.
[221] Zob.: E. Fidler, *Potencjał ekonomiczno-obronny Rosji*, wyd. cyt., s. 43-58.
[222] M. Chęciński, *Przemysł zbrojeniowy jako czynnik...*, wyd. cyt., s. 20.

wojskowego (lasery, elektronika). Po II wojnie światowej nastąpiła koncentracja środków finansowych na nielicznych, preferowanych przez państwo kierunkach rozwoju gospodarczego. W rezultacie z reguły nie wytwarzano towarów konsumpcyjnych, co utrudniało korzystanie z bodźców materialnego zainteresowania większości pracujących. Przymus administracyjny w procesie produkcji możliwy jest w warunkach dominacji prymitywnych technologii, które hamują postęp naukowo-techniczny. W rezultacie rewolucja naukowo-techniczna, której siła napędowa wyczerpała się już w końcu lat 50-tych, doprowadziła do narastającego deformacji proporcji rozwoju gospodarczego. Inaczej mówiąc, do całkowitego oderwania struktury gałęziowej przemysłu od realnych wymagań konsumentów i postępu technicznego[223].

Orientowanie rozwoju gospodarki narodowej na potrzeby przyszłej wojny, a nie na potrzeby rynku cywilnego, nie tylko powodowało ogromne marnotrawstwo dochodu narodowego i w dużej mierze wyznaczało kierunki rozwoju technologii, ale określało także ramy możliwości produkcyjnych i rozwojowych całego przemysłu, transportu, usług, rolnictwa na długie lata naprzód. Doświadczenia ZSRR w II wojnie światowej dostarczały dla takiej polityki quasi-racjonalnego uzasadnienia. Począwszy od lat 60-tych rozpoczęła się jednak „czwarta rewolucja technologiczna" i jak stwierdza Kokoszyn technologia cywilna i wojskowa zaczęły rozwijać się w różnych kierunkach. Wyłoniła się potrzeba nowego podejścia do planowania zdolności mobilizacyjnej przemysłu i opracowania nowej strategii wojskowych prac naukowo-badawczych i rozwojowych. Kontynuowanie tradycyjnej polityki pogotowia wojennego stworzyło, trwające do dzisiaj, bariery dla przeorientowania programów naukowo-badawczych i rozwojowych, dla realizacji wymagań efektywności i dla reformowania większości dziedzin gospodarki narodowej[224].

Nawet częściowe odejście od tej polityki możliwe jest tylko pod warunkiem zrealizowania programów inwestycyjnych wymagających ogromnych nakładów finansowych. Wydaje się, że przywódcy Rosji rozumieją, że potrzebę zreformowania tradycyjnej doktryny ekonomiki obrony, w tym także uświęconej polityki mobilizacji gospodarczej. Nie wiedzą oni tylko, jak i gdzie znaleźć na te cele środki. Problemy z tym związane są coraz częściej omawiane w czasopismach fachowych i są także przedmiotem dyskusji na najwyższych szczeblach gospodarczych i politycznych. Większość czołowych decydentów w dziedzinie polityki obronnej nie kwestionuje, że negatywne następstwa istnienia wielkiego kompleksu

---

[223] Tamże.

[224] Zob.: M. Heller, A. Niekricz, *Utopia u władzy. Historia Związku Sowieckiego*, tom 2, Universitas, Wrocław 1989.

zbrojeniowego i polityki pogotowia wojennego można zlikwidować tylko w rezultacie zreformowania całej gospodarki kraju[225].

Istniejąca obecnie struktura przemysłu, niedostosowana do potrzeb gospodarki rynkowej, zrodziła bardzo silne biurokratyczne i socjalne systemy samozachowawcze. Ze względu na rolę jaką kompleks wojskowo-przemysłowy odgrywa w życiu kraju, oraz ogromną liczbę osób pracujących w sektorze obronnym, dalszy rozwój przemysłu zbrojeniowego ma także duże znaczenie społeczne i polityczne[226]. Trzeba przy tym mieć na uwadze, że w niektórych miastach lub rejonach przemysł obronny zajmuje dominującą pozycję, zatrudniając 80–90% pracujących. Tak np. w Moskwie skoncentrowana jest jedna trzecia całego potencjału naukowo-technicznego rosyjskiego sektora obronnego.

Liderzy kompleksu wojskowo-przemysłowego wykorzystują ten stan rzeczy dla zachowania większości z istniejących gałęzi przemysłu obronnego, a tym samym ich roli w nowo tworzonej elicie gospodarczej kraju. To tłumaczy, miedzy innymi, dlaczego mimo osłabienia dotychczasowej roli kompleks wojskowo-przemysłowy wykazuje nadal dużą stabilność, a nawet pewną prężność w odzyskiwaniu utraconych pozycji gospodarczych i biurokratycznych. Wyrazem tego może być przekształcenie powstałego po rozpadzie ZSRR Komitetu Przemysłu Obronnego w Państwowy Komitet Przemysłu Obronnego, zaś ostatnio (8 maja 1996 r.), w Ministerstwo Przemysłu Obronnego. Znamienne jest także, że większość ludzi związanych z kompleksem wojskowo-przemysłowym, zwłaszcza jego elita, która kilka lat temu popierała reformy gospodarcze i polityczne, stopniowo zaczęła przechodzić na pozycje partii konserwatywnych i nacjonalistycznych.

Żaden rosyjski rząd nie może roli tej elity lekceważyć i żaden plan reformy gospodarczej nie może być realny bez uwzględnienia dezyderatów i problemów kompleksu wojskowo-przemysłowego[227].

Przemysł obronny stanowi integralną część gospodarki i jego rozwój jest ściśle związany ze zmianami zachodzącymi w całej gospodarce narodowej. Według opublikowanych danych, w latach 1991 1993 produkcja zbrojeniowa w Federacji Rosyjskiej zmalała o 48%, zaś w 1994 r. w porównaniu z rokiem 1993 zmniejszyła się o blisko 39%. Szczególnie krytyczny okazał się rok 1992. Zamówienia armii zmniejszyły się w tym jednym roku o 67%, produkcja uzbrojenia spadła o 45%, zaś eksport obniżył się 2,5 raza. Jeżeli

---

[225] Zob.: M. Gorbaczow, *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata,* Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988.
[226] Zob.: K. Malak, *Ewolucja znaczenia siły wojskowe w...*, wyd. cyt., s. 53-66.
[227] E. Fidler, *Potencjał ekonomiczno-obronny Rosji*, wyd. cyt., s. 43-58.

w 1990 r. 52% produkcji przemysłowej przeznaczone było dla wojska, to w 1992 roku udział ten wynosił tylko 31%[228].

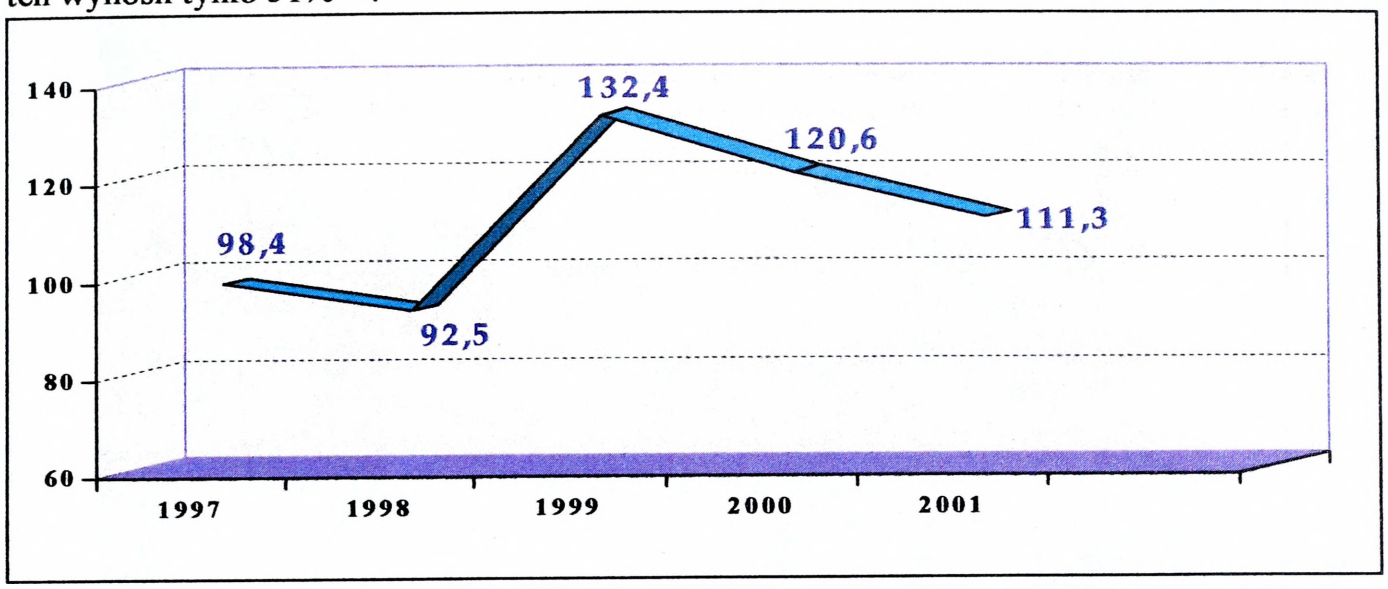

Wykres 3.1. Dynamika wzrostu (spadku) produkcji przemysłowej kompleksu wojskowo-przemysłowego FR (% w stosunku do poprzedniego roku)

Źródło: Państwowy komitet statystczny FR (W. L. Sokolin), Государственный комитет Российской Федерации по статистике - Goskomstat Rossii, http://www.gks.ru/.

Wzmiankowany procentowy spadek produkcji zbrojeniowej budzić może duże wątpliwości, ponieważ trudno zrozumieć, jak owe procenty zostały wyliczone. Bardziej wiarygodne są dane wyrażone w jednostkach fizycznych. Wymowne jest więc, że produkcja czołgów zmniejszyła się od roku 1991 (cały ZSRR) z 900 do 700 dla Rosji w roku 1992, i do 200 w roku 1993. Produkcja samolotów bojowych zmniejszyła się w tych latach następująco: 1991–325, 1992–150, 1993–74, zaś rakiet balistycznych: 1991–175, 1992–70, 1993–35.

Mogłoby się zdawać, że tak znaczny spadek produkcji zbrojeniowej ułatwi wykorzystanie zwolnionych mocy produkcyjnych dla celów cywilnych W istocie rzecz miała się odwrotnie. Produkcja cywilna spadała w większym tempie niż wojskowa. Zmniejszała się ona w kolejnych latach następująco: między 1991–1993 o 13%, w 1994 r. o dalsze 13%. Jeżeli w 1994 r. ilość zatrudnionych w „zbrojeniówce" zmniejszyła się o 17%, to w przemyśle ogółem spadek zatrudnienia między 1993–1994 rokiem wynosił 18,1% [229].

W roku 2002 Rosja uzyskała największe od początku lat 90. wpływy z eksportu uzbrojenia w wysokości 4,4 mld USD. Stanowi to niemal 10% światowych obrotów w handlu bronią. Szacunkowe dane za 2001 rok wskazują na wzrost sprzedaży o 19% w porównaniu z rokiem poprzednim, kiedy jej wartość osiągnęła 3,7 mld USD.

---

[228] Zob.: Goskomstat Rossii - Russian Books Catalog, http://www.eastview.com/xq/ASP/f_string1=Goskomstat+Rossii/f_field=publisher/f_start_value=1/f_ml=20/browse_order=title/browse_order_asc=asc/f_locale=/qx/russian/books/browse.asp

[229] M. Chęciński, *Przemysł zbrojeniowy jako czynnik...*, wyd. cyt., s. 18.

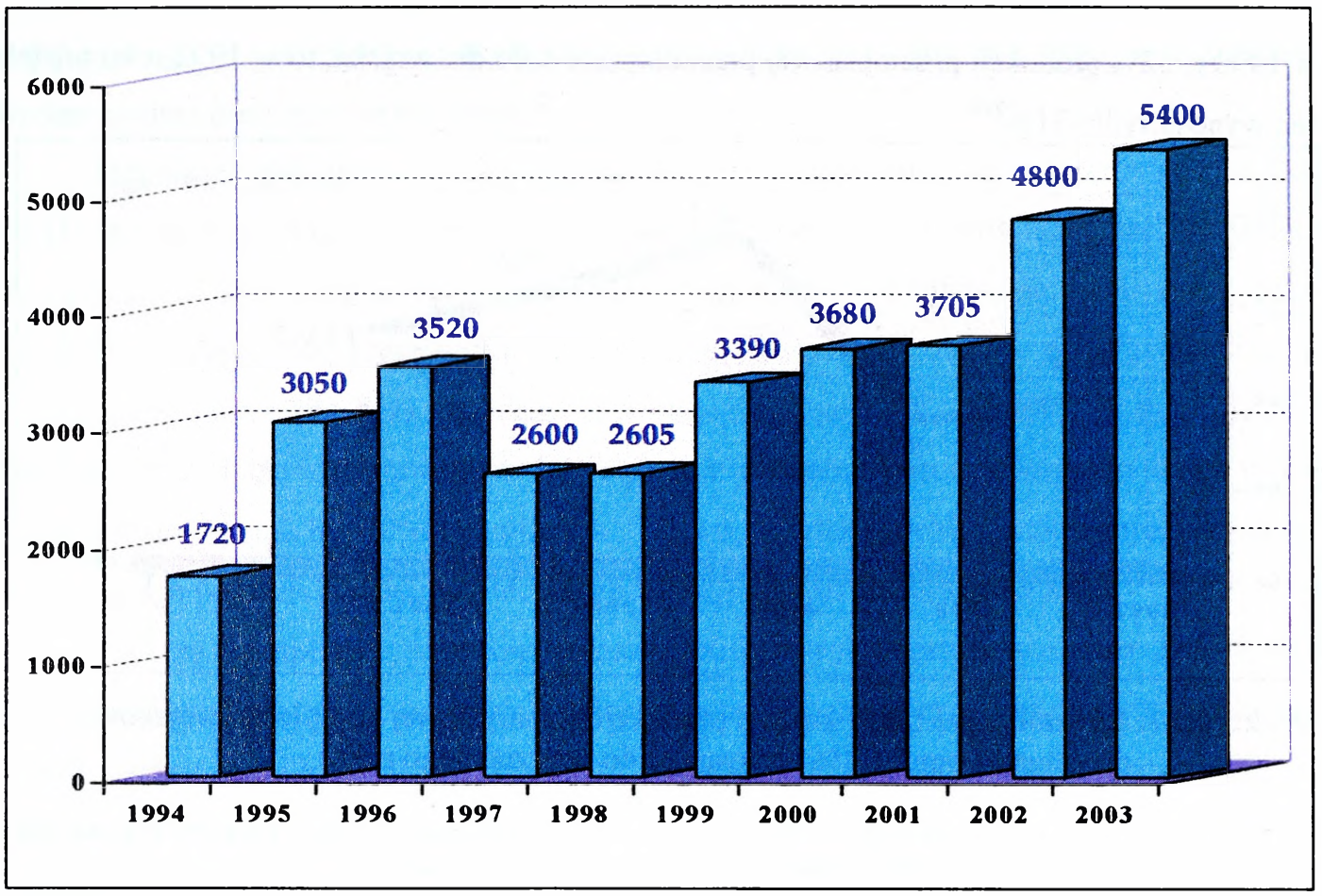

Wykres 3.2. Eksport rosyjskiego uzbrojenia i sprzętu wojskowego (w mld USD)

Źródło: T. Hypki, *Polityka Putina przynosi efekty*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 3/2004.

Rosja plasuje się na drugim miejscu za USA (sprzedaż w wysokości 13,3 mld USD) na liście największych światowych eksporterów uzbrojenia i sprzętu wojskowego. Ogółem w 1992 roku przedsiębiorstwa rosyjskie realizowały kontrakty podpisane z ponad 60 państwami. Największymi odbiorcami rosyjskiej techniki wojskowej są tradycyjnie Chiny i Indie, na które przypada łącznie 70–80% wartości eksportu[230]. W kolejnych latach udział eksportu do tych państw może się zmniejszyć na rzecz państw Azji Płd.-Wsch. i Zatoki Perskiej[231]. Zdecydowana większość eksportu została zrealizowana przez Rosoboroneksport. Na dobry wynik tej firmy miały przede wszystkim wpływ dostawy sprzętu lotniczego (75%) oraz morskiego (12%) – w tym głównie samoloty *Su-30, MiG-29* oraz zestawy rakietowe *S300*. Portfel zamówień Rosoboroneksportu do 2006 roku ma wartość ponad 13 mld USD. W najbliższych latach jest spodziewany wzrost udziału w eksporcie techniki morskiej[232].

---

[230] J. Gordon, *Azjatyckie nadzieje eksportowe Federacji Rosyjskiej*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 2/1998.

[231] A. Wilk, *Współpraca techniczno-wojskowa Rosji z Iranem*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 5 (35) z dn. 18.11.2003, Ośrodek Studiów Wschodnich, s. 11-16.

[232] Zob.: E. Paszyc, I. Wiśniewska, *Wielki biznes w rosyjskiej gospodarce i polityce za rządów Putina*, (w:) Prace OSW nr 5 z 2002, Ośrodek Studiów Wschodnich, s. 5-16.

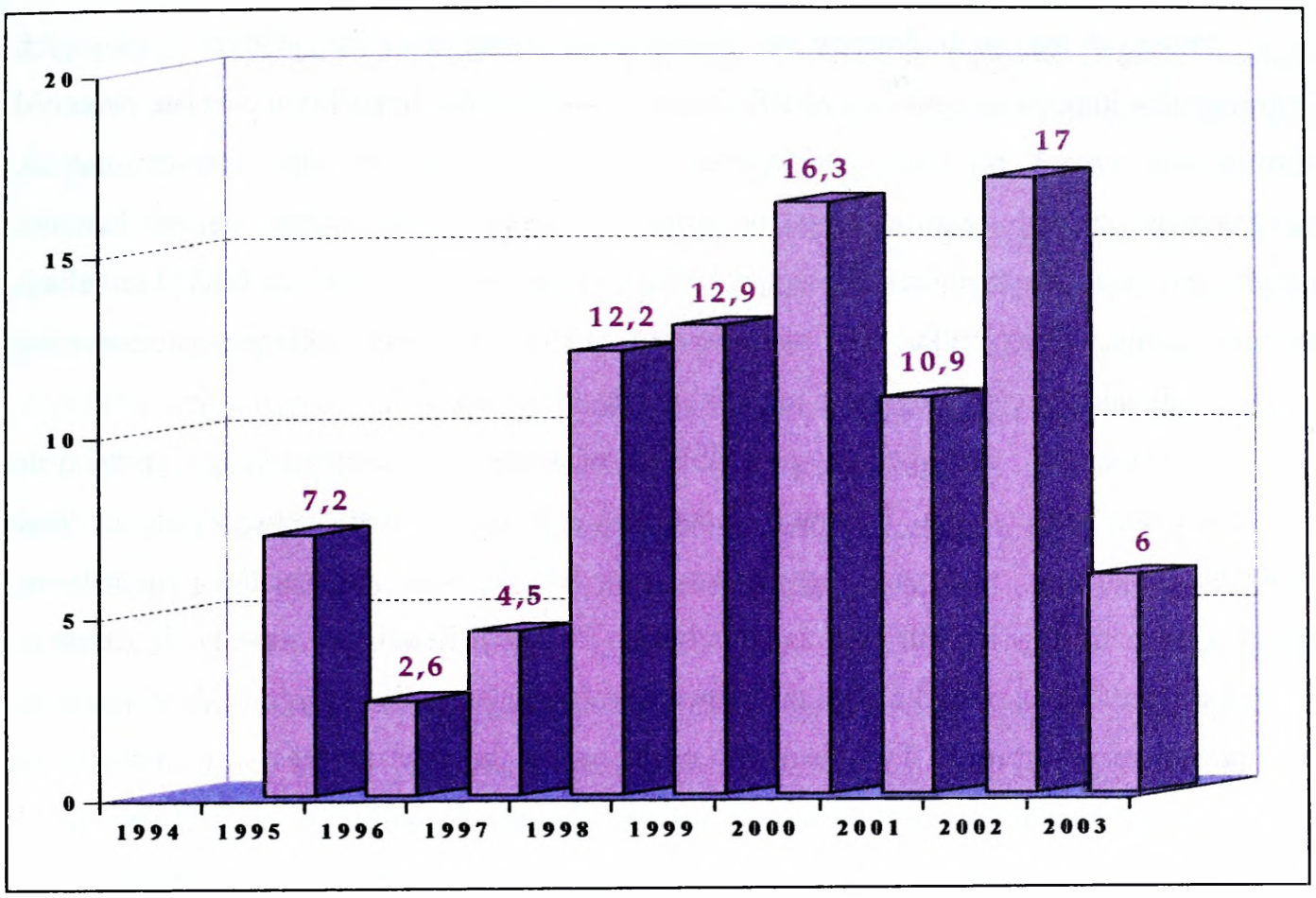

Wykres 3.3. Eksport rosyjskiego uzbrojenia i sprzętu wojskowego – udział eksporterów niezależnych (w %)

Źródło: T. Hypki, *Polityka Putina przynosi efekty*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 3/2004.

Przemysł zbrojeniowy jako czynnik polityki wewnętrznej i zagranicznej Federacji Rosyjskiej

Społeczne mechanizmy i motywacje określające ekonomiczny, polityczny i militarny rozwój dzisiejszej Rosji mają wiele niewiadomych. Dlatego trudno jest przewidzieć, w jakim kierunku podążać będzie ten kraj[233]. W tym układzie niewiadomych można jednak z dużą pewnością zidentyfikować szereg czynników, które z różną intensywnością działają i działać będą w dającej się przewidzieć przyszłości, i to niezależnie od obecnego lub przyszłego społecznego, ekonomicznego, politycznego i militarnego rozwoju tego kraju. Do takiego ważnego, może nawet decydującego czynnika, należy istnienie i rozwój kompleksu wojskowo-przemysłowego byłego ZSRR. Jego rola ekonomiczna, funkcja społeczna i znaczenie polityczno-militarne są ogromne i nie są porównywalne z żadnym takim układem w jakimkolwiek kraju. Przeto każda analiza społeczno-politycznych procesów zachodzących w Rosji powinna przede wszystkim uwzględnić obecny stan i przyszły rozwój głównego elementu tego kompleksu: przemysłu zbrojeniowego.

---

[233] I. Wiśniewska, *Aktualna sytuacja gospodarcza Rosji*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 35 (327) z dn. 23.10.2003, Ośrodek Studiów Wschodnich, s. 10.

Przemysł ten, rozbudowany do niebywałych rozmiarów, był jednym z głównych instrumentów imperialnej polityki ZSRR. Zarazem, w dłuższej perspektywie czasu, przemysł zbrojeniowy zaczął rujnować gospodarkę kraju. Zwłaszcza od lat osiemdziesiątych, ekstensywny rozwój sektora wojskowo-przemysłowego przekształcał się w hamulec utrudniający albo wręcz uniemożliwiający nadążanie za trwającą w krajach NATO rewolucją technologiczną. Z czynnika siły stał się ten sektor molochem, który systematycznie marnotrawił najcenniejsze bogactwa materialne i duchowe kraju[234].

Otrzymawszy w spadku po ZSRR większość post-radzieckiego przemysłu zbrojeniowego, gospodarka Federacji Rosyjskiej obciążona została negatywnymi jego skutkami. Sytuację pogorszył gwałtowny spadek popytu na technikę wojskową, spowodowany między innymi tym, że siły zbrojne Federacji Rosyjskiej stawały się z dnia na dzień mniejsze. Nowa polityka obronna spowodowała też, że armia zrezygnowała z tworzenia ogromnych rezerw broni. Tym samym zredukowane zostały bieżące i planowane na przyszłość zamówienia na technikę wojskową. Jak słusznie stwierdza Siergiej Rogów, znany specjalista Rosyjskiej Akademii Nauk *„dzisiaj Rosja płaci za tę nadmierną potęgę wojskową, którą niesłychanym wysiłkiem ZSRR akumulował w ciągu dziesiątków lat „zimnej wojny". Rosja nie może już kopiować Związku Radzieckiego i grać roli supermocarstwa, które jest w stanie samotnie przeciwstawić się wszystkim ośrodkom siły na świecie... Jedną rzeczą jest produkowanie broni dla armii, która dysponowała 65 tysiącami czołgów, a drugą, dla armii mającej na uzbrojeniu 4-5 razy mniej różnych rodzajów uzbrojenia*"[235].

Do tego należy dodać, że byłe kraje Układu Warszawskiego przestały nie tylko być odbiorcami rosyjskiego uzbrojenia i w nikłym stopniu zaopatrywać się w części zapasowe lub w niektóre tylko rodzaje uzbrojenia produkowanego w Rosji, ale także dość skutecznie konkurują na światowym rynku broni. Ponadto eksport Rosji do wielu innych tradycyjnych odbiorców uzbrojenia zmniejszył się wielokrotnie; liczba państw importujących broń z Rosji zmniejszyła się z 47 w 1990 roku do 26 w 1993 roku. Od 1985 r. do 1992 r. wartość kontraktów na sprzedaż rosyjskiego uzbrojenia do krajów „trzeciego świata" zmniejszyła się ponad 13-krotnie; z 17,1 do 1,2 mld dol. USA[236].

Trwająca reforma systemu społecznego i negatywne wskaźniki rozwoju gospodarczego pozbawiły rząd możliwości finansowania wszystkich przedsiębiorstw przemysłu zbrojeniowego. Znacznie wolniej niż planowano trwa redukcja sektora obronnego

---

[234] M. Chęciński, *Przemysł zbrojeniowy jako czynnik...*, wyd. cyt., s. 18.
[235] Tamże.
[236] Zob.: Goskomstat Rossii - Goskomitet RF po statistike, http://www.cityline.ru:8084/politika/prav/gkstat.html

i konwersja części jego potencjału produkcyjnego na potrzeby cywilne. Z braku środków finansowych zahamowane też zostało tempo wprowadzania nowych rozwiązań technologicznych dla wielu nowoczesnych rodzajów uzbrojenia.

Nadmiernie rozbudowany, niedofinansowany i uciążliwy dla gospodarki kraju kolos zachował jednak nadal silną pozycję; przede wszystkim jako sektor przemysłowy, ale także jako ważna i integralna część społecznej i wojskowej struktury Federacji Rosyjskiej. W walce o swój byt, miliony zatrudnionych tam ludzi wywierało i nadal wywiera coraz większy wpływ na decyzje gospodarcze i socjalne rządów i coraz skuteczniej tworzy siły nacisku społecznego, których żaden rosyjski przywódca nie może lekceważyć. W tym splocie wielu przeciwstawnych procesów i interesów społecznych krystalizuje się nowa rola rosyjskiego kompleksu wojskowo-przemysłowego. Zależeć ona będzie od trzech głównych sił społecznych, które często mają sprzeczne, ale niekiedy zbieżne cele i interesy[237]. Są to:

- elity gospodarcze i techniczne kompleksu wojskowo-przemysłowego oraz miliony ludzi zatrudnionych w przemyśle zbrojeniowym;
- armia rosyjska, a przede wszystkim dowódcy wysokiego szczebla;
- nowo powstałe elity menedżerów różnych cywilnych sektorów gospodarki[238].

Polityka obronna Rosji była, jest i nadal będzie ściśle zespolona z rozwojem kompleksu zbrojeniowego. Polityka ta będzie więc pochodną działania elity wojskowo-politycznej i menedżerów przemysłu zbrojeniowego. Nie znaczy to jednak, że interesy armii są identyczne z interesami elity wojskowo-przemysłowej. Wiele zadań i celów przemysłu zbrojeniowego pozostaje w konflikcie z celami i ambicjami wojska. Przykładowo można wymienić następujące:

- przemysł zbrojeniowy pragnie sprzedawać swoje wyroby najdrożej. Wojsko pragnie, żeby ceny uzbrojenia były możliwie niskie;
- przemysł woli, żeby zmiany modeli uzbrojenia i technologii produkcji były powolne, wojsko pragnie ciągłych zmian i dąży do wyprzedzenia potencjalnych przeciwników pod względem efektywności militarnej jej wyposażenia;
- przemysł dąży do zmonopolizowania swoich pozycji, armia preferuje wielość producentów i dostawców uzbrojenia i techniki.

Mimo różnic w dążeniu do niektórych celów, wojskowa elita Rosji pragnie zachować silny potencjał przemysłowo-obronny, maksymalnie niezależny od innych krajów, zdolny

---

[237] J. Rogoża, *Wydźwignęliśmy się z zapaści. Wystąpienie przedwyborcze Władimira Putina*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 7 (341) z dn. 19.02.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich, s. 6-7.

[238] Zob.: M. Chęciński, *Przemysł zbrojeniowy jako czynnik...*, wyd. cyt., s. 36.

wytwarzać wszystkie nowoczesne modele i rodzaje uzbrojenia i strzegący swoich tajemnic technologicznych przed światem. Z reguły dowódcy sił zbrojnych są skłonni do formułowania swoich zadań i planów, kierując się przede wszystkim ambicjami militarnymi. Menedżerowie przemysłu zbrojeniowego zmuszeni są liczyć się z realiami gospodarczymi i technologicznymi kraju[239].

Analizy wskazują, że przy ustalaniu głównych kierunków rozwoju uzbrojenia i sprzętu wojskowego oraz wyposażenia technicznego sił zbrojnych Rosji na początku XXI wieku uwzględniono:

- zewnętrzne i wewnętrzne czynniki destabilizujące o charakterze polityczno-wojskowym oraz ekonomicznym i techniczno-wojskowym, w tym możliwości nieadekwatnych reakcji ze strony innych państw i sojuszów wojskowych na podejmowane przez Rosję działania dotyczące obrony swoich interesów narodowych;
- rolę czynników wojskowych w zagwarantowaniu ochrony narodowych interesów Rosji w warunkach dalszego zaostrzania się globalnej rywalizacji międzypaństwowej (w tym związanych z napięciami wynikłymi ze zmian sytuacji międzynarodowej);
- stan i perspektywy rozwoju uzbrojenia i techniki wojskowej, struktur wojskowych i sposobów użycia sił zbrojnych państw (sojuszów wojskowo-politycznych), kształtujący współczesne światowe tendencje rozwoju myśli wojskowej, których interesy mogą w poważnym stopniu stać w sprzeczności z interesami Rosji. Właśnie ocena państw grupy odgrywała decydującą rolę przy ustalaniu podstawowych zadań państwa rosyjskiego i jego sił zbrojnych, jak również wymagań dotyczących jego uzbrojenia;
- rzeczywisty stan wyposażenia technicznego i zaopatrzenia Sił Zbrojnych Rosji oraz ich zdolność do wypełniania zadań obrony kraju na początku XXI wieku. Ocena istniejącego potencjału sił zbrojnych w stosunku do wymagań wynikających z polityki wojskowej będzie podstawowym czynnikiem wpływającym na ukierunkowanie polityki państwa w dziedzinie budowy struktur wojskowych;
- ekonomiczne i finansowe możliwości państwa w dziedzinie wykorzystywania i rozwoju bazy technologicznej w celu wzmocnienia obrony i bezpieczeństwa państwa (podwyższenie efektywności systemów uzbrojenia i możliwości bojowych sił zbrojnych oraz obniżenie ich chłonności materiałowej w okresie pokoju i wojny). Uwzględniono również technologiczny dystans, powstały w latach 90. miedzy Rosją

[239] Tamże, s. 40.

a wiodącymi pod względem produkcji zbrojeniowej państwami, dotyczący szczególnie opracowywania, produkcji, eksploatacji, remontu uzbrojenia i sprzętu wojskowego[240].

Według Ministerstwa Obrony Rosji, w celu zagwarantowania realizacji postawionych zadań siły zbrojne powinny być zdolne do:

- zadania państwu lub grupie państw będących agresorami określonych strat w każdych warunkach i w każdym czasie;
- zapewnienia skutecznej obrony kraju przed atakiem powietrzno-kosmicznym w warunkach funkcjonowania struktur organizacyjnych czasu pokoju oraz we współdziałaniu z innymi wojskami pozostałych struktur siłowych osiągnięcia zamierzonych celów w wojnie lokalnej;
- rozwinięcia operacyjnego wojsk w celu wykonania postawionych zadań w wojnie regionalnej;
- wykonywania zadań o charakterze misji pokojowych, samodzielnie i we współdziałaniu z organizacjami międzynarodowymi[241].

Warty zaprezentowania w niniejszej pracy jest zakres polityki wojskowo-technicznej Rosji na początku XXI wieku. Głównym celem obecnej polityki wojskowo-technicznej Rosji jest zaopatrzenie sił zbrojnych w środki walki zbrojnej i utrzymywanie gotowości bojowej tych istniejących rodzajów, które pozwolą na realizację zadań stawianych przed siłami zbrojnymi. W tym celu opracowany został przez rząd rosyjski program dostaw uzbrojenia i sprzętu na lata 2001 2010, który proponuje[242]:

- zapewnienie minimalnych środków finansowych do utrzymania w stanie gotowości bojowej strategicznych i konwencjonalnych rodzajów uzbrojenia, prowadzenie prac rozwojowych i modernizacyjnych ważniejszych typów uzbrojenia szczebla operacyjno - taktycznego, koniecznych do utrzymania potencjału bojowego związków taktycznych i oddziałów stałej gotowości bojowej, należących do sił ogólnego przeznaczenia i innych wojsk Federacji Rosyjskiej;
- zagwarantowanie efektywnego wykorzystania i zwiększania istniejącego potencjału badawczo-rozwojowego w grupie nowatorskich technologii, w celu przyspieszenia opracowania nowych typów uzbrojenia, pozwalających neutralizować wojskowo-

---

[240] C. Rudziński, *Reforma armii rosyjskiej*, (w:) Polska Zbrojna nr 37, wrzesień 1997.

[241] Zob.: Ministerstwo Obrony FR *(S. B. Iwanow),* Министерство обороны Российской Федерации, http://www.mil.ru/.

[242] 31 maja 2002 roku Rada Bezpieczeństwa SZ FR przyjęła *„Koncepcję Rozwoju SZ FR"*, która uwzględnia zmiany w KW-P z 2001 roku.

techniczne zagrożenia stwarzane przez inne państwa oraz zbudować nową bazę wytwórczą dla planowanego przezbrojenia wojsk;

- utrzymanie potencjału naukowo-produkcyjnego głównych ośrodków kompleksu wojskowo-przemysłowego Rosji.

W celu realizacji tych zadań przyjęto następujące zasady:

- bezwarunkowe utrzymywanie w gotowości bojowej systemów, kompleksów i poszczególnych typów uzbrojenia, wnoszących główny wkład w realizację najważniejszych zadań sił zbrojnych (środki jądrowe, walki informacyjnej i precyzyjnego rażenia);
- racjonalne wykorzystanie i rozwój istniejącego potencjału systemów uzbrojenia sił zbrojnych w celu utrzymywania ich zdolności i gotowości bojowych oraz mobilizacyjnych;
- koncentrowanie zasobów w celu podniesienia poziomu informatyzacji, „intelektualizacji", robotyzacji oraz mobilności uzbrojenia i sprzętu wojskowego;
- stopniowe zrównoważone uzupełnianie rodzajów sił zbrojnych i innych rodzajów wojsk Federacji Rosyjskiej w zakresie środków zabezpieczenia informacyjnego, technicznego, tyłów i mobilności wojsk;
- ochrona unikatowych technologii wojskowych oraz rozwój bazy naukowo-technicznej, wspieranie przez państwo innowacyjnych technologii podwójnego zastosowania (również w ramach współpracy wojskowo-technicznej z innymi państwami, przygotowanie produkcji wyrobów, podzespołów i bazy pozwalającej na eliminowanie importu;
- kompleksowe rozwiązanie problemów związanych z zapewnieniem mobilności wojsk w skali strategicznej;
- współzawodnictwo wojskowo-techniczne z najbardziej rozwiniętymi państwami w budowie asymetrycznych środków walki, pozwalających na rażenie kluczowych elementów funkcjonalnych głównych systemów uzbrojenia oraz podstawowych obiektów infrastruktury przeciwnika i likwidowanie w ten sposób jego opóźnienia wojskowo-technicznego[243].

[243] Sztab Generalny SZ FR, na podstawie „*Koncepcji Rozwoju SZ FR*" opracował „*Koncepcję budowy SZ do 2021 roku*".

Rosyjska Agencja ds. Zbrojeń Konwencjonalnych – funkcjonowanie i perspektywy

W ramach przeprowadzonej w maju 1999 r. reformy rosyjskiego systemu zarządzania sferą produkcji uzbrojenia i sprzętu wojskowego, dekretem prezydenta Federacji Rosyjskiej z dnia 25 maja 1999 r., powołano Agencję ds. Budowy Okrętów, Agencję ds. Zbrojeń Konwencjonalnych, Agencję ds. Systemów Kierowania i Agencję ds. Amunicji, natomiast Agencję Kosmiczną przemianowano na Agencję Lotniczo-Kosmiczną[244]. Nowe instytucje przejęły część funkcji Ministerstwa Gospodarki. Do kierowania i koordynowania działań utworzonych agencji powołano Państwową Komisję Rządową ds. kompleksu wojskowo-przemysłowego, kierowaną przez wicepremiera Ilję Klebanowa. Wprowadzone zmiany miały na celu poprawę wydolności organizacyjnej dotychczasowego systemu zarządzania kompleksem wojskowo-przemysłowym i zmianę przestarzałych struktur produkcji, która nie odpowiadała ani popytowi na rynkach zagranicznych, ani potrzebom rosyjskiej armii[245].

W założeniach rządu zreformowany kompleks wojskowo-przemysłowy miał się stać „kołem zamachowym" gospodarki rosyjskiej, a zarazem czynnikiem ochrony potencjału obronno-przemysłowego, naruszonego w czasie reform gospodarczych. Zmiany miały doprowadzić do poprawy sytuacji w przemyśle zbrojeniowym, który do połowy 1999 r. pracował wykorzystując ok. 20% swoich mocy produkcyjnych. Zmuszało to władze federalne do dotowania przedsiębiorstw zbrojeniowych, na co przeznaczono ok. 23 mld rubli rocznie. Reformatorzy oczekiwali, że powyższe zmiany staną się czynnikiem umacniania państwa oraz elementem zacieśniania więzi politycznych, gospodarczych i militarnych pomiędzy poszczególnymi regionami Rosji oraz krajami WNP[246].

Agencja ds. Zbrojeń Konwencjonalnych, powołana jako organ władzy wykonawczej, przejęła część funkcji Ministerstwa Gospodarki Federacji Rosyjskiej w zakresie przygotowania i prowadzenia polityki państwowej w sferze produkcji uzbrojenia i sprzętu wojskowego na potrzeby sił konwencjonalnych.

Po podpisaniu w styczniu 2000 r. przez prezydenta W. Putina ustawy *„O Agencji ds. Zbrojeń Konwencjonalnych"*, instytucja ta stała się organem realizującym funkcje

---

[244] Zob.: Rosyjska Agencja Lotniczo-Kosmiczna (*J. N. Koptiew),* Российское авиационно-космическое агентство - http://www.rosaviakosmos.ru/

[245] E. Paszyc, I. Wiśniewska, *Wielki biznes w rosyjskiej gospodarce i polityce za rządów Putina*, (w:) Prace OSW nr 5 z 2002, Ośrodek Studiów Wschodnich, s. 5-16.

[246] Zob.: S. Koziej, *Globalne aspekty rosyjskiej strategii bezpieczeństwa*, (w:) Zeszyty Naukowe AON nr 1(50), Warszawa 2003, s. 59-75.

wykonawcze. W wyniku nadanych jej uprawnień decyzyjnych (rozstrzygających), regulacyjnych i kontrolnych, otrzymała kompetencje w zakresie[247]:

- formułowania i realizacji programów rozwoju potencjału naukowo-technicznego koordynowania i regulowania działalności przedsiębiorstw obronnych w dziedzinie przygotowania, produkcji, remontu, modernizacji i utylizacji sprzętu pancernego i artyleryjskiego, broni strzeleckiej, zestawów rakietowych, broni precyzyjnej, amunicji strzeleckiej, systemów opto-elektronicznych i oprzyrządowania dla uzbrojenia i sprzętu wojskowego;
- przygotowania, wspólnie z Ministerstwem Obrony i innymi resortami „Państwowego programu zbrojeń", „Państwowych zamówień obronnych", włącznie z określaniem kierunków i zakresu prac naukowo-badawczych i konstrukcyjno-doświadczalnych nad nowym uzbrojeniem oraz przygotowaniem jego produkcji seryjnej;
- zlecania prac nad przygotowaniem państwowych programów celowych, prac naukowych oraz o przeznaczeniu socjalno-ekonomicznym w sferze produkcji broni konwencjonalnej, realizowanych na potrzeby państwa;
- kierowania administracyjnego podmiotami budżetowymi, doboru personelu kierowniczego, organizacji produkcji w podległych podmiotach, poszukiwania źródeł jej finansowania, tworzenia więzi produkcyjnych oraz dostarczania nowych technologii i inspirowania podległych podmiotów do ich wdrażania.

W strukturze agencji znajduje się 61 przedsiębiorstw produkcyjnych oraz 76 instytutów naukowo-badawczych i biur konstrukcyjnych[248]. Ponadto, w sektorze produkcji uzbrojenia konwencjonalnego działają trzy grupy finansowo-przemysłowe: „Spectransmasz", „Optronika" i „Tocznost". Sektor państwowy w tej gałęzi produkcji przemysłowej stanowi 28%, a w nauce - 59%[249].

Do najważniejszych zadań Agencji ds. Zbrojeń Konwencjonalnych należy:

- zakończenie I etapu „Federalnego programu restrukturyzacji i konwersji", mającego na celu optymalizację produkcji poprzez zmniejszenie liczby przedsiębiorstw realizujących państwowe zamówienia obronne;
- koncentrację zamówień na ograniczonej liczbie przedsiębiorstw i wyprowadzenie ze struktury państwowych zamówień obronnych przedsiębiorstw i organizacji o innym

---

[247] Zob.: Rosyjska agencja ds. Uzbrojenia Konwencjonalnego (A. W. Nozdraczew), Российское агентство по обычным вооружениям - http://www.rav-rf.ru/.

[248] 92% przedsiębiorstw oraz 80% instytutów naukowo-badawczych i biur konstrukcyjnych, wchodzących w skład Agencji ds. Zbrojeń Konwencjonalnych, realizuje państwowe zamówienia obronne.

[249] Zob.: http://www.rav-rf.ru/.

profilu produkcji niż produkcja uzbrojenia konwencjonalnego oraz nieposiadających mocy mobilizacyjnych;

- powoływanie dużych zintegrowanych kompleksów, nie tylko zabezpieczających realizację programu zbrojeń, ale także produkcję cywilną i „podwójnego przeznaczenia", konkurencyjnych na rynku wewnętrznym i rynkach zagranicznych[250].

W związku z ograniczonymi zamówieniami ze strony rosyjskich resortów siłowych ok.52% produkcji przemysłowej przedsiębiorstw wchodzących w skład agencji to produkcja eksportowa[251], która w 1999 r. przyniosła dochody w wysokości 700 mln USD, (z czego produkcja wojskowa ok. 500 mln USD). W strukturze eksportu uzbrojenia i sprzętu wojskowego ponad 95% stanowią gotowe wyroby i części zapasowe, natomiast bardzo mały jest udział dokumentacji technicznej, patentów, licencji oraz usług. Pozostała część produkcji jest realizowana w ramach państwowych zamówień obronnych[252] oraz na rzecz kompleksu paliwowo-energetycznego, budownictwa drogowego i transportu. Ponieważ państwo nie wypełnia wszystkich przyjętych wcześniej zobowiązań finansowych za dostarczoną produkcję[253], zadłużenie budżetu federalnego wobec przedsiębiorstw wchodzących w skład agencji wzrosło do ponad 5 mld rubli[254]. Obecnie na dochody zakładów należących do agencji składają się: dywersyfikacja (z produkcji cywilnej), państwowe zamówienia obronne oraz wewnętrzna działalność ekonomiczna tych przedsiębiorstw[255].

W wyniku braku rytmiczności finansowania produkcji zbrojeniowej ok. 40% przedsiębiorstw przemysłu zbrojeniowego znalazło się na skraju bankructwa, a ich zadłużenie w bankach komercyjnych wzrosło do ponad 100 mld rubli. Zadłużenie przedsiębiorstw i ośrodków naukowo-badawczych, wchodzących w skład Agencji ds. Broni Konwencjonalnej, spowodowane jest także uzależnieniem finansowym producentów od Ministerstwa Obrony, które określa wielkość zamówień i kolejność finansowania już podpisanych kontraktów. Ponadto agencja nie ma pełnomocnictw do finansowania prac realizowanych przez podległe przedsiębiorstwa w ramach zamówień obronnych. Z jednej strony zwalnia to ją z odpowiedzialności za niedofinansowanie zamówień, jednak, nie

---

[250] Zob.: A. Wilk, *Rosyjska armia uzyskuje prawne podstawy autonomii i dominacji w sektorze siłowym*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 6 (36) z 14.01.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich, s. 11-15.

[251] Z tego ok. 19-20% stanowi produkcja cywilna.

[252] Ok. 5-7% produkcji przemysłowej przedsiębiorstw.

[253] W 1998 r., państwowe zamówienia obronne sfinansowano w 70-80%, a od początku br. finansowane są na poziomie 30-40%.

[254] W ramach spłaty zadłużenia w 1999r. agencja otrzymała z budżetu federalnego ok. 740 mln rubli. Całkowite zadłużenie państwa wobec przedsiębiorstw rosyjskiego KW-P wynosi ok. 33 mld rubli.

[255] Zob.: I. Wiśniewska, *Rosja eksporterem kapitału*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 32 (366) z dn. 30.09.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich, s. 3-4.

posiadając środków finansowych, nie może ona prowadzić restrukturyzacji podległych sektorów przemysłu obronnego.

Zgodnie z zapowiedziami rządu Federacji Rosyjskiej, zaległości płatnicze z tytułu dodatkowych zamówień obronnych, związanych z wojną w Czeczenii, spłacone miały być w ciągu pierwszych dwóch miesięcy 2000 r., z 1999 r. w ciągu następnych 3–4 miesięcy, a 50% zadłużenia za lata 90. do końca 2000 r. Pozostała część zadłużenia miała zostać uregulowana w postaci państwowych papierów wartościowych, z terminem realizacji do końca 2001 r.[256]

Kierownictwo agencji liczy, że w ramach przygotowywanego przez rząd Federacji Rosyjskiej „Programu restrukturyzacji przemysłu obronnego" nastąpi optymalizacja środków budżetowych wydzielanych na zamówienia obronne, eliminacja dublowania się produkcji przedsiębiorstw zbrojeniowych i poprawa rozliczeń wewnątrz kompleksu wojskowo-przemysłowego. Ponadto przedsiębiorstwa, które nie realizują państwowych zamówień obronnych i nie utrzymują mocy mobilizacyjnych, zostaną wykluczone ze składu Agencji ds. Zbrojeń Konwencjonalnych. Jednak do tej pory nie skreślono ich listy. Program restrukturyzacji gałęzi kompleksu wojskowo-przemysłowego zajmującej się produkcją broni konwencjonalnej przewiduje także łączenie przedsiębiorstw i powoływanie struktur zintegrowanych oraz powstanie centrów produkcji uzbrojenia konwencjonalnego w St. Petersburgu, Moskwie oraz w obwodzie czelabińskim i moskiewskim[257].

Efektywnej działalności Agencji ds. Zbrojeń Konwencjonalnych nie sprzyjają prowadzone w Dumie Państwowej prace nad koncepcją utworzenia w Rosji nowego ministerstwa, które zajmowałoby się ogółem spraw związanych z kompleksem zbrojeniowym. Według nowych rozwiązań, resort ten miałby zostać wyposażony w szerokie pełnomocnictwa, pozwalające na sprawne kierowanie istniejącym potencjałem gospodarczym. Zgodnie z planowanymi założeniami, ministerstwu mają podlegać wszystkie przedsiębiorstwa przemysłowe dysponujące najnowszymi technologiami wojskowymi oraz laboratoria naukowo-badawcze.

Negatywny wpływ na funkcjonowanie agencji ma także dalsze utrzymywanie w Ministerstwie Gospodarki Federacji Rosyjskiej departamentu ds. Amunicji i Uzbrojenia Konwencjonalnego, co prowadzi do sporów kompetencyjnych.

---

[256] Zob.: I. Wiśniewska, *Aktualna sytuacja gospodarcza Rosji*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 35 (327) z dn. 23.10.2003, Ośrodek Studiów Wschodnich, s. 10.

[257] Tamże.

Pospiesznie wprowadzona reforma systemu kierowania rosyjskim kompleksem wojskowo-przemysłowym, obliczona na osiągnięcie doraźnych celów politycznych, nie przyniosła spodziewanych rezultatów w postaci stworzenia warunków dynamicznego rozwoju potencjału w dziedzinie produkcji broni konwencjonalnej oraz prowadzenia samodzielnej polityki strukturalnej, produkcyjnej i finansowej. Założone cele możliwe są do osiągnięcia tylko drogą głębokiej restrukturyzacji technologiczno-produkcyjnej, tworzenia dużych kompleksów naukowo-produkcyjnych, koncentrujących zapasy i kierujących środki finansowe na realizację zadań priorytetowych. Ponadto zmodyfikowany musi zostać system państwowych zamówień obronnych (plan opracowywany co najmniej na okres trzech lat), wprowadzone zmiany własnościowe i nowy system kredytowania przedsiębiorstw[258].

Zagrożeniem dla stabilnego funkcjonowania rosyjskiego przemysłu zbrojeniowego jest przygotowywana przez Dumę Państwową kolejna zmiana w systemie kierowania kompleksem wojskowo-przemysłowym, która doprowadzić może do zakłóceń koordynacji działań pomiędzy przedsiębiorstwami zbrojeniowymi oraz do utraty kontroli i kierownictwa nad nimi[259].

Kompleks wojskowo-przemysłowy w działaniach politycznych Władimira Putina

Prezydentura Władimira Putina przyczynia się do odbudowy obronnej i ekonomicznej potęgi kraju, prestiżu armii oraz poprawy sytuacji wojskowych ośrodków badawczo-rozwojowych i zakładów sektora obronnego. W. Putin uważa, że jeżeli cel ten nie zostanie osiągnięty, Rosja nie zdoła znowu stać się mocarstwem, jakim była w przeszłości. Doprowadził on do wzrostu budżetu wojskowego do 88,7 mld rubli w 1999 r., a do 142 mld rubli (5 mld USD) w roku 2000 r., co umocniło pozycję resortu zbrojeniowego. W. Putin przyczynił się również do zwiększenia nakładów finansowych na działania mające bezpośredni wpływ na poprawę sytuacji przemysłu zbrojeniowego[260].

Według przedstawicieli Finansowej Grupy Przemysłowej „System Obrotowy" (Oboronitelnyje Sistemy), zwiększenie wydatków na zakupy sprzętu nie jest prawdopodobne, dopóki nie poprawi się sytuacja ekonomiczna kraju. W obecnej sytuacji najważniejszym

---

[258] Zob.: K. Malak, *Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej. Część II – próba charakterystyki*, (w:) Zeszyty Naukowe AON nr 2(43), Warszawa 2001, s. 116-128.

[259] Zob.: I. Wiśniewska, *Ramowy program gospodarczy rządu*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 12 (346) z dn. 25.03.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich, s. 12.

[260] Zob.: J. Rogoża, I. Wiśniewska, *Podsumowanie przemian polityczno-gospodarczych w pierwszej kadencji Władimira Putina*, (w:) Prace OSW nr 8 z 2003, Ośrodek Studiów Wschodnich, s. 5-24.

zadaniem jest przeprowadzenie zmian strukturalnych, tj. restrukturyzacji przemysłu zbrojeniowego, przy jednoczesnym zachowaniu możliwości rozwoju i produkcji nowoczesnych systemów uzbrojenia. Ocenę tę potwierdzają ostatnie wystąpienia W. Putina, w których wykazuje on dużą ostrożność w składaniu obietnic zwiększenia nakładów finansowych jakiemuś konkretnemu zakładowi zbrojeniowemu. Podczas spotkania z zarządami firm zbrojeniowych stwierdzono, że bez dobrze rozwiniętej gospodarki i potężnych sił zbrojnych każde państwo, pomimo wielkich zasobów naturalnych, będzie skazane w XXI w. na zależność od państw lepiej rozwiniętych.

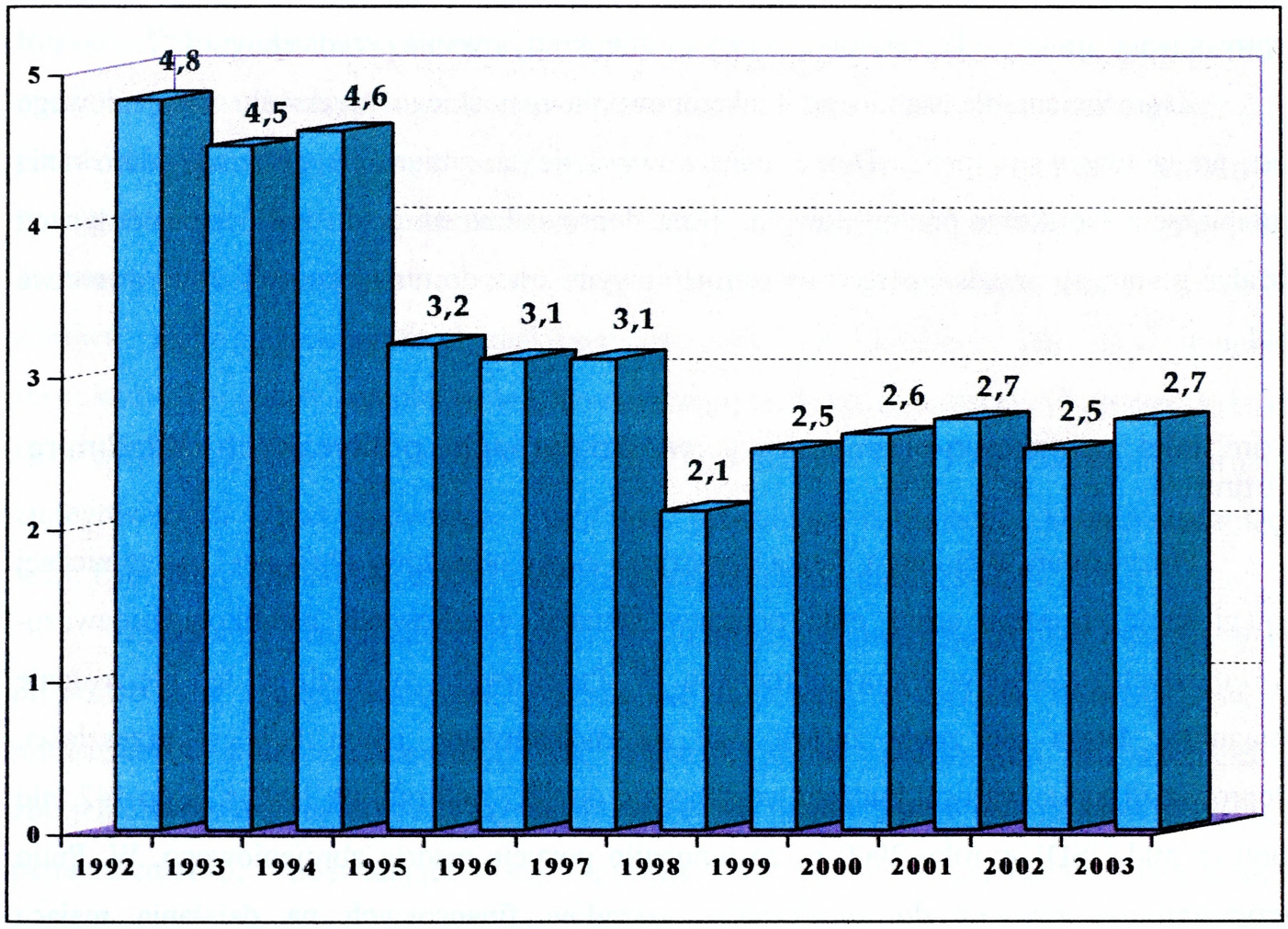

Wykres 3.4. Poziom wydatków wojskowych Ministerstwa Obrony FR (w % PKB)

Źródło: *World military expenditure*, 1993-2003, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 7/2003.

W ocenie Putina, Rosja ciągle dysponuje olbrzymim potencjałem naukowym i przemysłowym, zdolnym do rozwoju i produkcji skutecznych systemów uzbrojenia. Przemysł zbrojeniowy posiada jednak nadmierne możliwości produkcyjne, które należy zoptymalizować. W. Putin zobowiązał się do spłaty zadłużenia narodowego wobec zakładów, ale ostrzegł, iż nie będzie tolerować dalszego marnotrawienia zasobów państwa. Stwierdził

ponadto, że istnieje uzasadniona potrzeba utworzenia jednego biura ds. zakupów dla wszystkich resortów siłowych – ministerstw:

- Obrony i Spraw Wewnętrznych,
- ds. Sytuacji Nadzwyczajnych,
- Służby Granicznej,
- i innych agencji państwowych.

Konieczność ta wynika z faktu, że za zakupy prawie 90% produktów rosyjskiego przemysłu zbrojeniowego jest odpowiedzialne Ministerstwo Obrony. Konsolidacja pozwoli na wyeliminowanie przerostów administracyjnych oraz dublowania się zakupów systemów uzbrojenia i sprzętu, dokonywanych przez różne agencje[261].

Ostatnim przedsięwzięciem, zatwierdzonym przez prezydenta Putina jest długofalowy program zbrojeń Federacji Rosyjskiej do 2010 roku. Zostały w nim określone założenia, kierunki i priorytety jego realizacji. Program podzielono na dwa podstawowe okresy obejmujące lata 2002 2005, w których główny wysiłek ma być nakierowany na prace naukowo-badawcze i konstrukcyjno-doświadczalne oraz lata 2006 2010, w których gotowe wzorce techniki wojskowej wejdą do produkcji seryjnej.

Zgodnie z założeniami programu na lata 2002 2005, ok. 40% środków finansowych wydzielanych z budżetu wojskowego na zamówienia rządowe ma być skierowane na prace naukowo-badawcze i konstrukcyjno-doświadczalne (w latach 1996 1998 wydatkowano na ten cel tylko ok. 10% środków tej grupy). W roku 2006 ma nastąpić przesunięcie priorytetów na finansowanie zakupów uzbrojenia i sprzętu wojskowego, który wszedł do produkcji, a wydatki na ten cel mają ulec zwiększeniu do poziomu 65 70% (finansowanie prac naukowo-badawczych i konstrukcyjno-doświadczalnych spadnie w tym okresie do ok. 15%). W ostatnich dwóch latach Rosja ustabilizowała procesy i procedury finansowania rodzimego przemysłu zbrojeniowego oraz działających na rzecz sił zbrojnych instytucji naukowo-badawczych. W 2001 roku, po raz pierwszy od ponad dziesięciu lat, zostały zrealizowane wszystkie zamówienia rządowe wynikające z potrzeb wojska. Na prace naukowo-badawcze i konstrukcyjno-doświadczalne przeznaczono w tym czasie 41% środków, zaś na zakup nowej techniki wojskowej - 48%. W 2002 roku wielkości te wyniosły odpowiednio 37% i 51 %.

Priorytetowym przedsięwzięciem długofalowym ma być program budowy samolotu bojowego piątej generacji. Prototyp wybranego samolotu ma zostać oblatany nie później niż

---

[261] Zob.: A. Wilk, P. Żochowski, *Putin przechodzi na „ręczne sterowanie" resortami siłowymi*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 26 (360) z dn. 29.07.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich, s. 3-5.

do 2010 roku. Przewiduje się również budowę dwóch nowych śmigłowców - szturmowego i rozpoznawczego. Obecne rosyjskie kierownictwo wojskowe dąży do ustabilizowania sytuacji w pracach badawczo-rozwojowych i dostawach uzbrojenia dla sił zbrojnych oraz w działalności przemysłu zbrojeniowego. Jego podstawą ma być odpowiedni poziom, stabilność i terminowość finansowania sił zbrojnych.

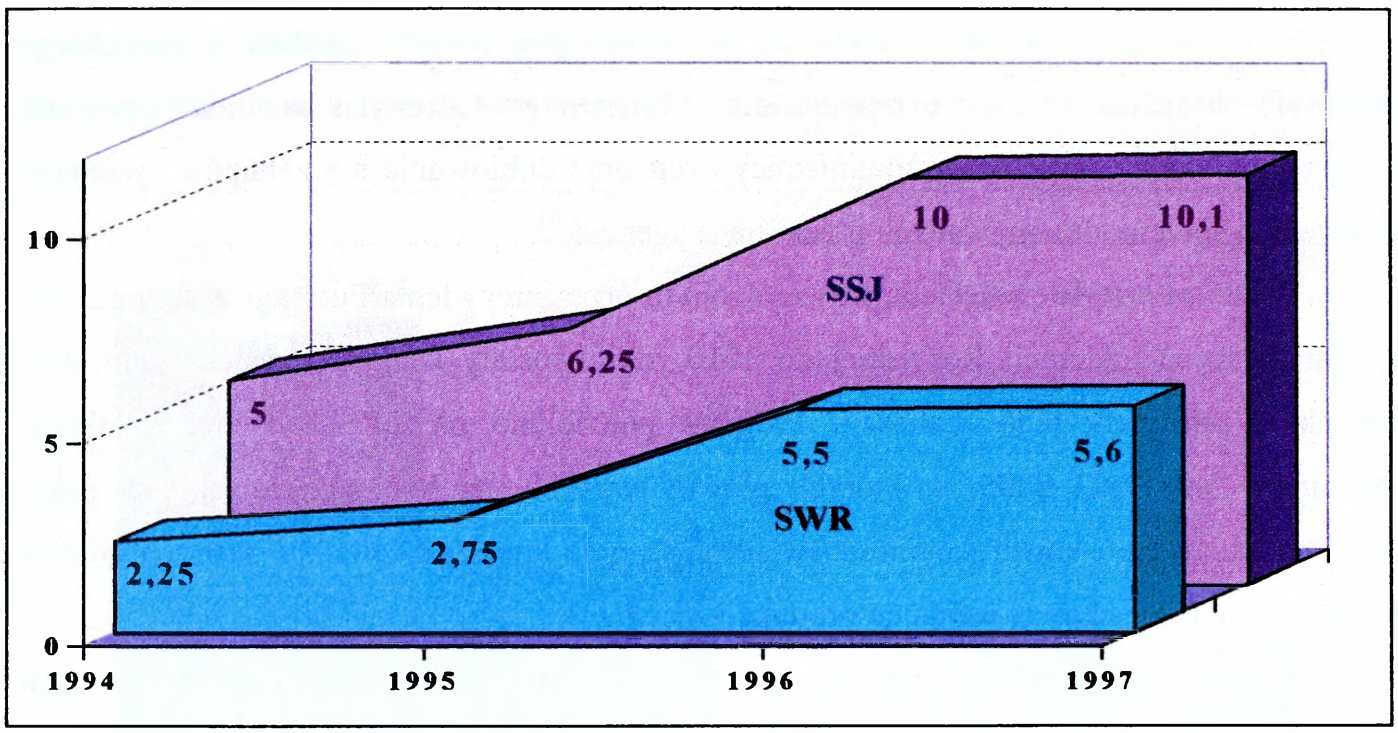

Wykres 3.5. Szacunkowe wydatki Ministerstwa Obrony FR na Strategiczne Siły Jądrowe (SSJ) i Wojska Rakietowe Strategicznego Przeznaczenia (WRSP), (w bln rubli)

Źródło: *Rosyjska broń jądrowa (doktryna, struktury, uzbrojenie),* Ośrodek Studiów Wschodnich, Analizy nr 27/1997.

Nowym elementem w rosyjskiej polityce wojskowo-technicznej jest odejście od symetrycznego rozwoju uzbrojenia i techniki wojskowej oraz rywalizacji technicznej z państwami Zachodu na korzyść asymetrycznego rozwoju uzbrojenia noszącego znamiona nowatorskich rozwiązań technicznych, przy wykorzystaniu wcześniejszego dorobku w tej dziedzinie. Rosyjskie kierownictwo wojskowe usiłuje przekonać władze polityczne, że znalazły się na granicy, która decyduje, czy Federacja Rosyjska będzie należała do wąskiej grupy dysponentów nowej techniki bojowej (o potencjale odstraszającym, kojarzonym z bronią masowego rażenia), czy też raczej znajduje się na pozycji państwa podporządkowującego się woli ekskluzywnego klubu państw najwyżej rozwiniętych, które – wykorzystując prawo międzynarodowe – regulowałyby problemy proliferacji określonych rodzajów broni. Szczególnie groźnie brzmią rosyjskie zapowiedzi zademonstrowania broni wykorzystującej nowe zjawiska fizyczne, mającej podważyć sens amerykańskich dążeń

do zbudowania strategicznego systemu obrony rakietowej NMD, traktowanego przez rosyjskie kierownictwo wojskowe jako działanie ukierunkowane na zneutralizowanie rosyjskiego strategicznego potencjału rakietowo-jądrowego[262].

3.1.4. Minatom – Ministerstwo Energii Atomowej

Resortem współpracującym z kompleksem wojskowo-przemysłowym jest Minatom[263]. Łącznie oba stanowią siłę gospodarczo-polityczną niemającą swojego odpowiednika w żadnym kraju na świecie. Potencjał możliwy do wypracowania przez oba resorty jest istotnym motorem ekonomicznym Federacji Rosyjskiej. Niniejszy podrozdział porusza problematykę Miantomu. Określa jego rolę i strukturę w rosyjskiej gospodarce.

W czasach Związku Radzieckiego rozwojem i kontrolą przemysłu jądrowego zajmowało się Ministerstwo Przemysłu i Energii Atomowej **(MAPI)**, utworzone w 1989 r. na bazie Ministerstwa Przemysłu Ciężkiego. MAPI dostało uprawnienia całkowitego nadzoru nad jądrowymi programami, zarówno cywilnymi jak i militarnymi. 28 stycznia 1992 r., po rozpadzie Związku Radzieckiego, MAPI zostało zlikwidowane. Jego prawnym następcą pod jurysdykcją Federacji Rosyjskiej zostało Ministerstwo ds. Energii Atomowej **(Minatom)**. Zarządza ono 151 przedsiębiorstwami, które zatrudniają ponad milion personelu. 47,2 % tej liczby jest zaangażowana w proces produkcji, 16,5 % w naukę, 19,4 % w projektowanie i 16.9 % w innych gałęziach przemysłu jądrowego[264].

Jądrowy rynek Minatomu regulowany jest przez międzynarodowe normy, które opracowano zgodnie z narodowym eksportowo-kontrolnym prawodawstwem. Dla tego resortu twarde eksportowe możliwości nie są obce. I „ojczyźniane", i zachodnie badania jednoznacznie zauważają, że rosyjski system i praktyka kontroli jądrowego eksportu zostały opracowane wyjątkowo efektywnie. Jeżeli kiedykolwiek doszło do naruszenie prawa, to tylko dlatego, że było to sankcjonowane przez Biuro Polityczne[265]. Ponadto ustalono w dekrecie z 27 marca 1992 roku podpisanym przez Prezydenta Rosji, że dowolną instalację powstałą na bazie najnowszych technologii zezwala się eksportować tylko pod warunkiem, że cała jądrowa działalność państwa-importera kontrolowana jest przez Międzynarodową Agencję

---

[262] Tamże.

[263] Zob.: Ministerstwo ds. Energii Atomowej FR (A. J. Rumiancew) Министерство Российской Федерации по атомной энергии http://www.minatom.ru/.

[264] M. de Andreis, F. Calogero, *Rosyjskie dziedzictwo broni nuklearnej; zapobieganie „wyciekowi informacji" dotyczącym broni jądrowej,* (w:) The Soviet Nuclear Weapon Legacy, Stockolm International Peace Research Institute (SIPRI) Research Report Nr 10, Oxford University Press 1995, s. 47–52.

[265] W. Orłov, *Szto wygodno Minatomu...,* wyd. cyt., s. 33-54.

Energii Atomowej (MAGATE). Wobec tego poczynania Ministerstwa Energii Atomowej w zakresie handlu są kontrolowane przez nadrzędny urząd.

Zasadnicze projekty Minatomu obejmują następujące pola działalności naukowo-gospodarczej:

- badania i rozwój,
- broń jądrową i rozbrojenie,
- przemysł górniczy i przetwórczy (wydobywczy),
- reaktory i paliwa jądrowe,
- inżynierię reaktorów,
- produkcję urządzeń jądrowych,
- mikroelektronikę,
- inżynierię mechaniczną,
- konstrukcje i wdrażanie reaktorów jądrowych,
- infrastrukturę,
- międzynarodową kooperację
- ekologię,
- opiekę społeczną,
- eksport Miantomu.

Jak już wspomniano we wstępie, zakres działalności Minatomu zaobserwować można również w tych dziedzinach przemysłu, które współpracują z przemysłem jądrowym, wykorzystując jego osiągnięcia dla podwyższenia własnej efektywności. Osobnym omówieniem potraktowane zostały również sprawy socjalne pracowników naukowych, technicznych i fizycznych przemysłu jądrowego[266].

Badania i rozwój[267]

Głównym zadaniem Minatomu jest prowadzenie badań w przemyśle jądrowym, które są optymalnie połączone z polityką narodową Federacji Rosyjskiej. Stanowią one podstawę rozwoju energii jądrowych i całego przemysłu jądrowego. Rozwój badań w tej dziedzinie pozwolił naukowcom rosyjskim zainicjować obszerniejsze badania na takich polach naukowych, jak: fizyka jądrowa, fizyka wysokich energii i cząstek, fizyka plazmy i kontrola połączeń termojądrowych, fizyka półprzewodnikowa, fizyka wysokich ciśnień i temperatur

[266] Dane przedstawione w poniższym rozdziale pochodzą z oficjalnej strony Ministerstwa ds. Energii Atomowej Federacji Rosyjskiej: *www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.*

[267] Zob.: www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.

oraz fizyka eksplozji i szoku fali. Warto także wspomnieć, że poza przeznaczeniem typowo naukowym i przemysłowym aż 15 % wszystkich pracowników Minatomu jest angażowanych w militarne projekty atomowe.

W ramach Ministerstwa istnieje wiele instytutów naukowych:

1. **„Instytut Kurchatova " – Instytut Energii Atomowych (IAE)** w Moskwie, który został utworzony w kwietniu 1992 roku. Jest on największym interdyscyplinarnym instytutem naukowym o światowej sławie w dziedzinie nauk jądrowych i technologii.
2. **Instytut Fizyki Teoretycznej i Doświadczalnej (ITEP).** Jedenaście odkryć dokonanych przez naukowców tego ośrodka zostało opatentowanych. ITEP jest największym przemysłowym ośrodkiem jądrowym. Pracownicy naukowi zajmują się podstawami teoretycznymi i doświadczalnymi jądra atomowego oraz cząstkami elementarnymi. Rozwijają prace nad nowymi typami akceleratorów i reaktorów.
3. **Instytut Fizyki Wysokich Energii (IHEP)**, znajdujący się na obszarze Moskiewskiego Regionu. Zajmuje się podstawowymi badaniami dotyczącymi elementarnych własności cząstek i ich interakcjami. Zespół tego instytutu stworzył unikalny 3000 GeV proton.
4. **Instytut Innowacji i Badań Termojądrowych**. Obszarem badań są teoretyczne i praktyczne połączenie termojądrowe, fizyka plazmy, fizyka laseru i jego technologia oraz prace rozwojowe i aplikacyjne nad MHD - programem generującym, i aplikacje fizycznych metod w medycynie i biologii.
5. **Rosyjski Instytut Badań Materiałów Nieorganicznych (VNIINM).** Prowadzi badania w zakresie radiochemii, metalurgii, fizyki metalurgii i materiałów nadprzewodzących. Rozwija także technologie dla produkcji komponentów z berylu, litu, tantalu, niklu i aluminium oraz ich stopów. Nadzoruje również produkcję paliw jądrowych i komponentów. Udoskonala techniki odkażania stężeń radioaktywnych, toksycznych gazów i aerozoli. Instytut dokonał znakomitego postępu w rozwoju materiałów nadprzewodnikowych do tworzenia silnych pól magnetycznych. Stworzono nadprzewodniki i multiwłókna w postaci drutów (o 60 rozmiarach standardowych) kołowych i prostokątnych krzyży, oparte na odkształcalnych stopach.
6. **Rosyjski Instytut Badań Technologii Chemicznej (VNIIKT)**. Prowadzi intensywne fizyczne i chemiczne badania nad rozwojem technologii do produkcji czystych substancji i związków złożonych dla mikroelektroniki. Naukowcy VNIIKT włączani są też w badania physico-substancji chemicznych, badania nad rozwojem wysokiej częstotliwości plazmy – metalurgicznej substancji chemicznej przeznaczonej do

procesów produkowania gęstych ceramicznych materiałów, precyzowania stopów i kompozycji ich mieszania.

7. **Instytut Fizyki i Mocy (FEI)** w Obińsku. Jest jednostką włączoną w badania nad rozwojem mocy urządzeń jądrowych dla różnych aplikacji również diagnostycznych, monitorowania systemów i instrumentów. Doświadczenia Instytutu w zakresie produkcyjnych udogodnień pozwalają tworzyć modele demonstracyjne oraz prototypy pomiaru mocy urządzeń jądrowych. FEI jest największym dostawcą radioaktywnych izotopów na światowym rynku. Dodatkowo do cyklotronu izotopów, FEI produkuje reaktory izotopów z przeznaczeniem medycznym.
8. **Instytut Badawczy Elektrofizycznego Wyposażenia Efremov (NIIEFA)** w St. Petersburgu. Jest prowadzącym Instytutem w rozwoju i projektowaniu elektrofizycznego wyposażenia. NIIEFA rozwija i produkuje linearne elektrony akceleratorów dla technologii promieniowania, wykrywania skaz, analizy wywołań sterylizacji, diagnozy medycznej. Wiele naukowych ośrodków przemysłowych i krajowych wyposażonych jest w różne akceleratory termojądrowe i elektrofizyczne pochodzące z NIIFEA, są to m.in.: „Instytut Kurchatova", IHEP, ITEP, JINR, Rad Instytut, Fizyczny Instytut Erevan etc.
9. **Instytut Badawczy im. Lenina - Reaktor Jądrowy (NIIAR)** w Dimitrowgradzie. Jest jednym z największych ośrodków jądrowych Minatomu w Rosji. Realizowane są tam problemy naukowe i techniczne z zakresu energii jądrowej, materiałów do reaktorów. W NILAR naukowcy i specjaliści wybudowali 8 reaktorów zaprojektowanych dla różnych aplikacji.
10. **Rosyjski Instytut Badawczy Technologii Fizyki i Automatyki (VNIITFA)** w Moskwie. Skupia swoje wysiłki na rozwoju urządzeń, które utylizują fizyczne skutki substancji radioaktywnych. Naukowcy i specjaliści projektują obejmujące źródła mocy technologie, urządzenia do analizy substancji i testowania produktu. Ponadto produkowane są tam urządzenia do diagnozy medycznej o wysokim stopniu zautomatyzowania oraz inne urządzenia o charakterze konsumpcyjnym.
11. **Naukowy Ośrodek Inżynieryjny** w Moskwie, jest kluczową instytucją Minatomu. Służy do rozwoju i produkcji różnych instrumentów i systemów jądrowych przeznaczonych dla przemysłu. Instytut rozwija instrumenty i systemy dla: NPP w zakresie kontroli i bezpieczeństwa systemów, monitorowania radioaktywnego zanieczyszczenia środowiskowego; procesu kontroli kopalni i przedsięwzięć radiochemicznych oraz monitorowania napromieniowania populacji i wartości odżywczych.

12. **Instytut Badawczy Inżynierii Substancji Chemicznych (NIIKHIMMASH)** w Ekaterinburgu. Projektuje i produkuje wysoce skuteczne wyposażenie dla przedsięwzięć Minatomu w Rosji. Najważniejsze badania rozwojowe Instytutu dotyczą produkcji wyposażenia i automatyzacji produkcji systemów dla paliwa tabletkowanego, zautomatyzowanego paliwa – jako elementu linii montażowej; wyposażenie dla procesów tworzenia paliwa i przygotowania procesu utylizacji. Instytut produkuje urządzenia i wyposażenie z połączonych minerałów z substancjami chemicznymi.
13. **Instytut Badań i Projektowania Instalacji Technologicznych (HIKIMT Stowarzyszenie Badań i Produkcji**, Moskwa). Rozwija unikalną technologię instalacji i naprawy urządzeń jądrowych zaprojektowanych dla różnych celów. Podstawowymi strefami inwestycyjnymi są: technologie instalacji, remontu i backfittingu wszystkich typów reaktorów jądrowych, urządzeń termojądrowych, akceleratorów i innych urządzeń jądrowych, technologie i wyposażenie dla elektrofizycznych materiałów (laser, VHF, opór elektryczny, plazma, etc.), polymeric i metallopolymeric kompozycji dla korozji opornej, odkażanie i cieplna ochrona urządzeń jądrowych.
14. **V. G. Khiopin Rad Instytut** w St. Petersburg, zajmuje się podstawowymi badaniami radiochemicznymi. Ponadto Instytut ten jest dobrze znany z prac z zakresu fizyki jądrowej, ekologii i produkcji oraz używania radioizotopów.
15. **Rosyjski Instytut Badawczy Fizyki Doświadczalnej**, założony w 1946 w Nizhnii blisko miasta Arzamas **(ARIEP),** jest największym interdyscyplinarnym federalnym ośrodkiem przemysłu jądrowego. Wysoki poziomu badawczy zapewnia działalność na takich polach fizyki jądrowej, jak: fizyka dynamiki gazu, teoria promieniowania i masy transferu, kinetyka jądrowa i reakcje termojądrowe, badanie własności substancji w wysokich energiach gęstości. Skład badawczy instytutu tworzą tacy znani naukowcy akademiccy, jak: Ya. B. Zeldovich,. D. Sakharov, E. I. Zababakhin, I. E. Tamm, N. N. Bogolubov, M. Lavrentiev i G. N. Flerov, Iko Yu. B. Kha riton, E.. Negin, Yu.. Trutnev,. I. Pavlovski i S. Novikov. Duża profesjonalność pracowników i możliwości naukowe umożliwiają Instytutowi zespołową pracę nad metodologią wyrafinowanych fizycznych procesów i możliwością praktycznego ich wykorzystania w wielu dziedzinach.
16. **Rosyjski Federalny Ośrodek Jądrowy - Rosyjski Instytut Badawczy Fizyki Technicznej (ARITP)** - jest dużym i unikalnym projektem badawczym, który jest jednocześnie instytucją założoną w 1955 r. na Uralu blisko Chelyabinska przez wybitnego naukowca K. I. Shchelkina oraz V. Kurchatova. Instytut przeprowadza podstawowe praktyczne badania z zakresu fizyki jądrowej, fizyki wysokich ciśnień,

hydrodynamiki i ich matematycznych obliczeń. Projekty i techniczne realizacje prowadzone są w polu dziedzin jądrowych, automatyzacji systemów i instrumentów. Instytut składa się obecnie z 30 doktorów naukowych i 250 asystentów oraz tysiąca wysoce wykwalifikowanych specjalistów. Instytut odgrywa kierowniczą rolę w krajowym rozwoju tzw. „tarczy jądrowej" i metod ograniczenia eksplozji jądrowych. Dużą uwagę poświęca wycofanym z użycia bojowym głowicom jądrowym.

W ostatnich latach rosyjscy naukowcy przemysłu jądrowego dokonali znaczącego postępu w chemii fizycznej, radiochemii oraz rozszczepieniu pierwiastków. Instytuty i laboratoria przemysłu jądrowego badają physico-substancje chemiczne i thermo-substancje chemiczne; ich własności rozszczepialne i konstrukcję materiału oraz badają materiały popromienne. Rosyjscy naukowcy łącznie dokonali siedemnastu odkryć w zakresie fizyki jądrowej, fizyki cząstek, fizyki półprzewodników i fizyki substancji chemicznych. Rosyjski przemysł jądrowy ma w przybliżeniu 150 ważnych patentów[268].

W obszarze zainteresowania Minatomu na polu badawczym są następujące dziedziny:

- fizyka jądrowa,
- fizyka wysokich energii,
- fizyka plazmy,
- fizyka twardych materiałów,
- technologia fizyczna materiałów,
- fizyka teoretyczna,
- kontrolowane termojądrowe połączenia,
- teoretyczne podstawy procesów physico - substancji chemicznych,
- fizyka ekstremalnych temperatur i ciśnienia,
- eksplozja i szok - fizyka fali,
- fizyka neutronowa,
- nadprzewodniki wysokich temperatur,
- chemia promieniowania,
- fizyka materiałów,
- technologia materiałów promieniotwórczych
- fizyka wysokich temperatur,
- technika fizyczna do produkcji komponentów mikroelektronicznych.

[268] Zob.: www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.

Stosowanie badań i rozwoju w dziedzinie przedsięwzięć przemysłu jądrowego oparte jest na rozwiązaniach podpatrzonych w naturze. Ta zależność spowodowała pojawianie się wielu obszarów rozwiązań naukowych, takich jak: rozwój metody wytopu ceramiki w wysokiej temperaturze; rozwój urządzeń komputerowych do tworzenia warstw metalu; produkcja szerokiego zasięgu filtrów o właściwościach fizycznych, produkcja ultrarozproszonych proszków metalu; rozwój i projektowania linearnych akceleratorów jonowych; medyczne zastosowania promieniowania jonizującego; rozwój i produkcja lasera.

Instytut Badawczy Materiałów Nieorganicznych stworzył i rozwinął oryginalne technologie do produkcji itru i bizmut bazowych HTSC ceramicznych proszków i różnych produktów thereofu. Linearne jonowe akceleratory produkowane przez przemysł jądrowy stanowią podstawę rozwoju programu generującego neutrony. Zaś badania w zakresie diagnozy i analizy medycznej pozwoliły stworzyć izotopy, które są używane również w przemyśle elektronicznym.

Przedsięwzięcia przemysłu jądrowego rozwinęły także różne technologie warstw metalu. Warstwy te produkowane są metodą gnetron, elektronu belki i plazmy, electrodeposition i gasphase rozkładu złożonych związków fluoru. Medyczne powody używania promieniowania jonizującego są podstawą osiągnięć fizyki jądrowej. Specjalistyczny proton terapeutyczny wykorzystywany jest w terapii promieniowej. Rozwinięty został w Instytucie Fizyki Teoretycznej i Doświadczalnej, który ma wielkie doświadczenia w wykorzystywaniu protonu w walce z rakiem. Badania finansują narodowe i zagraniczne organizacje, firmy ubezpieczeniowe, fundusze itp. Ich pomoc jest jedną z podstaw finansowania rozwoju ośrodków. Rozwinięty rosyjski przemysł atomowy spełnia najwyższe międzynarodowe standardy i wykorzystywany jest w wielu dziedzinach przemysłowych w kraju i za granicą.

Technologia jądrowa[269]

Działalność badawcza instytutów oraz przedsięwzięcia Ministerstwa ds. Energii Atomowej Federacji Rosyjskiej służą przede wszystkim rozwojowi bojowych głowic jądrowych, ich produkcji i utylizacji. Głównym zadaniem Ministerstwa ds. Energii Atomowej jest wypracowywanie nowych technologii utylizacji materiałów rozszczepialnych i ich komponentów, które są składnikiem bojowych głowic jądrowych. Działalność dotycząca rozwoju, produkcji i utylizacji bojowych głowic jądrowych jest regulowana poprzez

[269] Zob.: www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.

określone reguły i standardy, które zapewniają bezpieczeństwo całości przedsięwzięcia w obszarach ochrony życia ludzkiego i ochrony środowiska. Polityczna i ekonomiczna reforma przeprowadzona w Federacji Rosyjskiej, ujęta w doktrynie narodowej, określa potrzebę ekologicznej ochrony kraju przed nuklearnymi zanieczyszczeniami oraz wskazuje na konieczność modernizacji zaplecza naukowego i produkcyjnego pod tym kątem[270].

Wyznaczone cele rozwoju Minatomu w latach 1991 1995 i w roku 2000 wykazały, że istnieje potrzeba reorganizacji przemysłu jądrowego i przestawienie go także na potrzeby cywilne. Należy stworzyć programy, które w głównej mierze skupione zostaną na rozwoju dwuczynnościowych technologii, czyli połączenia celów technologii naukowych z koniecznością technicznego postępu. Rosyjska broń jądrowa i jej wysoki poziom antycypowały rozwój przemysłu cywilnego w takich obszarach, jak: fizyka stosowana, fizyka dynamiki gazu, elektrodynamiki, elektroniki i matematycznych obliczeń[271].

Zamiana procesu zastosowania technologii jądrowej stała się powodem zainteresowana rosyjskimi rozwiązaniami w innych krajach i rozpoczęcia kooperacji z rosyjskimi naukowymi w zakresie technicznych środków jądrowych i ich przeprojektowaniu na cele pokojowe. Wiąże się to z dużą zewnętrzną dotacją finansową na te cele. Opracowując zamiany programów produkcyjnych i badawczych, Ministerstwo kładło duży nacisk na wzrost produkcji dóbr konsumpcyjnych. W 1990 r. Ministerstwo zarobiło około 390 milionów dolarów, a w 1991 r. 766,3 milionami dolarów. Nacisk został położony na produkcję podstawowych, o wysokich technicznych wartościach, artykułów spożywczych. Zamiana przedsięwzięć jądrowych dotyczy trzech głównych obszarów:

- komputeryzacji,
- elektroniki,
- inżynierii mechanicznej.

Instytuty zaś nastawiają się na lepszą kooperację z zagranicznymi środkami, proponując:

1. Badania z zakresu fizyki wysokiej energii gęstości z przeznaczeniem dla celów bezwładnościowego termojądrowego procesu, który można połączyć z badaniami rozwojowymi dotyczącymi rozwoju laserów pulsowych, stworzenie programu generującego magnetocumulative oraz systemu kumulującego gazy dynamiczne.

---

[270] Zob.: C. Nation, *The Nuclear Problem in the Post-Soviet Transition*, (w:) The International Politics of Eurasia, Vol. 6, The Nuclear Challenge in Russia and the new states of Eurasia, s. 212-239.

[271] Zob.: S. Parrish, *Nuclear Arms – A Soviet Legacy,* (w:) Transition (Events and issues in the former Soviet Union and East-central and Southeastern Europe) vol.1 no.21 z 17 November 1995, s. 6-8.

2. Poprawę urządzeń i wyposażenia jądrowego dla medycyny. Wykorzystanie różnych typów promieniowania diagnostycznego i systemów terapeutycznych, medycznych instrumentów sterylizacji promieniowania.
3. Badanie i rozwój działań nad bezpieczeństwem energii jądrowych, analiza i symulacja możliwych efektów nagłego wypadku jądrowego i wypracowanie powypadkowych metod postępowania, określenie zasad bezpiecznego okresu przechowywania paliwa jądrowego. Opracowanie najlepszych metod używania materiałów rozszczepialnych w procesie jądrowego rozbrojenia.
4. Rozwój różnych technologii dla syntezy, modyfikacji i przetwarzania materiałów i ich części.
5. Rozwój algorytmów i programów matematycznego modelowania 2D i 3D gazów dynamicznych oraz elektrodynamicznych i procesów cieplnych.
6. Studia z zakresu ekologicznego promieniowania i monitorowania hydrogazochemicznego, rozwój kompletów mobilnego diagnostycznego wyposażenia ekologicznego i komputerowej ekologicznej bazy danych dla określonych regionów i całych krajów. Badanie i modelowanie emisji niebezpiecznych ekologicznie gazów i produktów z zawartością aerozoli.
7. Wymianę doświadczenia i łączenie prac nad poprawą bezpieczeństwa, przewozu i rozmieszczenia broni jądrowej. Projektowanie pojemników handlowych dla celów broni jądrowej i materiałów rozszczepialnych, projektowanie i konstrukcja plutonu.
8. Rozwój, testowanie i kontrola produkcji bojowych głowic jądrowych.
9. Całkowita kontrola nad próbami testowania prototypów broni jądrowej na ziemi.
10. Przeznaczanie na złom i rozmieszczenie głowic bojowych po wygaśnięciu ich używalności i program redukcji broni jądrowej.

Przemysł górniczy i przetwórczy[272]

Przedsięwzięcia Rosji w dziedzinie górnictwa dotyczą głównie przygotowania i przetwarzania uranu i innych typów rud. Zadanie to realizowane jest w Związku Atomredmetzoloto w obrębie Minatomu. Projekty te dotyczą mechanizmów i unikalnych technologii przetwarzania rudy, w procesie którego uzyskuje się kruszące się rudy i inne wartościowe komponenty. Taki proces jest niezwykle ekonomiczny, ponieważ zawiera niskie stopy rudy, a w toku produkcji uzyskiwane są wysokiej czystości produkty.

---

[272] Zob.: www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.

Obecna technologia produkcyjna uzyskuje 99,99 % czystości złota, a także wolfram, molibden, vanadium i inne rzadkie ziemskie metale. Stosowana technologia długometrażowa pozwala na dokonywanie złożonych utylizacji rud i eliminację marnotrawienia. Innymi przedsięwzięciami Atomredmetzoloto jest produkcja kwasu siarkowego, wysokiej jakości nawozów mineralnych, amonu, molibdenu itp. Produkowane są również na potrzeby górnicze narzędzia zawierające sztuczne diamenty. Zasięg mechanicznych produktów i dóbr konsumpcyjnych produkowanych przez Związek jest bardzo szeroki.

Głównymi zadaniami przemysłu górniczego pracującego w ramach Minatomu są:

- przygotowanie i przetwarzanie różnych rud, w tym rudy uranu,
- tworzenie rzadkich pierwiastków i innych cennych metali,
- produkcja nawozów minerałowych,
- produkcja sztucznych diamentów.

Reaktory i paliwa jądrowe[273]

Przedsiębiorstwa Minatomu wytwarzają paliwo jądrowe dla różnych typów reaktorów oraz produkują materiały strukturalne zawierające cyrkon, niob, tantal, grafit itp. Minatom dostarcza wzbogaconego uranu do wielu krajów. Rozwinięte sposoby technologii wirowania dokonane przez naukowców i specjalistów przemysłu jądrowego wzbogaciły uran i jego izotopy, a substancje będące jego pochodną spełniają najwyższe światowe standardy. Technologia wirowania wykorzystywana jest także do produkcji różnych stałych i radioaktywnych izotopów.

Minatom dostarcza rosyjskiej gospodarce mocy oraz nadaje impulsów w dziedzinie badań nad paliwem jądrowym dotyczącym tworzenia absorbujących prętów, kontroli i bezpieczeństwa systemów. Procesy te oparte są na najbardziej zaawansowanych dostępnych technologiach z wykorzystaniem wysoko automatyzowanych procesów produkcyjnych. Ponadto rosyjska metalurgia proponuje kontrahentom szeroki wybór materiałów z dziedziny inżynierii reaktorów i innych przemysłów. Przedstawione technologie zapewniają rosyjskiemu przemysłowi jądrowemu możliwość skutecznej rywalizacji na światowych rynkach.

---

[273] Zob.: www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.

Inżynieria reaktorów[274]

Rosyjski Minatom zapoczątkował, jako jeden z pierwszych światowych ośrodków, badania z zakresu kontroli i bezpieczeństwa systemów paliw jądrowych. Następnie zaprojektował, rozwinął i wyprodukował podstawowe typy wyposażenia. Minatom posiada już 40-letnie doświadczenia w projektowaniu i produkcji wyposażenia i konstrukcji instalacji w następujących kategoriach:

- reaktorów jądrowych wykorzystujących podwyższone ciśnienie wodna moc reaktorów (WWER),
- reaktorów jądrowych wykorzystujących wrzenie wodne reaktory (WK),
- reaktorów jądrowych wykorzystujących uran, grafit jako główne kanały reaktorów (RBMK),
- szybkiej produkcji reaktorów (BN),
- badań nad różnymi typami reaktorów,
- produkcją reaktorów jądrowo-impulsowych.

Specjaliści przemysłu szeroko zajmują się rozwojem bardziej niezawodnych, skutecznych i bezpieczniejszych reaktorów jądrowych. Stosowane są zasadniczo nowe metody bezpieczeństwa, oparte na podstawowych fizycznych właściwościach reaktorów jądrowych. Produkty i urządzenia Minatomu są podstawowym wyposażeniem jądrowym dla NPPs, w zakresie urządzeń dzielących ogrzewaniem i systemów impulsowych.

Do najważniejszych zadań rosyjskiego przemysłu jądrowego należą:

- rozwój, projektowanie i produkcja paliwa jądrowego,
- rozwój i produkcja podstawowego wyposażenia dla paliw jądrowych, reaktorów impulsowych,
- analiza bezpieczeństwa reaktorów.

Produkcja urządzeń jądrowych[275]

Rozwój mocy rosyjskiego przemysłu jądrowego, paliw jądrowych i towarzyszące temu zjawisku badania powiązane z rozwiązywaniem problemów ochrony środowiska, utylizacji odpadów jądrowych pobudziły w Rosji rozwój produkcji urządzeń jądrowych. Detektory promieniowania jonizującego i inne detektory produkowane w ramach przemysłu

---

[274] Zob.: www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.
[275] Zob.: www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.

jądrowego w porównaniu z urządzeniami tego typu na świecie wykazują się solidnością i wygodą użycia.

Detektory półprzewodnikowe oparte zostały na czystym germanium, krzemie, kadmie telluridzie i diamencie, co pozwoliło na szybką, skuteczną analizę zanieczyszczenia środowiskowego, elementarną analizę substancji i spektrometrię materiałów paliwa jądrowego. Wiele urządzeń opartych na detektorach półprzewodnikowych przeszło międzynarodowe oceny i próby i zostało przyjętych przez IAEA jako oficjalny system techniczny. Przedsięwzięcia Minatomu są początkiem rozwoju i produkcji różnych urządzeń służących do monitorowania. Szczególnie potężne rentgenowskie źródła i programy generujące neutrony produkowane przez przemysł jądrowy spełniają najwyższe normy jakości międzynarodowych standardów.

Rosyjski potencjał naukowy i techniczny umożliwia przemysłowe przedsięwzięcia, które pozwalają rozwijać i produkować urządzenia radioelektroniczne, diagnostyczne i terapeutyczne w dziedzinie medycyny, wytwarzać grzejniki laserowe oparte na technologii półprzewodnikowej dla NC, drukarki laserowe, videolasery i inne podobne urządzenia. Przemysł transportowy jest kolejnym obszarem produkcji. Dotyczy ona przede wszystkim kabli z włókna optycznego z kwarcu i włókna fluorotlenków czy multipleksery. Produkcja urządzeń jądrowych to aktywnie rozwijający się obszar badań cechujący się:

- wysokim poziomem integracji osiągnięć naukowych i technicznych w produktach klasy światowej,
- szerokim doświadczeniem w inżynierii jądrowej, fizyce, chemii i technologii promieniowania,
- zdolnością do tworzenia zespołów wysoce wykwalifikowanych specjalistów,
- rozwojem i produkcją nowoczesnego wyposażenia dla fizyki jądrowej, zawierającego wyposażenie dla NPPs i paliwa jądrowe,
- rozwojem zautomatyzowanych systemów procesu kontroli dla NPPs i produkcji urządzeń komputerowych dla takich systemów,
- projektowaniem i produkcją symulatorów dla NPPs i rozwojem oprogramowania symulatorów,
- projektowaniem i produkcją urządzeń do fizycznej ochrony materiałów jądrowych.

Mikroelektronika[276]

Umożliwienie dostępu do niektórych dziedzin rosyjskiego przemysłu jądrowego, a w szczególności dostęp do zaplecza naukowego i technicznego, zawłaszcza na polu fizyki półprzewodnikowej, chemii i fizyki jądrowej, spowodował rozwój mikroelektroniki. Rozwój tej gałęzi oparty jest na tradycyjnym przemyśle atomowym wyróżniającym się technologią mikroelektroniczną, produkcją czystych substancji i produkcją specjalnego wyposażenia do tego oraz kontrolą produkcji ich komponentów. Zasadnicze zmiany programu przemysłu jądrowego pozwoliły wejść na rynki krajowe i międzynarodowe z konkurencyjnymi mikroelektronicznymi produktami i wysoce techniczną elektroniką, np.: videonagrywarki, TV komplety, lasery, komputery domowe itp.

Ponad 60 instytutów badawczych z dziedziny przemysłu jądrowego, łącznie z instytutami Rosyjskiej Akademii Nauk i firmami zagranicznymi, kooperuje w tworzeniu przemysłu produkującego tzw. czysty pokój czyste materiały, technologia produkcji do mikroelektronicznych komponentów i urządzeń je obsługujących.

Minatom wynalazł unikalną przyjazną dla środowiska technologię fluorku służącą do produkcji polikryształów krzemu. Przeprowadzono doświadczenia i projekty pilotażowe przygotowujące do produkcji na dużą skalę półprzewodników słonecznych wytworzonych z krzemu i umieszczonych w urządzeniach o pojemności 3000 tnz. Minatom jest głównym producentem krzemu w Federacji Rosyjskiej.

W związku z powyższym przemysł jądrowy osiągnął wielki postęp w podstawowych badaniach systemów w fizyce i chemii aerozolu, w sposobach filtracji lotnych i płynnych środków uzyskiwanych unikalną technikę oddzielenia czystych substancji na poziomie isotopemolekularnym. Kolejnymi sukcesami Minatomu uznanymi na arenie międzynarodowej są: wszczepianie jonu, plazma chemiczna, udoskonalenie różnych technik aktywnej radykalnej formacji (plazma, elektron-belki, jon-belki, elektron-cyklotron); oraz litograficzne prześwietlanie, synchrotron promieniowania, lasery, a także pompy próżniowe.

Półprzewodniki wytwarzane są w Nowgorodzie, gdzie dodatkowo są testowane. Spełniają one międzynarodowe wymagania handlowe. Ponadto w ośrodku „Lazarray" zajmującym się miniplantami wytwarzane są semioptymalne LSI i VLSI – płyty montażowe oparte na macierzy kryształów. Unikalne doświadczenia na polu naukowym i technologicznym wykorzystywane są także do produkcji pamięci dysków zawierających iskrownik – tzw. dyski optyczne.

---

[276] Zob.: www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.

Inżynieria mechaniczna[277]

Naukowy i techniczny potencjał Minatomu umożliwia jego specjalistom znalezienie oryginalnych rozwiązań różnych projektów i problemów technicznych oraz wyprodukowanie odpowiednich do tego urządzeń i narzędzi spełniających międzynarodowe normy. Specjaliści przemysłu jądrowego stworzyli oryginalne urządzenia do ciężkich i unikalnych maszyn, które współpracują z pozostałymi centrami maszynowymi. Cechy tych maszyn charakteryzują się solidnością, nowoczesnym poziomem technicznym i możliwością równoczesnej kontroli więcej niż sześciu komponentów.

Projekty organizacyjne i przemysłowe Minatomu kładą duży nacisk na rozwój i produkcję oraz za jeden z głównych celów stawiają sobie możliwość modernizacji przemysłu krajowego, a szczególnie przemysłu mleczarskiego.

Konstrukcja i wdrażanie reaktorów jądrowych[278]

W instytucie jądrowym w Obnińsku naukowcy i eksperci zaprojektowali i wybudowali pierwsze w świecie urządzenie o mocy jądrowej, które rozpoczęło produkcję elektryczności w 27 czerwca 1954.

Uzyskane doświadczenia w produkcji tych urządzeń pozwoliły na techniczny rozwój tych technologii. Obecnie przemysł jądrowy Rosji oparty jest na różnego typu reaktorach. Szerzej tematyka energetyki jądrowej Federacji Rosyjskiej została już omówiona w rozdziale *3.1.1. Przemysł paliwowo – energetyczny.*

Infrastruktura[279]

Minatom posiada potężną infrastrukturę budowaną przez 40 lat, powstałą w procesie tworzenia najbardziej złożonych i unikalnych instalacji wszystkich typów urządzeń jądrowych.

Do głównych zadań produkcyjnych rosyjskiego przemysłu jądrowego należą:

- projektowanie i rozwój techniczny instytutów,
- zdobywanie cywilnych kontrahentów technologicznych,
- tworzenie organizacji zajmujących się instalacją, wyposażaniem, produkcją kompleksów i mechanizmów jądrowych,

---

[277] Zob.: www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.
[278] Zob.: www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.
[279] Zob.: www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.

- produkcja urządzeń do obróbki metali i specjalnych mechanicznych uzupełnień,
- produkcja urządzeń o specjalnej konstrukcji materiałowej.

Minatom gromadzi i modyfikuje reaktory jądrowe, prowadzi badania udoskonalające je, wykorzystuje naładowane cząstki akceleratorów, dokonuje także wymiany turbin, produkuje substancje chemiczne do czołgów.

Międzynarodowa kooperacja[280]

Minatom kooperuje aktywnie w międzynarodowych obszarach nauki i technologii jądrowej z licznymi krajami europejskimi i z różnymi międzynarodowymi organizacjami. Sprawy te dotyczą w szczególności:

- energii jądrowej i paliw jądrowych,
- zarządzania odpadami radioaktywnymi,
- kontroli termojądrowych połączeń,
- zabezpieczania danych jądrowych z zakresu fizyki jądrowej,
- półprzewodników wykorzystujących temperaturę przewodzącą,
- metalurgii fizycznej reaktorów,
- wyposażenia w technologię akceleratora elektrofizycznego,
- projektowania systemu multikomputerowego i przetwarzania danych,
- odsalania wody morskiej,
- izotopów,
- ochrony środowiska,
- badania opinii publicznej i świadomość publicznej na temat używania energii jądrowej.

Koordynacja i organizacja międzynarodowej kooperacji oparta jest na przestrzeganiu przez Federację Rosyjską porozumień o ograniczeniu prób z bronią jądrową i jej redukcji. Minatom zatrudnia personel przygotowany na realizację długoterminowych technicznych i naukowych zadań, włączając w to w szczególności zadania dotyczące bezpieczeństwa powszechnego używania energii jądrowej i ochrony środowiska. Obustronna naukowa i techniczna kooperacja z zagranicznymi instytutami i kontrahentami łączy w sobie różne jego formy, od wspólnych badań, seminariów naukowych do wzajemnych umów opartych na porozumieniach międzyrządowych i międzyministerialnych. Minatom uczestniczy w wielostronnej kooperacji z Międzynarodową Agencją Energii Atomowej (IAEA),

---

[280] Zob.: www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.

Międzynarodową Komisją Elektrotechniczną (IEC) i Międzynarodową Organizacją Standardów (Certyfikat Jakości ISO).

Naukowcy Minatomu prowadzą na szeroką skalę badania jądrowe dla takich ośrodków, jak: Europejska Organizacja ds. Badań Jądrowych, Niemiecki Instytutu Elektron Synchrotron DEZI, Narodowe Laboratorium Kontroli Zderzeń i Instytut Badań Jądrowych. Ponadto Rosja jest członkiem międzyrządowego projektu na Międzynarodowym Termojądrowym Reaktorze Doświadczalnym (ITER).

Rosyjscy naukowcy aktywnie uczestniczą w międzynarodowych i narodowych konferencjach, sympozjach i seminariach. Poprzez proces wymiany myśli naukowej i technicznej uzupełniają bazę informacyjną gromadzoną w Międzynarodowym Systemie Informacji Jądrowej (INIS). Jednakże Minatom posiada własny Centralny Instytut Zarządzania Informacją Badawczą i Ekonomiczną (Atominform). System ten centralizuje wszystkie informacje naukowe i produkcyjne, co pozwala chronić prawa Minatomu w kwestii własności intelektualnej i przemysłowej oraz prawnie regulować sprawy transferu tych praw do innych krajów.

Międzynarodowy Komitet Badań w Rosji (IRC) zajmuje się kooperacją techniczną i naukową pod kątem ekonomicznym. Jest to o tyle ważne dla Federacji Rosyjskiej, gdyż zapewnia odpowiednią ochronę międzynarodowych konwencji w sprawie ochrony fizycznych materiałów jądrowych. Gwarantuje także pomoc w przypadku jądrowych lub radiologicznych wypadków i wczesne zawiadamianie o wypadkach jądrowych.

Ministerstwo prowadzi również szeroki długoterminowy eksport produktów, wyposażenia i usług, włączając w to w szczególności produkty i usługi dotyczące paliwa jądrowego, materiały dla przemysłu jądrowego, metali rzadkich, nawozów, drewna itp. Importowane jest zaś wyposażenie, technologia przemysłowa na dobra konsumenckie oraz materiały dla produkcji rolniczej. Powyższa działalność prowadzona jest przez Techsnabexport – spółkę akcyjną z udziałem rządu.

Ministerstwo odpowiada za konstrukcję projektów dla zagranicy do produkcji urządzeń jądrowych do celów ciepłowniczych oraz odpowiada za środki i laboratoria badań jądrowych dotyczących badania mocy reaktorów. Głównym kontrahentem tego typu działalności jest Zarubezhatomenergostroi – Rosyjskie Stowarzyszenie Przemysłowe (RIA)[281].

[281] Zob.: www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.

Ekologia[282]

Kolejnym przedsięwzięciem Minatomu jest sprawa ochrony środowiska, co przy ogromnej ilości urządzeń jądrowych jest bardzo istotne. Federacja Rosyjska spełnia wszelkie wymogi konwencji międzynarodowych zawartych w tym temacie. Do głównych swoich zadań zalicza:

- kontrolę odpadów przemysłowych i emisji gazów,
- rozwój przyjaznych dla środowiska zakładów produkcyjnych,
- likwidacja jądrowych zanieczyszczeń,
- rozwój praktycznych technik przywracania środowiska naturalnego i obsługi technik reengeringu paliwa jądrowego.

Opieka społeczna[283]

Według oficjalnych danych zawartych w raportach Minatomu zatrudnia on zespoły wysoko wykwalifikowanych naukowców, inżynierów, projektantów, pracowników, budowniczych, ekonomistów, których podstawowym i jedynym zadaniem jest rozwiązywanie najbardziej złożonych naukowych i produkcyjnych problemów technologii jądrowej. Ministerstwo stworzyło nowoczesną społeczną infrastrukturę dla swoich pracowników w zakresie miejsca pracy, warunków mieszkaniowych i rekreacyjnych. O to troszczy się powołana do tego celu specjalna administracja. Pracownicy i ich rodziny zamieszkują w komfortowych apartamentach oraz mają zapewnione zaplecze sportowe. Organizowane są także dla nich wakacyjne obozy i sanatoria.

Większość pracowników Minatomu mieszka w specjalnie wybudowanych miastach. Jest ich obecnie ponad 120. Cechują się najwyższymi standardami. Planiści i budowniczowie regionu miasta Navoi zostali uhonorowani nagrodą Patricka Abercrombie za oryginalne rozwiązania w zakresie projektowania i konstrukcji. Pracownicy i ich rodziny mają do swojej dyspozycji liczne stadiony, gimnazja, działki przydomowe i baseny domowe. Ośrodki wczasowe zlokalizowane są w najbardziej malowniczych regionach Krymu, Kaukazu, Morza Bałtyckiego, Azji Centralnej, Centralnej Rosji, Uralu i Syberii. Dużo uwagi przywiązuje się do zdrowia pracowników przemysłu jądrowego. Zajmuje się tym wyspecjalizowany personel medyczny i dobrze zorganizowana infrastruktura pomieszczeń zlokalizowanych w przychodniach, szpitalach, poliklinikach, stacjach higienicznych i epidemiologicznych,

[282] Zob.: www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.
[283] Zob.: www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.

aptekach i stacjach pierwszej pomocy. Ponadto Minatom posiada możliwości produkcji żywności i kompleksy rolnicze.

Eksport Minatomu

Lista najbardziej istotnych kierunków rosyjskiego jądrowego eksportu obejmuje takie kraje, jak:

Iran

- 2 reaktory (typu 4-tego bloku Bałakowskiej Elektrowni Atomowej) dla elektrowni atomowej w Buszerie (Zatoka Perska). Wartość kontraktu: 780 mln dolarów za blok i 150 mln za budownictwo. Kontrakt podpisano i obecnie 200 rosyjskich specjalistów przygotowuje teren, ich liczebność wzrośnie więc do tysiąca.
  a. elektrownia atomowa na Morzu Kaspijskim. Kontrakt nie został podpisany.
  b. kształcenie specjalistów[284].

Indie

- 2 reaktory WWER-1000 (modernizowane) dla elektrowni atomowej w Kudankułamie (południe Indii). Zgoda została podpisana w 1988 roku, rozmowy odbyły się w latach 1993 1994 (z inicjatywy strony indyjskiej). Kontrakt wart był 4 mln dolarów, jednak nie został podpisany. Planowane jest kredytowanie (Ministerstwo Finansów nie zgadza się z obecnie przedstawionym schematem). Indie obiecują wybudować obiekt pod gwarancjami MAGATE, jednakże odmawiają rozszerzenia tych gwarancji na całą swoją jądrową działalność. Końcowa decyzja w sprawie odpadów zostanie podjęta po rozpoczęciu budowy:
  a. Rosja zabierze odpady lub
  b. pozostawi je na terytorium Indii pod kontrolą MAGATE.

Chiny

- Akcelerator do wzbogacania uranu (Chanczżun) – uruchomiony ostatecznie w 1998 roku (zakładany przerób uranu to 300 ton); możliwe jest wybudowanie trzeciej i czwartej kolejki. Koszt pierwszych dwóch kolejek – 4 mln dolarów. Tzw. wirówka Kikoina będzie pracować pod kontrolą MEGATA. Dokumentacja *know-how* nie została sprzedana i w obecnych warunkach otrzymanie pożądanego przez chinską stronę wzbogacenia powyżej 5 % nie powiedło się[285].

---

[284] Zob.: A. Wilk, *Współpraca techniczno-wojskowa...*, wyd. cyt., s. 11-16.
[285] Zob.: M. Menkiszak, *Wizyta prezydenta Putina w Chinach*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 35 (369) z dn. 21.10.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich, s. 11-13.

- elektrownia atomowa Ljaonin (prowincja Czjancy); WWER-1000 (modernizowany). Oficjalnie koszt nie został ujawniony, jednak w prasie pojawia się suma 3–4 mln dolarów[286].

Kuba

- Elektrownia atomowa w Churagua (w pobliżu Senfuegosa); WWER-1000. Kontrakt na jej budowę opiewa na 750 mln dolarów, chociaż już włożono 1 miliard. Za „radzieckich" czasów powstało 80 % oprzyrządowania, montaż zawansowany w 50%. Budowę jednak zamrożono. Planuje się utworzenie międzynarodowego konsorcjum – prawdopodobnie niewykluczone, że pierwszy blok został uruchomiony do 2001 roku.

USA

- *„Megatony na megawaty"* – na podstawie międzyrządowego oświadczenia z lutego 1993 roku *o wykorzystaniu wysoko wzbogaconego uranu pozyskanego z broni jądrowej*. Rosja sprzedaje USA nisko wzbogacony uran pozyskany z wysoko wzbogaconego uranu – 500 ton na 20 lat (mieszając go z naturalnym uranem) częściowo z głowic bojowych wyprowadzonych z terytorium Ukrainy, częściowo z głowic bojowych, które będą likwidowane zgodnie Układem SNW-2 w przypadku jego ratyfikacji. Szacowana wartość kontraktu – 12 mld dolarów do 2013 roku. W latach 1995 1996 Federacja Rosyjska dostarczyła do USA nisko wzbogacony uran na kwotę 431 mln dolarów. Rozpatrywana jest możliwość zerwania kontraktu z powodu uczestnictwa w nim SP *Pljejadis* i obwiniania Dumy o to, że kontrakt nie uwzględnia narodowych interesów Rosji. W konflikcie stoją przeciwko sobie finansowe grupy *Kamieko – Korzjema* (wyraża interesy Ministerstwa Energetyki USA i Ministerstwa Finansów Federacji Rosyjskiej), z jednej strony, i *Nukjem – Pljejadis* (popierającego Minatom) z drugiej strony.

Słowacja

- Elektrownia atomowa (Mohowiec). Budowę przerwano z inicjatywy ZSRR w 1988 roku. W 1994 roku Rosja wyraziła zainteresowanie dobudową dwóch reaktorów. Kontrakt został podpisany i pierwszy blok wszedł do pracy w 1998 roku. Suma Rosji – 150 mln dolarów (70 mln – aparatura, 30 mln – paliwo, 50 mln – zapłata na rachunek długu). Całkowita wartość – około 1 miliard dolarów. Budowę finansują bankowe

---

[286] Zob.: D. Mierzejewski, *Chińsko-rosyjska współpraca wojskowa w latach 90. XX w.*, (w:) Zeszyty Naukowe AON nr 3-4 (48-49), Warszawa 2002, s. 116-128.

konsorcja: Czeski Bank Komercyjny (Czechy, 200 mln dolarów), konsorcjum WYB (Słowacja, 305 mln dolarów), Kreditansalt fuer Wiederaufbau (Niemcy, 86,7 mln dolarów dla firmy Siemens), Societe General (Federacja Rosyjskaancja, 42,7 mln dolarów dla kompanii Federacja Rosyjskaamatom)[287].

Wymienione powyżej przedsięwzięcia tradycyjnie przyciągają większą uwagę, ale nie składają się na adekwatny obraz eksportu Minatomu. Dla przykładu, w 1996 roku trzecia część jego eksportu szła do USA, połowa – do krajów Unii Europejskiej i tylko jedna szósta – do krajów południowo-wschodniej Azji,[288] aczkolwiek rynek azjatycki znajduje się w centrum uwagi tego resortu. Jeżeli rozwijający się teraz popyt na uzbrojenie zacznie, jak wspomniano, z powodu stopniowego nasycenia maleć, popyt na atomowa energetykę nieuchronnie wzrośnie[289].

3.1.5. Kalendarium rozwoju przemysłu jądrowego w ZSRR i Federacji Rosyjskiej[290]

1937 r.

Początek aktywnych doświadczalnych studiów na strukturze jądra atomowego w Związku Radzieckim. Produkcja pojedynczej belki protonu i „dodatniego" neptuna i plutonu w Leningradzkim Instytutowej Radzie do pierwszego cyklotronu w Europie.

1938 r.

Rozpoczyna działalność duży elektrostatyczny program generujący w Charkowie w Instytucie Fizyki i Techniki.

1939 r.

Początek badań nad łańcuchową reakcję jądrową. Instalacja największego cyklotronu w Europie w Leningradzkim Instytucie Fizyki i Techniki.

1940 r.

Odkrycie zjawiska spontanicznego rozszczepienia jądrowego w uranie. Dokonanie przez radzieckich naukowców obliczeń i stworzenie teorii o możliwości praktycznego wykorzystania energii jądrowej pochodzącej z uranu w wyniku zastosowania łańcuchowej reakcji rozszczepienia. Ustanowienie specjalnego komitetu ds. uranu. Sporządzenie szkicu pracy nad osiągnięciami łańcuchowej reakcji rozszczepienia.

---

[287] W. Orłov, *Szto wygodno Minatomu...*, wyd. cyt., s. 33-54.
[288] E. Conant, A. Piore, *Atom eksportowy*, (w:) Newsweek z dn. 21.02.2003.
[289] Tamże.
[290] Zob.: www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.

1942 r.

Wybuch wojny przerwa pracę nad problemami fizyki atomowej.

1943 r.

Początek pracy nad potencjałem energii atomowej. Utworzenie specjalnego laboratorium fizycznego - Laboratorium nr 2 w Moskwie (obecnie Rosyjski Ośrodek Naukowy „Kurchatov").

1945 r.

Utworzenie rządowego międzyministrialnego urzędu tzw. Głównej Administracji, której zadania skupione były na pracę w zakresie nauki i technologii atomowej.

1945 r. – 1946 r.

Wypracowanie wyłącznej technologii i sposobów organizacji produkcji metalicznego uranu i wysokiej czystość reaktorów grafitowych. Rozpoczął działalność pierwszy reaktor doświadczalny.

1946 r.

Osiągnięcie kontroli nad łańcuchową reakcją rozszczepienia uranu, w tym samym czasie co w Europie i Azji, w Laboratorium Nr 2 w pierwszym doświadczalnym reaktorze grafitowym.

1948 r.

Rozpoczęcie działalności pierwszego przemysłowego reaktora jądrowego.

1949 r.

Test pierwszej bomby atomowej w Związku Radzieckim.

1953 r.

Test pierwszego światowego termojądrowego urządzenia w Związku Radzieckim. Utworzenie Ministerstwa Przemysłu Ciężkiego w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich jako urzędu zajmującego się nauką i technologią jądrową.

1954 r.

Rozpoczęcie działalności pierwszego przemysłowego reaktora jądrowego w Obnińsku.

1956 r.

Ustanowienie, z inicjatywy radzieckiej, międzynarodowej kooperacji dotyczącej sklasyfikowanych problemów kontrolowanego połączenia termojądrowego.

1957 r.

Ratyfikacja Traktatu IAEA przez Związek Radziecki.

1959 r.

Pierwsza próba wykorzystania energii nuklearnej w lodołamaczu Lenin.

1964 r.

Uruchomienie pierwszego przemysłowego reaktora w Nowym Woroneżu typu WWER chłodzonego wodą oraz reaktora jądrowego z grafitu, opartego na technologii wrzącej pary, w Bełojarsku.

1967 r.

Uruchomienie akceleratora o mocy 76 GeV na synchrotronie protonu w Serpukowie.

1968 r.

Stworzenie technologii ogrzewania plazmy wodoru do 10 milion stopni Celsjusza w Tokamak - 3 magnetyczna plazma.

1970 r.

Utworzenie Międzynarodowego Jądrowego Systemu Informacji (INIS) z aktywnym udziałem Związku Radzieckiego.

1973 r.

Uruchomienie reaktora (BN - 350) w Aktau.

1976 r.

Zakończenie budowy jądrowego centralnego reaktora w Bilibino w północno-wschodniej Syberii.

1978 r.

Zapoczątkowanie międzynarodowego programu INTOR dla rozwoju reaktora termojądrowego typu Tokamak przez Związek Radziecki pod patronatem IAEA.

1984 r. 1986 r.

Uruchomienie kompletów w Zaporożu i Bałakowie PPS, dostarczających energię elektryczną przez reaktory chłodzone wodą WWER 1000. Dokonano także ujednolicenia i standaryzacji środków bezpieczeństwa w razie trzęsienia ziemi. Rozszerzenie programu międzynarodowej kooperacji dla bezpiecznego rozwoju energii jądrowej proponowanego przez Związek Radziecki.

1987 r.– 1990 r.

Switch-over w przemyśle jądrowym. Nowe formy procesu planowania przemysłu jądrowego. Początek programów z obszaru zaawansowanych materiałów, mikroelektroniki, optycznych systemów włókien i inżynierii mechanicznej.

1988 r.

Uruchomienie Seymorput największego światowego statku napędzanego energią nuklearną. Rozpoczęcie ITER - międzynarodowego programu rozwoju reaktora termojądrowego.

Początek pracy nad zamianą gałęzi przemysłu militarnego w kontekście reformy ekonomicznej.

1989 r.

Reorganizacja Ministerstwa Przemysłu Ciężkiego Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich.

1990 r.

Rozpoczęcie działalności prototypu handlowego reaktora termojądrowego Tokamak.

1992 r.

Utworzenie Ministerstwa Energii Atomowych Federacji Rosyjskiej – MINATOM. Zastąpił on istniejące w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich Ministerstwo Przemysłu i Energii Atomowej. Aprobata na arenie międzynarodowej planów Minatomu[291].

3.2. Potencjał jądrowy w sferze społecznej

Interesujący dla całości rozważań jest fakt, że o ile sprawy ekonomiczne, finansowe, czy nawet polityczne nie spotykają się z dużą rozbieżnością między oficjalnymi danymi prezentowanymi przez rząd Federacji Rosyjskiej to informacje na tematy socjalno – bytowe pracowników naukowych, wojskowych, inżynieryjnych czy personelu technicznego otoczone są przez państwo rosyjskie dużą tajemnicą. Istnieją oficjalne raporty na ten temat. Zostały one przedstawione w tym rozdziale. Jednakże raporty pochodzące ze źródeł zagranicznych przedstawiają się zupełnie odmiennie. Autor, nie mogąc dokonać samodzielnej weryfikacji tych danych, pragnąc jednak zachować uczciwość badawczą, prezentuje w niniejszym podrozdziale poglądy pochodzące ze źródeł obcych (spoza Federacji Rosyjskiej).

Zagraniczne źródła twierdzą, że rozpad państwa radzieckiego spowodował również rozkład społeczeństwa żyjącego wedle wzorców narzucanych przez obowiązującą ideologię. Bez względu na to, jak i czy w ogóle rosyjscy obywatele identyfikowali się z komunistyczną hierarchią wartości, jej załamanie spowodowało powstanie próżni ideowej. Problem ten dotyczy szczególnie radzieckich uczonych, inżynierów i techników zajmujących się dziedzinami takimi, jak: badanie kosmosu, atomistyka, nowoczesne środki łączności, badanie oceanów oraz inne specjalności wojskowe i cywilne. Potencjał kadrowy Rosji jest olbrzymi, jeden z największych w świecie. W 1990 r. w sferze prac badawczych i rozwojowych pracowało tam 1694 tysiące naukowców i inżynierów. Dlatego inne kraje, takie jak Chiny,

---

[291] Zob.: www.x-atom.ru/minatom/minatom.html.

Korea Północna i kraje arabskie starają się przyciągnąć rosyjskich specjalistów, zaś rząd rosyjski oraz mocarstwa zachodnie chcą zatrzymać ich w Rosji i związać z zachodnimi programami badawczymi[292]. Są to w gruncie rzeczy działania prewencyjne, zapobiegające „wypływaniu" specjalistów, zaś dla przyszłego rozwoju gospodarczego Rosji o wiele ważniejsze są działania przekształcające wojskowy potencjał badawczy w stymulator rozwoju dziedzin cywilnych. Gdyby to się udało Rosjanom, mieliby w rękach bardzo ważny atuty rozwojowy[293].

3.2.1. Potencjał ludzki

Całkowita odpowiedzialność za „komponent jądrowy" w Związku Radzieckim spoczęła na Ministerstwie Przemysłu i Energii Atomowej **(MAPI)**, a następnie od 1992 r. na Ministerstwo Energii Atomowej (Minatom).

Według oceny CIA, około 900 tys. ludzi w Federacji Rosyjskiej, zarówno cywilnych jak i wojskowych, miało do czynienia z pracami związanymi z bronią jądrową. Z tego, 2000 mogło mieć do czynienia ze szczegółami projektowania broni jądrowej, a około 3000-5000 mogło mieć do czynienia ze szczegółową wiedzą dotyczącą działania i produkcji materiałów rozczepianych.

Nieco różne liczby zostały podane w 1992 r. przez Robertę L. Gallucci, wtedy Pomocniczą Sekretarkę Stanu do spraw polityczno-militarnych. Według Gallucci tylko ten, kto był dopuszczony do poufnej wiedzy i pracował z naukowcami i inżynierami, mógł mieć pełen zakres wiedzy dotyczącej poznania, projektowania, rozwoju i produkcji, broni jądrowej. Wynika z tego, że możliwości kierowania programami oraz znajomość całości produkcji prawdopodobnie będzie posiadało nie więcej niż 100 200 ludzi. Jeśli ktoś chciałby identyfikować i liczyć liczbę ludzi bezpośrednio włączonych w produkcję broni jądrowej, liczbę ludzi mogących projektować i rozwijać wysokoeksplozyjne urządzenia, lub tych, którzy wiedzą wszystko o elektrycznych komponentach, lub wszystko o kształtowaniu rozszczepialnego materiału, znają szczegółowo jakiś aspekt dotyczące obecnej broni, i mogliby być niezmiernie pomocni dla kraju, ażeby wybudować broń, to ich liczbę można prawdopodobnie określić na kilka tysięcy. Jeśli chce się mówić o liczbie mieszkańców włączonych w produkcję rozszczepialnych materiałów, moglibyśmy ją rozszerzyć do

---

[292] *Proliferacja broni masowego rażenia – zagrożenia i przeciwdziałanie*, (w:) Wojskowy Przegląd Zagraniczny 3/1994.

[293] K. Malak, *Polityka bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej,* Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 1997, s. 11.

dziesiątek tysięcy ludzi. Jeśli chce się mówić o ludziach wspierających produkcje, to zwiększymy te liczbę do 100 tyś., tylko w nuklearnym obszarze[294].

Nie tylko cięcia budżetowe oraz brak odpowiedniego „zabezpieczenie" personelu związanego z rozwojem i produkcją broni masowego rażenia wpływają negatywnie na ich położenie. Dodatkowym motorem „wypływu" rosyjskiego potencjału naukowego z kraju są:

- liberalna polityka emigracyjna wobec personelu związanego z obronnością,
- wzrost liczby organizacji przestępczych oferujących korzyści materialne za tajne informacje lub przemycanie zakazanych materiałów,
- niezadowalająca ochrona ze strony służb państwowych.

3.2.2. Laboratoria

Tak jak i w Stanach Zjednoczonych, gdzie głowice jądrowe i bomby są projektowane w dwóch narodowych laboratoriach: Los Alamos i Livermore, tak i w Federacji Rosyjskiej są dwa kompleksy: Naukowy Instytut Badawczy Fizyki Doświadczalnej, znany też jako Arzamas-16; i Naukowy Instytut Badawczy Fizyki Technicznej, znany też jako Chelyabinsk-70. Podział pracy między tymi dwoma ośrodkami nie jest publicznie znany. W Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej urządzany jest przetarg na zasadzie konkurencji dla każdej nowej broni, i wygrywające laboratorium jest odpowiedzialne za rozwój i produkcję danej broni.

Trzecie amerykańskie laboratorium, Sandia, jest odpowiedzialne za nienuklearne części do broni jądrowej. Zakład w Pantex jest miejscem, gdzie następuje końcowe gromadzenie podzespołów. Uważa się, że w Federacji Rosyjskiej w Arzamas-16 i Chelyabinsk-70 następuje rozwój broni do etapu wytworzenia prototypu. Montaż głowicy bojowej jest przeprowadzony w Arzamas-16 z ograniczoną drogą i w trzech różnych miejscach: Svcrdlovsk-45 w Nizhnyaya Tura, wschodni skraj Uralu (główny ośrodek), Zlatoust-36 w Yuryuzan, i Penza-19 w Kuznetsk. Według źródeł Minatomu, łączona wydajność tych czterech ośrodków to 7000 części do głowic bojowych na rok[295].

3.2.3. „Zamknięte miasta" – widmo „wycieku informacji"

W listopadzie 1991 r. japońska gazeta *Yomiuri Shimbun* opublikowała listę 10 „zamkniętych rosyjskich miast", gdzie jest projektowana i produkowana broń jądrowa.

---

[294] M. de Andreis, F. Calogero, *Rosyjskie dziedzictwo broni nuklearnej...*, wyd. cyt.
[295] Tamże.

Ośrodki te były poprzednio zupełnie nieznane i żaden nie występował na oficjalnych mapach Federacji Rosyjskiej[296]. Listę przedstawiającą radzieckie miasta przedstawia tabela 3.6. Po ukazaniu się jej w japońskiej gazecie lista ta została oficjalnie potwierdzona jako autentyczna[297].

Tabela 3.6. Radzieckie „zamknięte miasta" – kompleksy nuklearne

Adres pocztowy	Prawdziwa nazwa	Populacja
Arzamas-16	Kreinlev	80 300
Chclyabinsk-70	Snezhinsk	46 300
Chelyabinsk-65	Ozersk	83 500
Krasnoyarsk-26	Zhelenogorsk	90 300
Krasnoyarsk-45	Zelnogorsk	63 300
Penza-19	Zarectinoye	61 400
Sverdlovsk-44	Novouralsk	88 500
Svercl1ovsk-45	Rusnoy	54 700
Tomsk-7	Seversk	107 700
Zlaloust-36	Torifugornuy	29 800

Źródło: M. de Andreis, F. Calogero, *Rosyjskie dziedzictwo broni nuklearnej; zapobieganie „wyciekowi informacji" dotyczącym broni jądrowej,* (w:) The Soviet nuclear weapon legacy, Stockolm International Peace Research Institute.

Ośrodki te posiadały siły i środki niezbędne do projektowana i produkowana broni jądrowej. Łączoną populację tych miast oceniono na 705 800 osób. Ludzie w tych zamkniętych miastach byli całkowicie zależni od subwencji rządowych. Ciężkie finansowe położenie Rosji doprowadziło do sytuacji, że badanie, projektowanie i produkcja broni jądrowej przestała być priorytetem państwowym i obniżyła standardy życiowe z górnej sfery do średnich. W Arzamas i Chelyabinsku przestano płacić załodze pensje przez okres dwóch miesięcy, co późną wiosną 1993 r. wywołało protesty. Ponadto, pensje w tych laboratoriach rosły wolniej niż w reszcie gospodarki. Oczywiście, ten proces był pożywką dla problemu związanego z „ucieczką informacji". To też wzmogło prawdopodobieństwo, że ludzie z rosyjskiego kompleksu jądrowego mogli być kuszeni propozycjami przemycania broni

[296] Zob.: W. Jaremienko, *Powrót widma*, (w:) Niezawisimaja Gazieta z dn. 7.02.2003, (w:) Forum 14.01. – 20.01. 2002.
[297] M. de Andreis, F. Calogero, *Rosyjskie dziedzictwo broni nuklearnej...*, wyd. cyt.

i materiałów radioaktywnych. Materiały dotyczące kontroli i księgowości w rosyjskich zakładach stały się przedmiotem zainteresowania. Zabezpieczenie nierozprzestrzeniana powyższych wiadomości nie jest szczególnie jasne, co spowodowało wzmocnienie wysiłków wszystkich krajów Zachodnich do ulepszenia pracy i warunków życia dawnych naukowców w Rosji[298].

Uwadze warto poddać duże zbiorowiska naukowców i techników z zaawansowaną wiedzą wojskową, przydatną w dalszym działaniu. Ekonomiczny kryzys w Federacji Rosyjskiej obniżył ich miesięczną pensje do wartości kilku dziesiątek dolarów w przeliczeniu na aktualny kurs wymiany rubla, kiedy w świecie za ich umiejętności ludzie otrzymują miesięczne pensje osiągające tysiące dolarów. Można więc ten potencjał ludzki wykorzystać do pokojowego rozwoju energii jądrowej stosowanej w przemyśle. Należy wziąć to pod uwagę przy otwieraniu się rosyjskiego społeczeństwa ku zachodowi i dać większą wolność międzynarodowego ruchu dla jego obywateli[299]. W procedurach wejścia do Unii dawnych radzieckich republik powinno się wprowadzić bardziej liberalne prawo dla obywateli tych państw. Po dwóch latach dyskusji w ZSRR w dniu 20 maja 1991 r. wprowadzono nowe przepisy prawne. To prawo później zostało ratyfikowane przez rosyjską Federację i zaczęło obowiązywać z dniem 1 styczniu 1993 r. Wciąż jednak mało czyni się w tym kierunku w innych dawnych radzieckich republikach. W Rosji istnieją jednak pewne prawne ograniczenia. Ludziom z dostępem do informacji tworzących tajemnicę państwową, może być zakazany wyjazd z kraju, od pięciu lat wzwyż od czasu ostatniego kontaktu z taką informacją. Pięcioletni termin wtedy może być rozszerzany na indywidualnej podstawie przez odpowiednie władze.

Aby uporać się z problemami dotyczącymi naukowców i personelu technicznego Rosja przyjęła na początku lat 90 strategię powolnej restrukturyzacji kompleksów zbrojeniowych i niedopuszczenia do masowych zwolnień pracowników. Redukcja siły roboczej miała być prowadzona w sposób naturalny (odchodzenie na emeryturę, skrócenie tygodnia pracy, liberalizacja polityki emigracyjnej). Krach ekonomiczny z sierpnia 1998 r. zmusił jednak ten kraj do ponownego rozważenia możliwości i przyspieszenia restrukturyzacji przemysłu zbrojeniowego, w którym sytuacja stała się na tyle zła, że przedstawiciele rządu Rosji oraz pracownicy instytutów zaczęli mówić o rzeczywistych obawach dotyczących zagrożeń wewnętrznych. Coraz częściej nie tylko naukowcy, ale również ich menedżerowie i dyrektorzy laboratoriów wyrażali swoje zaniepokojenie

---

[298] C. Nation, *The nuclear Problem in the Post-Soviet Transition*, wyd. cyt., s. 212-239.
[299] Zob.: *Preventing "brain drain" from the Nuclear Weapon Complex*, wyd. cyt., s. 47-52.

wywołane odchodzeniem z ośrodków wybitnych specjalistów. Zmiana poglądów na problem bezpieczeństwa nastąpiła po trzech poważnych incydentach, jakie miały miejsce w 1998 r. w ośrodkach i instytutach jądrowych[300].

W celu przeciwdziałania angażowaniu się rosyjskich specjalistów w programy zbrojeniowe innych państw, rząd rosyjski oraz rządy państw powstałych w wyniku rozpadu ZSRR współpracują z zagranicznymi partnerami w kwestii polityki konwersji oraz tworzenia nowych miejsc pracy dla tych naukowców[301].

Szczególnie cenne dla państw byłego ZSRR jest wsparcie Stanów Zjednoczonych, które analizują różnego rodzaju programy pomocy, angażując w nie Departament Obrony, Departament Energii oraz Departament Stanu. Wspomagają one rządy Rosji, Ukrainy, Białorusi i Kazachstanu w procesie efektywnego wykorzystania specjalistów oraz redukcji i niszczenia (utylizacji) BMR, w tym zwłaszcza jądrowej.

1. **Program ISTC** (International Science and Technology Centre), administrowany przez Departament Stanu, dotyczył utworzenia w Moskwie Międzynarodowego Ośrodka Nauki i Techniki. Ośrodek rozpoczął działalność w 1994 r. i umożliwił podjęcie pracy naukowcom zatrudnionym wcześniej w przemyśle zbrojeniowym byłego ZSRR. Ponadto, w ramach programu pomocy technicznej dla państw WNP, ośrodek otrzymał 231 mln USD, głównie z USA (85 mln USD) i UE (82 mln USD) oraz z Finlandii, Japonii, Norwegii, Korei Południowej i Szwecji. Pomocą objęto około 25 tys. naukowców (w blisko 300 instytutach), spośród których większość to specjaliści w dziedzinie broni jądrowej. Zaledwie 10% pomocy przeznaczono dla specjalistów ds. broni biologicznej i mniej niż 5% - do naukowców zajmujących się bronią chemiczną.
2. **Program IPP** (Initiatives for Prolilcration Prevention), zainicjowany w 1994 r. przez amerykański Departament Energii, łączy naukowców z laboratoriów USA i Rosji. Umożliwił on zorganizowanie miejsc pracy dla około 4 tys. naukowców i inżynierów z rosyjskiego przemysłu zbrojeniowego, niedopuszczając tym samym do ich emigracji i poszukiwania zatrudnienia poza granicami kraju. W 2000 r. udział Stanów Zjednoczonych w IPP wyniósł 149,2 mln USD. Pomoc ta objęła około 205 instytutów i 6200 naukowców, w większości specjalistów jądrowych Rosji. W ciągu ostatnich

---

[300] 21.09.1998r. w Stowarzyszeniu Produkcyjnym „Majak" strażnik zabił dwie osoby – nigdy nie został ujęty. Dwa tygodnie wcześniej grupa kilkunastu żołnierzy pododdziału 12 Głównego Zarządu, stacjonującego w Centralnym Ośrodku Prób w Nowej Ziemi dokonała aktu terroru z użyciem broni - wzięła około 50 zakładników, których zwolniono po rozmowach. W tym samym miesiącu marynarz z atomowego okrętu podwodnego klasy *Akula* z Floty Północnej zatrzymał zakładników, a następnie popełnił samobójstwo.

[301] C. Nation, *The nuclear Problem in the Post-Soviet Transition,* wyd. cyt., s. 212-239.

kilku lat Departament Energii zaczął zwracać większą uwagę na zaangażowanie w program specjalistów zajmujących się bronią chemiczną i biologiczną.

3. Departament Energii nadzoruje również tzw. **Inicjatywę Miast Jądrowych** (Nuclea Citics Iniciative - NCI), nowy program zainicjowany w 1998 r., mający na celu utworzenie zaawansowanych technicznie komercyjnych „joint ventures" w 10 byłych zamkniętych „miastach jądrowych" w Rosji. Program ten napotyka jednak trudności finansowe na jego realizację w 2000 r. przyznano zaledwie 7,5 min USD z wymaganych 30 min. NCI odnotował kilka sukcesów, w tym rozpoczęcie działalności wspólnego (Departamentu Energii USA i Ministerstwa Energii Atomowej Rosji) Otwartego Centrum Komputerowego w miejscowości Sarow w październiku i Międzynarodowego Ośrodka Rozwoju w Żeleznogorsku w listopadzie 1999 r.
4. W ramach międzynarodowego **programu STCU** (Science and Technology Centre In Ukraine) w 1995 r. utworzono Ukraiński Ośrodek Nauki i Techniki. Podstawowym zadaniem ośrodka jest wspieranie naukowców z Gruzji, Ukrainy i Uzbekistanu. W 1998 roku pomocą w ramach STCU w wys. 27 mln USD objęto ponad 4500 naukowców, z których większość zajmowała się pracami mającymi związek z BMR. Najwięcej na ten cel wyasygnowały Stany Zjednoczone, Kanada, Szwecja i UE[302].
5. W akcje na rzecz pomocy naukowcom byłego ZSRR angażują się również instytucje poza rządowe, m.in. założona w 1995 r. w Stanach Zjednoczonych prywatna Fundacja Cywilnych Badań i Rozwoju (Civilian Research and Development Fundation CRDF). Jej podstawowym zadaniem jest promocja pokojowej współpracy naukowców z Zachodu i z b. ZSRR. Ogółem na działalność fundacji przeznaczono kwotę 11,6 mln USD.

Poza działaniami na rzecz naukowców i inżynierów ośrodków badawczo-naukowych i rozwojowych byłego ZSRR realizowane są również programy mające na celu zabezpieczenie i zagospodarowanie materiałów promieniotwórczych, pomoc w wycofaniu z uzbrojenia i deaktywacja głowic jądrowych, eliminacja balistycznych pocisków rakietowych, silosów i wyrzutni oraz strategicznych samolotów bombowych. Programami tymi objęto Rosję, Ukrainę, Białoruś i Kazachstan. Na realizację nadzorowanego przez Departament Obrony USA programu CTR (Cooperative Threat Reduction) w ciągu siedmiu lat wydatkowano prawie 2,5 mld USD. Pozwoliło to na wycofanie z uzbrojenia i deaktywację 4838 głowic jądrowych, eliminację 387 balistycznych pocisków jądrowych, 343 silosów,

---

[302] Tamże.

136 wyrzutni BPR na okrętach oraz 49 strategicznych samolotów bombowych. Inny program pomocy w tym zakresie, MPC&A (Materiał Protection, Control and Accounting), kierowany i nadzorowany przez Departament Energii, umożliwił zabezpieczenie i zagospodarowanie 715 ton materiałów rozszczepialnych, z których można wyprodukować ok. 40 tys. ładunków jądrowych. Programem objęto 50 ośrodków jądrowych na terenie byłego ZSRR, a wydatki na ten cel wynoszą ok. 383 mln USD[303].

WNIOSKI:

W rozdziale tym ukazano tendencje i kierunki rozwoju rosyjskiej myśli ekonomicznej, społecznej i wojskowej w ostatnich latach transformacji Federacji Rosyjskiej, w aspekcie posiadanego przez nią potencjału jądrowego. Fakt posiadania przez Rosję potencjału jądrowego jest istotnym, zdaniem wielu specjalistów, czynnikiem kreującym jej wizerunek mocarstwa na arenie narodowej i międzynarodowej. Dla Rosjan, jak i dla całego świata istotne jest także, w jakim kierunku zdążać będzie polityka Rosji dotycząca wykorzystania posiadanego potencjału jądrowego. Istnieją dwa warianty rozwoju:

1. *Stały rozwój myśli i technologii zbrojeniowej szczególnie jądrowej tak aby była ona siłą liczącą się w międzynarodowych negocjacjach gospodarczych i militarnych.*
2. *Zmniejszenie znaczenia siły jądrowej na arenie narodowej i międzynarodowej, a co za tym idzie częściowe rozbrojenie wojskowe i mniejsze nakłady na rozwój tych gałęzi przemysłu, które związane są z wykorzystaniem technologii nuklearnej .*

Dokonując analizy powyższego materiału, Federacja Rosyjska nie zrezygnuje z bycia mocarstwem jądrowym na arenie międzynarodowej, dlatego przypuszcza się, iż polityka w następnych latach będzie realizowała wariant pierwszy.

Na tym etapie badań autora potwierdziła się hipoteza mówiąca, że w hierarchii interesów narodowych, w dalszym ciągu dominować będzie stan naprawiania gospodarki, bezpośrednio oddziałujący na pozostałe dziedziny funkcjonowania społeczeństwa i państwa[304]. Programy reform gospodarczych i poprawy sytuacji ekonomicznej Federacji Rosyjskiej w dalszym ciągu uwzględniać będą powierzenie kompleksowi wojskowo-przemysłowemu roli siły napędowej w procesie industrializacji i postępu technicznego[305].

---

[303] N. Craig, *The nuclear Problem in the Post-Soviet Transition,* wyd. cyt., s. 212-239.

[304] A. Wilk, *Putin zatwierdził listę strategicznych przedsiębiorstw*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 27 (361) z dn. 12.08.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich, s. 15.

[305] J. Rogoża, *Spotkanie Putina z biznesem*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 25 (359) z dn. 15.07.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich, s. 13.

Istnieje bezpośredni związek pomiędzy Rosyjskim kompleksem wojskowo-przemysłowym a stanem rozwoju gospodarki. *Załamanie ekonomii rosyjskiej skutkować może polaryzacją społeczeństwa, a w konsekwencji wzrostem przestępczości zorganizowanej i większym zagrożeniem terrorystycznym, co może doprowadzić do utraty zdobyczy demokratycznych.*

Ponadto, analiza czynników ekonomicznych Federacji Rosyjskiej przedstawiona w powyższym rozdziale pozwala także przedstawić aktualne ***zadania i wykładnie*** *rosyjskiej polityki gospodarczej, które prawdopodobnie będą realizowane przez kompleks wojskowo-przemysłowy i Minatom oraz inne gałęzie przemysłu związane z wykorzystaniem technologii jądrowej. W opinii autora:*

- *polityka wielkomocarstwowa Rosji i przyszłość jej kompleksu wojskowo-przemysłowego zależy od sytuacji gospodarczej kraju – jest także pochodną wzajemnych stosunków z USA i państwami Europy Zachodniej i Azji;*
- *polityka wielkomocarstwowa Federacji Rosyjskiej była i nadal będzie ściśle związana z rozwojem Minatomu i kompleksu wojskowo-przemysłowego;*
- *Federacja Rosyjska, mimo różnic w dążeniu do niektórych celów, w dalszym ciągu dążyć będzie do zachowania silnego, narodowego potencjału przemysłowo-obronnego;*
- *nakłady finansowe na dziedziny przemysłu związane z technologią jądrową nie mogą być natychmiast zmniejszone lub wstrzymane, gdyż groziłoby to krachem gospodarczym Federacji Rosyjskiej;*
- *nastąpi gwarancja efektywnego wykorzystania i zwiększania istniejącego potencjału badawczo-rozwojowego w grupie nowatorskich technologii, w celu przyspieszenia opracowania nowych typów uzbrojenia, pozwalających neutralizować wojskowo-techniczne zagrożenia stwarzane przez inne państwa oraz zbudowania nowej bazy wytwórczej dla planowanego przezbrojenia wojsk;*
- *nastąpi, w dalszym ciągu, utrzymanie potencjału naukowo-produkcyjnego głównych ośrodków kompleksu wojskowo-przemysłowego Rosji;*
- *prowadzona będzie ochrona unikatowych technologii wojskowych, rozwój bazy naukowo-technicznej oraz wspieranie przez państwo innowacyjnych technologii podwójnego zastosowania (również w ramach współpracy wojskowo-technicznej z innymi państwami; przygotowanie produkcji wyrobów, podzespołów i bazy pozwalającej na eliminowanie importu);*
- *promowane będzie współzawodnictwo wojskowo-techniczne z najbardziej rozwiniętymi państwami w budowie asymetrycznych środków walki, pozwalających na rażenie*

kluczowych elementów funkcjonalnych głównych systemów uzbrojenia oraz podstawowych obiektów infrastruktury przeciwnika i likwidowanie w ten sposób jego przewagi wojskowo- technicznej;

- *nastąpi koncentracja posiadanych zasobów naukowo-technicznych w celu podniesienia poziomu informatyzacji, „intelektualizacji", robotyzacji oraz mobilności uzbrojenia i sprzętu wojskowego;*
- *planowane będzie racjonalne wykorzystanie posiadanego kompleksu wojskowo-przemysłowego i rozwój istniejącego potencjału systemów uzbrojenia sił zbrojnych w celu utrzymywania ich zdolności i gotowości bojowych oraz mobilizacyjnej;*
- *monitorowana będzie groźba proliferacji drugiego stopnia pod kątem wywozu myśli i technologii jądrowej; jest to realne i poważne zagrożenie dla samej Rosji jak i całego świata;*
- *zapewnione zostaną minimalne środki finansowe na utrzymanie w stanie gotowości bojowej strategicznych i konwencjonalnych rodzajów uzbrojenia, prowadzenie prac rozwojowych i modernizacyjnych ważniejszych typów uzbrojenia szczebla operacyjno-taktycznego, koniecznych do utrzymania potencjału bojowego związków taktycznych i oddziałów, należących do sił ogólnego przeznaczenia i innych wojsk Federacji Rosyjskiej.*

Dążenie Federacji Rosyjskiej do utrzymania pozycji mocarstwa globalnego, przy istniejącej obecnie zapaści gospodarczej spowoduje, że główny ciężar wydatków będzie kierowany w najbliższych latach na doskonalenie technologiczne i dalszy rozwój potencjału jądrowego. Należy oczekiwać, że prace naukowo-badawcze i wdrożeniowe będą realizowane w celu rozpowszechniania i popularyzacji na forum międzynarodowym potęgi intelektualnej i gospodarczej Federacji Rosyjskiej[306]*. Taki kierunek działania pozwoli także na:*

- *utrzymanie podstawowych gałęzi przemysłu obronnego,*
- *zdobycie nowych rynków zbytu,*
- *konkurencyjność cenową w stosunku do Zachodu,*
- *zacieśnienie związków z państwami WNP,*
- *uzyskanie środków na konwersję sektora obronnego*[307]*.*

---

[306] Zob.: *Rosyjska broń jądrowa (doktryna, struktury, uzbrojenie),* (w:) Ośrodek Studiów Wschodnich, Analizy nr 27/1997.

[307] E. Fidler, *Potencjał ekonomiczno-obronny Rosji*, wyd. cyt., s. 43-58.

Zasadnicze wrażenie, jakie odnieśliśmy po przyjrzeniu się sytuacji w Rosji to obraz olbrzymiego, nie dającego się naprawić krachu. Historia nie znała jeszcze tak gigantycznej katastrofy.

H. G. Wellss, 1920[308]

Bomby atomowe służą do zastraszania tych, którzy mają słabe nerwy.

Józef Stalin, 17 września 1946[309]

Coś tam się rozjaśniło,
ale coś nadal pozostaje niejasnym.

Władimir Wojnowicz[310]

ROZDZIAŁ IV

MILITARNY POTENCJAŁ JĄDROWY ZSRR I FEDERACJI ROSYJSKIEJ

28 lutego 1918 roku, dekretem podpisanym przez W. Lenina, została formalnie powołana do życia Armia Czerwona[311]. Dzieje Związku Radzieckiego, a przede wszystkim jego sił zbrojnych, były zawsze w sferze zainteresowań wojskowych, historyków i polityków. Pomimo politycznej i ideologicznej klęski byłego Związku Radzieckiego, pozostała po nim liczna armia, w której dominującą rolę odgrywał militarny potencjał jądrowy.

Rozpad ZSRR, który był jednocześnie symbolem zakończenia okresu „zimnej wojny", postawił przed społecznością międzynarodową nowe problemy do rozwiązania, wśród których na czołową pozycję wysunął się problem dalszych losów postradzieckiej broni jądrowej[312].

Rosyjskie, a wcześniej radzieckie siły jądrowe od lat przyciągają uwagę polityków, ekspertów i analityków z całego świata. Imponujące arsenały uzbrojenia, rozmach strategicznych i operacyjnych koncepcji ich użycia, czy wreszcie ograniczony dostęp do

---

[308] Cyt. za: R. Kapuściński, *Imperium,* Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1993.
[309] Cyt. za: D. Holloway, *Stalin i bomba* , Prószyński i S-ka, Warszawa 1996, s. 177.
[310] Cyt. za: R. Kapuściński, *Imperium,* wyd. cyt.
[311] W lutym 1918 roku, po powołaniu Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej (RKKA) i Robotniczo-Chłopskiej Marynarki Wojennej (RKKF), zburzono strukturę organizacyjną zdemobilizowanej armii carskiej, zniesiono stopnie wojskowe i ceremoniał. Dyscyplinę miał zastąpić entuzjazm rewolucyjny, a żołd – ideologia. Siłami zbrojnymi kierował komisarz ludowy – Lew Trocki.
[312] H. Malon, *Postradziecka broń jądrowa,* Warszawa 1995, s. 4.

sprawdzonych informacji na ich temat to tylko niektóre z czynników skupiających zainteresowanie specjalistów. Paradoksalnie, pomimo potrzeby analizy możliwości militarnych potencjału jądrowego najpotężniejszego z naszych sąsiadów, literatura o armii rosyjskiej jest co najmniej skromna. Pierwszym i najważniejszym przedmiotem studiów na temat każdych sił zbrojnych jest analiza ich potencjału bojowego. W przypadku armii, o której możliwościach krążą krańcowo rozbieżne opinie, jest to szczególnie ważne.

Na podstawie przeprowadzonej wstępnej analizy ustalono, iż militarny potencjał jądrowy ZSRR i Federacji Rosyjskiej odgrywał i ciągle odgrywa dominującą rolę w kształtowaniu mocarstwowej pozycji Rosji w świecie. Dlatego uwzględniając temat rozprawy doktorskiej, autor w czwartym rozdziale niniejszej pracy skupił uwagę na zbadaniu rosyjskich Strategicznych Sił Jądrowych (SSJ), a w szczególności Strategicznych Wojsk Rakietowych (SWR).

Uwzględniając powyższe rozważania, proces poznania w rozdziale czwartym ukierunkowano na osiągnięcie następujących celów:

1. Zbadanie struktury oraz scharakteryzowanie elementów wchodzących w skład rosyjskiej „triady jądrowej", w zakresie poruszanej problematyki.
2. Określenie możliwych kierunków transformacji Strategicznych Sił Jądrowych Federacji Rosyjskiej.

W niniejszym rozdziale autor przedstawił także genezę, przebieg i skutki powstania wojskowego potencjału jądrowego ZSRR i Federacji Rosyjskiej.

Realizacja powyższych celów pozwoliła na znalezienie odpowiedzi na następujące szczegółowe problemy badawcze: **Jaka jest aktualna struktura rosyjskiej „triady jądrowej" oraz jakie mogą być kierunki jej dalszej transformacji?**

Poszukując odpowiedzi na powyższe problemy badawcze, odnoszące się do tej części rozprawy, autor kierował się głównie podejściem systemowym. Podejście takie spowodowane było przede wszystkim szerokim obszarem wiedzy, obejmującym poruszaną problematykę.

W trakcie realizacji procesu poznania stosowane były teoretyczne metody ukierunkowane na badanie dokumentów normatywnych, literatury fachowej oraz prasy specjalistycznej. Z technik logicznego przetwarzania danych zastosowane zostały: analiza i synteza, porównanie oraz uogólnienie.

Bogatym uzupełnieniem tego rozdziału są załączniki, w których znalazły się schematy, tabele i rysunki będące źródłem dodatkowych informacji, opisywanych poniżej.

4.1. Geneza i rozwój Strategicznych Wojsk Rakietowych ZSRR i Federacji Rosyjskiej

W październiku 1917 roku w Rosji dokonały się zmiany trafnie określane przez J. Reeda jako dziesięć dni, które wstrząsnęły światem. Władzę zdobyła partia kierowana przez W. Lenina. Zbrojnym ramieniem młodego państwa stała się Gwardia Czerwona, która była zalążkiem późniejszej Armii Czerwonej[313] – Sił Zbrojnych ZSRR[314].

Wypadki z lat 1917 1918 stworzyły symboliczne podłoże konfliktu pomiędzy komunizmem a kapitalizmem, ponieważ cele, jakie postawiły przed sobą Stany Zjednoczone i Rosja Radziecka, były przeciwstawne. W następnym ćwierćwieczu jednak to zderzenie idei rzadko znajdywało odbicie w rzeczywistych konfliktach. Międzynarodowe sprzeczności ujawniały się z mniejszą siłą, niż można by się spodziewać na podstawie ideologicznej polaryzacji dokonanej przez Wilsona i Lenina[315].

Zwycięstwo w wojnie 1941–1945 wzmocniło międzynarodową pozycję ZSRR oraz poszerzyło strefę jego wpływów. Był to jednak tylko jeden wymiar zwycięstwa. W konkluzji można stwierdzić, że wojna pomogła Związkowi Radzieckiemu stać się jednym z dwóch niekwestionowanych mocarstw. Jednocześnie zwycięska wojna zrodziła przekonanie radzieckiego dowództwa o doskonałości własnego systemu militarnego.

Przeprowadzone badania wskazują, że w końcowym etapie każdej wielkiej wojny pojawiają się nowe techniczne środki walki, które w następnych zmaganiach zbrojnych stają się siłą wiodącą. W końcowym etapie II wojny światowej pojawiła się broń atomowa, która jednocześnie stała się wyznacznikiem nowego wymiaru potęgi militarnej.

Po zakończeniu II wojny światowej broń atomowa stała się zasadniczym wykładnikiem potęgi militarnej. Początkowo USA były jej jedynym dysponentem. Strategiczne bombowce, którymi wtedy dysponowały, mogły ją przenosić do dowolnego miejsca na kuli ziemskiej. W końcu lat czterdziestych monopol amerykański został przełamany przez ZSRR, który także stał się posiadaczem broni atomowej. Rozbudowany potencjał amerykańskiego lotnictwa strategicznego spowodował, że Moskwa w tym wyścigu wybrała inną drogę. Nosicielem broni atomowej stać się miały międzykontynentalne rakiety balistyczne[316].

---

[313] W marcu 1946 roku Armia Czerwona otrzymała nową nazwę: Armia Radziecka.

[314] B. Potyrała, H. Szczegóła, *Czerwoni marszałkowie. Elita Armii Radzieckiej 1935–1991*,Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Zielona Góra 1997, s. 13.

[315] J. L. Addis, *Teraz już wiemy...Nowa historia zimnej wojny*, Wydawnictwo AMBER 1997.

[316] B. Potyrała, H. Szczegóła, *Armia rosyjska po upadku ZSRR (1992–2000)*,Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Zielona Góra 2000, s. 89.

Jednocześnie, w końcu lat czterdziestych sytuacja międzynarodowa uległa dalszemu skomplikowaniu. Stało się oczywiste, że Zachód gotów jest za wszelką cenę przeciwstawić się radzieckiej ekspansji nie tylko w Europie. Rozpoczął się okres nazywany „zimną wojną" z nieodłącznym jej atrybutem – wyścigiem zbrojeń[317]. Wyścig zbrojeń i „zimna wojna" zapoczątkowały od razu po zakończeniu II wojny światowej nowy okres współzawodnictwa. Do rywalizacji przystąpiły Stany Zjednoczone Ameryki Północnej i Związek Radziecki, kraje reprezentujące dwa przeciwstawne bloki militarne.

W obszarze zainteresowania nie znalazł się cały potencjał jądrowy ZSRR i Federacji Rosyjskiej, a jedynie jego, zdaniem autora, najbardziej reprezentatywna część – Strategiczne Wojska Rakietowe (SWR)[318]. Na podstawie wstępnej analizy uznano, że skupienie się na tym elemencie rosyjskiej triady jądrowej[319], na tle powojennych wydarzeń będzie najbardziej adekwatne, z punktu widzenia badanej problematyki.

Po zakończeniu II wojny światowej ZSRR natychmiast przystąpił do modernizacji swoich sił zbrojnych. Jako priorytetowe zadanie określono zbudowanie broni jądrowej i środków jej przenoszenia. Dostępne materiały określają, że obie strony obrały jednakową drogę - stworzenie aparatów latających, różnego typu w celu dalszego wyboru. Na początku lat pięćdziesiątych w ZSRR rozwinięto prace w czterech głównych kierunkach, mających na celu stworzenie[320]:

- bombowca strategicznego,
- międzykontynentalnych rakiet balistycznych,
- międzykontynentalnej rakiety skrzydlatej,
- międzykontynentalnego samolotu pocisku (początkowo dla bezzałogowego aparatu latającego, przeznaczonego do lotów z wykorzystaniem aerodynamicznych sił noszenia, zarezerwowano nazwę samolot pocisk; później nazwano bezzałogowym aparatem latającym, stworzonym głównie na bazie konstrukcji samolotów)[321].

Na podstawie wniosków z analizy literatury i materiałów źródłowych wynika, że priorytetowo w ZSRR potraktowano prace nad odpowiednio przystosowanym samolotem

---

[317] B. Potyrała, H. Szczegóła, *Czerwoni marszałkowie...,* wyd. cyt., s. 95.

[318] W literaturze problemu można spotkać się z inną – wcześniejszą nazwą SWR, czyli: Wojska Rakietowe Strategicznego Przeznaczenia, w skrócie WRSP.

[319] Termin przyjęty dla określenia trzech komponentów tworzących rosyjskie i amerykańskie siły strategiczne: lądowego, morskiego i lotniczego.

[320] *Istoria wojennoj strategii Rosji*, pod. red. W. A. Zołotariewa, Instytut Wojennoj Istorii MO FR, Moskwa 2000, s. 377-496.

[321] Bezzałogowe aerodynamiczne aparaty latające zaczęto nazywać rakietami skrzydlatymi.

oraz międzykontynentalną rakietą balistyczną (MRB)[322]. Klasyfikację rakiet balistycznych, według zasięgu oddziaływania przedstawiono w załączniku 6 i 7.

Z przeprowadzonych badań wynika, że dniem narodzin współczesnego narodowego przemysłu rakietowego Związku Radzieckiego jest 13 maja 1946 r. W tym dniu zostało przyjęte postanowienie Rady Ministrów (RM) ZSRR o rozwoju techniki odrzutowej i uzbrojenia kraju. Stosownie do postanowienia powołano specjalny komitet ds. techniki odrzutowej przy RM ZSRR. Na czele komitetu stanął przewodniczący RM ZSRR Gieorgij Malenkow. Jego zastępcami zostali Iwan Zubowicz i Dimitrij Ustinow.

W głównym dowództwie artyleryjskim armii radzieckiej został utworzony czwarty wydział uzbrojenia odrzutowego, a także główne kierownictwa techniki odrzutowej w Radzie Ministrów. W tym postanowieniu upatrywano stworzenia narodowego centralnego poligonu Kapustin Jar i specjalistycznych jednostek wojskowych.

W okresie tworzenia krajowego przemysłu rakietowego zostały stworzone od nowa lub przeprofilowane biuro konstrukcyjne i instytut naukowo-badawczy. Na potrzeby nowej produkcji zostały przeprofilowane fabryki lotnicze, silników lotniczych, samochodów, artyleryjskie, zakłady radiowe, maszyn rolniczych i szereg innych gałęzi. Oddzielne ministerstwo budowy rakiet, w odróżnieniu od innych branż ministerstwa obrony (lotniczej, radiowej, okrętowej i innych), nigdy nie istniało. Ze względu na wyjątkowe znaczenie tej branży dla obronności kraju, a także mając na uwadze złożoność i nowość prac związanych z działalnością setek a nawet tysięcy przedsiębiorstw, koordynacja praktycznie wszystkich dziedzin, od momentu tworzenia przemysłu rakietowego, spoczywała na specjalnym komitecie ds. techniki rakietowej przy RM ZSRR.

W postanowieniu z 13 maja 1946 r. stwierdzono, że komitet specjalny kontroluje wszystkie prace wykonywane przez ministerstwa i resorty w dziedzinie uzbrojenia rakietowego. Ponadto czytamy: *„żadne przedsiębiorstwo, organizacja czy osoba bez dodatkowego zezwolenia RM nie mają prawa wtrącania się w proces tworzenia uzbrojenia rakietowego"*. Postanowienie to podkreślało, że czołową rolę w opracowywaniu i wytwarzaniu uzbrojenia rakietowego sprawują ministerstwo uzbrojenia (rakiety na paliwo

[322] W szerokim rozumieniu „międzykontynentalna rakieta balistyczna" to rakieta dalekiego zasięgu, której część lotu przebiega po trajektorii balistycznej. Obecnie, zgodnie z porozumieniami międzynarodowymi (wg INF Treaty), za międzykontynentalną uważa się rakietę o zasięgu powyżej 5500 km, stosowaną do zestawów rakietowych naziemnego bazowania.

ciekłe), ministerstwo maszyn rolniczych (rakiety prochowe) i ministerstwo przemysłu lotniczego (odrzutowe samoloty pociski)[323].

Analiza dokumentów źródłowych wykazuje, że 9 sierpnia 1946 roku, w nowo utworzonym instytucie NII-88 *(Nauczno-Issledowatielskim Institutie),* w którym zgromadzono deportowanych Niemców, kierownikiem i głównym konstruktorem pierwszych radzieckich rakiet balistycznych dalekiego zasięgu wyznaczono S. P. Korolowa. Wzorem do powstania pod jego kierunkiem pierwszej radzieckiej rakiety balistycznej, którą według dzisiejszej klasyfikacji nazwalibyśmy operacyjno-taktyczną, była osławiona niemiecka rakieta V-2 (A-4). W ZSRR otrzymała ona oznaczenie R-1 (w kodzie NATO: *Scunner*, w USA: SS-1). Z pomocą niemieckich konstruktorów i dostarczonych z Niemiec części złożono kilkanaście rakiet V-2, oznaczonych wewnętrznie w biurze Koralowa jako produkt „T". W okresie październik-listopad 1947 dokonano z ich udziałem 11 startów, z których aż sześć było nieudanych. Pierwszego historycznego odpalenia dokonano 18 października, o godz. 9:47, z poligonu rakietowego Kapustin Jar. W latach 1948–1949 dokonano serii 29 kolejnych startów rakiety R-1, z których już tylko 3 były nieudane. Dokładniej, były to już zmodyfikowane rakiety R-1, znane pod wewnętrznym oznaczeniem biura produkt „N", zbudowane przez Rosjan jeszcze na podstawie niemieckiej dokumentacji, ale już z poprawkami wynikłymi z pierwszych, przeprowadzonych rok wcześniej prób. Pierwszy start rakiety tej serii miał miejsce 10 października 1948 r. Rakieta przeleciała 278 km i upadła w zadanym rejonie. Z burzącym ładunkiem bojowym o masie 1000 kg, R-1 miała dwukrotnie zwiększoną celność w stosunku do niemieckiego pierwowzoru[324].

Dostępne materiały źródłowe wskazują, że prace kontynuowano budując rakietę R-2 (oznaczenie wojskowe: 8Ż38, NATO: *Sibling*, USA: SS-2) o dwukrotnie zwiększonym zasięgu. Otrzymała ona po raz pierwszy oddzielający się na torze lotu ładunek bojowy, radiokorekcję kierunku lotu na wznoszącej części trajektorii oraz mocniejszy silnik rakietowy RD-101 o ciągu 37 t, konstrukcji W. P. Głuszki, i wiele dalszych ulepszeń technicznych poprawiających niezawodność i warunki eksploatacji. Pierwsza rakieta R-2 wystartowała 21 października 1950 r. i osiągnęła z ładunkiem bojowym 1500 kg odległość 554 km. Rok później próby pomyślnie dobiegły końca. W pracach tych praktycznie nie brali już udziału konstruktorzy niemieccy, bowiem od 1950 r. byli oni systematycznie odsuwani od prac związanych z rakietami i po okresie karencji odsyłani do NRD, skąd większość

---

[323] M. Pierwow, *Rakietnyje kompleksy RWSN*, (w:) Tiechnika i woorużienje, wczera, siegodnia, zawtra..., nr 5 - 6.2001, s. 2.

[324] A.W. Karpienko, A. F. Utkin, A. D. Popow, *Otiecziestwiennyje Stratiegiczieskije Rakietnyje Kompleksy*, Sankt Petersburg 1999.

wyemigrowała następnie na Zachód. Rakiety R-1 i R-2 były rakietami balistycznymi pierwszego pokolenia. Co prawda w 1952 roku w Dniepropietrowsku uruchomiono produkcję seryjną R-2, ale powstało ich niewiele, a sama eksploatacja nosiła czysto eksperymentalny charakter i sprowadzała się do przeszkolenia i przygotowania kadr dla nowego rodzaju uzbrojenia.

Studia literatury przedmiotu wykazały, że głównym powodem tego stanu rzeczy był brak możliwości przenoszenia przez nie ładunku jądrowego. Były bowiem za duże i za ciężkie w stosunku do ograniczonej nośności. Próbowano zatem stosować rozwiązania zastępcze, konstruując m.in. głowicę bojową *Gerań,* wypełnioną cieczą radioaktywną, która miała być rozpryskiwana z dużej wysokości nad terenami nieprzyjaciela. Równolegle opracowywano głowicę *Generator,* w której ciecz umieszczono w wielu małych zbiorniczkach rozrzucanych na znacznym obszarze. Z nowymi głowicami przeprowadzono kilka prób zakończonych w 1955 r., gdy skonstruowano wreszcie głowicę jądrową dla R-2[325].

Dostępne materiały określają, że dalszy rozwój radzieckich rakiet balistycznych ziemia-ziemia poszedł w dwóch kierunkach. Pierwszy to stworzenie kolejnych typów o radykalnie zwiększonym zasięgu, przyjmujący za podstawę ich rozwoju pocisk R-2 (projekt R-3, rakieta R-5 o zasięgu 1200 km i wreszcie R-5M o analogicznym zasięgu, ale po raz pierwszy z bojowym ładunkiem jądrowym (NATO: *Shyster*, USA: SS-3). Drugi kierunek to skonstruowanie na bazie R-1 rakiet o zbliżonym zasięgu, ale o radykalnie (trzykrotnie) zmniejszonej masie (masa startowa R-1 – 13.430 kg), poprawionej celności i dogodniejszych warunkach eksploatacji[326].

W ramach prac nad drugim kierunkiem zespół Korolowa opracował operacyjno-taktyczną rakietę R-11 (8A61) napędzaną silnikiem S2.235A. Pierwsza rakieta tego typu wystartowała z poligonu rakietowego Kapustin Jar 28 kwietnia 1953 r., pokonując z głowicą konwencjonalną o masie 535 kg odległość 270 km. W trakcie prób R-11, obejmujących 35 wystrzeleń, z których 29 było udanych, otrzymała taktyczny ładunek jądrowy RDS-4 o mocy 10 kT. Ważący jednak blisko 1000 kg nowy ładunek wymusił zmiany, w wyniku których zasięg rakiety spadł do 150 km. Aby uzyskać odpowiednią celność, na etapie wznoszenia rakieta otrzymała system radiokorekcji kierunku lotu, w ten sposób maksymalny rozrzut nie przekraczał +/-3 km. W tej postaci rakieta przeszła próby państwowe w okresie listopad-grudzień 1955 r. i została rekomendowana do produkcji seryjnej.

---

[325] Zob.: O. Bukharin, T. Kadyshev, E. Miasnikov, P. Podvig, I. Sutyagin, M. Tarasenko, and B. Zhelezov, *Russian Strategic Nuclear Forces*, The MIT Press 1998.

[326] E. F. Rybak, J. Gruszczyński, *Patriot kontra SCUD. Rakietowy pojedynek w przestworzach*, Agencja Lotnicza ALTAIR, Warszawa 1996, s. 29-42.

Bardzo szybko na bazie R-11 stworzono jej ulepszony wariant R-11M (8K11, w NATO oznaczony *Scud,* w USA – SS-1b). Po raz pierwszy oficjalnie kompleks został zaprezentowany podczas defilady w Moskwie w 1957 r. W tej też postaci na początku lat 60. kompleks został wyeksportowany do niektórych państw–członków Układu Warszawskiego, w tym Polski, gdzie pierwsza oficjalna prezentacja miała miejsce 22 lipca 1964 r. w Warszawie[327].

W myśl założeń doktrynalnych, rakiety operacyjno-taktyczne z ładunkami jądrowymi przeznaczone zostały do wykonywania pojedynczych, kolejnych i zmasowanych uderzeń w każdych warunkach pogodowych, dniem i nocą na stanowiska rakiet przeciwnika, zgrupowania wojsk, lotniska, stanowiska dowodzenia, składy i inne ważne obiekty na całą głębokość ugrupowania taktyczno-operacyjnego.

Z analizy materiałów źródłowych wynika, że 15 sierpnia 1946 r. na terytorium Niemiec sformowano pierwszy związek taktyczny wojsk rakietowych brygadę specjalnego przeznaczenia, rezerwę najwyższego dowództwa pod dowództwem gen. maj. Aleksandra Twiereckowo. Brygada była bezpośrednio podporządkowana dowódcy artylerii Armii Radzieckiej. W sierpniu 1947 r. została przebazowana do ZSRR, na poligon Kapustin Jar, a w 1958 r. – rozpoczęto tworzenie związków taktycznych międzykontynentalnych rakiet balistycznych pod umowną nazwą *„Szkolny poligon artyleryjski"* w Kirowie, Tiumieni, Władimirie, Chabarowsku, Omsku i miejscowości Rozdalnoje na dalekim wschodzie[328].

W dniu 13 września 1958 r. na poligonie GCP-4 przeprowadzono pierwszy pokaz techniki rakietowej dla naczelnych władz ZSRR. W trakcie imprezy zaprezentowano starty rakiet R-11M oraz najnowszej konstrukcji, będącej w ostatniej fazie prób rakiety R-12. Prezentowano tez inne rodzaje techniki rakietowej, m.in. pociski skrzydlate. Pokaz ten wywarł na decydentach wielkie wrażenie. Szczególne zainteresowanie wykazywał sekretarz generalny N.S. Chruszczow, co ujawniło się w licznych komentarzach i wypowiedziach podkreślających znaczenie tego rodzaju techniki wojskowej[329].

Na uwagę zasługuje data 17 grudnia 1959 r., kiedy to postanowieniem Rady Ministrów ZSRR został utworzony nowy rodzaj wojsk Wojska Rakietowe Strategicznego Przeznaczenia

---

[327] T. A. Heppenheimer, *Podbój kosmosu. Historia programów kosmicznych*, Wydawnictwo AMBER 1997, s. 79-109.

[328] Zob.: A.W. Karpienko, A. F. Utkin, A. D. Popow, *Otieczіestwiennyje Stratiegiczieskije...*, wyd. cyt.

[329] Zob. A. Adżubej, *Tamte dziesięć lat. Dlaczego Chruszczow musiał odejść?,* Wydawnictwo ALFA, Warszawa 1989.

(WRSP)[330]. Pierwszym uzbrojeniem WRSP zostały rakiety średniego zasięgu R-5M, R-12 i międzykontynentalne rakiety R-7A.

Rezultaty analizy materiałów źródłowych dowodzą, że z początkiem 1960 r. rozpoczął się okres masowej rozbudowy struktur SWR (WRSP). Do 1 września 1960 r. sformowano dwie armie rakietowe (43 i 50). Oto jak opisywał wydarzenia tego okresu w książce *„Wojenni dowódcy wojsk rakietowych ..."* K. Moskalenko: *„w 1960 roku formowało się jednocześnie ponad 100 związków taktycznych i jednostek (oprócz jednostek zabezpieczenia i obsługi). Przyjmowano miasteczka wojskowe, dziesiątki tysięcy wojskowych i innych rodzajów wojsk. Główny sztab umiejętnie korzystał z prowadzonego wtedy zmniejszania wojska do 1,2 min ludzi. Starano się o przekazanie nam nie tylko osiedli, ale i całych związków taktycznych: trzech dywizji artylerii, trzech lotniczych, kilkadziesiąt samodzielnych brygad i pułków różnych rodzajów wojsk w postaci organizowanego ‚jądra" formowanych rakietowych ZT. Jednocześnie ze składu sił powietrznych przyjęto osiemnaście pułków inżynieryjnych i trzy dowództwa dywizji, rozpoczęło się badanie możliwości rejonów rozmieszczenia"*[331].

Występując na sesji Rady Najwyższej ZSRR, 14 stycznia 1960 r. Nikita Chruszczow, w przemówieniu pod tytułem *„Rozbrojenie – dla trwałego pokoju i przyjaźni"*, po raz pierwszy sformułował jądrową doktrynę wojskową (wojenną) państwa. U jej podstaw leżało przekonanie o tym, że rakiety balistyczne powinny zajmować centralne miejsce w strategii wojennej i być decydującym czynnikiem zarówno w wojnie europejskiej, jak i w wojnach światowych. W tym czasie przypuszczano, że nowa wojna zacznie się od zmasowanego zaskakującego uderzenia z zastosowaniem broni jądrowej[332].

W odpowiedzi na wzrost liczby stanowisk startowych rakiet balistycznych i ciągłą przewagę USA (wykres 4.1., 4.2., załączniki 8–21, przywódcy ZSRR podjęli decyzję o dalszej rozbudowie struktur SWR. Zgodnie z tymi założeniami, w 1961 r. sformowano kolejne nowe dowództwa dywizji rakietowych oraz przeformowano istniejące.

Z badań wynika, że konsekwencją rozbudowy WRSP było zmniejszenie nakładów na lotnictwo i marynarkę wojenną. Jednocześnie następowała dalsza rakietyzacja wojsk lądowych, czego logicznym następstwem było wprowadzenie szeregu nowych i unikalnych wzorów rakiet o przeznaczeniu operacyjno-taktycznym. Wyniki badań dowodzą, że wszystkie nowe typy uzbrojenia rakietowego stopniowo wyposażano w ładunki jądrowe.

---

[330] *Rakietnyje Wojska Stratiegiczieskowo Naznaczenia – PBCH*

[331] K. Moskalenko, *Wojenni dowódcy wojsk rakietowych ...*, za: M. Pierwow, *Rakietnyje kompleksy RWSN*, (w:) Tiechnika i woorużienje, wcziera, siegodnia, zawtra..., nr. 5-6.2001, s. 5.

[332] *Istoria wojennoj strategii Rosji...*, wyd. cyt., s. 377-496.

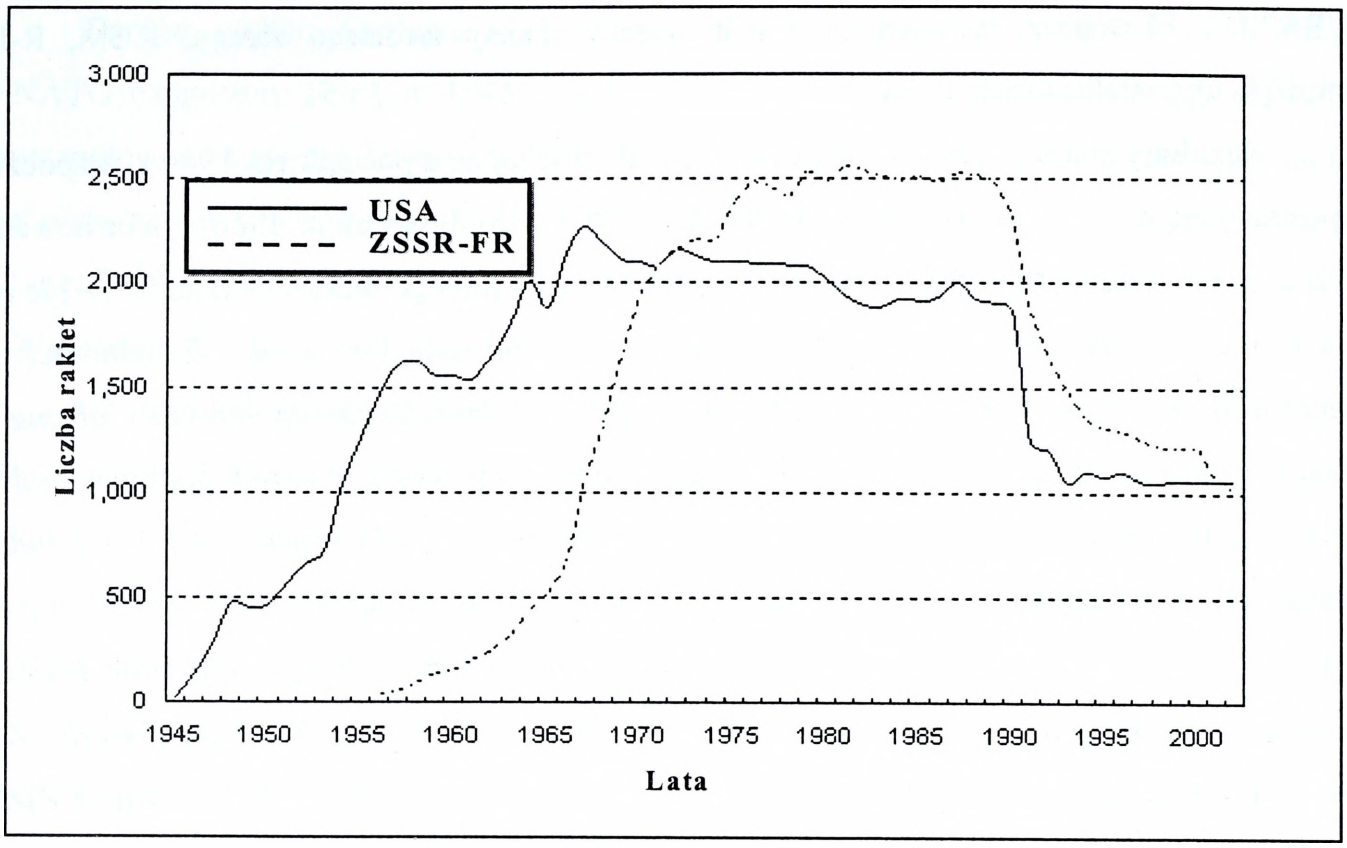

Wykres 4.1. Ogólna liczba rakiet balistycznych USA i ZSRR w latach 1945–2002[333].

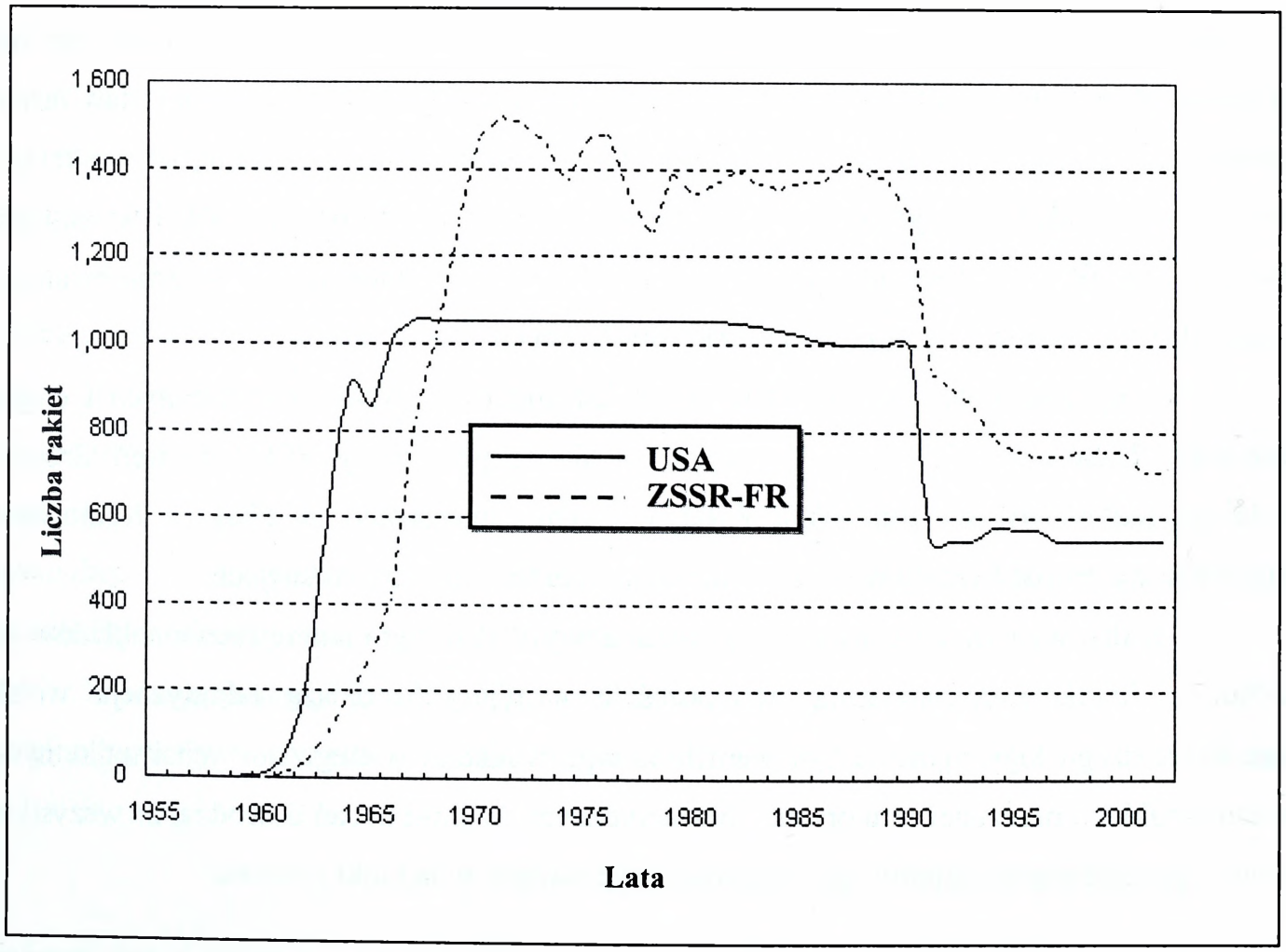

Wykres 4.2. Ogólna liczba międzykontynentalnych rakiet balistycznych (ICBM) USA i ZSRR w latach 1945–2002[334].

[333] Źródło: http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/dafig1.asp
[334] Źródło: http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/dafig2.asp

W 1962 r., w odpowiedzi na rozmieszczenie amerykańskich rakiet na terytorium Turcji, Włoch i Wielkiej Brytanii, Nikita Chruszczow wydał decyzję rozmieszczenia na Kubie radzieckich rakiet balistycznych. Tak rozpoczęła się operacja *Anadyr,* w czasie której radzieckie jądrowe rakiety balistyczne po raz drugi zostały wysłane za granicę.

W okresie kryzysu karaibskiego w 1962 r., na Kubie rozmieszczono pułki 43 Dywizji Rakietowej, a także przydzielone jej pułki innych rakietowych ZT. Ogólnie na Kubę dostarczono 36 rakiet R-12. W dniu ujawnienia przez USA zamiaru blokowania Kuby, tj. 22 października 1962 r. zgrupowanie WRSP ZSRR liczyło 48 wyrzutni MRB R-7 i R-16. Stany Zjednoczone w tym okresie posiadały zgrupowanie składające się ze 151 stanowisk startowych MRB.

Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, iż w 1950 r. Związek Radziecki rozpoczął użytkowanie bojowych rakiet balistycznych w celu prowadzenia geofizycznych badań i rozpoznania przestrzeni kosmicznej. Na bazie R-1, R-2, R-5 i R-7 stworzono rakiety-nosiciele kosmicznej aparatury naukowej. Z pomocą nosiciela stworzonego na bazie międzykontynentalnej rakiety balistycznej R-7, zrealizowano pierwszy w świecie start pilotowanego statku kosmicznego. Jednakże w pierwszej kolejności władze ZSRR zatroszczyły się o zwiększenie możliwości obronnych przez dalsze rozwijanie przemysłu rakietowego.

Oto jak wspomina to akademik Władimir Utkij: *„Kiedy byłem w kierownictwie, przyjechałem do Dmitrija Fiodorowicza Ustinowa i mówiłem mu, że nie starcza sił i nie nadążamy zajmować się rakietami i puszczaniem sputników w kosmos. On mi odpowiedział: „Jak zawalisz kosmos, to Cię ukarzę, a jeśli nie wykonasz nowego zestawu rakietowego, to zwolnię Cię z pracy"*[335].

Z materiałów źródłowych, dotyczących WRSP wynika, iż w latach 1961 1965 rozpoczął się kolejny etap formowania nowych dywizji i brygad. W 1960 r. rozpoczyna swoją działalność centralny węzeł łączności wojsk rakietowych, powstaje także stanowisko dowódcy wojsk łączności. Rozpoczynają się również prace związane z łącznością kosmiczną i ze zautomatyzowanym stanowiskiem dowodzenia WRSP. W listopadzie 1966 r. w dyżury bojowe weszły pierwsze pułki, uzbrojone w zestawy rakiet R-36 i 8K84[336].

Przeprowadzone badania potwierdzają, iż mimo powołania WRSP oraz ogłoszenia nowej doktryny wojskowej (wojennej), udział MRB w radzieckiej triadzie był nader skromny

---

[335] M. Pierwow, *Rakietnyje kompleksy RWSN*, wyd. cyt., s. 6.

[336] Zob.: T.B. Cochran, W.M. Arkin, R.S. Norris, J.I. Sands, *Soviet Nuclear Weapons (Jadiernoje Wooruźie CCCP),* Publishers, New York 1988, Moskwa 1992.

(wykres 4.3.). Kierownictwo radzieckie, świadome tego faktu, nakazało konstruktorom opracowanie nowych i jakościowo lepszych zestawów rakietowych.

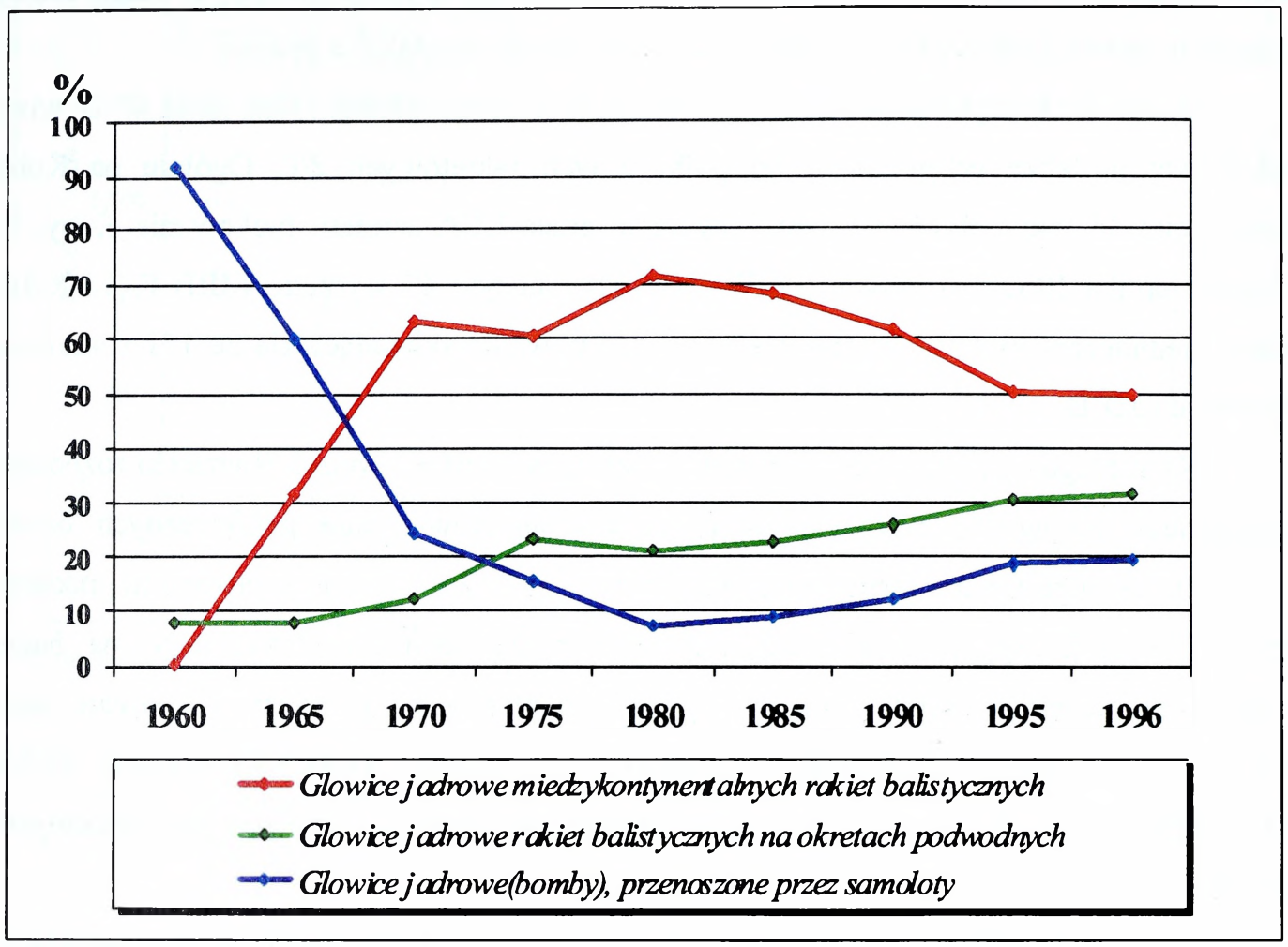

Wykres 4.3. Radziecki (rosyjski) potencjał jądrowy w latach 1955–1996 (procentowy udział poszczególnych komponentów triady jądrowej).

Źródło: *Rosyjska broń jądrowa (doktryna, struktury, uzbrojenie)*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Analizy nr 27/1997.

Na podstawie dostępnych materiałów można stwierdzić, że okres rozwoju MRB połowy lat sześćdziesiątych charakteryzuje się stworzeniem pierwszej „ciężkiej" rakiety R-36 i pierwszej na paliwo stałe RT-2. Międzykontynentalne rakiety R-36, 8K84 i modyfikowana RT-2P były pierwszymi MRB na wyposażeniu zestawów obrony przeciwrakietowej.

Międzykontynentalne rakiety R-36P i UR-100K były pierwszymi wielogłowicowymi MRB. Wszystkie wymienione rakiety rozmieszczone zostały w silosowych wyrzutniach jednokrotnego startu.

Jak wynika z przeprowadzonych badań, w latach sześćdziesiątych wprowadzono także orbitalne (globalne) rakiety R-360, GR-1 i UR-200A. Jedna z nich – R-360 – została przyjęta na uzbrojenie. W tym okresie tworzono tzw. swierchtiażełyje rakiety N-l, R-56 i UR-700.

Tylko projekt N-l doprowadzono do fazy badań lotno-konstruktorskich, ale został zamknięty w związku z rozpoczęciem prac nad uniwersalna rakietą–nosicielem *Energia.*

Dostępne informacje pozwalają sądzić, że w 1965 r. ZSRR miał rozmieszczone 733 wyrzutnie strategicznych rakiet balistycznych średniego zasięgu. Uzupełnieniem ich siły uderzeniowej było nadal 800 bombowców Tu-16[337].

Przeprowadzone badania wskazują, że w 1967 r. na uzbrojenie WRSP przyjęto MRB 8K84. Do produkcji tej rakiety zaangażowane były trzy duże fabryki. Rakiety rozmieszczano w silosowych stanowiskach startowych jednokrotnego startu. Jednorazowo budowano setki silosów rakietowych, podziemne stanowiska dowodzenia oraz naziemne budowle. Wznoszono także, miasteczka rakietowców, prowadzona była rozbudowa autostrad z żelbetonowym pokryciem, kładziono drogi komunikacyjne, linie łączności i dowodzenia. To wszystko wymagało dużych kosztów[338].

14 października 1964 r. Nikita Chuszczow został zwolniony z funkcji I sekretarza i przewodniczącego RM ZSRR. Najwyższe stanowiska w państwie objęli Leonid Breżniew i Aleksiej Kasigin. Rozpoczęła się reorganizacja organów dowodzenia, w trakcie której zostały zniesione państwowe komitety i ustanowione odgałęzienia ministerstw.

Działalność zakładów przemysłu obronnego koordynowało dziewięć ministerstw. Problemami opracowywania i produkcji MRB zajmowały się trzy ministerstwa. Utworzone w styczniu 1965 r. ministerstwo ogólnej budowy maszyn odpowiadało za stan rakietowej i kosmicznej techniki. Na ministra został wyznaczony Siergiej Afanasiew. Ministerstwo koordynowało prace i produkcję: MRB na paliwo ciekłe, rakiet balistycznych dla okrętów podwodnych, skrzydlatych rakiet klasy „ziemia-ziemia", silników rakietowych na paliwo ciekłe i stałe oraz systemów kierowania i telekontroli[339].

Z przeprowadzonej analizy wynika, iż ministerstwo budowy maszyn zabezpieczało wyposażenie silników rakietowych na paliwo stałe i dostarczało zwykłe materiały wybuchowe. Ministerstwo średniej budowy maszyn dostarczało głowice jądrowe. Z kolei, ministerstwo produkcji środków łączności, przemysłu radiowego i przemysłu elektronicznego dostarczało środki łączności, komputery, radiolokatory. Opracowywaniem przyrządów dowodzenia (żyroskopów) zajmowały się zakłady ministerstwa przemysłu okrętowego.

Na podstawie analizy literatury i materiałów źródłowych wynika, że w 1969 r. zgrupowanie radzieckich MRB zrównało się liczbowo ze zgrupowaniem MRB USA. W tym

---

[337] E. F. Rybak, J. Gruszczyński, *Atomowa pięść. Strategiczne lotnictwo bombowe w dobie broni jądrowej - Wschód*, Lotnictwo Wojskowe, magazyn miłośników lotnictwa nr 3/1998.
[338] Zob.: M. Pierwow, *Rakietnyje kompleksy RWSN*, wyd. cyt..
[339] Tamże.

czasie w dyżurze bojowym w ZSRR znajdowało się 1010 wyrzutni rakietowych z rakietami R-9, R-A, 8K84 i R-36. Liczba wyrzutni jedynie rakiet 8K84 wynosiła powyżej 600 jednostek. W tym samym czasie w USA w dyżurze bojowym było 1054 MRB. W 1969 r. prezydent USA R. Nixon po raz pierwszy przyznał istnienie (obecność) atomowego parytetu ZSRR i USA[340].

Radzieckie sukcesy w dziedzinie rakietyzacji wojsk oraz wprowadzenie na uzbrojenie, międzykontynentalnej rakiety balistycznej R-16, przyczyniły się do definitywnego zakończenia produkcji międzykontynentalnych bombowców strategicznych[341].

Analiza materiałów źródłowych potwierdza, że był to moment zwrotny w historii rosyjskiej triady jądrowej (wykresy 4.1.– 4.3., załączniki 8–21). Jednocześnie bowiem, liczba okrętów podwodnych – również nosicieli rakiet balistycznych została podwojona, a także do linii wprowadzono nowe jednostki o napędzie atomowym z kolejnymi rakietami balistycznymi[342]. Według ocen radzieckich strategów, taki potencjał strategiczny pozwalał realnie myśleć o wyeliminowaniu Stanów Zjednoczonych.

Przeprowadzone badania potwierdzają, że na początku lat siedemdziesiątych zgrupowanie radzieckich MRB osiągnięto apogeum (wykresy 4.1.– 4.3., załączniki 8–21), tj. 1398 silosowych wyrzutni w dwudziestu sześciu rakietowych związkach taktycznych. Jak wynika z przeprowadzonych badań, począwszy od 1976 r. liczba wyrzutni MRB zmniejszała się, mimo iż ilość głowic bojowych rosła do 1991 r. Związane to było z wprowadzeniem na uzbrojenie nowych wielogłowicowych MRB.

W 1971 r. przyjęto na uzbrojenie rakiety: R-36M, MR-UR-100 i UR-100N, wyposażone w wielogłowice indywidualnego naprowadzania. Liczba głowic bojowych szybko wzrosła i już w 1976 r. wyniosła około 2500 jednostek[343]. Jednocześnie rozpoczęły się pierwsze rozmowy między ZSRR i USA o ograniczeniu strategicznego uzbrojenia atomowego[344]. Podkreślić należy, iż w liczbie głowic bojowych zgrupowanie naziemnych MRB USA ustępowało zgrupowaniu ZSRR. Jednakże siły zbrojne USA posiadały większą liczbę balistycznych rakiet dla okrętów podwodnych i bombowców strategicznych – nosicieli rakiet skrzydlatych[345] (wykresy 4.1.– 4.3., załączniki 8–21).

---

[340] T. B. Cochran, W.M. Arkin, R.S. Norris, J.I. Sands, *Soviet Nuclear,* wyd. cyt.
[341] E. F. Rybak, J. Gruszczyński, *Atomowa pięść. Strategiczne lotnictwo...*, wyd. cyt.
[342] O. A. Bukharin, B. V. Zhelezov, T. T. Kadyshev, E. V. Miasnikov, P. L. Podvig, I. V. Sutyagin, M. V. Tarasenko, *Strategicheskoye yadernoye vooruzhenie Rossii*, IzdAT, Moscow 1998.
[343] Zob.: http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/datainx.asp
[344] H. Malon, *Postradziecka broń jądrowa*, wyd. cyt.
[345] M. Pierwow, *Rakietnyje kompleksy RWSN*, wyd. cyt.

Na podkreślenie zasługuje fakt, iż w 1969 r. przyjęto na uzbrojenie pierwszy zautomatyzowany system dowodzenia wojskami rakietowymi. Wprowadzenie tego systemu było niezbędne w związku z pojawieniem się stanowisk startowych jednokrotnego startu, będących na dużych odległościach, a także w związku ze skróceniem czasu przygotowania do startu (czas liczyło się w minutach, a nawet w sekundach). Pierwszy raz zunifikowany system zdalnego sterowania startem rakiet, opracowany w Leningradzkim OKB, był zastosowany w zestawach rakiet R-36M. W 1976 r. na dyżur bojowy wszedł nowy ZłSD, który zapewniał przeprowadzenie startu rakiet z centralnego stanowiska dowodzenia przez fale radiowe[346].

Na podstawie przeprowadzonych analiz należy stwierdzić, że w 1970 r. WRSP przechodzą z korpuśnych i armijnych struktur na armijne organizacyjno-regionalne struktury. Do sformowanej w latach sześćdziesiątych 43. rakietowej armii z dowództwem w Winnicy i 50. rakietowej armii z dowództwem w Smoleńsku, dołożono sformowane na bazie korpusów cztery nowe armie rakietowe:

- Gwardyjską Witebska armię rakietową (dowództwo umieszczono we Władimirze);
- Rakietową armię z dowództwem w Orenburgu (jej skład weszły korpusy Ogenborski i Kirowski);
- Gwardyjską Borisławsko-Chingarowską armię rakietowa (dowództwo umieszczono w Omsku);
- Armię rakietową z dowództwem w Czitie[347].

W opinii wielu specjalistów wojskowych, sektor przemysłu zbrojeniowego Związku Radzieckiego w okresie Leonida Brażniewa rozwijał się nadzwyczaj szybko. W okresie tym zostały opracowane, wdrożone do produkcji i przyjęte na uzbrojenie kolejne strategiczne zestawy z międzykontynentalnymi rakietami balistycznymi. Ponadto opracowano i wdrożono unikalne, niemające odpowiedników w świecie, mobilne drogowe i kolejowe zestawy rakietowe.

Z analizy literatury wynika, że w latach osiemdziesiątych produkcję techniki rakietowej zabezpieczało w ZSRR kilkaset zakładów przemysłowych, a montaż MRB prowadziło siedem większych zakładów. Ponadto w ciągu 1982 r. Związek Radziecki przeprowadził około 150 badawczych i szkolno-bojowych startów MRB. Należy zwrócić uwagę także, iż w latach osiemdziesiątych wypuszczano z zakładów ponad 250 zestawów MRB rocznie.

---

[346] T. B. Cochran, W.M. Arkin, R.S. Norris, J.I. Sands, *Soviet Nuclear...*, wyd. cyt.
[347] M. Pierwow, *Rakietnyje kompleksy RWSN*, wyd. cyt.

Z analizy literatury i materiałów źródłowych wynika, że w latach osiemdziesiątych w ZSRR rozpoczęto prace, których rezultaty miały doprowadzić do prześcignięcia USA pod względem strategicznego potencjału rakietowego. Zadania biur konstrukcyjnych sprowadzały się do kilku zasadniczych priorytetów:

- *rozpocząć prace nad kolejną generacją rakiet balistycznych o zasięgu międzykontynentalnym;*
- *opracować i wdrożyć do produkcji seryjnej nowy typ podziemnych stanowisk dowodzenia typu kontenerowego rozmieszczanych w silosach;*
- *opracować nowej konstrukcji głowice typu wieloładunkowego naprowadzanych indywidualnie, wyposażonych w środki pokonywania obrony powietrznej przeciwnika;*
- *zintensyfikować prace naukowo-badawcze nad podwyższeniem efektywności rakiet oraz zwiększeniem precyzyjności trafienia w założony cel, a także skróceniem czasu przygotowania rakiet do startu;*
- *wprowadzić możliwości odległościowego przecelowywania rakiet przed startem;*
- *całkowicie zautomatyzować proces dowodzenia na wszystkich szczeblach dowodzenia.*

Jak wskazują liczne analizy, na początku 1980 r. w ZSRR przystąpiono do opracowania nowego modelu (na bazie rakiety RT-2P) międzykontynentalnej rakiety balistycznej zamontowanej na podwoziu kołowym. Prace te podjęto ze względu na sprawdzenie się wcześniej opracowanej koncepcji *Pionier,* z rakietą średniego zasięgu. Innym projektem było dostosowanie rakiety RT-23 do trzech wersji wyrzutni: podziemnej typu silos, kołowej i kolejowej. W rezultacie prowadzonych prac projektowych i prób poligonowych rekomendowano kompleksy:

- mobilny na podwoziu kołowym oznaczony *Topol*, z rakietą RT-2PM (15Ż58);
- mobilny na platformach kolejowych z wersją rakiety RT-23UTTCh (15Ż61);
- stacjonarny z podziemną wyrzutnią typu silos z rakietą RT-23UTTCh (15Ż60).

Wszystkie trzy wersje zostały przyjęte do uzbrojenia SWR w połowie lat osiemdziesiątych. Pierwszy pułk wyposażony w kompleksy *Topol* rozpoczął dyżurowanie bojowe 23 czerwca 1985 r. w Joszkar-Ola. Natomiast kompleksy kolejowe rozpoczęły służbę w składzie pułku rakietowego od 20 października 1987 r. w Kostromie. Organizacyjnie pułk taki składał się z pociągu w składzie: trzech wyrzutni wagonowych, wagonu ze stanowiskiem dowodzenia, wagonu zabezpieczenia technicznego oraz 1-2 wagonów dla obsługi. Pułki

Topoli liczyły po 9 samobieżnych wyrzutni, które wchodziły w skład trzech dywizjonów ogniowych, każdy dysponujący trzema jednowyrzutniami bateriami startowymi[348].

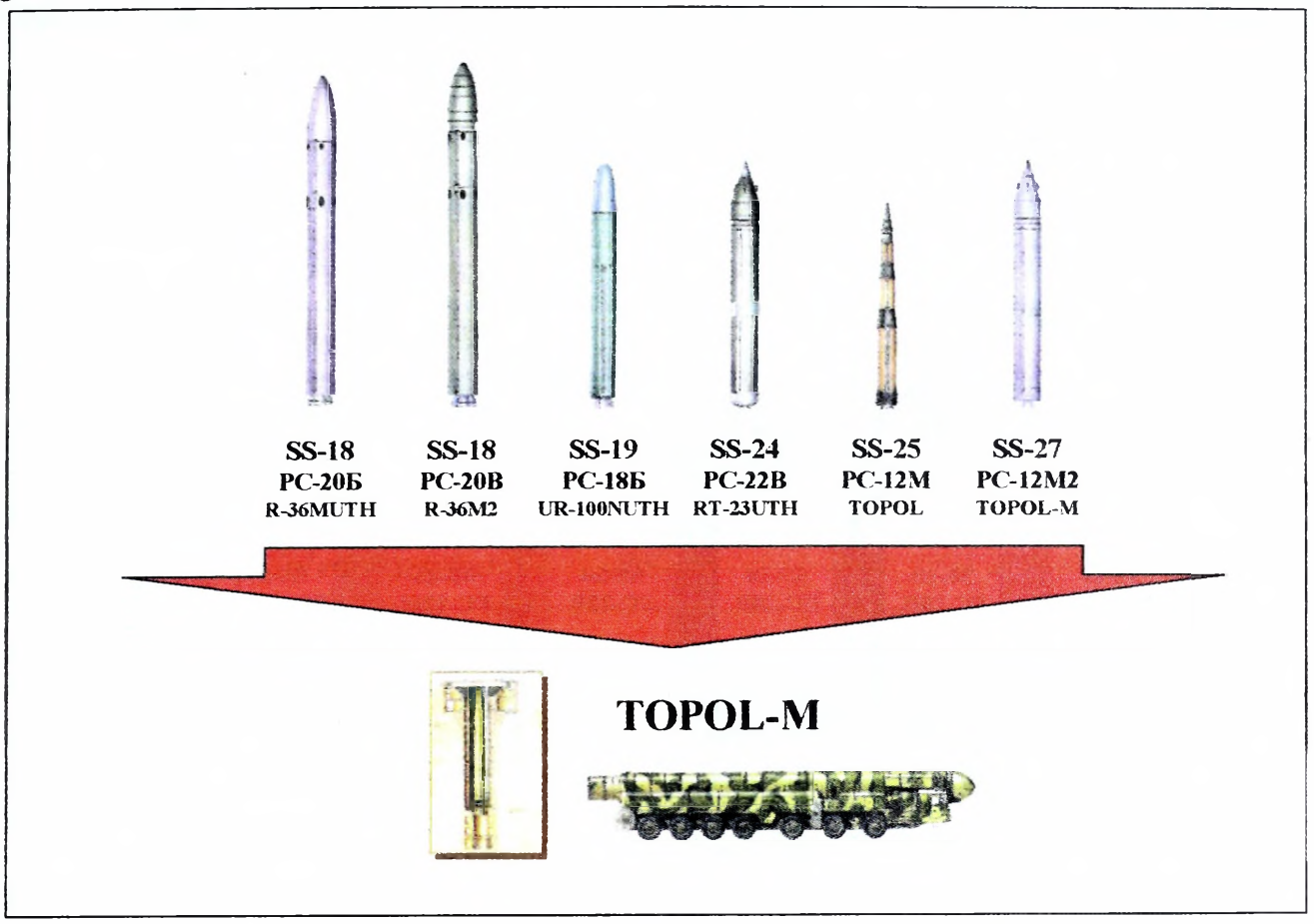

Rysunek 4.1. Perspektywy rozwoju Rosyjskich Strategicznych Wojsk Rakietowych.

Źródło: *Stratiegiczieskije Jadiernyje Siły, Orużie i technologia Rossii,* Encyklopedia XXI wieka, Tom-1, Moskwa 2000.

Należy zwrócić uwagę, że kołowy kompleks *Topol* był ostatnim, skierowanym do produkcji seryjnej, przed rozpadem ZSRR.

Po rozpadzie ZSRR, rosyjskie kierownictwo zmuszone zostało do podjęcia decyzji o likwidacji i utylizacji części starszych, wycofywanych kompleksów. Postanowiono wstrzymać produkcję wszelkich kompleksów nieperspektywicznych, ograniczając produkcję tylko do jednego typu *Topol,* który poddano dalszemu rozwojowi[349].

Dostępne informacje pozwalają sądzić, że trudności ekonomiczne, które przeżywa od wielu lat Rosja, mają także swoje odzwierciedlenie w SWR. Większość obecnego potencjału jądrowego tworzona była w latach osiemdziesiątych, a zatem kończy swój resurs eksploatacyjny. Po dawnym ZSRR Rosja odziedziczyła także skomplikowaną strukturę, którą pilnie musi uporządkować. Utracono znaczną część powiązań kooperacyjnych w przemyśle

---

[348] M. Mikołajczuk, *Powstanie i rozwój Strategicznych Wojsk Rakietowych (RWSP) ZSRR i Federacji Rosyjskiej latach 1945-2003,* (w:) Nowa Technika Wojskowa nr 8/2003.

[349] *Stratiegiczieskije Jadiernyje Siły, Orużie i technologia Rossii,* Encyklopedia XXI wieka, Tom-1, Moskwa 2000.

zbrojeniowym. Szczególnie dotkliwa była strata nowoczesnych ukraińskich zakładów zbrojeniowych produkujących na potrzeby Strategicznych Sił Jądrowych (SSJ).

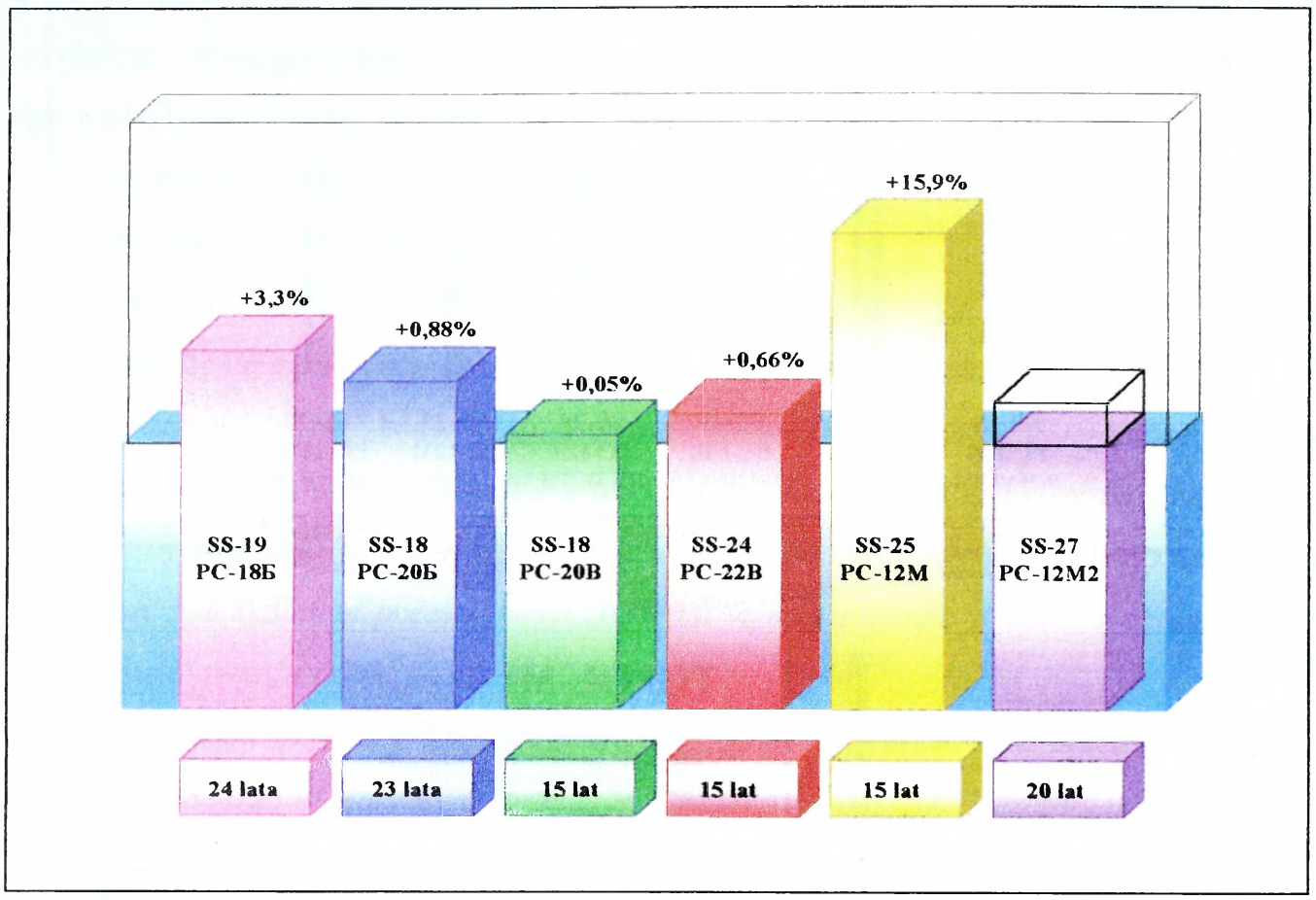

Wykres 4.4. Wskaźniki niezawodności i aktualne terminy eksploatacyjne wybranych (obecnie użytkowanych) międzykontynentalnych rakiet balistycznych.

Źródło: *Stratiegiczieskije Jadiernyje Siły, Orużie i technologia Rossii*, Encyklopedia XXI wieka, Tom-1, Moskwa 2000.

W ramach realizacji programu przezbrajania wojsk – jesienią 2000 r. (29 września i 9 października) dokonano odpalenia rakiet z nowego kompleksu *Topol-M*, z wyrzutni mobilnej. Pierwszy pułk wyposażony w te mobilne kompleksy postawiono w dyżurowanie bojowe w 2003 r. Zaawansowane zostały także prace mające na celu wydłużenie okresu eksploatacji starszych typów MRB. W połowie 2000 r., po przeprowadzeniu wielu testów i prób, dokonano przedłużenia resursów eksploatacyjnych o kolejne 10 lat. W ten sposób 180 wyrzutni pocisków R-36MUTTCh, stanowiących 55% całego potencjału stacjonarnego SWR, odzyskało swoją sprawność operacyjną (wykres 4.4.)[350].

Rezultaty analizy dokumentów źródłowych potwierdzają, że na koniec 2001 r. zakończono wyposażanie czwartego pułku *Topoli-M*. Jednocześnie zgodnie z ustaleniami układu START II Rosja do 31 grudnia 2003 r. ma wycofać strategiczne wielogłowicowe

[350] Tamże.

MRB bazowania lądowego, a następnie zniszczyć je do końca 2007 r. W ten sposób po 2003 r. zgodnie z układem START II Rosjanie będą mogli posiadać:

- 105 wyrzutni podziemnych z rakietami UR-100NUTTCh;
- 163 wyrzutni podziemnych z rakietami R-36MUTTCh i RT-23UTTCh;
- 250 wyrzutni mobilnych *Topol*, niepodlegających układowi[351].

kod NATO	nazwa NATO	kod rosyjski	nazwa rosyjska	TYP
SS-18	*Satan (szatan)*	RS-20		ICBM[352]
SS-19	*Stiletto (sztylet)*	RS-18		ICBM
SS-24	*Scalpel (skalpel)*	RS-22	*Mołodiec*	ICBM
SS-25	*Sickle (sierp)*	RS-12	*Topol*	ICBM
SS-27			*Topol-M*	ICBM
SS-N-18	*Stingray (trygon)*	RSM-50		SLBM[353]
SS-N-20	*Sturgeon (jesiotr)*	RSM-52		SLBM
SS-N-23	*Skiff (skif)*	RSM-54		SLBM
AS-15	*Kent*	Kh-55		ALCM[354]
AS-16	*Kickback (oddać kopniaka)*	Kh-15P		SRAM[355]

Tabela 4.1. Kody NATO dla rosyjskiej strategicznej broni jądrowej.

Źródło: *Rosyjska broń jądrowa (doktryna, struktury, uzbrojenie),* Ośrodek Studiów Wschodnich, Analizy nr 27/1997.

Jak wskazują liczne analizy, głównym zadaniem Rosji w dziedzinie rozwoju broni jądrowej na najbliższe lata stanie się zapewne minimalizacja dysproporcji w potencjale i możliwościach nuklearnych na korzyść USA. Czołowa rola w tej dziedzinie przypadnie dyplomacji rosyjskiej, gdyż ze względów finansowych i technicznych FR nie będzie w stanie

[351] A. Duncan, *START cuts begin to make their mark,* (w:) Jane's Intelligence Review, February 1999, s. 15-19.
[352] ICBM – Intercontinental ballistic missile – międzykontynentalna rakieta balistyczna.
[353] SLBM – Submarine-launched ballistic missile - międzykontynentalna rakieta balistyczna wystrzeliwana z okretu podwodnego.
[354] ALCM – Air-launched cruise missile – pocisk manewrujący powietrze – ziemia.
[355] SRAM – Short-range attack missile – pocisk powietrze-ziemia krótkiego zasięgu.

utrzymać parytetu jądrowego z USA. Niezbędne jest także przyspieszenie modernizacji podstawowych części składowych rosyjskich SSJ oraz rozbudowa systemu wczesnego ostrzegania i łączności, co znacznie wykracza poza aktualne możliwości finansowe FR[356].

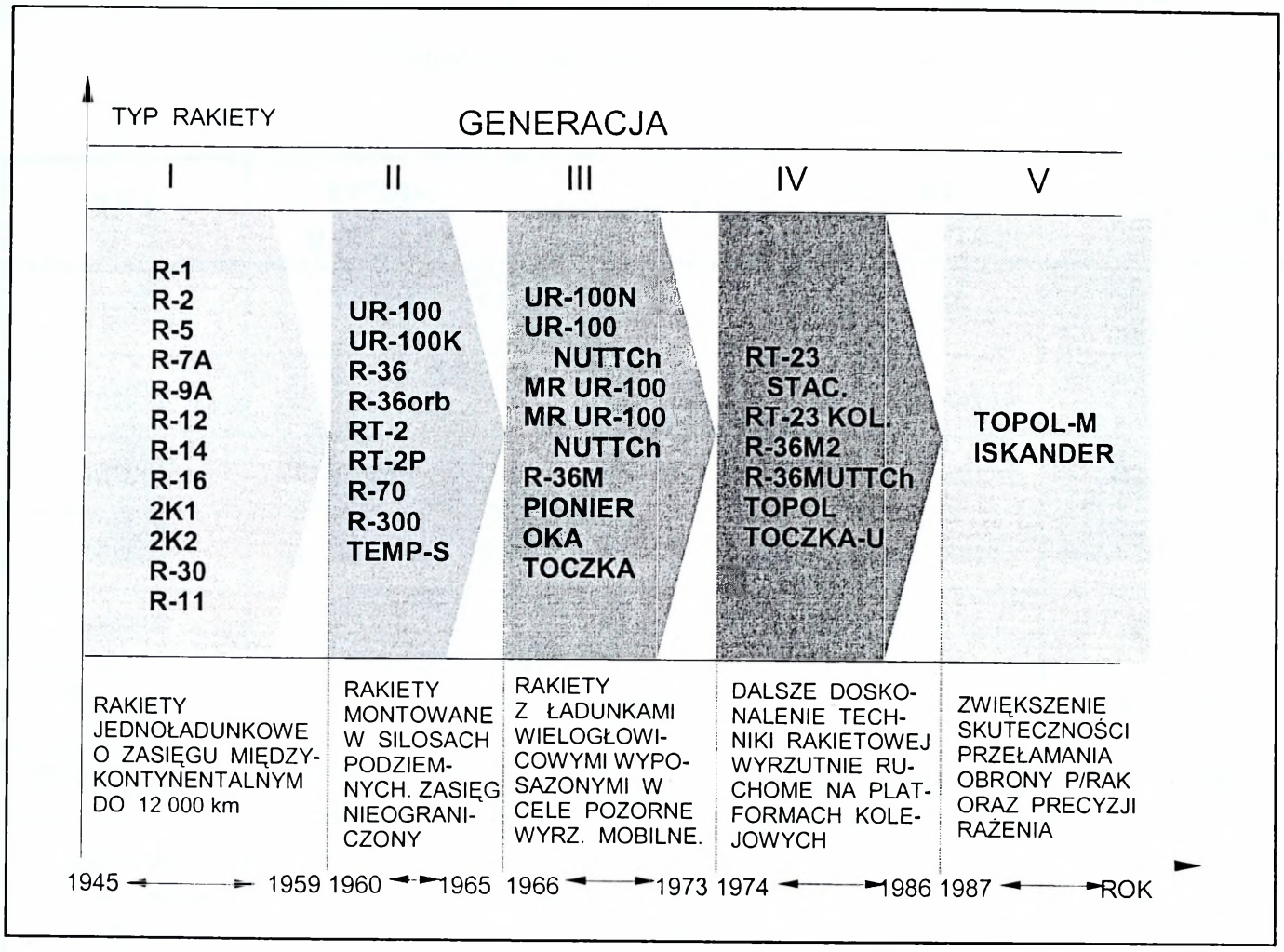

Rysunek 4.2. Podział międzykontynentalnych rakiet balistycznych na generacje.

Źródło: Opracowanie własne.

W podsumowaniu tego podrozdziału warto wspomnieć, że faktem świadczącym o rozwoju międzykontynentalnych rakiet balistycznych jest ich podział na generacje, który przedstawiony został na rysunku 4.2.

4.2. Strategiczne Siły Jądrowe Federacji Rosyjskiej

Na gruzach Związku Radzieckiego powstało wiele państw, a wśród nich największe – Federacja Rosyjska, która przyjęła na siebie rolę sukcesora byłego ZSRR. Rozpoczęte dzieło unowocześnienia Rosji to nie tylko problem zmian społeczno-politycznych i ekonomicznych.

[356] Z. Czarnotta, Z. Moszumański, *Rosyjska ruletka. Reforma sił zbrojnych Rosji,* (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 4/2002.

To również problem budowania nowego modelu sił zbrojnych i sprawnego systemu dowodzenia i funkcjonowania Strategicznych Sił Jądrowych (SSJ) Federacji Rosyjskiej[357].

Uwzględniając główny problem badawczy, proces naukowego poznania w tym podrozdziale ukierunkowano na: w pierwszym etapie, przedstawienie aktualnej struktury SSJ FR, a następnie, w drugim etapie, rozwiązanie kolejnego problemu, czyli odpowiedz na pytanie: jakie mogą być możliwe kierunki transformacji Strategicznych Sił Jądrowych Federacji Rosyjskiej.

Po powstaniu w 1991 r. Federacji Rosyjskiej na jej czele stanął prezydent, który był równocześnie zwierzchnikiem organizujących się sił zbrojnych. Prezydent Federacji Rosyjskiej, który jest władny samodzielnie podejmować decyzje nawet w najważniejszych kwestiach, odgrywa główną rolę w kierowaniu rosyjską polityką jądrową. Wynika to przede wszystkim z praktyki sprawowania władzy w FR. Zgodnie z art. 87. Konstytucji FR prezydent jest zwierzchnikiem Sił Zbrojnych FR i dysponuje prawem wprowadzenia stanu wojennego na części bądź całości terytorium państwa. W razie czasowej niezdolności prezydenta do sprawowania urzędu jego obowiązki, w ograniczonym jednak zakresie, przejmuje premier. Z tego zapisu konstytucji wynikają szczególne kompetencje prezydenta FR w zakresie planowania i kierowania polityką jądrową państwa[358]. Szczegółowe rozwiązania w tym zakresie zawarte są w poszczególnych ustawach, m.in. w rozdziale II, art. 4. ustawy *O obronie*[359]. Na szczególna uwagę zasługuje punkt 9 i 16 tego artykułu, w którym mówi się, że prezydent zatwierdza program doświadczeń jądrowych i akceptuje plan rozmieszczenia na terytorium państwa obiektów z głowicami jądrowymi, jak też obiektów przeznaczonych do utylizacji broni jądrowej[360].

Z analizy literatury wynika, że w kwietniu 1992 r. powołano komisję, która miała przygotować projekt struktury organizacyjnej przyszłego ministerstwa obrony. Należy także wspomnieć, że do roku 1998 istniał przy prezydencie Komitet Obrony, którego zadaniem było przygotowanie koncepcji organizacji sił zbrojnych republiki.

Prawie równocześnie (w marcu 1992 r.) powołano Radę Bezpieczeństwa działającą przy prezydencie. Do jej zadań należało z kolei określenie kierunków polityki wojskowej państwa oraz ewentualnych źródeł zagrożeń. Odpowiedzialna ona była za przygotowanie

---

[357] Zob.: C. Nation, *The nuclear Problem in the Post-Soviet Transition, (Jądrowy problem postsowieckiej transformacji),* The International Politics of Eurasia, vol. 6, (w:) The Nuclear Challenge in Russia and the new states of Eurasia, s. 212-239.

[358] *Rosyjska broń jądrowa (doktryna, struktury, uzbrojenie),* Ośrodek Studiów Wschodnich, Analizy nr 27/1997, s. 12.

[359] Ustawa ta została przyjęta przez Dumę 24 kwietnia 1996r, za: *Rosyjska broń jądrowa (doktryna, struktury, uzbrojenie),* Ośrodek Studiów Wschodnich, Analizy nr 27/1997.

[360] *Rosyjska broń jądrowa (doktryna, struktury, uzbrojenie),* wyd. cyt., s. 13.

propozycji środków zaradczych i opracowanie decyzji operacyjnych w przypadku sytuacji nadzwyczajnych[361].

W pracach Rady szczególne miejsce zajmowały zagadnienia organizacji sił zbrojnych, opracowania założeń doktryny wojennej, aparatu dowodzenia, lokalnych konfliktów zbrojnych i sprawy kadrowe[362]. Radzie przewodniczy prezydent Rosji[363]. Prace Rady Bezpieczeństwa zmierzają do odbudowy Rosji jako mocarstwa posiadającego niezwykle silne i skuteczne struktury władzy oraz najpotężniejszy na świecie potencjał jądrowy. Rada Bezpieczeństwa FR opracowuje doktrynalne fundamenty polityki bezpieczeństwa państwa. Rząd FR, który m.in. zatwierdza i finansuje programy rozwoju zbrojeń jądrowych, także kieruje się wytycznymi prezydenta.

Minister obrony pełni bezpośrednie kierownictwo nad siłami zbrojnymi Federacji Rosyjskiej. Odpowiada za stan gotowości bojowej, wyszkolenie, wyposażenie i uzbrojenie sił zbrojnych. Współdziała też z innymi resortami w dziedzinie obronności państwa. Wyeksponowaną funkcją ministra obrony jest dowodzenie siłami zbrojnymi realizowane przez Sztab Generalny oraz odpowiednie dowództwa rodzajów sił i wojsk[364].

Prezydentowi jako zwierzchnikowi sił zbrojnych podlega Sztab Generalny (rysunek 4.3.), odpowiedzialny za przygotowanie planów operacyjnych użycia broni jądrowej i procedur zapewniających bezpieczeństwo jej przechowywania[365]. Sztab Generalny stanowi podstawowe ogniwo centralnego kierowania siłami zbrojnymi. Działalność jego obejmuje: opracowanie założeń doktryny wojennej, opracowanie strategicznych planów przygotowania i prowadzenia działań bojowych, ustalenie zasad prowadzenia działań bojowych w skali strategicznej i operacyjnej, określanie składu ilościowego i struktury organizacyjnej sił zbrojnych. Zajmuje się też organizacją, uzbrojeniem i wyposażeniem szczególnych rodzajów sił zbrojnych, rodzajów wojsk i służb[366]. Za kontrolę zbrojeń jądrowych w Sztabie Generalnym odpowiada XII Główny Zarząd[367].

Studia literatury przedmiotu wskazują także na konieczność prezentacji wybranych dokumentów, w których można znaleźć wykładnię rosyjskiej polityki w dziedzinie broni

---

[361] B. Potyrała, H. Szczegóła, *Armia rosyjska po upadku ZSRR*..., wyd. cyt., s. 36.
[362] Tamże, s. 37.
[363] Stanowisko to od maja 1992 r. do grudnia 1999 r. zajmował Borys Jelcyn.
[364] *Istoria wojennoj strategii Rosji,* wyd. cyt., s. 497-553.
[365] Symbolem władzy prezydenta w dziedzinie broni jądrowej jest znajdujący się w jego dyspozycji tzw. guzik atomowy, czyli automatyczny system kierowania siłami strategicznymi *Kazbek*.
[366] B. Potyrała, H. Szczegóła, *Armia rosyjska po upadku ZSRR*..., wyd. cyt., s. 73.
[367] Zob.: http://www.sovietarmy.com/.

jądrowej. Chronologicznie pierwszym dokumentem w Rosji była – zatwierdzona ostatecznie w kwietniu 1993 r. – *„Doktryna polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej”*[368].

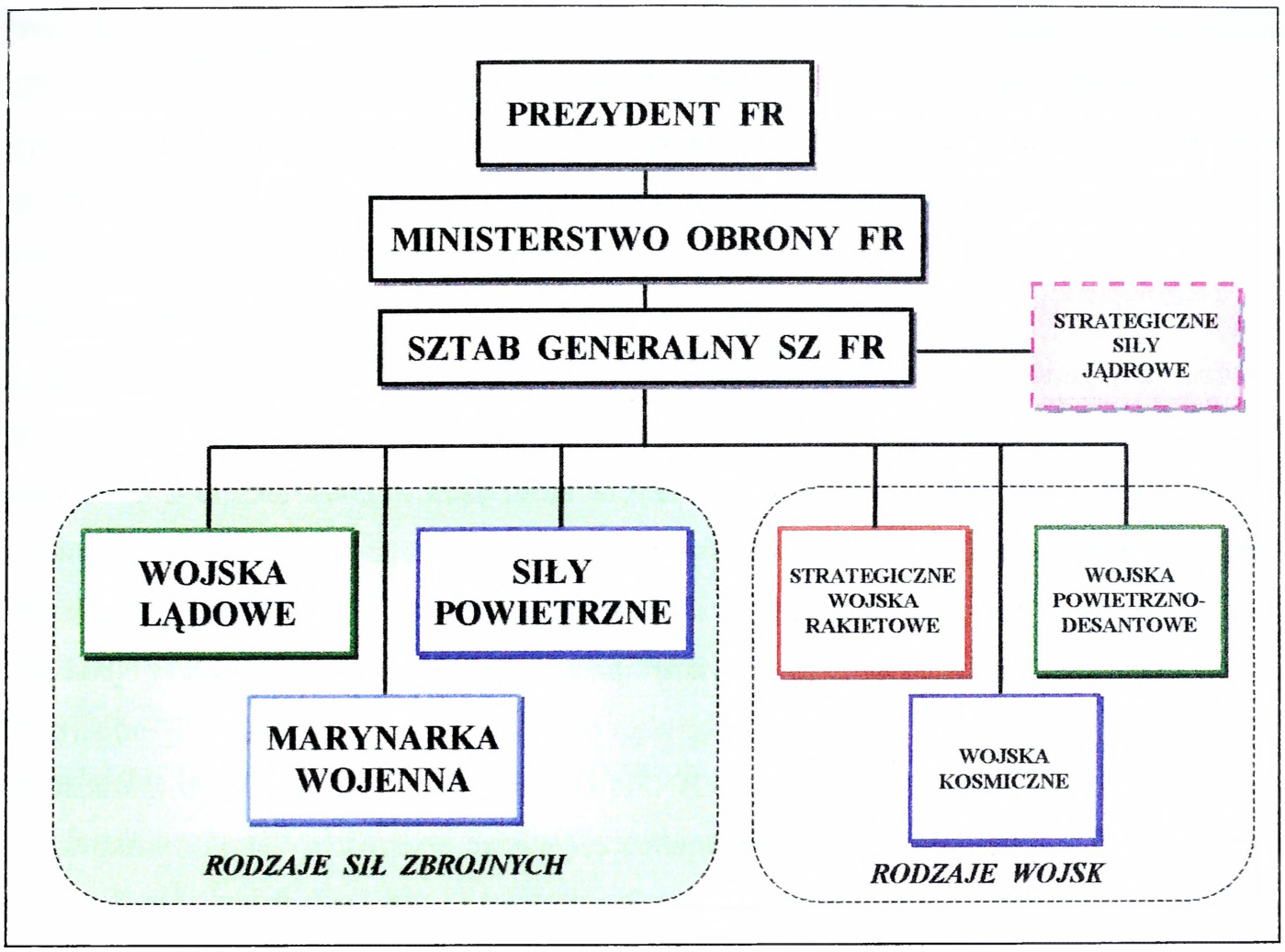

Rysunek 4.3. Struktura organizacyjna Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej.

Źródło: Opracowanie własne.

Kolejnym dokumentem, w którym określono rosyjską politykę w kwestii broni jądrowej, są *„Główne założenia doktryny wojskowej Federacji Rosyjskiej”*. Jest to dokument zatwierdzony dekretem prezydenta Jelcyna w dniu 2 listopada 1993 r. Z analizy powyższego dokumentu wynika, że kształt zapisów świadczył dobitnie o ewolucji poglądów rosyjskich decydentów w kwestii broni jądrowej, w kierunku ich radykalizacji. Można było zauważyć wyraźne odejście od wcześniejszej pokojowej frazeologii.

„Koncepcja bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej na lata 1999–2000”, zatwierdzona w czerwcu 1996 r., była kolejnym dokumentem zawierającym odniesienia do polityki jądrowej[369]. Z badań wynika, że 10 stycznia 2000 r. zatwierdzona została nowa

[368] *Rosyjska broń jądrowa (doktryna, struktury, uzbrojenie),* wyd. cyt., s. 5.
[369] Zob.: P. Mickiewicz, *Strategiczne znaczenie Morza Bałtyckiego po roku 1990. Siły morskie państw bałtyckich i perspektywy ich rozwoju,* Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003, s. 85-92.

„Koncepcja bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej". Zastąpiła ona dokument o takim samym tytule. Nowa koncepcja bezpieczeństwa wyraża brak akceptacji Rosji dla kierunku, jaki przyjęła w ostatnich latach ewolucja strategicznego układu stosunków w świecie i w porównaniu do poprzedniego tekstu deklaruje obniżenie progu reakcji jądrowej Rosji[370]. Nowa koncepcja bezpieczeństwa Rosji wywołała za granicą, w szczególności w mediach polskich, pewne zaniepokojenie ze względu na wyrażony w niej brak akceptacji dla kierunku rozwoju stosunków strategicznych w świecie i zwiększony nacisk na rolę rosyjskiej broni jądrowej[371].

Zgodnie z nową koncepcją bezpieczeństwa, bardziej realna staje się perspektywa powrotu do sytuacji z okresu „zimnej wojny" i ewentualnego konfliktu zbrojnego między Rosją a Stanami Zjednoczonymi i ich sojusznikami. Oczywiście, przy takim rozwoju sytuacji, kluczowym problemem staje się kwestia użycia broni jądrowej. W tekście z 1997 roku stwierdzano m. in.: *„Rozwój jakościowo nowych stosunków z czołowymi mocarstwami światowymi i brak groźby agresji przeciwko Rosji, przy zachowaniu jej potencjału powstrzymywania jądrowego, umożliwiają przegrupowanie sił i środków państwa i społeczeństwa, a co za tym idzie „rozwiązywanie w pierwszej kolejności najbardziej aktualnych problemów wewnętrznych"* (KBNFR 1997, III). Oraz dalej: *„Rosja nie dąży do utrzymania równowagi zbrojeń i sił zbrojnych z czołowymi państwami świata i nastawia się na realizację zasady rzeczywistego powstrzymywania, które opiera się na gotowości do adekwatnego użycia posiadanej siły wojskowej w celu zapobieżenia agresji"* (KBNFR 1997, IV)[372].

W nowej koncepcji czytamy natomiast: *„Najważniejszym zadaniem Federacji Rosyjskiej jest zapewnienie powstrzymywania w celu zapobieżenia agresji na każdą skalę, w tym z użyciem broni jądrowej, przeciwko Rosji i jej sojusznikom. Federacja Rosyjska powinna dysponować siłami jądrowymi zdolnymi do wyrządzenia zaplanowanej szkody każdemu państwu – agresorowi bądź koalicji państw w każdych warunkach."* (KBNFR 2000, IV) A także: *„Federacja Rosyjska rozpatruje ewentualność użycia siły wojskowej do zapewnienia swojego bezpieczeństwa narodowego, opierając się na następujących zasadach: – użycie wszystkich posiadanych przez Rosję sił i środków, włącznie z bronią jądrową, w razie*

---

[370] Nowa *Koncepcja bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej* została zatwierdzona 10 stycznia 2000r., przez p.o. prezydenta Rosji Władimira Putina. Poprzednia wersja koncepcji - sprzed dwóch lat - zatwierdzona została 17 grudnia 1997 roku przez ówczesnego prezydenta Borysa Jelcyna.

[371] M. Mróz, *Zmiany w koncepcji strategicznej Rosji 1997–2000*, (w:) Informacja nr 719/2000r., Biuro Studiów i Ekspertyz.

[372] Tamże.

konieczności odparcia agresji zbrojnej, jeśli wszystkie inne sposoby rozwiązania sytuacji kryzysowej zostały wyczerpane bądź okazały się nieskuteczne;(...)" (KBNFR 2000, IV)[373].

Podsumowując ten etap badań należy dodać, że 21 kwietnia 2000 roku została zaakceptowana, przez Radę Bezpieczeństwa FR, nowa *Doktryna wojskowa*[374], która sankcjonuje w większym stopniu możliwości militarnego reagowania na przejawy rozwoju sytuacji w skali globalnej i regionalnej, która w ocenie Rosji, może zagrozić jej narodowym interesom bezpieczeństwa. W odróżnieniu od doktryny z 1993 roku, zakładającej użycie broni jądrowej jedynie jako środka odwetowego, nowa doktryna zawiera czytelny zapis, iż: *„Rosja jako suwerenne państwo i podmiot prawa międzynarodowego może użyć broni jądrowej w przypadku bezpośredniej agresji na jej terytorium lub jej sojuszników, gdy inne środki nie przyniosą zakładanych rezultatów".*

Z analizy literatury i materiałów źródłowych wynika, że w skład Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej wchodzą następujące rodzaje sił zbrojnych: Wojska Lądowe, Siły Powietrzne i Marynarka Wojenna. Jednocześnie na mocy dekretu prezydenta Federacji Rosyjskiej z dnia 24 marca 2001 roku utworzono Strategiczne Wojska Rakietowe (SWR), Wojska Kosmiczne (WK) oraz Wojska Powietrznodesantowe (WPD), które funkcjonują jako samodzielne rodzaje wojsk (rysunek 4.3.)[375]. SWR są samodzielnym rodzajem wojsk i podlegają bezpośrednio Szefowi Sztabu Generalnego SZ Federacji Rosyjskiej[376].

Wyniki badań dowodzą, że rosyjskie Strategiczne Siły Jądrowe składają się z trzech mających odrębne dowództwa elementów: lądowego, morskiego i lotniczego – tworząc tzw. triadę jądrową[377]. Strategiczne Siły Jądrowe tworzą komponenty ze składu poszczególnych rodzajów sił zbrojnych. SSJ są uważane za jeden z najważniejszych elementów bezpieczeństwa państwa, który pełniąc rolę czynnika odstraszania globalnego najskuteczniej zabezpiecza rosyjskie interesy narodowe[378]. SSJ podlegają Sztabowi Generalnemu nadzorującemu różne rodzaje sił zbrojnych. Zarządzanie arsenałem atomowym leży w kompetencji 12 Dowództwa Głównego Ministerstwa Obrony. Wszystkie komponenty triady utrzymują wydzielone siły i środki w ciągłych dyżurach bojowych w ramach jednolitego planu użycia SSJ. Dyżurne siły i środki są zintegrowane w systemie kierowania i łączności (SKŁ) SSJ. SKŁ dostarcza niezbędnych informacji o sytuacji polityczno-militarnej na świecie

---

[373] Zob.: K. Malak, *Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej,* (w:) Zeszyty Naukowe AON, nr 1(42) / 2001.
[374] 21 kwietnia 2000 zatwierdzona została, Dekretem Prezydenta Elekta W. Putina, nowa *Doktryna wojskowa FR.*
[375] Zob.: http://www.rusarm.ru/.
[376] Zob.: http://www.sovietarmy.com/.
[377] Triada jądrowa nie funkcjonuje jako samodzielny rodzaj sił zbrojnych.
[378] *Rosyjska broń jądrowa (doktryna, struktury, uzbrojenie),* wyd. cyt., s. 15.

i o stopniu gotowości strategicznej broni jądrowej światowych mocarstw jądrowych prezydentowi oraz ministrowi obrony, którzy w przypadku podjęcia decyzji wykonania ataku jądrowego wydają rozkazy dotyczące odpalenia balistycznych pocisków rakietowych.

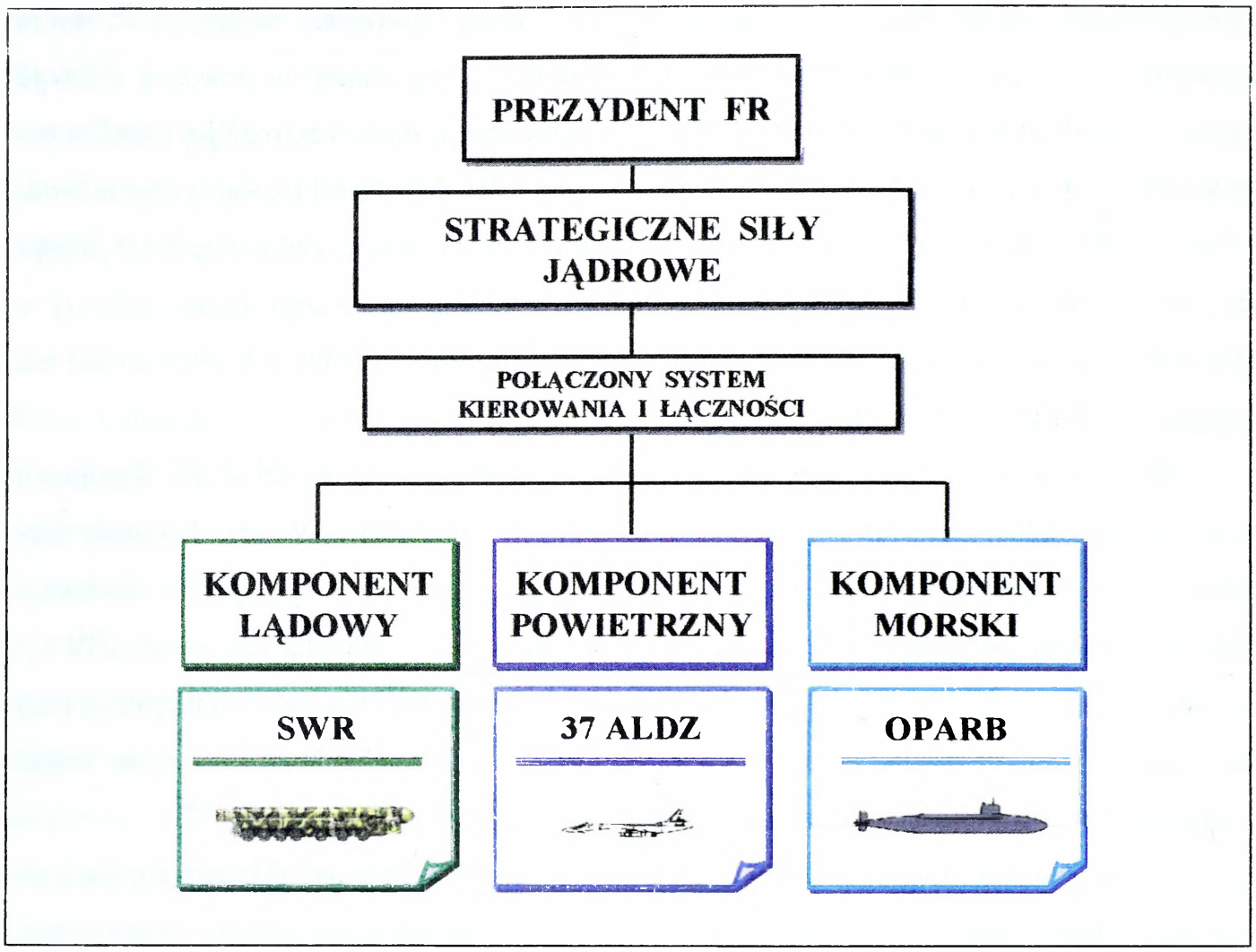

Rysunek 4.4. Struktura organizacyjna rosyjskiej triady jądrowej.

Źródło: Opracowanie własne.

Analiza literatury wskazuje, że w 1998 r. pojawił się projekt powołania stanowiska głównodowodzącego Strategicznych Sił Jądrowych (odstraszania. powstrzymywania), który miałby równocześnie pełnić funkcję pierwszego zastępcy ministra obrony. Pozostali głównodowodzący rodzajów sił zbrojnych podlegaliby nadal Szefowi Sztabu Generalnego. W skład tych sił miały wejść: strategiczne siły rakietowe, międzykontynentalne rakiety balistyczne rozmieszczone na atomowych okrętach podwodnych (642 rakiety), bombowce strategiczne mogące przenosić ładunki atomowe (124 samoloty) i XII Główny Zarząd Sztabu Generalnego odpowiedzialny za zbrojenia jądrowe.

Aktualnie triadę jądrową stanowią formacje wojsk jądrowych (okręty podwodne z MRB, bombowce strategiczne oraz pociski nuklearne) z poszczególnymi ich komponentami (lądowym, powietrznym i morskim). Są to (rysunek 4.4., załącznik 22):

- Strategiczne Wojska Rakietowe (SWR);
- 37 Armia Lotnictwa Dalekiego Zasięgu (ALDZ);
- jednostki atomowych okrętów podwodnych uzbrojonych w balistyczne pociski rakietowe (OPARB).

4.2.1. Strategiczne Wojska Rakietowe

Z analizy literatury wynika, że za datę powstania Strategicznych Wojsk Rakietowych (SWR) przyjmuje się 17 grudnia 1959 r., kiedy to Rada Ministrów ZSRR przyjęła postanowienie o utworzeniu stanowiska Naczelnego Dowódcy Wojsk Rakietowych. Obecnie, na SWR przypada ok. połowy zadań w ramach uderzenia odwetowego i ok. 90 proc. zadań w ramach uderzenia odwetowo-spotkaniowego (wykres 4.5.). Uderzenie może być prowadzone na jednym lub kilku kierunkach strategicznych powietrzno-kosmicznej obrony. Skupiają one ok. 60 proc. środków przenoszenia i głowic bojowych SSJ FR. Według oficjalnych danych z 1997 r. jest to 756 wyrzutni rakietowych i 3535 głowic bojowych[379]. Rakiety dzielą się na stacjonarne (ok. 60 proc.) i ruchome (ok. 40 proc). Ruchome dzielą się na drogowe i kolejowe[380].

Na uzbrojeniu SWR są trzy typy rakietowych kompleksów startowych (wyrzutni). Pierwsze, to kompleksy stacjonarne w silosach, rozmieszczone na dużych przestrzeniach (około 60% rakiet). Każda wyrzutnia dysponuje indywidualnym systemem łączności pozwalającym przyjmować rozkazy z pominięciem pośrednich ogniw dowodzenia. Rakiety stacjonarne są przeznaczone do uderzeń odwetowych, a ich rozmieszczenie ma wykluczyć możliwość zniszczenia dwóch silosów jedną rakietą. Drugi typ, to mobilne wyrzutnie kolejowe (SS-24 *Skalpel*), wchodzące w skład trzech bojowych kolejowych kompleksów rakietowych (dywizji). Dywizja to cztery pułki, a pułk to jeden zestaw kolejowy z trzema wyrzutniami. Trzeci typ to samobieżne wyrzutnie *Topola* (SS-25).

Zdaniem rosyjskich wojskowych, stan SWR jest zadowalający. Dowodzenie jest scentralizowane, a broń jądrowa znajduje się pod kontrolą i ochroną. Natomiast według ekspertów amerykańskich i natowskich wojska te z trudem utrzymują gotowość bojową, mają trudności z uzupełnieniem stanów osobowych oraz zaopatrzeniem logistycznym[381].

---

[379] Dane te ujawnił w 1997 roku gen. Władimir Jakowlew (Zob.: *Krasnala Zwiedza*, 22 lipca 1997r.)
[380] *Rosyjska broń jądrowa (doktryna, struktury, uzbrojenie),* wyd. cyt., s. 16.
[381] K. Malak, *Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej,* wyd. cyt.

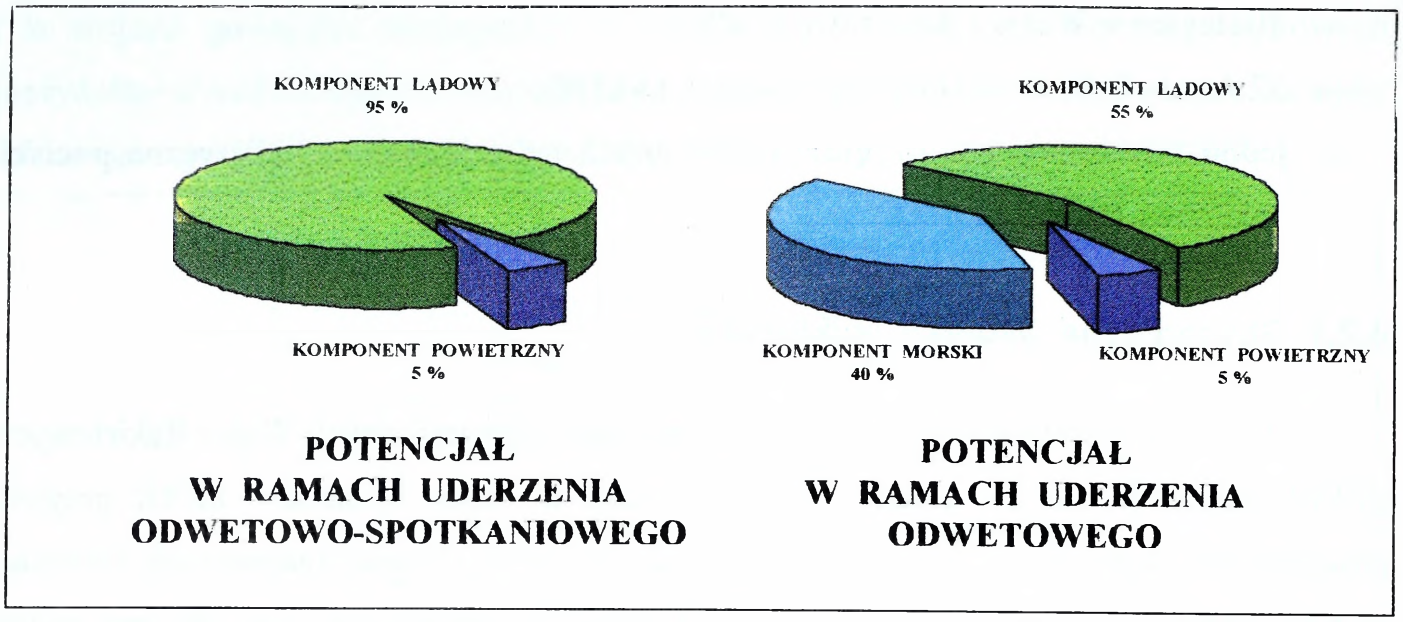

Wykres 4.5. Wkład poszczególnych komponentów Strategicznych Sił Jądrowych (rosyjskiej triady jądrowej) w działania odwetowe.

Źródło: *Stratiegiczieskije Jadiernyje Siły, Orużie i technologia Rossii,* Encyklopedia XXI wieka, Tom-1, Moskwa 2000.

SWR mają strukturę armijno-dywizyjną. W 1993 r. w składzie rosyjskich Strategicznych Wojsk Rakietowych było pięć armii rakietowych,[382] a w 1998 r. siły te dysponowały już tylko czterema armiami rakietowymi, z których dwie nosiły miano gwardyjskich. Spośród dziewiętnastu dywizji rakietowych dziesięć było również dywizjami gwardyjskimi[383].

Strategiczne Wojska Rakietowe zorganizowane są aktualnie w formie trzech armiach:

- 27 ASWR (Władimir) – Moskiewski Okręg Wojskowy;
- 31 ASWR (Orenburg) – Przywołżansko-Uralski Okręg Wojskowy;
- 33 ASWR (Omsk) – Syberyjski Okręg Wojskowy.

Łącznie Strategiczne Wojska Rakietowe liczą 15 dywizji, w każdej grupa i 10 wyrzutni (silosów). Armie rakietowe SWR dysponują największym potencjałem bojowym w Strategicznych Siłach Jądrowych (wykres 4.3., rysunek 4.5.). Jednostki rakietowe utrzymywane są w wysokim reżimie gotowości bojowej. W trakcie ćwiczeń operacyjno-taktycznych strzelania rakietowe prowadzone są w ramach likwidacji pocisków, którym kończy się resurs eksploatacyjny, oraz udziału w testach nowych BPR. Najwyższy priorytet szkoleniowy posiada obecnie 60 Tamańska Dywizja SWR wyposażana w Balistyczne Pociski Rakietowe typu *Topol M* (załącznik 23 i 24).

---

[382] *The Military Balance 1993–1994*, s. 99.
[383] B. Potyrała, H. Szczegóła, *Armia rosyjska po upadku ZSRR...*, wyd. cyt., s. 95.

Stan liczebny Strategicznych Wojsk Rakietowych wynosi ok. 100 000 żołnierzy. Dysponują one: 745 wyrzutniami balistycznych rakiet, na których uzbrojeniu znajduje się 3259 głowic bojowych oraz 100 wyrzutni przeciwrakietowych (36 SH-11 i 64 SH-08)[384]. Dyslokację SWR FR przedstawia tabela 4.2. i załącznik 22.

Rozmieszczenie	**Liczba rakiet (silosów)**	**Typ rakiet**
Dombarovskiy, Orenburg oblast	52 - silosów	R-36MUTTH/R-36M2 (SS-18)
Kartaly, Chelyabinsk oblast[385]	16 - silosów	R-36MUTTH/R-36M2 (SS-18)
Uzhur, Krasnoyarsk kray	40 - silosów	R-36MUTTH/R-36M2 (SS-18)
Kozelsk, Kaluga oblast	60	UR-100NUTTH (SS-19)
Tatishchevo, Saratov oblast	70	UR-100NUTTH (SS-19)
	40	Topol-M (SS-27)
Teykovo, Ivanovo oblast	36	Topol (SS-25)
Yoshkar-Ola	27	Topol (SS-25)
Yurya, Kirov oblast	36	Topol (SS-25)
Nizhni Tagil, Yekaterinburg oblast	36	Topol (SS-25)
Novosibirsk	45	Topol (SS-25)
Kansk, Krasnoyarsk kray	45	Topol (SS-25)
Irkutsk	36	Topol (SS-25)
Barnaul, Altay kray	36	Topol (SS-25)
Vypolzovo, Tver oblast	18	Topol (SS-25)
Kostroma	15[386]	RT-23UTTH (SS-24)

Tabela 4.2. Dyslokacja Strategicznych Wojsk Rakietowych.

Źródło: http://www.russianforces.org/eng/

4.2.2. Strategiczne siły powietrzne

Przeprowadzone badania wskazują, że do czasu pojawienia się międzykontynentalnych rakiet balistycznych lotnictwo strategiczne było jedynym nosicielem broni jądrowej. Od chwili powołania strategicznych sił rakietowych jego rola uległa zmniejszeniu. W 1980 r. lotnictwo strategiczne składało się z trzech armii lotniczych, z których dwie operowały na europejskim teatrze działań bojowych (jedna na północnym zachodzie, a druga na południowym zachodzie); trzecia armia znajdowała się na dalekim

[384] *The Military Balance 2001-2000* .
[385] Prognozowana likwidacja do końca 2005 roku.
[386] Tamże.

wschodzie. W składzie tego lotnictwa było 150 bombowców w tym 105 Tu-95 (*Bear*) i 45 Mya-4 (*Bison*), ponadto 500 bombowców średniego zasięgu 310 Tu-16 (*Budger*), 125 Tu-22 i 65 Tu-22M (*Bacfire B*). W jego składzie było również 45 samolotów tankujących paliwo, w tym 35 maszyn typu Mya-4 (*Bison*) i 10 Tu-16 (*Budger*)[387].

Lotnictwo strategiczne tworzy jedną trzecią triady sił jądrowych. W latach 1992 1993 w jego skład wchodziły dwie armie: z kwaterą w Smoleńsku (zachodni kierunek operacyjny) i w Irkucku (dalekowschodni kierunek operacyjny)[388].

Na podstawie dostępnych materiałów można stwierdzić, że w lipcu 1997 r. dekret prezydenta Jelcyna o reorganizacji sił powietrznych i obrony powietrznej kraju zmienił strukturę lotnictwa strategicznego. Zlikwidowano aparat jego dowódcy: całe lotnictwo strategiczne zgrupowano w jednej 37 Armii Lotniczej, którą następnie podporządkowano głównodowodzącemu nowo zorganizowanych sił powietrznych. Na czele tej armii stanął dotychczasowy dowódca lotnictwa strategicznego gen. por. lotnictwa Michaił Opalin, który stanowisko to zajmował jeszcze w roku 2000[389].

Przeprowadzone badania potwierdzają, że powietrzny komponent rosyjskiej triady zgrupowany jest aktualnie w strukturach 37 Armii Lotnictwa Dalekiego Zasięgu (ALDZ), która stanowi komponent Strategicznych Sił Jądrowych (rysunek 4.4, 4.5.). 37 ALDZ wchodzi w skład Sił Powietrznych Federacji Rosyjskiej (SP FR). Ma na swoim wyposażeniu samoloty bombowe dalekiego zasięgu i strategiczne samoloty bombowe nosiciele rakiet[390].

Lotnictwo strategiczne przeznaczone jest do niszczenia (obezwładniania) środkami konwencjonalnymi i jądrowymi obiektów militarnych, ekonomicznych i administracyjno-politycznych o znaczeniu strategicznym, rozmieszczonych na głębokim zapleczu przeciwnika. Może być również wykorzystywane do zwalczania obiektów naziemnych (morskich)[391].

Należy zwrócić uwagę, że Dowództwo SP FR zwiększa możliwości Lotnictwa Strategicznego, zwiększając ilość samolotów tankowania powietrznego, co powoduje zniesienie ograniczeń w bazowaniu i zwiększy taktyczny promień działania oraz pozwoli koncentrować wysiłek na dowolnym kierunku strategicznym[392].

---

[387] B. Potyrała, H. Szczegóła, *Armia rosyjska po upadku ZSRR...*, wyd. cyt., s. 130.
[388] E. F. Rybak, J. Gruszczyński, *Atomowa pięść...*,wyd. cyt.
[389] B. Potyrała, H. Szczegóła, *Armia rosyjska po upadku ZSRR...*, wyd. cyt., s. 131.
[390] P. Butowski, *Siły Powietrzne Rosji maja powody do zadowolenia*, (w:) Nowa Technika Wojskowa nr 2/2005.
[391] K. Malak, *Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej,* wyd. cyt.
[392] D. A. Wilkening, *The Future of Russia's strategic Nuclear Force, (Przyszłość rosyjskich strategicznych sił nuklearnych),* (w:) Survival (International Institute for Strategic Studies), vol. 40, no. 3, Autumn 1998, s. 89-111.

Jednym z priorytetowych przedsięwzięć w tym zakresie jest intensyfikacja treningów załóg w tankowaniu powietrznym, w celu praktycznego opanowania procedur tankowania w powietrzu przez załogi Lotnictwa Dalekiego Zasięgu. Dotyczy to zwłaszcza załóg samolotów strategicznych Tu-160 *Blackjack* z 121 pułku lotnictwa bombowego LDZ z bazy w m. Engels oraz załóg samolotów Ił-78 *Midas* z 203 pułku lotnictwa tankowania powietrznego z Riazania[393].

Najliczniejsze w rosyjskim lotnictwie strategicznym są dywizje bombowców średniego zasięgu Tu-22M3 *(Backfire C)*. Wykonują one zadania kontynentalne. Przeznaczone są do zwalczania lotniskowców. Znajdują się w większości w azjatyckiej części Rosji (trzy dywizje). W Europie znajduje się jedna taka dywizja. Należy wspomnieć, że dywizja tego typu bombowców wchodzi także w skład Floty Północnej (5 Dywizja Bombowców Tu-22M)[394]. Dywizje te mają od czterdziestu do pięćdziesięciu samolotów Tu 22M. Na ich uzbrojeniu znajdują się również ciężkie ponaddźwiękowe rakiety „powietrze-ziemia" Ch-22[395].

Warto zauważyć, że trwające obecnie prace nad zmianą uzbrojenia dla samolotów Tu 95MS mają na celu wprowadzenie na uzbrojenie konwencjonalnej rakiety Ch-101 o zasięgu 5000-5500km. Ma być ona podstawową lotniczą rakietą strategiczną. Zmodernizowana Tu-95MS ma zabrać osiem rakiet Ch-101 podwieszonych pod skrzydłami. Obecnie podstawowym uzbrojeniem Tu-95MS i Tu-160 są rakiety samosterujące Ch-55[396].

Warto przytoczyć fragment artykułu K. Malaka, w którym czytamy: *„Zapowiadane jest wprowadzenie do eksploatacji w latach 2005 2010 nowego typu bombowca strategicznego (Tu-2000). Ma to być samolot poddźwiękowy, wyprodukowany w technologii zmniejszonej widoczności, niemający odpowiednika na świecie. Specjaliści wojskowi twierdzą że będzie to maszyna znacznie prostsza, tańsza i łatwiejsza w obsłudze niż ponaddźwiękowy Tu-160[397]. Jednak po wstrzymaniu – pod koniec lat 80. prac badawczych nad Tu-2000 dotrzymanie tego terminu wydaje się problematyczne. Niewykluczone, że w drugim dziesięcioleciu XXI w. Rosja nie będzie dysponowała bombowcem strategicznym zdolnym do przenoszenia broni jądrowej. Lukę tę mogą z powodzeniem zapełnić rakiety międzykontynentalne wystrzeliwane z okrętów podwodnych lub wyrzutni naziemnych.*

---

[393] Zob.: http://www.russianforces.org/eng/

[394] P. Butowski, *Głęboki oddech,* (w:) Polska Zbrojna nr 2/2000, s. 19-20.

[395] Pociski te zdolne są razić cele w odległości do 500 km; lecą z prędkością 4000 km/h.

[396] P. Butowski, *Lotnictwo wojskowe Rosji,* Ilustrowana encyklopedia techniki wojskowej, Wydawnictwo Lampart, Warszawa 1995.

[397] Zob.: A. Sarna, *Problemy współpracy wojskowej Ukrainy i Rosji*, (w:) Sygnały nr 33 z 14 lipca 1997, (za:) K. Malak, *Siły zbrojne Federacji Rosyjskiej,* (w:) Zeszyty Naukowe AON, nr 1(42) / 2001.

Część ekspertów wojskowych uważa, że lotniczy komponent SSO utracił większość swoich zdolności bojowych i nie ma perspektyw rozwoju. Jego likwidacja mogłaby przynieść znaczne oszczędności, w minimalnym stopniu osłabiając moc rosyjskiego parasola jądrowego[398]*"*.

4.2.3. Morskie siły strategiczne

Rezultaty analizy materiałów źródłowych pozwalają zauważyć, że w nowej sytuacji polityczno-wojskowej, po II wojnie światowej, wiele uwagi poświecono rozwojowi sił morskich Związku Radzieckiego. Kryzys karaibski wykazał słabość marynarki wojennej ZSRR, rezultatem czego było podjęcie wielu działań zmierzających do rozbudowy sił morskich. Szybka ich rozbudowa przypadła na lata sześćdziesiąte[399]. Nowe krążowniki, niszczyciele, kutry torpedowe i inne okręty miały w porównaniu ze swoimi poprzednikami silniejsze uzbrojenie artyleryjskie, przeciwlotnicze, torpedowe i minowe, charakteryzowały się lepszymi przyrządami nawigacyjnymi, a także wzrosły ich właściwości manewrowe. Nowe okręty podwodne cechowała znaczna prędkość podwodna i nawodna, zdolność szybkiego zanurzenia i długotrwałego przebywania pod wodą oraz możliwość działań na dużych odległościach od własnych baz. Do uzbrojenia weszła flota okrętów podwodnych o napędzie atomowym z balistycznymi rakietami międzykontynentalnymi z głowicami jądrowymi[400]. Jednocześnie radziecka marynarka wojenna stała się częścią triady strategicznych sił jądrowych.

Nie wdając się w ilościowe i bardziej szczegółowe rozważania należy przytoczyć słowa radzieckiego przywódcy N. Chruszczowa, który swego czasu oświadczył: *„Nasza flota o napędzie atomowym, uzbrojona w rakiety samonaprowadzające się odpowie druzgocącym uderzeniem napastnikowi, w tym jego lotniskowcom, które w przypadku wojny staną się dobrym celem dla naszych rakiet wystrzeliwanych z łodzi podwodnych"*[401]. Potwierdzeniem tej tezy jest fakt, że w 1976 r. armia radziecka miała już 188 atomowych okrętów podwodnych, z których 46 wyposażono w rakiety balistyczne[402].

---

[398] K. Malak, *Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej,* wyd. cyt.
[399] B. Potyrała, H. Szczegóła, *Armia Stalina w okresie pokoju,* Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Zielona Góra 1999.
[400] B. Potyrała, H. Szczegóła, *Armia rosyjska po upadku ZSRR...,* wyd. cyt., s. 149.
[401] A. Adżubej, *Tamte dziesięć lat ...,* wyd. cyt., s. 201.
[402] Zob.: http://www.arms.ru/nuclear/index.htm.

Po upadku Związku Radzieckiego głównodowodzącym nowo tworzącej się rosyjskiej marynarki wojennej został admirał floty Władimir Czernawin[403]. Głównodowodzący marynarką wojenną, podobnie jak pozostali głównodowodzący rodzajami sił zbrojnych, podlega bezpośrednio Szefowi Sztabu Generalnego. Z analizy literatury wynika, że w skład marynarki wojennej Rosji w 1998 r. wchodziły strategiczne morskie siły atomowe oraz siły ogólnego przeznaczenia. Na marynarkę wojenną składały się cztery rodzaje broni: siły podwodne, siły nawodne, lotnictwo morskie i obrona brzegowa (morska piechota, rakiety i artyleria obrony brzegowej)[404]. Do ich zadań należało przede wszystkim: patrolowanie akwenów morskich, dyżur rakietowych okrętów podwodnych o napędzie atomowym oraz zabezpieczenie funkcjonowania strategicznych morskich sił atomowych.

Przeprowadzone badania wskazują, że okręty podwodne z rakietami balistycznymi na pokładzie zostały w pełni wkomponowane w operacyjną strukturę radzieckich strategicznych sił atomowych dopiero w połowie lat 70-tych. Atutem tych sił jest duża mobilność, rakiety o dalekim zasięgu, zdolność do działania w ukryciu, małe prawdopodobieństwo zniszczenia i możliwość rozpoczęcia ataku rakietowego z wód chronionych w pobliżu potencjalnego agresora. Flota atomowych okrętów podwodnych składała się w 1991 roku z 59 jednostek uzbrojonych w 912 wyrzutni rakiet i wchodziła w skład Floty Północnej i Floty Pacyfiku[405]. Mocną stroną rosyjskich strategicznych sił morskich jest polepszony, wysoce redundantny system komunikacji, akustyczny system wyciszania zastosowany w bardziej nowoczesnych okrętach podwodnych, rozwój koncepcji „obrony bastionowej"[406] Z obszarów „obrony bastionowej" nuklearne okręty podwodne klasy Delta i Typhoon mogą uderzać w cały szereg celów na każdym kontynencie i w każdym teatrze wojny. Dzięki ogólnie zwiększonym możliwościom sił grupujących okręty podwodne z rakietami balistycznymi mogą one być bardziej skuteczne przeciwko celom twardym[407].

Z materiałów źródłowych wynika, że jednostki atomowych okrętów podwodnych uzbrojonych w balistyczne pociski rakietowe (OPARB) stanowią morski komponent strategicznych sił jądrowych i wchodzą w skład jednostek podporządkowanych Flocie Północnej oraz Flocie Oceanu Spokojnego. W ramach realizacji planów redukcji stanu i struktur organizacyjnych SZ, Ministerstwo Obrony FR rozpoczęto rekonstrukcję morskiego

---

[403] W czasie puczu wojskowych z 1991 r. zachował się lojalnie wobec prezydenta ZSRR M. Gorbaczowa, jak również wobec prezydenta Federacji Rosyjskiej B. Jelcyna.

[404] B. Potyrała, H. Szczegóła, *Armia rosyjska po upadku ZSRR...*, wyd. cyt., s. 150.

[405] *Przemiany w siłach zbrojnych b. ZSRR, Raport Pentagonu za 1991 rok,* Warszawa 1992, s. 16-25.

[406] *Bastion defense* – danego obszaru rosyjskich wód przybrzeżnych broni szereg okrętów podwodnych patrolujących ten obszar); w ten sposób siły składające się z okrętów podwodnych mogą reagować szybciej i efektywniej.

[407] Zob.: S.S. Bierieżnoj, *Atomyje podwodnyje łodki BMF CCCP i Rossiji*, Morskoj Istoriczeskij Almanach 1999.

komponentu strategicznych sił jądrowych. W pierwszej kolejności są reorganizowane jednostki atomowych okrętów podwodnych Floty Północnej, posiadającej największy w rosyjskich siłach morskich potencjał bojowy[408].

Studia literatury przedmiotu wskazują, iż w ciągu ostatnich dwóch miesięcy 2002 roku likwidacji uległy struktury dowództw i sztabów 1 i 3 Flotylli Okrętów Podwodnych Floty Północnej. W ich miejsce utworzono, posiadające rangę związków taktycznych, 11 i 12 eskadrę OP, w skład których weszły zarówno okręty podwodne przenoszące balistyczne pociski rakietowe (klasy OPARB), jak i atomowe OP uzbrojone w pociski manewrujące.

Flota Oceanu Spokojnego posiada dwa związki taktyczne OPARB wchodzące w skład Flotylli Kamczackiej. Jednostki te dyslokowane są w m. Rybaki, na Półwyspie Kamczatka. Ogółem morski komponent SSJ posiada w uzbrojeniu 17 OPARB, w tym:

- 3 typu *Tajfun*, każdy posiada 20 BPR z głowicami uzbrojonymi w dziesięć ładunków jądrowych;
- 7 typu *Delta IV* 16 BPR po 4 ładunki jądrowe;
- 7 typu *Delta III* 16 BPR po 4 ładunki.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że na początku stycznia 2002 roku tylko 14 okrętów podwodnych było zdolnych wykonywać zadania operacyjne: 6 okrętów typu *Delta III,* 6 okrętów typu *Delta IV* i 2 okręty typu *Tajfun*[409]. Według ocen specjalistów, wbrew informacjom przedstawionych przez rosyjskich dowódców, przyszłość rosyjskiej floty balistycznych okrętów podwodnych nie przedstawia się zadowalająco[410].

Zły stan techniczny okrętów, a także wyrzutni BPR powoduje, iż rosyjskie OPARB coraz rzadziej wykonują rejsy w ramach dyżurów bojowych. Rosja wysyła na patrol tylko po jednym okręcie na Atlantyk i Pacyfik – w tym czasie przynajmniej kolejne dwie jednostki znajdują się w stanie częściowej gotowości bojowej[411]. W obecnej sytuacji rosyjskie OPARB mają bardzo ograniczone możliwości realizacji zadań bojowych. Pomimo że teoretycznie posiadają duży potencjał, to wykorzystanie go na dużą skalę wymaga radykalnego wzrostu nakładów na bieżące remonty i przygotowanie okrętów do wyjścia w morze[412].

---

[408] Zob.: http://www.sovietarmy.com/

[409] Zob.: D. L. Clarke, *Submarine Developments Worry the West, (Rozwój okrętów podwodnych martwi zachód),* (w:) Transition (Events and issues in the former Soviet Union and East-central and Southeastern Europe), vol.1 no.25 z 13 December 1996.

[410] N. Sokov, *Strategiczeskij arsenał Rasii w 2010 godu, (Arsenał strategiczny Rosji w 2010 roku punkt widzenia),* (w:) Mieżdunarodnaja Żizn, nr. 7 1998, s. 86-98.

[411] M. Tsypkin, *Military Reform and Strategic Nuclear Forces of the Russian Federation, (Reformy militarne i strategiczne siły nuklearne Federacji Rosyjskiej)*, (w:) European Security, vol. 9, No. 1, Spring 2000, s. 22-40.

[412] Zob.: D. L. Clarke, *Submarine Developments Worry the West,* wyd. cyt.

Aby utrzymać zdolność bojową istniejących jednostek, Dowództwo SM FR planuje w pierwszej kolejności dokonać zmian w strategicznym uzbrojeniu nowych i modernizowanych OPARB. Przemawia za tym wprowadzenie na wyposażenie zmodernizowanego strategicznego okrętu podwodnego (OPARB) *Dmitrij Donskoj* typu *Akuła* (*Tajfun*) w balistyczne pociski rakietowe nowej generacji *Buława-30* (SS-NX-28), które mają zastąpić przestarzałe BPR RSM-52V (SS-N-20 *Sturgeon).* Zdaniem dowództwa, próby z nowym BPR na tym okręcie pozwolą ocenić pocisk SS-NX-28 i dokonać ewentualnych zmian przed wprowadzeniem go do uzbrojenia kolejnych OPARB typu *Akuła* i nowej generacji typu *Boreasz*[413].

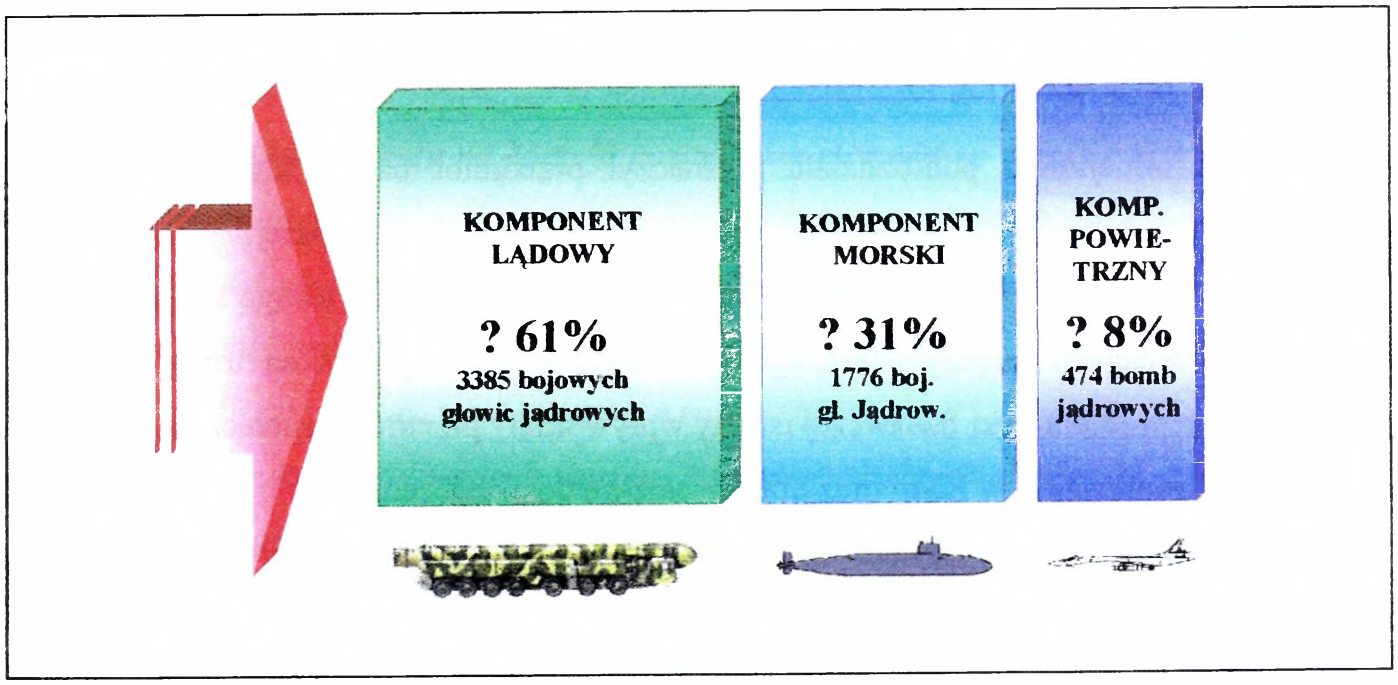

Rysunek 4.5. Procentowy wkład poszczególnych komponentów Strategicznych Sił Jądrowych (rosyjskiej triady jądrowej).

Źródło: *Stratiegiczieskije Jadiernyje Siły, Orużie i technologia Rossii,* Encyklopedia XXI wieka, Tom-1, Moskwa 2000.

Precyzyjne określenie i ocena rosyjskiego potencjału jądrowego nie jest możliwa. Przeprowadzone badania potwierdzają, iż następuje tendencja do stopniowego zmniejszania się udziału komponentu lądowego w rosyjskich siłach strategicznych (triadzie). Analiza zmian w strukturze SSJ FR wskazuje na zmniejszenie się udziału rakiet klasy ziemia-ziemia w całości nuklearnego potencjału strategicznego (z ponad 70% do niespełna 50%). Równocześnie wyniki badań potwierdzają, że rośnie udział dwóch pozostałych elementów

[413] Tamże.

triady, choć aktualnie komponent lotniczy jest w stanie faktycznego zaniku (wykres 4.3.). Jest to spowodowane tym, iż procesy rozbrojeniowe START i START II dotyczą głównie międzykontynentalnych rakiet balistycznych. Wydaje się też, że znaczenie lotnictwa strategicznego będzie maleć (brak nakładów, wstrzymane prace konstrukcyjne, brak nowych modeli samolotów, wycofywanie starych bombowców). Można jednak przyjąć, z dużą dozą prawdopodobieństwa, że do 2005 r. w strukturze rosyjskich arsenałów nuklearnych nie zajdą radykalne zmiany. Przede wszystkim, z braku środków finansowych, a także z uwagi na brak konieczności przeprowadzania takich zmian (wyjątkiem może być realizacja postanowień START II)[414].

WNIOSKI:

Temat niniejszego podrozdziału wyznaczył przedmiot badań, który utożsamiono z problematyką militarnego potencjału jądrowego Federacji Rosyjskiej, jego aktualną strukturą i ewentualną prognozą rozwoju transformacji. Szczególną uwagę skupiono także na genezie i relacjach między poszczególnymi komponentami rosyjskiej triady jądrowej. Na takie ujęcie problematyki badawczej istotny wpływ miały przemiany społeczno-polityczne i gospodarcze zachodzące w Rosji oraz dotychczasowe doświadczenia.

Na podstawie przeprowadzonych badań, których efekty zostały przedstawione w niniejszym rozdziale, wysnuto następujące wnioski:

- *Wyścig zbrojeń i „zimna wojna" zapoczątkowały po zakończeniu wojny nowy okres współzawodnictwa. Etapy jego wytyczały pierwszy kryzys berliński i wojna w Korei. Armia Radziecka i jej militarny potencjał jądrowy odegrały istotną rolę w kształtowaniu sytuacji politycznej i militarnej po II wojnie światowe. Dysponowała ona bowiem najsilniejszym na naszym globie potencjałem jądrowym, co zapewniało Związkowi Radzieckiemu pozycję jednego z dwóch obok USA najpotężniejszych mocarstw, decydujących o losach ludzkości.*
- *Od początku swego istnienia Związek Radziecki priorytetowo traktował swoje siły zbrojne, w tym potencjał jądrowy, i przeznaczał na ich rozwój i rozbudowę olbrzymie kwoty. Na potrzeby armii przeznaczano w okresie „zimnej wojny" około 1/4 dochodu narodowego, a co najmniej połowa produkcji przemysłowej i 1/3 wszystkich badań naukowych służyły celom*

[414] Zob.: K. Malak, *Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej,* wyd. cyt.

wojskowym. W trwającym dziesięciolecia wyścigu zbrojeń priorytetem była produkcja oraz doskonalenie najstraszliwszej z broni masowej zagłady – broni jądrowej[415].

- *Zakończenie „zimnej wojny" zaowocowało w Rosji, podobnie jak w innych mocarstwach, możliwością redukcji sił zbrojnych i poczynienia oszczędności w budżecie obronnym. Rosyjska triada jądrowa również podlega redukcji. Jednakże analiza materiałów źródłowych pozwala ocenić, że dotychczasowa dyskusja wokół reformy SSJ sprowadza się do trzech głównych problemów: koordynacji działań między ogniwami systemu, precyzyjnym rozgraniczeniu kompetencji i zadań między poszczególnymi segmentami triady oraz maksymalnym ujednoliceniu uzbrojenia.*
- *W Strategicznych Siłach Jądrowych Rosji najpoważniejszą role odgrywa jej komponent lądowy, czyli Strategiczne Wojska Rakietowe. Niemniej jednak, studia literatury przedmiotu pozwalają sądzić, że w najbliższej przyszłości obserwować będziemy spadek udziału tego komponentu na korzyść pozostałych elementów: morskiego i powietrznego. Powyższe założenie spowodowane jest faktem, iż kolejne umowy rozbrojeniowe dotyczą głównie międzykontynentalnych rakiet balistycznych. Planowane reformy SSJ, przewidują ujednolicenie typów uzbrojenia poszczególnych elementach triady. Dla komponentu lądowego będzie to międzykontynentalna rakieta balistyczna „Topol M" (SS-27).*
- *Demontaż struktur totalitarnego ustroju, jego monstrualnych sił zbrojnych nastawionych na totalną wojnę, przebiega w Rosji z wielkimi oporami i mało konsekwentnie. Nostalgia za starym ustrojem artykułowana jest żywo w wielu środowiskach, nawet w Dumie Państwowej Federacji Rosyjskiej. Mimo nękającego siły zbrojne kryzysu, politycy rosyjscy nie mogą zdobyć się na zerwanie z dotychczasową retoryką i w dalszym ciągu upatrują w swoim militarnym potencjale jądrowym swoistego zabezpieczenia dla reform i bezpieczeństwa państwa*[416];
- *Najlepszym „rosyjskim argumentem" jest argument siły. Współcześnie rosyjska broń jądrowa pełni rolę gwaranta bezpieczeństwa narodowego oraz czynnika odstraszania, mającego stabilizować globalne stosunki międzynarodowe. Tym samym, w obliczu słabnącej pozycji Federacji Rosyjskiej w światowym systemie ekonomicznym, militarny arsenał jądrowy stał się jednym z najistotniejszych czynników podtrzymujących jej status supermocarstwa.*

---

[415] W 1991 roku Związek Radziecki dysponował ponad 2500 strategicznymi środkami przenoszenia broni jądrowej oraz 10271 ładunkami jądrowymi. Największa ilość głowic jądrowych przeznaczona była dla lądowych środków przenoszenia – 64,4 proc., na morzu znajdowało się 27,3 proc., a 8,3 proc. – dla środków powietrznych.

[416] Zob.: J. Stefanowicz, *Ład międzynarodowy. Doświadczenie i przyszłość*, (w:) Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1996, s. 271.

- *Przez dziesięciolecia Związek Radziecki budował – kosztem innych dziedzin życia – swoją potęgę jądrową. Armia rosyjska dysponuje olbrzymim zapleczem naukowo-badawczym i technicznym, w którym powstała broń jądrowa o najwyższym światowym standardzie. Obecnie broń jądrowa spełnia w Rosji istotną rolę także jako element wpływający pozytywnie na poczucie wartości armii, ludzi związanych z tą grupa społeczną oraz zwykłych obywateli Federacji Rosyjskiej*[417].

Źródłem tak sformułowanych wniosków była nie tylko analiza literatury z zakresu omawianej tematyki, ale także doświadczenia własne autora. Przesłaniem ich tworzenia stał się zamiar ujawnienia słabo jeszcze znanych prawidłowości i zależności kierujących procesami w obrębie szerokiej i wciąż aktualnej problematyki rosyjskiej broni jądrowej.

---

[417] Zob.: R. E. Powaski, *Russia: The Nuclear Menace Within, Rosja : Wewnętrzne zagrożenie jądrowe*, (w:) Current History 1999, vol. 98 nr 630, s. 340-345.

Pomimo wszelkich sprzeczności współczesnego świata, pomimo całej różnorodności występujących w nim systemów społecznych i politycznych, pomimo całej odmienności wyboru dokonanego w różnych okresach przez narody, reprezentuje on sobą pewną całość. Wszyscy jesteśmy pasażerami jednego statku – Ziemi i nie można dopuścić do jego zatonięcia. Drugiej arki Noego nie będzie.

Michaił Gorbaczow[418]

ROZDZIAŁ V

POTENCJAŁ JĄDROWY JAKO INSTRUMENT KSZTAŁTOWANIA MOCARSTWOWEJ ROLI FEDERACJI ROSYJSKIEJ

Bezpieczeństwo jest jedną z najważniejszych kategorii w funkcjonowaniu państw i stosunków międzynarodowych. Stanowi też jeden z zasadniczych problemów badawczych politologów, internacjonalistów i wojskowych. Problemy współczesnego bezpieczeństwa prezentuje wiele publikacji naukowych. Pojęcie bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego stanowi kategorię zmienną w czasie i przestrzeni, albowiem stanu bezpieczeństwa nie można uzyskać na trwałe. Bezpieczeństwo wyraża zatem pewien stan, jakiś postępujący proces.

Problematyka podjęta w niniejszym rozdziale obejmuje okres od końca „zimnej wojny" do dnia dzisiejszego. Wielopłaszczyznowa rywalizacja definiowana była jako stan permanentnej wrogości i nieufności oraz zmagań nacechowanych w wysokim stopniu napięciem i konformacją między dwoma systemami politycznymi i gospodarczymi. Polityczne i wojskowe następstwa tych wydarzeń są ogromne. Pozycja międzynarodowa Rosji została poważnie, nawet jeśli tylko czasowo, zredukowana. Pozostaje ona jednak nadal globalną potęgą nuklearną. Rozpad ZSRR zapoczątkował również długofalowy proces zmian w światowej i regionalnej równowadze sił ekonomicznych (opisanych w trzecim rozdziale), wojskowych (opisanych w czwartym rozdziale) i politycznych (opisanych w poniższym rozdziale).

---

[418] M. Gorbaczow, *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata,* Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1988, s. 10.

Poza próbą określenia roli potencjału jądrowego w polityce wewnętrznej i międzynarodowej Federacji Rosyjskiej, autor dostrzega i analizuje współczesne zagrożenie globalnego bezpieczeństwa, jakim jest terroryzm jądrowy. Problem ten dotyczy szczególnie Rosji z powodu ogromnego potencjału surowców niezbędnych do tworzenia i istnienia tego procederu. Zjawisko to ma charakter globalny i implikuje kolejne światowe zagrożenia.

W związku z powyższym sformułowano na potrzeby niniejszego rozdziału dwie hipotezy:

1. Potencjał jądrowy i jego możliwości determinują politykę bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej.
2. Rosyjskie regulacje polityczno-prawne umożliwiają handel surowcami jądrowymi, przez co umożliwiają powstawanie tzw. terroryzmu jądrowego.

Do przedstawionych problemów badawczych stworzone zostały pytania szczegółowe dotyczące procesów, które znalazły się w polu zainteresowania autora:

1. Jaka jest polityka wewnętrzna i międzynarodowa Federacji Rosyjskiej w aspekcie posiadania i wykorzystania potencjału jądrowego w ramach bezpieczeństwa narodowego?
2. Jakie jest znaczenie proliferacji pierwszego i drugiego poziomu?
3. Jaki charakter posiadają obecne stosunki Rosja – Stany Zjednoczone?
4. Jaki charakter posiadają obecne stosunki Rosja – NATO?
5. Jaki jest zakres i obszar rosyjskiego terroryzmu jądrowego?

Na potrzeby prowadzonych badań, w niniejszym rozdziale przyjęto procedurę badawczą, w konstruowaniu której kierowano się głównie podejściem systemowym.

Do rozwiązania problemów badawczych i weryfikacji przyjętych hipotez roboczych zastosowano ponadto szczegółowe i uniwersalne metody dociekań badawczych, a wśród nich – metody teoretyczne, jak np. analizę i krytykę piśmiennictwa, co pozwoliło dokonać oceny źródeł i literatury przedmiotu. Synteza oraz interpretacja logiczna posłużyły do wygenerowania wniosków niezbędnych do realizacji kolejnych etapów badań.

5.1. Pojęcie i istota bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej

Zmiany geopolityczne, jakie nastąpiły w świecie po rozpadzie Związku Radzieckiego i zakończeniu „zimnej wojny", nie doprowadziły do ewolucji ogólnej zasady stosunków politycznych Rosji. Jej nowe koncepcje i cele w polityce wewnętrznej i zagranicznej wciąż

silnie wpływają na stosunki międzynarodowe. Okres transformacji spowodował ujawnienie się nowych czynników ekonomicznych i społecznych, które bądź to celowo były ukrywane przez ZSRR, bądź też nie istniały kilka lat wcześniej. Nowa polityka wewnętrzna i zagraniczna Federacji Rosyjskiej staje przed dużym wyzwaniem i koniecznością dostosowania swoich wykładni do nowej sytuacji geopolitycznej, w jakiej znalazła się Rosja.

Od czasu rozpadu ZSRR Rosja doświadczyła wielu porażek, od utraty kontroli nad sporymi rozmiarami Trzeciego Świata i rozwiązania Układu Warszawskiego, poprzez upadek Związku Radzieckiego do niepewności statusu prawnego Rosji i jej pozycji w społeczności globalnej. Jeśli zostałaby pozbawiona nuklearnego statusu, jak wierzą Rosjanie, Rosja utraciłaby pozostałości międzynarodowego szacunku. Wszystkie regulacje międzynarodowe mają swoje odzwierciedlenie w polityce wewnętrznej każdego kraju, w tym i Rosji. Jej koncepcje i rozwiązania określają charakter państwa. Rosja, chcąc pozostać mocarstwem nuklearnym w nowoczesnym znaczeniu, a więc mieć możliwość rozwoju technologii jądrowych mających ogromny wpływ na jej gospodarkę, powinna przestrzegać międzynarodowych porozumień o kontroli zbrojeń i dążyć do osiągnięcia celu samoobrony na minimalnym poziomie, tak aby nie sprowokować sąsiadów. Wszystko to wydaje się zwiastować drastyczne zmiany w pozycji nuklearnej Rosji, powodując zaadaptowanie znacząco zmienionego statusu nuklearnego. Najbardziej prawdopodobne jest, że nowa rosyjska pozycja nuklearna będzie w dużej mierze kształtowana zgodnie z porozumieniami o kontroli zbrojeń – w szczególności z zobowiązaniami traktatu START II[419] – przyszłym kierunkiem kontroli zbrojeń, rozwojem polityki SSJ (Strategicznych Sił Jądrowych)[420] i strategii nuklearnej[421]. Takie decyzje mocują pozycję Rosji w świecie na gruncie, militarnym i gospodarczym.

Dokonując analizy polityki wewnętrznej Federacji Rosyjskiej, należy na wstępie określić znaczenie i charakter pojęć związanych z problematyką bezpieczeństwa narodowego.

System bezpieczeństwa jest pojęciem szeroko definiowanym zarówno przez nauki społeczne jak i wojskowe. Według Kazimierza Łastawskiego pojęcie bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego stanowi kategorię zmienną w czasie i przestrzeni, albowiem stanu bezpieczeństwa – podobnie jak pozycji państwa w stosunkach międzynarodowych – nie można uzyskać na trwale. Bezpieczeństwo wyraża zarazem pewien

---

[419] START – *Strategic Arms Reduction Talks/Treaties* (Rozmowy/Traktaty o redukcji zbrojeń strategicznych).
[420] W nazewnictwie zachodnim SNF – Strategic Nuclear Forces.
[421] C. Nation, *The Nuclear Problem in the Post-Soviet Transition,* Jądrowy problem postsowieckiej transformacji, (w:) The International Politics of Eurasia, vol. 6, (w:) The Nuclear Challenge in Russia and the New States of Eurasia, s. 212-239.

stan, jak i postępujący proces[422]. Leksykon politologii ujmuje bezpieczeństwo jako typ kodu informacyjnego adresowanego do państw, organizacji międzynarodowych, społeczności. Jest to stan niezagrożenia, pewności, spokoju, wolności od szkodliwości wojen lub stan i proces podlegający prawom poliarchii systemu międzynarodowego. To cel działania państwa wobec rządu dla zapewnienia wewnętrznych i zewnętrznych warunków sprzyjających rozwojowi państwa, jego interesom oraz ochrona przed potencjalnymi zagrożeniami, zdolność narodu do ochrony jego wewnętrznych wartości przed zewnętrznymi zagrożeniami. Odchodzi się od postrzegania bezpieczeństwa tylko w kategoriach militarnych, pojawiło się pojęcie rozległego bezpieczeństwa poszerzone o dobrobyt państwa, rozwój społeczny. Akcentuje się brak realnych przesłanek stworzenia absolutnego modelu bezpieczeństwa. Oznacza ono sytuację i ład międzynarodowy pozwalający państwom realizować swoje podstawowe funkcje, gwarantować integralność terytorialną państwa, rozwój wewnętrzny i bezpieczeństwo.

Cele i założenia wewnętrznej polityki bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej, to przede wszystkim:

- kształtowanie porządku prawnego i stabilnego systemu politycznego kraju,
- wzmocnienie bazy prawnej ustroju konstytucyjnego,
- kształtowanie na tej podstawie świadomości prawnej Rosjan, zdrowego klimatu ekonomicznego, społeczno-psychologicznego i moralnego w społeczeństwie,
- budowa mechanizmów dialogu politycznego, którego brak stwarza niebezpieczeństwo kryzysów politycznych i wojskowych oraz separatyzmu[423].

Niezmiernie istotnym elementem w teorii bezpieczeństwa narodowego państw jest komponent militarny. Przejawia się on w różnych formach, w zależności od sytuacji międzynarodowej i wewnętrznej w kraju. Jest realizowany jako bezpieczeństwo militarne, którego zapewnienie stanowi jedną z najważniejszych funkcji państwa. Bezpieczeństwo militarne, odwołując się ponownie do Kazimierza Malaka, można przedstawić jako system powiązanych ze sobą środków:

- politycznych,
- ekonomicznych,
- ściśle militarnych (wojskowych),
- społecznych,

---

[422] K. Łastawski, *Pojęcie i główne wyznaczniki bezpieczeństwa narodowego*, (w:) W. Fehler (red.) Współczesne bezpieczeństwo, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002, s. 10.

[423] K. Malak, *Polityka bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 1997, s. 154.

- informacyjnych,
- prawnych,

i innych mających na celu zapewnienie gotowości państwa i społeczeństwa do zbrojnej obrony ludności, terytorium i suwerenności kraju[424].

Bezpieczeństwo militarne Rosji zależy przede wszystkim od:

a. w sferze wewnętrznej – rozwiązania na czas podstawowych problemów ekonomicznych, politycznych i społecznych drogą radykalnych reform, w tym wojskowych,
b. w sferze zewnętrznej – stanu stosunków z państwami – członkami WNP, Europą Zachodnią i czołowymi mocarstwami świata[425].

Na **wewnętrzną** sytuację Rosji wpływają także **zagrożenia** przyjętych celów bezpieczeństwa narodowego. I tak w sferze intelektualnej i społeczno-kulturalnej największym zagrożeniem jest:

- degradacja życia duchowego społeczeństwa,
- zniszczenie historycznych, moralnych tradycji Rosji i wartości humanistycznych,
- utrata duchowych punktów orientacyjnych jednostki,
- brak wyraźnie sformułowanych i zaakceptowanych przez społeczeństwo kierunków, celów i wyznaczników rozwoju kraju.

W dziedzinie ekonomicznej najpoważniejsze zagrożenia to:

- długotrwały (przewlekły) kryzys gospodarczy,
- utrzymanie systemu ekonomicznego, opartego na imporcie maszyn, aparatury, towarów powszechnego użytku kosztem eksportu zasobów paliwowo-surowcowych,
- ogromne i szybko rosnące wewnętrzne zadłużenie państwa,
- wzrost zróżnicowania rozwoju społeczno-gospodarczego regionów,
- brak wypracowanej geoekonomicznej polityki „wrastania" Rosji w geoekonomiczną mapę świata oraz doktryny i strategii współpracy gospodarczej z zagranicą.

W dziedzinie stosunków politycznych zagrożeniem mogą być:

- rozdźwięk między konstytucyjnymi, demokratycznymi zasadami a realną polityką,
- konfrontacja sił politycznych i różnych struktur władzy,
- nieprzestrzeganie przepisów prawnych regulujących ich działalność,
- brak mechanizmów kontrolki społeczeństwa nad instytucjami władzy państwowej.

---

[424] Tamże, s. 146.
[425] K. Malak, *Polityka bezpieczeństwa i siły zbrojne Rosji*, Biuro Prasy i Informacji Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa, 1996, s. 54.

W sferze stosunków społecznych najważniejsze zagrożenia to:

- socjalne rozwarstwienie społeczeństwa,
- duża rozpiętość między najbogatszymi a najbiedniejszymi,
- hamowanie procesu powstawania warstwy średniej jako podstawy stabilności społeczeństwa,
- ubożenie ludności,
- powstawanie grup marginesu, co jest przyczyną niestabilności społecznej,
- szerzenie się korupcji i przestępczości,
- zwiększające się u obywateli poczucie bezbronności,
- symbioza struktur kryminalnych z organami państwowymi i „białym" biznesem,
- przejęcie przez struktury kryminalne pewnej części produkcji i ich przenikanie w struktury władzy,
- znaczny spadek zatrudnienia (wzrost bezrobocia),
- wzrost śmiertelności wskutek obniżenia materialnego poziomu i jakości życia,
- problemy demograficzne (zmniejszenie liczby urodzeń).

W dziedzinie naukowo-technicznej do wewnętrznych zagrożeń należą:

- istotny upadek naukowo-technicznego potencjału kraju,
- utrata pozycji naukowo-technicznych,
- utrata prestiżu pracy intelektualnej,
- odpływ z kraju znacznej części jaj najcenniejszych – intelektualnych – zasobów.

W sferze ekologicznej największą groźbę stwarza:

- skala i szkodliwość katastrof i awarii, które są rezultatem zużycia aparatury produkcyjnej, przestarzałych technologii, obniżenia dyscypliny technologicznej i dyscypliny pracy.

W dziedzinie informacyjnej do zagrożeń wewnętrznych należą:

- słaba techniczna i kryptograficzna ochrona kanałów łączności, wykorzystywanych w sferze zarządzania państwowego, obronnego, bankowego i komercyjnego,
- celowa dezinformacja opinii publicznej i jej wpływ na podejmowanie decyzji w strukturach władzy i społeczeństwa,
- brak wyraźnej polityki informacyjnej, odpowiadającej narodowym celom, wartościom, interesom[426].

---

[426] K. Malak, *Polityka bezpieczeństwa...*, wyd. cyt., s. 148-151.

Osobnego omówienia wymagają zagrożenia wojskowe zarówno w narodowej sytuacji Rosji, wewnętrznej jak i na zewnętrz. Najistotniejsze realne **wewnętrzne zagrożenie wojskowe** to:

- obniżenie zdolności bojowej sił zbrojnych, ich gotowości mobilizacyjnej,
- brak mechanizmów rzeczywistej kontroli politycznej i cywilnej nad działalnością struktur siłowych,
- pogłębiający się rozdźwięk między wymogami bezpieczeństwa i ekonomicznymi możliwościami kraju, z jednej strony, a istniejącymi siłami zbrojnymi i infrastrukturą wojskową – z drugiej,
- niedopuszczalne zwlekanie z reformą woskową,
- obniżenie potencjału wojskowo-przemysłowego do poziomu stawiającego pod znakiem zapytania możliwość wyposażenia sił zbrojnych we współczesną technikę wojskową i uzbrojenie,
- brak długofalowych programów rozwoju uzbrojenia i techniki wojskowej oraz utylizacji wycofywanych ze stanu uzbrojenia modeli, kompleksów i systemów.

5.2. Pojęcie i istota bezpieczeństwa międzynarodowego Federacji Rosyjskiej

Kolejnym aspektem bezpieczeństwa międzynarodowego, którego uczestnikiem jest Rosja, jest polityka zagraniczna. W toczącej się w Rosji walce politycznej kartą przetargową jest polityka zagraniczna. Jest to zjawisko najbardziej niebezpieczne dla samej Rosji, ponieważ od wyznaczonego kierunku polityki zagranicznej będzie zależał jej przyszły kształt polityczny. Polityka zagraniczna w znacznym stopniu tworzy warunki do powstawania mechanizmów gospodarki rynkowej, przyciągania kapitału zagranicznego i zagranicznych inwestorów, bez czego praktycznie nie jest możliwy dalszy rozwój gospodarczy Rosji. Odwrócenie się od Zachodu, to pozbawienie Rosji tak potrzebnego kapitału zagranicznego, nowych technologii oraz rynków zbytu dla rosyjskich towarów[427]. Politycy i naukowcy rosyjscy stojący po prawej i centralnej stronie sceny politycznej, wspierani przez analityków wojskowych (włączając tych z Centrum Operacyjnych Studiów Strategicznych Sztabu Generalnego SZ), uważają, że Rosja przeżyła „nieszczęśliwe" odrodzenie i nie jest w stanie przejąć roli wielkiego sukcesora Związku Radzieckiego. Ma ona ciągle wystarczający

[427] G. C. Boehnert, H. Malon, *Rosyjska polityka zagraniczna*, Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, Ministerstwo Obrony Narodowej, Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa 1996, s. 29.

potencjał, aby odzyskać taką rolę, ale może tylko być naprawdę odbudowana po czasach, kiedy wewnętrzne zamieszania ustąpią, i w ciągu wielu lat. W tym czasie Rosja powinna unikać stania na marginesie społeczności światowej i musi pracować, aby utrzymać ciągłość międzynarodowej uwagi i pomocy. Broń nuklearna gwarantowałaby taką uwagę: reszta świata będzie musiała przyjść z pomocą krajowi w kryzysie, który włada bronią nuklearną i może „przypadkowo" spowodować globalny nuklearny holokaust.

W rezultacie system międzynarodowych relacji stał się bardzo dynamiczny, nieprzewidywalny i niekonsekwentny (sprzeczny). Ogólnie wiadomo, że procesy przejściowe w ogromnych systemach społecznych są niezwykle skomplikowane. Analizy tych systemów, a w szczególności decyzyjnego, który rozważa wyłaniające się złożoności oraz prognozy ich przyszłego rozwoju, ukazują bardzo trudny problem. Ta trudność jest pogarszana poprzez fakt, że Rosja i jej nowo powstali niepodlegli sąsiedzi znajdują się w okresie bolesnych przemian, w procesie budowy własnej narodowości i definiowaniu narodowych celów, korzyści (interesów) oraz priorytetów w polityce wewnętrznej i zagranicznej. Próbując określić pozycję międzynarodową Rosji należy wskazać na następujące parametry:

- Rosja pozostaje mocarstwem. Nie jest to już jednak mocarstwo o takim „ciężarze gatunkowym" jak Związek Radziecki, tym niemniej jest to druga po Stanach Zjednoczonych potęga w świecie;
- Rosja to państwo, które staje się coraz aktywniejszym podmiotem na arenie międzynarodowej, jednak z powodu osłabienia wewnętrznego – o ograniczonych możliwościach oddziaływania;
- Rosja przez swój potencjał militarny, gospodarczy, demograficzny oraz wielkość pozostaje partnerem, szczególnie dla USA i Europy Zachodniej, w rozwiązywaniu wielu problemów o charakterze globalnym i regionalnym. Do takich kwestii należy m.in. problem kształtu przyszłego europejskiego ładu polityczno-militarnego
- Rosja to państwo, które coraz aktywniej uczestniczy w międzynarodowym życiu politycznym i gospodarczym, w tym przez przystępowanie do międzynarodowych organizacji o kluczowym znaczeniu dla gospodarki światowej;
- Kierunek rozwoju Rosji nie jest jeszcze rozstrzygnięty. Warunki wewnętrzne i zewnętrzne nie pozwalają na izolowanie się Rosji, a także na ignorowanie jej przez świat. Coraz silniejsze powiązania Rosji z gospodarką światową, głównie z Zachodem wykluczają możliwości powrotu do konfrontacji, jaka miała miejsce w okresie „zimnej wojny", nie przekreślając jednak szans na stworzenie przez to państwo

nowego centrum polityczno- militarno-gospodarczego, które rywalizowałoby z pozostałymi[428].

Główne postanowienia (zastrzeżenia) ogłoszonej w 1993 r. *Doktryny wojskowej* (wojennej) Federacji Rosyjskiej odzwierciedlały konieczność szczegółowej analizy nowej sytuacji strategicznej w odniesieniu do głównych celów Rosji i jej sytuacji wojskowej (militarnej) w kontekście bezpieczeństwa narodowego. Dokument ten prezentował pierwszą próbę w historii Rosji rozwijania doktryny wojskowej opartej na oficjalnie akceptowanych poglądach dotyczących sposobów zapobiegania wojnie, określaniu istoty wojny oraz- jeżeli zapobieganie okaże się nieskuteczne – jak przygotować państwo i siły zbrojne do wojny i jak ją prowadzić. Doktryna z roku 1993 i 2000 została dokładnie omówiona w rozdziale 5.3.2.

Jeśli chodzi o implementację zadań dla sił zbrojnych Rosji, to Strategiczne Siły Jądrowe odgrywają specyficzną rolę. SSJ muszą zapewnić efektywną politykę odstraszania, z zadaniem niedopuszczenia do konfliktów nuklearnych i przeciwdziałania próbom szantażu militarnego oraz prowokacyjnym uderzeniom nuklearnym ze strony państw trzecich[429].

Istnieje wiele modeli bezpieczeństwa międzynarodowego. Historycznie ukształtowały się następujące modele bezpieczeństwa międzynarodowego:

a) model subordynacyjny

- zdecydowana dominacja jednego państwa, zdolnego do zapewnienia bezpieczeństwa i wolności od zagrożeń zewnętrznych państwom znajdującym się w jego zasięgu. Mocarstwowość i determinacja to podstawowe cechy (np. USA), obecnie taka konstrukcja jest niemożliwa.

b) model koordynacyjny

- kooperacja, zakłada wzajemne równoważenie się potencjałów militarnych oraz sprzecznych sił i interesów. Odchodzi się od strategii konfrontacyjnych państw w kierunku militarnej powściągliwości i jawności (gł. państwa europejskie).

c) model równowagi sił

- zakłada utrzymanie bezpieczeństwa poprzez zrównoważenie sił między państwami lub ugrupowaniami państw w celu wzajemnej neutralizacji. Do połowy XX wieku model ten charakteryzował się zmiennością sojuszy i koalicji zmierzających do przywrócenia określonego ładu sił.

---

[428] L. Kościuk, R. Seniuch, *Pozycja Rosji w świecie*, (w:) Rosja, (red.) E. Przewodzki, Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego, Ministerstwo Obrony Narodowej, Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa, 1996, s. 11 –12.

[429] V. Belous, *Key Aspects of the Russian Nuclear Strategy*, Kluczowe aspekty rosyjskiej strategii nuklearnej, (w:) Security Dialogue, vol. 28, nr 2, June 1997, s. 159-171.

d) model odstraszania

- polega na utrzymywaniu bezpieczeństwa poprzez odstraszanie potencjalnego przeciwnika od ewentualnego użycia siły. Niezbywalnym elementem jest groźba użycia gwałtu przeciwko gwałtowi. Model ten zbudowany jest na założeniu ewentualnego użycia broni jądrowej. Nuklearne odstraszanie to element bezpieczeństwa światowego do czasu rozpadu dwubiegunowego modelu stosunków międzynarodowych.

e) ONZ-owski model bezpieczeństwa międzynarodowego

Według definicji ONZ z 1985 r., bezpieczeństwo międzynarodowe to suma i rezultat bezpieczeństwa każdego oddzielnie i wszystkich państw członkowskich razem wziętych. Koncepcja ta zbudowana jest na idei współdziałania państw współtworzących system. Jego istotą i główną przesłanką jest zasada zbiorowej samoobrony. Oznacza ona, że napad na któregokolwiek z uczestników systemu uważany jest za napad na wszystkich pozostałych i zobowiązuje do przyjścia z pomocą ofierze napaści. Koncepcja wspólnego bezpieczeństwa jest nową konstrukcją powstałą jako efekt małej aktywności ONZ. Zakłada partnerstwo i przymus współdziałania w rozwiązywaniu sporów międzynarodowych.

Wspólne bezpieczeństwo tworzy strukturę umożliwiającą zmniejszenie napięć i redukcję czynników konfliktogennych oraz groźbę wojny. Przesłanką nowej formuły bezpieczeństwa stało się zagrożenie związane z niebezpieczeństwem wojny nuklearnej i kruchością podstaw pokoju budowanego na modelu odstraszania nuklearnego. Odmianą systemu bezpieczeństwa międzynarodowego jest bezpieczeństwo regionalne. Karta Narodów Zjednoczonych dopuszcza możliwość tworzenia regionalnych systemów bezpieczeństwa[430].

Współczesne pojęcie bezpieczeństwa obejmuje sfery zarówno polityczne, wojskowe, czynniki gospodarcze i technologiczne, ekologiczne, społeczne i humanitarne. Do jej zakresu włącza się również zachowanie narodowej tożsamości oraz eksponowanie „ludzkiego wymiaru" bezpieczeństwa, czyli poszanowania podstawowych praw i swobód obywatelskich. Według współczesnej tendencji bezpieczeństwo określa się jako stan wolny od niepokoju, tworzący poczucie pewności, stan „bez pieczy" od łacińskiego *sine cura – securitas*[431].

---

[430] A. Antoszewski, R. Herbut, *Leksykon politologii*, ATLA 2, Wrocław 1999, s. 84.

[431] R. Zięba, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, (w:) D. B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba, (red.), Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku, Warszawa 1997, s. 3.

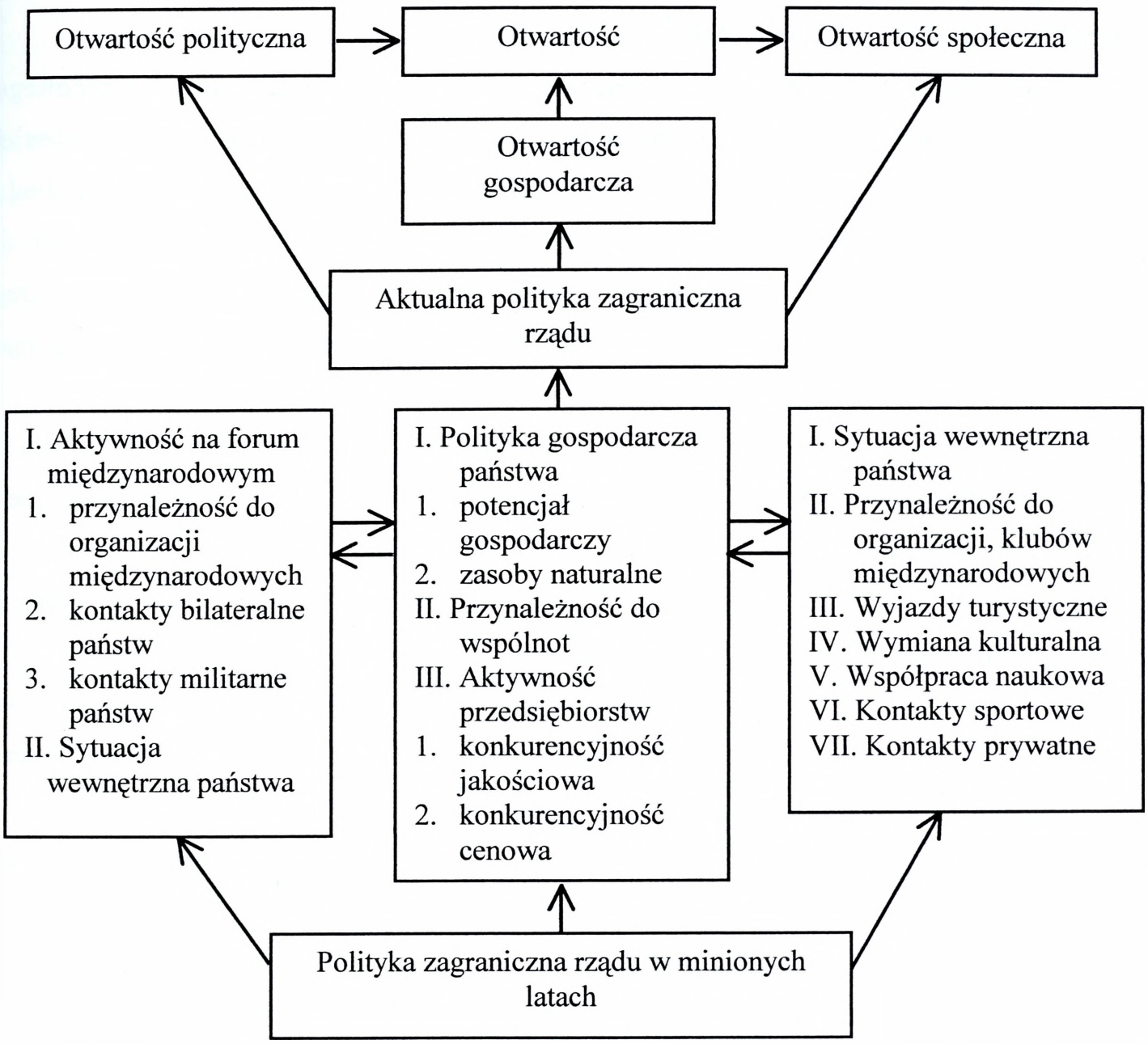

Rysunek 5.1. Schemat otwartości państwa

Źródło: Otok S., *Geografia polityczna*, PWN, Warszawa, 2001, s. 143.

Terminem często używanym w praktyce stosunków międzynarodowych i nauce badającej te stosunki jest pojęcie **otwartości państwa**. To stan, w którym państwa mają poczucie pewności, że brak jest groźby ataku militarnego, politycznych presji, nacisku gospodarczego, zagrożenia ekologicznego czy utraty istotnych wartości kulturowych, tożsamości kulturowych i tożsamości narodowych, co stanowiłoby przeszkodę w rozwoju państw, współpracy międzynarodowej i utrzymaniu pokoju. Pojęcie to jest związane z pojęciem zewnętrznego bezpieczeństwa państwa, stanowi kategorię zmienną w czasie, jest ściśle związane ze stanem stosunków międzynarodowych oraz dominującymi w tym obszarze

strategiami politycznymi państw. Według Stanisława Otoka, otwartość państwa można przedstawić graficznie (schemat 5.1.)[432].

Przekładając teoretyczne rozważania na temat bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego na rzeczywiste przykłady działań w tym zakresie Federacji Rosyjskiej należy stwierdzić, że na strategiczne zadania wewnętrznej i zewnętrznej polityki tego kraju zawsze wpływały interesy narodowe. Obecnie do priorytetowych, żywotnie ważnych interesów i **celów polityki bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego** Rosji, według Kazimierza Malaka, należą w zakresie zewnętrznej polityki bezpieczeństwa narodowego (polityki międzynarodowej):

- formowanie otoczenia zewnętrznego, sprzyjającego wewnętrznemu rozwojowi kraju,
- zwiększenie roli Federacji Rosyjskiej w działalności ONZ i innych organizacji międzynarodowych,
- niedopuszczenie do wciągnięcia Rosji w nową rywalizację wojskowo-polityczną i konfrontację blokową,
- budowanie bezpiecznej współpracy gospodarczej z zagranicą poprzez stopniowe „wrastanie" narodowej gospodarki Federacji Rosyjskiej w światowy system ekonomiczny,
- utworzenie stabilnego związku suwerennych państw WNP zintegrowanych pod względem ekonomicznym i politycznym[433].

Na **zewnętrzną** sytuację Rosji wpływają także **zagrożenia** przyjętych celów bezpieczeństwa narodowego. W sferze politycznej zagrożeniem zewnętrznym mogą być:

- działania innych państw, skierowane na podważanie suwerenności państwowej (osłabienie kontaktów Rosji z byłymi republikami),
- naruszenie praw i wolności człowieka, w tym ludności rosyjskojęzycznej, co prowadzi do narastania napięć i niesterowalności procesów migracyjnych,
- działania majce na celu polityczną izolację Rosji i pomniejszenie jej roli w rozwiązywaniu kluczowych problemów międzynarodowych,
- angażowanie się w konflikty lokalne i międzynarodowe, w których udział jest sprzeczny z narodowymi interesami Federacji Rosyjskiej,
- ewentualne roszczenia terytorialne wobec Federacji Rosyjskiej,

---

[432] S. Otok, *Geografia polityczna*, PWN, Warszawa 2001, s. 143.
[433] K. Malak, *Polityka bezpieczeństwa...*, wyd. cyt., s. 154.

- brak regionalnych i globalnych systemów bezpieczeństwa z pełnoprawnym udziałem Rosji. Prowadzi to do braku kontroli nad działaniami NATO w Europie i Stanów Zjednoczonych na całym świecie oraz samowoli.

Do zewnętrznych czynników pogłębiających zagrożenie narodowe w sferze ekonomicznej należą:

- duże i nieustannie rosnące zagraniczne zadłużenia kraju,
- zależność od kredytodawców,
- przekroczenie przez dług zagraniczny krytycznego poziomu, dopuszczalnego dla suwerenności kraju,
- utrata przez Rosję części wpływów na rynku światowym,
- ograniczenie obecności Federacji Rosyjskiej na wielu zagranicznych rynkach,
- stymulowanie przez zagranicznych kredytodawców odpływu własności intelektualnej i wykwalifikowanych kadr z Rosji za granicę,
- wywóz z terytorium Federacji Rosyjskiej rezerw walutowych, strategicznie ważnych surowców i towarów,
- kontynuacja strukturalnie niewłaściwej wymiany towarowej i naruszenie bazy rodzimego przemysłu maszynowego,
- słabo rozwinięta współczesna finansowa, organizacyjna i informacyjna polityka wspierania rosyjskiego eksportu i racjonalizacji importu,
- intensywne wykupowanie przez firmy zagraniczne rosyjskich przedsiębiorstw związanych z wysokimi technologiami i przemysłem obronnym,
- opanowanie wewnętrznego rynku Rosji przez zagraniczne towary powszechnego użytku[434].

Omówienia wymagają również, tak jak w poprzednim rozdziale dotyczącym polityki wewnętrznej, zagrożenia wojskowe w zewnętrznej sytuacji Rosji. Do podstawowych źródeł **zagrożenia wojskowego z zewnątrz** dla Federacji Rosyjskiej obecnie należą:

- istniejące i potencjalne ogniska lokalnych wojen i konfliktów zbrojnych, przede wszystkim w bezpośredniej bliskości rosyjskich granic,
- terroryzm międzynarodowy, jego kontakty z politycznymi ekstremistycznymi ugrupowaniami w Rosji i byłych republikach związkowych.

---

[434] Tamże, s. 148-151.

Zaś wśród potencjalnych źródeł zagrożenia należy wymienić:

- rozprzestrzenianie broni jądrowej i innych rodzajów broni masowego rażenia, środków jej transportu i najnowszych technologii wojskowych,
- podejmowanie przez poszczególne państwa, organizacje i grupy terrorystyczne prób realizacji swoich celów wojskowych i politycznych,
- dążenie niektórych państw do ustanowienia przywództwa albo dominacji wojskowo-politycznej zarówno na całym świecie, jak i w poszczególnych regionach,
- możliwość użycia (w tym niedozwolonego) broni jądrowej i innych rodzajów broni masowego rażenia, będącej w dyspozycji wielu państw,
- możliwość powstawania dużych zgrupowań wojsk obcych państw w pobliżu granic Federacji Rosyjskiej i podnoszenie ich zdolności bojowej, głównie przez polepszanie jakości uzbrojenia,
- możliwość podważenia stabilności strategicznej w rezultacie naruszenia porozumień międzynarodowych w dziedzinie rozbrojenia, jakościowego i ilościowego zwiększania stanu uzbrojenia przez inne państwa,
- ataki na obiekty wojskowe FE znajdujące się na terytorium innych państw[435].

5.3. Doktryna polityczna i wojskowa Federacji Rosyjskiej

Analiza czynników bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego oraz związanych z nimi zagrożeń jest podstawą do stworzenia przez każde państwo ogółu założeń i twierdzeń, będących podstawą systemu politycznego. Zbiór tych przekonań nazywany jest w polityce i nauce doktryną polityczną państwa, zaś szczególnym wyróżnieniem jej jest doktryna wojskowa. Według *Leksykonu* politologicznego **doktryna polityczna** w stosunkach międzynarodowych to całokształt poglądów grupy społecznej lub klasy politycznej na problem lub interes międzynarodowy. Określenie używane jest także jako konkretny program działania państwa czy grupy państw w polityce zagranicznej i stosunkach międzynarodowych. Doktryna polityczna często ściśle powiązana z doktryną wojskową (wojenną)[436]. Według tego samego źródła, **doktryna wojskowa**[437] to oficjalnie zaakceptowany przez państwo lub koalicję państw zespół idei, poglądów i wytycznych określających koncepcję wojny, sposób jej prowadzenia i przygotowywania. Jest to określenie ogólniejsze niż strategia wojenna, która

[435] Tamże, s. 148-151.
[436] A. Antoszewski, R. Herbut, *Leksykon politologii*, wyd. cyt., s. 84.
[437] W literaturze przedmiotu bardzo często można spotkać się z określeniem: *doktryna wojenna*, związane jest to z bezpośrednim tłumaczeniem oryginalnych rosyjskich dokumentów.

szczegółowo określa sposób prowadzenia wojny i przewiduje ruchy nieprzyjaciela. Na rodzaj obowiązującej doktryny wojskowej wpływają takie czynniki, jak: sytuacja polityczna wewnętrzna i międzynarodowa, zasoby kraju, potencjał gospodarczy, poziom naukowo-techniczny, doświadczenia prowadzenia wojny i inne. Wyróżniamy trzy zasadnicze typy doktryn wojskowych:

- obronną (defensywna),
- zaczepną (ofensywna),
- zaczepno-obronna (mieszana).

Hierarchię współzależności tych dwóch terminów, jak i innych funkcjonujących w obszarze tej tematyki ilustruje schemat 5.2[438].

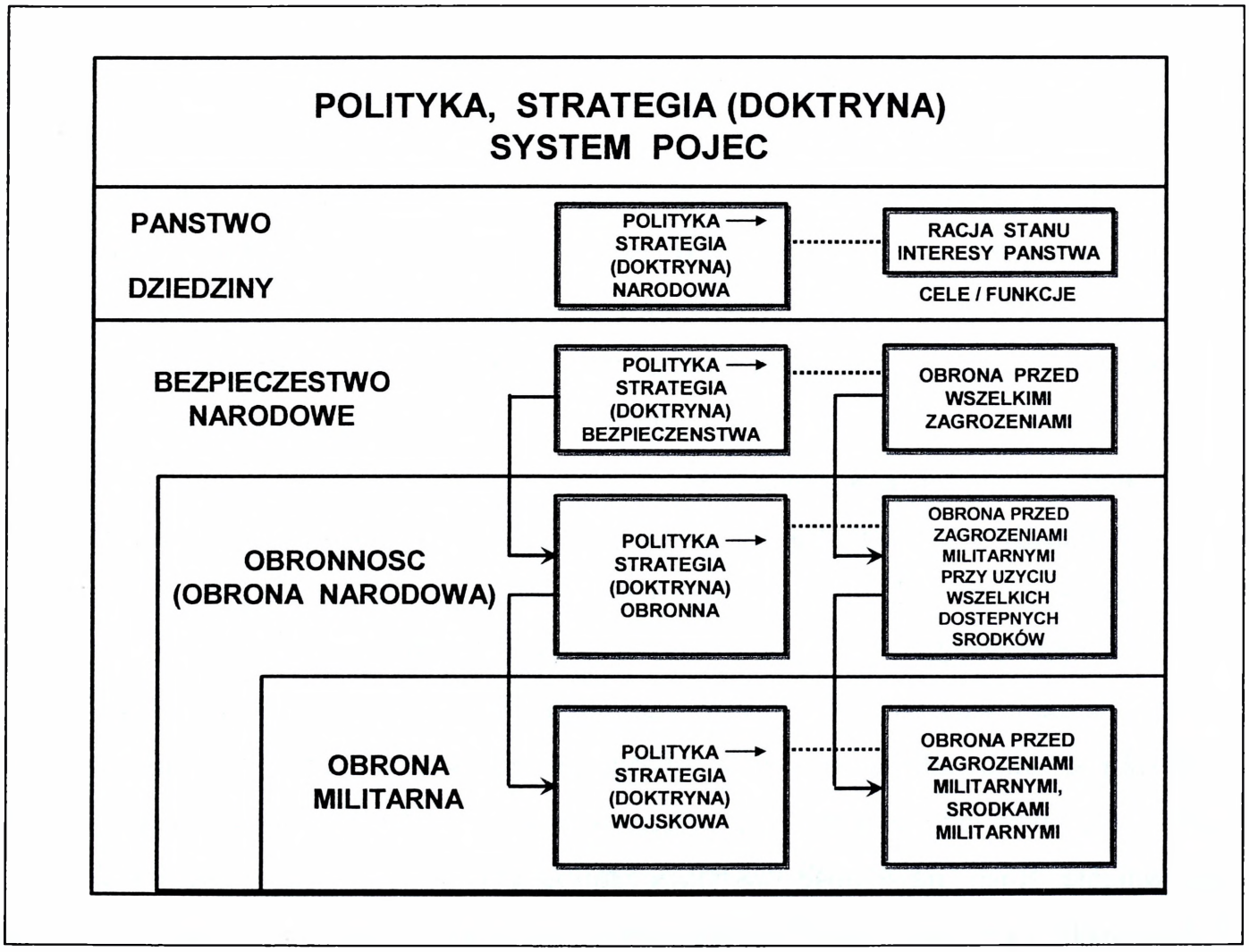

Rysunek 5.2. Hierarchia współzależności pojęć: polityka, strategia, doktryna.

Źródło: B. Balcerowicz, *Wybrane problemy obronności państwa*. Materiał studyjny, AON, Warszawa 2002, s. 11.

[438] B. Balcerowicz, *Wybrane problemy obronności państwa*. Materiał studyjny, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2002, s. 11.

Broń jądrowa jest uważana nie tylko za podstawowy środek odstraszania potencjalnego przeciwnika, lecz także za fundament mocarstwowości Federacji Rosyjskiej. Dlatego jej utrzymanie ma dla Rosji istotne znaczenie polityczne, pozwalające na formalne zachowanie obecnego statusu międzynarodowego. Broń jądrowa stanowi przy tym ważne narzędzie rosyjskiej polityki zagranicznej, zwłaszcza w odniesieniu do Zachodu. Rosyjska doktryna jądrowa nie uległa poważniejszym zmianom od 1993 r. Widoczne jest jednak zaostrzenie używanej retoryki, co ma zapewne zrekompensować osłabienie potencjału militarnego państwa. W myśleniu rosyjskich specjalistów na ten temat można wyodrębnić dwa nurty: „dogmatyczny" i „pragmatyczny". Pierwszy opowiada się za utrzymaniem parytetu jądrowego z USA postrzeganymi jako główny przeciwnik – i możliwością dokonania pierwszego uderzenia jądrowego. Drugi postuluje rezygnację z parytetu pierwszego uderzenia w konflikcie globalnym, a zagrożenia dostrzega głównie w państwach aspirujących do posiadania broni jądrowej. Przewagę, choć malejącą, posiada nurt „pragmatyczny".

Analiza rosyjskich dokumentów i wypowiedzi na tematy doktrynalne prowadzi nieodparcie do wniosku o szczególnie ważnym miejscu odstraszania jądrowego w doktrynie obronnej i szerzej, w polityce bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej. Wynika to nie tylko z przekonania rosyjskich polityków i specjalistów o potędze i skuteczności broni jądrowej, jej relatywnej „taniości" oraz świadomości daleko posuniętej degradacji sił konwencjonalnych Rosji, ale też z przesłanek politycznych.

Istniejący arsenał nuklearny, choć wyraźnie mniejszy od radzieckiego, jest w Rosji powszechnie uznawany za najistotniejszy lub wręcz jedyny element konstytutywny wielkomocarstwowego statusu Federacji Rosyjskiej. Jest to pochodna swoistej, dość anachronicznej, wizji mocarstwowości dominującej w rosyjskich elitach. Dlatego broń jądrowa jest traktowana nie tylko jako najskuteczniejszy środek przeciwdziałania ewentualnej agresji, ale także jako swoista karta przetargowa w politycznej rozgrywce mającej na celu zapewnienie Rosji możliwości współdecydowania w ważnych kwestiach regionalnych i globalnych. Za w pełni reprezentatywne dla myślenia rosyjskich elit należy zatem uznać stwierdzenie prezydenckiego doradcy Siergieja Kortunowa: *Dla Rosji w najbliższym okresie jest sprawą najwyższej wagi utrzymanie statusu mocarstwa jądrowego - nie tylko dla zapewnieniu bezpieczeństwu, ale i z punktu widzenia utrzymania swojej roli i miejsca w hierarchii międzynarodowej*[439]. Ma to oczywiście swoje konsekwencje dla polityki

[439] S. Kortunow, *Nacyonalnaja fifosofija razorużenija*, (w:) Niezawisimaja Gazieta, z dn. 7.06.1996. Zob.: A. Akułow, *Nakormirie oboronszczikow*, (w:) Siegodnia, z dn. 5.04.1996.

rosyjskiej. Mamy bowiem do czynienia z wykorzystywaniem potencjału nuklearnego do uzyskiwania przez Rosję statusu nieadekwatnego (wyższego) wobec jej obecnego potencjału i możliwości.

W czasach „zimnej wojny" doktryny wojskowe zmieniały się wraz z prezydentami USA i postępem technicznym. Dziś z doktryn globalnych i określonych przeciw jednemu wrogowi ewoluują w stronę regionalnych i przeciw zróżnicowanym zagrożeniom[440].

Obecna rosyjska doktryna wojskowa (wojenna) ma charakter obronny. Określa całokształt ustrojowy państwa, a w jej założeniach zawarte jest konsekwentne oddanie sprawom pokoju, zdecydowana obrona narodowych interesów i zapewnienie bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej i jej sojusznikom.

Prawną podstawę doktryny wojskowej reguluje *„Konstytucja Federacji Rosyjskiej"*, prawa federalne i inne normatywne akty prawne Federacji Rosyjskiej, a także międzynarodowe umowy Federacji Rosyjskiej w kwestii zapewnienia bezpieczeństwa.

Założenia doktryny wojskowej uściślają i dopełniają ewidencję wojskowo-polityczną, sytuację powstawania wojennych zagrożeń, warunków wojskowego rzemiosła, rozwoju i przemian wojskowej organizacji państwa. Konkretyzują się one w corocznych orędziach prezydenta Federacji Rosyjskiej oraz innych dokumentach wojsk, wojskowych formacji i organów, a także w dokumentach problemowych zapewniających wojskowego bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej.

Realizacja doktryny wojennej stawia za cel centralizację państwowego i wojskowego kierownictwa, urzeczywistnienie kompleksów politycznych, dyplomatycznych, ekonomicznych, socjalnych, informacyjnych, prawnych, wojennych i innych skierowanych na zapewnienie wojskowego bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej i jej sojuszników.

Wykładnię rosyjskiej polityki w dziedzinie broni jądrowej zawierają przede wszystkim trzy oficjalne dokumenty:

1. ***„Koncepcja bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej":***
   - **10.01.2000 r. zatwierdzona przez Władimira Putina,**
   - poprzednia z 17.12.1997 r. zatwierdzona przez Borysa Jelcyna.
2. ***„Doktryna wojskowa (wojenna) Federacji Rosyjskiej":***
   - **21.04.2000 r. zatwierdzona przez Władimira Putina,**
   - poprzednia z 02.11.1993 r. zatwierdzona przez Borysa Jelcyna.

---

[440] A. Antoszewski, R. Herbut, *Leksykon politologii*, wyd. cyt., s. 185.

3. *„Koncepcja polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej":*
   - **01.07.2000 r. zatwierdzona przez Władimira Putina,**
   - poprzednia z 04.1993 r. zatwierdzona przez Borysa Jelcyna.

W świetle tych wywodów najnowsza doktryna wojskowa, zatwierdzona rozkazem nr 706 prezydenta Federacji Rosyjskiej dnia 21.04.2000 roku, reprezentuje całokształt oficjalnych postanowień określających wojskowo-polityczne, wojenno-strategiczne i wojenno-ekonomiczne podstawy bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej. Aktualna doktryna wojenna jest dokumentem okresu przejściowego stanowienia demokratycznej państwowości, wielosystemowej gospodarki, przeobrażania wojskowej organizacji państwa, dynamicznej transformacji systemu stosunków międzynarodowej współpracy. *Doktryna wojskowa Federacji Rosyjskiej* z 1993 roku[441] stwierdzała, że celem tej polityki jest *usunięcie zagrożenia wojną nuklearną poprzez powstrzymanie od dokonania agresji przeciwko Federacji Rosyjskiej i jej sojusznikom.* Następnie przedstawiała zasady użycia broni jądrowej[442]. Kształtując podstawy tej doktryny wojskowej, zakładano, że głównym przeciwnikiem stanie się ten, kto w określonym momencie zagrozi najżywotniejszym elementom bezpieczeństwa Rosji. Zauważono, że podstawowym źródłem zagrożenia z zewnątrz mogą być roszczenia terytorialne państw wysuwane pod adresem Rosji i jej sprzymierzeńców.

Doktryna wojskowa podkreślała niebezpieczeństwo wybuchu konfliktów na tle narodowościowym i religijnym. W tych warunkach „istnienie suwerennego przymierza WNP jest nie tylko dla nich korzystne, lecz również dla Rosji. Proces integracji krajów WNP jest pożądany dla wszystkich państw w nim uczestniczących. Dlatego tak ważnym zadaniem jest aktywna i scentralizowana praca na rzecz integracji republik byłego ZSRR[443]. Zwrócono na to szczególną uwagę w dokumencie pt. *Strategia polityki Federacji Rosyjskiej wobec państw-stron WNP*[444].

W tych założeniach Rosja miała odgrywać rolę wiodącej siły na obszarze WNP. Miało się to przejawiać w utrzymywaniu obiektów wojskowych wspólnych dla całej przestrzeni obronnej WNP oraz tworzeniu systemu bezpieczeństwa zbiorowego na podstawie układu z Taszkientu i porozumień dwustronnych[445]. Doktryna wojskowa (1993 r.) Rosji zaleca

---

[441] Zob.: *Defense News*, z dn. 7-12.02.1994.
[442] *Osnownyje położenija wojennoj doktriny Rossijskoj Fiederacyi*, (w:) Rossijskije Wiesti z dn. 19.11.1993.
[443] *Wojennyj bałans 1999-2000 godów*, Nwo 2000, nr 8.
[444] Tamże.
[445] A. Klimienko, *Na ostrije wojennoj stratiegii,* Nwo 2000, nr 4.

przygotowanie sił zbrojnych do udziału zarówno w konfliktach lokalnych, jak i regionalnych, ale także do możliwości wybuchu wojny światowej.

Przesłanki tak sformułowanej doktryny wojskowej sprawdzano na ćwiczeniach dowódczo-sztabowych w 1998 r. Przyjęto wtedy następujące założenia:

- NATO powiększyło swój zasięg oddziaływania na wschód, włączając do tego aliansu państwa Europy Wschodniej,
- wysunęło roszczenia terytorialne wobec swoich sąsiadów, w tym wobec Rosji,
- od Rosji zażądano zmniejszenia jej potencjału rakietowo-jądrowego[446].

W opracowanej doktrynie wojskowej (wojennej), obok aspektów militarnych, podkreślano wagę rosnącego zapóźnienia technicznego i technologicznego Rosji w stosunku do rozwiniętych państw świata. Wskazywano, że obecnie na rozwój sił zbrojnych wpływać będzie nie wyścig zbrojeń, lecz wyścig technologiczny. Podkreślano niekorzystne trendy wynikające z wewnętrznego i zewnętrznego zadłużenia państwa oraz utrzymującej się nierównowagi budżetowej.

W styczniu 2000 r. ogłoszono założenia obecnej doktryny wojskowej (wojennej) Rosji. Wnosiła ona określone zmiany do założeń z 1995 i 1997 r. Nie wymieniano w nich żadnych potencjalnych przeciwników; w nowym dokumencie zwrócono już uwagę na ewentualnego przeciwnika niosącego zagrożenie interesom Rosji (za takie uznano rozszerzanie się NATO na wschód). Usunięto również poprzednie stwierdzenia o potrzebie współpracy z Zachodem, co silnie podkreślano w dokumencie z 1997 r.

Analizując *„Koncepcję polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej"* z kwietnia 1993 roku, będącą pierwszym dokumentem Federacji Rosyjskiej stanowiącym wykładnię rosyjskiej polityki w dziedzinie broni jądrowej, dostrzega się dominację myślenia pragmatycznego i koncentrację na problematyce rozbrojeniowej, co ma istotne reperkusje w najnowszej doktrynie Federacji Rosyjskiej. Deklaruje się w niej m.in., iż należy *dostosować potencjał wojskowy do nowych warunków, pozbywając się arsenałów broni, która nie jest niezbędna (...) i której utrzymanie stanowi ciężar dla gospodarki i stwarza ryzyko przypadkowego bądź bezprawnego użycia.* Był to więc wyraz chęci odrzucenia balastu zbrojeń. Podstawą nowej polityki od tego okresu stała się polityka odstraszania i „wystarczalności obronnej". Jednakże uważano, że należy *utrzymywać pozostałe uzbrojenie na poziomie wystarczającym dla obrony, zapewniającym efekt powstrzymania wobec potencjalnych zagrożeń, tak wokół*

[446] M. Oparin, *Mnogograniaja rol dalniej awiaiji*, Nwo 1998, nr 29.

granic, jak i w dalekiej zagranicy, zwłaszcza z uwzględnieniem ryzyka rozprzestrzeniania broni masowego rażenia i środków jej przenoszenia[447].

Kolejnym oficjalnym dokumentem rosyjskim zawierającym odniesienia do polityki jądrowej jest *„Koncepcja bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej na lata 1996 – 2000"* zatwierdzona w czerwcu 1996 r. Dokument ten pod względem ideowym i koncepcyjnym jest niezwykle eklektyczny i niespójny – w zakresie problematyki nuklearnej jawi się jako bardziej pragmatyczny od doktryny wojskowej. Świadczy o tym deklaracją, że *Federacja Rosyjska odstępuje od zasady wojskowo – strategicznego parytetu z USA w poprzednim jego rozumieniu i opowiada się za zasadą realistycznego powstrzymywania, opartego na uznaniu faktu istnienia niebezpieczeństwa wojskowego oraz możliwości jego przekształcania w zagrożenia wojenne*[448].

5.3.1. Koncepcja bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej

10 stycznia 2000 r. zatwierdzona została ***Koncepcja bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej***. Zastąpiła ona dokument o takim samym tytule, przyjęty 17 grudnia 1997 r. Nowa koncepcja bezpieczeństwa wyraża brak akceptacji Rosji dla kierunku, jaki przyjęła w ostatnich latach ewolucja strategicznego układu stosunków w świecie i porównana z poprzednim tekstem deklaruje obniżenie progu reakcji jądrowej Rosji.

Nowa koncepcja bezpieczeństwa Rosji wywołała za granicą, w szczególności w polskich mediach, pewne zaniepokojenie ze względu na wyrażony w niej brak akceptacji dla kierunku rozwoju stosunków strategicznych w świecie i zwiększony nacisk na rolę rosyjskiej broni jądrowej. Poniżej autor zarysowuje podstawowe zmiany, jakie wprowadza nowy dokument w stosunku do poprzedniej koncepcji strategicznej. Generalnie, nowa koncepcja zbliżona jest do poprzedniej. Kolejne rozdziały obu wersji *Koncepcji bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*, to:

I. Rosja we wspólnocie światowej.
II. Interesy narodowe Rosji.
III. Zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej.
IV. Zapewnienie bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej.

---

[447] *Koncepcyja wnieszniej politiki Rossijskoj Fiedieracyi,* (w:) Dipłomaticzeskij Wiestnik (wydanie specjalne), 1993, s. 8.
[448] *Politika nacyonalnoj biezpastnosti Rossijskoj Fiederacyi (1996-2000),* (w:) Niezawisimaja Gazieta, z dn. 23.05.1996.

W 1997 roku Rosja oczekiwała pogłębiania się tendencji do powstania świata wielobiegunowego, zaś w najnowszej koncepcji stwierdza się w analogicznych fragmentach:

- *Sytuacja w świecie charakteryzuje się dynamiczną transformacją systemu stosunków międzynarodowych. Po zakończeniu ery bipolarnej konfrontacji zapanowały dwie wzajemnie wykluczające się tendencje.*
- *Pierwsza tendencja przejawia się w umacnianiu ekonomicznych i politycznych pozycji wielu państw oraz ich związków integracyjnych, w doskonaleniu mechanizmów wielostronnego kierowania procesami międzynarodowymi. /.../ Rosja będzie sprzyjać kształtowaniu ideologii stanowienia wielobiegunowego świata na tej podstawie.*
- *Druga tendencja przejawia się w próbach stworzenia systemu stosunków międzynarodowych, opartego na dominacji w światowej wspólnocie rozwiniętych państw zachodnich pod przywództwem USA i obliczonego na jednostronne, przede wszystkim wojskowo-siłowe rozwiązywanie najważniejszych problemów światowej polityki z pominięciem podstawowych norm prawa międzynarodowego.*
- *Kształtowaniu stosunków międzynarodowych towarzyszy konkurencja, a także dążenie wielu państw do zwiększenia swojego wpływu na światową politykę, w tym poprzez stworzenie broni masowego rażenia. Znaczenie wojskowo-siłowych aspektów w stosunkach międzynarodowych wciąż pozostaje istotne.*
- *Rosja jest jednym z największych państw świata o wielowiekowej historii i bogatych tradycjach kulturalnych. Mimo złożonej sytuacji międzynarodowej i trudności o charakterze wewnętrznym, z racji swego znaczącego potencjału ekonomicznego, naukowo-technicznego i wojskowego oraz unikatowego położenia strategicznego na kontynencie eurazjatyckim obiektywnie nadal odgrywa ważną rolę w procesach międzynarodowych. /.../*
- *Obiektywnie zostaje zachowana wspólnota interesów Rosji i interesów innych państw w zakresie wielu problemów bezpieczeństwa międzynarodowego, w tym przeciwdziałania rozprzestrzenianiu broni masowej zagłady, zapobiegania i regulowania konfliktów regionalnych /.../.*
- *Jednocześnie wiele państw aktywizuje wysiłki zmierzające do osłabienia pozycji Rosji w dziedzinie politycznej, ekonomicznej, wojskowej i innych. Próby ignorowania interesów Rosji przy rozwiązywaniu ważnych problemów w stosunkach międzynarodowych, w tym sytuacji konfliktowych, mogą naruszyć międzynarodowe*

bezpieczeństwo i stabilność oraz zahamować zachodzące pozytywne zmiany w stosunkach międzynarodowych"[449].

Jak stąd wynika, w roku 2000, obok tendencji do formowania się świata wielobiegunowego, z równą lub może nawet większą siłą zarysowuje się tendencja do zdominowania stosunków międzynarodowych przez państwa zachodnie, którym przewodzą Stany Zjednoczone i do „wojskowo-siłowego" rozwiązywania problemów światowych, z pominięciem „podstawowych norm prawa międzynarodowego". Nie wspomina się już o demilitaryzacji stosunków międzynarodowych i umocnieniu roli prawa w regulowaniu spornych kwestii międzypaństwowych i związanej z tym możliwości mobilizacji środków na potrzeby wewnętrzne Rosji. Wręcz przeciwnie, podkreśla się, że znaczenie „wojskowo-siłowych aspektów w stosunkach międzynarodowych wciąż pozostaje istotne" i żemimo trudności wewnętrznych – Rosja posiada nadal znaczący potencjał ekonomiczny i wojskowy i „obiektywnie" nadal odgrywa ważną rolę w procesach międzynarodowych. Dlatego też, ignorowanie jej interesów międzynarodowych (przez USA i stowarzyszone z nimi państwa zachodnie, jak należy rozumieć z kontekstu, w ramach owej „siłowo-wojskowej" tendencji do uzyskania przez te państwa dominującej pozycji w świecie) może „naruszyć międzynarodowe bezpieczeństwo" (czyli, może sprowokować również „siłowo-wojskową" reakcję Rosji, zgodną z jej wielowiekowymi tradycjami historycznymi i kulturalnymi).

Zgodnie z nową koncepcją bezpieczeństwa, bardziej realna staje się perspektywa powrotu do sytuacji z okresu „zimnej wojny" i ewentualnego konfliktu zbrojnego między Rosją a Stanami Zjednoczonymi i ich sojusznikami.

Jeśli założyć taki rozwój sytuacji, kluczowym problemem staje się kwestia użycia broni jądrowej. Najważniejszym zadaniem Federacji Rosyjskiej jest zapewnienie powstrzymywania w celu zapobieżenia agresji na każdą skalę, w tym z użyciem broni jądrowej, przeciwko Rosji i jej sojusznikom:

- *Federacja Rosyjska powinna dysponować siłami jądrowymi zdolnymi do wyrządzenia zaplanowanej szkody każdemu państwu-agresorowi bądź koalicji państw w każdych warunkach."*[450].

Federacja Rosyjska rozpatruje ewentualność użycia siły wojskowej do zapewnienia swojego bezpieczeństwa narodowego, opierając się na następujących zasadach:

---

[449] *Koncepcja bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej z 2000 r.*, rozdział I, przekład M. Zarębska, Ośrodek Studiów Wschodnich.

[450] Tamże.

– *użycie wszystkich posiadanych przez Rosję sił i środków, włącznie z bronią jądrową, w razie konieczności odparcia agresji zbrojnej, jeśli wszystkie inne sposoby rozwiązania sytuacji kryzysowej zostały wyczerpane bądź okazały się nieskuteczne; /.../*[451].

W wersji z 1997 roku większy nacisk położony został na ogólny aspekt powstrzymujący siły jądrowe (w nomenklaturze angielskiej w tym kontekście używa się terminu *deterrence*, „odstraszanie"). W wersji obecnej silniej akcentuje się ewentualność ich faktycznego użycia w działaniach bojowych. Podczas gdy w poprzedniej koncepcji możliwość użycia sił jądrowych przewidywano jedynie w przypadku zagrożenia „samego istnienia Federacji Rosyjskiej jako niepodległego, suwerennego państwa", w koncepcji aktualnej broń jądrowa może zostać użyta w celu „odparcia agresji zbrojnej, jeśli wszystkie inne sposoby rozwiązania sytuacji kryzysowej zostały wyczerpane bądź okazały się nieskuteczne", czyli również w takich sytuacjach, które nie zagrażają „samemu istnieniu Federacji Rosyjskiej". Zmiana ta przywodzi na myśl ewolucję doktryny Stanów Zjednoczonych i NATO w okresie „zimnej wojny", od opartego wyłącznie na strategicznym odstraszaniu zmasowanego odwetu, do w założeniu operacyjnej elastycznej reakcji[452]. Faktycznie jednak trudno powiedzieć, czy i w jakim stopniu zmiana ta znajduje odzwierciedlenie w praktyce (również pozostając przy poprzednim sformułowaniu można było przyjąć interpretację, że niemożność skutecznego rozwiązania powstałej w wyniku agresji zbrojnej sytuacji kryzysowej innymi niż nuklearne środkami zagraża istnieniu Federacji jako suwerennego państwa). Generalnie, w obu koncepcjach bezpieczeństwa przyjmuje się możliwość, że Rosja użyje broni jądrowej jako pierwsza. Doktryna ta została przyjęta w latach dziewięćdziesiątych z uwagi na względne osłabienie rosyjskiego potencjału konwencjonalnego[453]. W okresie „zimnej wojny" to Rosja deklarowała, że nie użyje broni jądrowej jako pierwsza strona, natomiast w państwach NATO, których siły konwencjonalne uznawano za relatywnie słabsze, obowiązywała doktryna elastycznej reakcji, która takie użycie zakładała.

Jak w przypadku każdego innego państwa, publicznie ogłoszona rosyjska koncepcja strategiczna przeznaczona jest zarówno do użytku własnego, jak i do czytania przez potencjalnego przeciwnika. W związku ze stanowiskiem Rosji wobec NATO w ogóle, w szczególności zaś wobec rozszerzenia NATO na wschód i wobec działań NATO

---

[451] Tamże.

[452] M. Mróz, *Od strategicznego bombardowania do elastycznej reakcji. Dokumenty strategiczne NATO 1949 – 1969,* (w:) Bliżej NATO. Biuletyn informacyjny biblioteki sejmowej, Rok 3 z 2(14), kwiecień 1999.

[453] M. Menkiszak, L. Szerepka, W. Pasek, *Rosyjska broń jądrowa (doktryna, struktury, uzbrojenie),* (w:) Analizy nr 27, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 1997.

w Kosowie, zmiany w rosyjskiej koncepcji strategicznej są logiczne i zrozumiałe, to znaczy zmian takich należało się spodziewać, skoro zgłoszony w poprzedniej koncepcji sprzeciw wobec rozszerzenia NATO nie został przyjęty. Ponieważ jednak sytuacja wewnętrzna Rosji nie pozwala na wzmocnienie sił konwencjonalnych i ich uwiarygodnienie, również w przypadku gdyby w 1999 r. nie nastąpiło rozszerzenie NATO i nie miała miejsca operacja w Kosowie, Rosja musiałaby się opierać na odstraszaniu jądrowym, nawet jeśli byłoby to słabiej werbalizowane na zewnątrz. Obecna *Koncepcja bezpieczeństwa narodowego FR* wydaje się obniżać próg reakcji jądrowej w stosunku tego, co przewidywał poprzedni dokument. Faktyczna wysokość tego progu wyznaczana jest jednak zasadniczo nie przez deklaracje, lecz przez możliwości prowadzenia skutecznych działań konwencjonalnych w odpowiedniej do zagrożenia skali. Trudno zatem mówić o jakościowej różnicy w sposobie traktowania broni jądrowej w obu koncepcjach bezpieczeństwa, choć kierunek ewolucji doktryny obronnej jest oczywiście znamienny.

5.3.2. Doktryna wojskowa Federacji Rosyjskiej

Kształtując podstawy nowej doktryny wojskowej, czyli ***„Doktryny wojskowej Federacji Rosyjskiej"*** z 21.04.2000 r. (załącznik 1), zatwierdzonej przez Władimira Putina zakładano, że głównym przeciwnikiem stanie się ten, kto w określonym momencie zagrozi najżywotniejszym elementom bezpieczeństwa Rosji. Zauważono, że podstawowym źródłem zagrożenia z zewnątrz mogą być roszczenia terytorialne państw wysuwane pod adresem Rosji i jej sprzymierzeńców[454]. Jako przykład podawano roszczenia wysuwane wobec Rosji przez Japonię i Estonię. Za groźne uznano też tendencje zmierzające do dezintegracji Rosji, a więc próby mieszania się do jej spraw wewnętrznych. Dowodem na to miała być wojna w Czeczenii i próby jej umiędzynarodowienia. Doktryna wojenna podkreślała niebezpieczeństwo wybuchu konfliktów na tle narodowościowym i religijnym[455].

Pamiętać należy, że doktryna wojskowa jest dokumentem okresu przejściowego stanowienia demokratycznej państwowości, wielosystemowej gospodarki, przeobrażania wojskowej organizacji państwa, dynamicznej transformacji systemu stosunków międzynarodowej współpracy. W doktrynie rozbudowuje się podstawowe założenia *Doktryny wojskowej Federacji Rosyjskiej* z 1993 roku i konkretyzuje się odpowiednio do wojskowej strefy postanowień, *Koncepcji bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*. Założenia

---

[454] *Wojennyj bałans 1999-2000 godów*, Nwo 2000, nr 8.
[455] A. Klimienko, *Na ostrije wojennoj strategii*, Nwo 2000, nr 4.

doktryny wojennej opierają się na kompleksowej ocenie stanu wojskowo-politycznej sytuacji i strategicznych prognoz ich rozwoju, na naukowych uzasadnionych, określenie obecnych i perspektywistycznych zadań, obiektywnych potrzeb i realnych możliwości zapewnienia wojskowego bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej, a także na systematycznej analizie powstania i charakteru współczesnych konfliktów zbrojnych, ojczyźnianego i zagranicznego doświadczenia wojennego rzemiosła i sztuki wojennej.

Analizując ***Doktrynę wojskową Federacji Rosyjskiej*** z 2000 r., która w szczególny i obszerny sposób odnosi się do aspektów korzystania z broni jądrowej w ramach własnego bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego, w poniższych przykładach zaprezentowano te jej fragmenty, które dotyczą problematyki jądrowej:

Dział I. Wojskowo – polityczne podstawy[456]***.***

Sytuacja wojskowo-polityczna.

Podstawowe zagrożenia wojskowego bezpieczeństwa.

Art.2. Wojskowo-polityczna sytuacja określana jest następującymi podstawowymi czynnikami:

- obniżenie niebezpieczeństwa rozwoju i wybuchu wojny, w tym jądrowej;
- formowanie i umacnianie regionalnych centrów sił;
- wzmocnienie międzynarodowego, etnicznego i religijnego ekstremizmu;
- aktywizacja separatyzmu;
- rozprzestrzenianie lokalnych i regionalnych konfliktów zbrojnych;
- wzmacnianie regionalnego wyścigu zbrojeń;
- rozprzestrzenianie broni jądrowej i innych rodzajów broni masowego rażenia, środków zaopatrzenia, zaostrzenie przeciwdziałań informacyjnych.

Art.4. We współczesnym warunkach zagrożenie tradycyjną formą agresji wobec Federacji Rosyjskiej i jej sojuszników obniżono dzięki pozytywnym zmianom międzynarodowej sytuacji, prowadzeniu przez Federację Rosyjską aktywnej pokojowej polityki zagranicznej, utrzymywaniu na dostatecznym poziomie rosyjskiego potencjału wojennego, przede wszystkim potencjału jądrowego. Jednocześnie zabezpiecza się na innych kierunkach wzmagających potencjalne zewnętrzne i wewnętrzne zagrożenia bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej i jej sojuszników.

---

[456] *Doktryna wojenna Federacji Rosyjskiej.*

Art.5. Podstawowe zewnętrzne zagrożenia.

- działania naruszające globalną i regionalną stabilność, w tym również utrudnianie funkcjonowania rosyjskiego systemu państwowego i wojskowego, utrudnianie funkcjonowania strategicznych sił jądrowych, systemów ostrzegania o ataku rakietowym, obrony przeciwrakietowej, kontroli przestrzeni kosmicznej i zapewnienia jej gotowości bojowej, obiektów przechowywania pocisków jądrowych, energii atomowej przemysłu chemiczno – atomowego, innych potencjalnie niebezpiecznych obiektów;

Art.7. Zapewnienie bezpieczeństwa wojskowego Federacji Rosyjskiej jawi się być ważnym kierunkiem działalności państwa:

- chroni statut mocarstwa jądrowego dla powstrzymania agresji przeciw niej lub jej sojusznikom;
- dokładnie wypełnia międzynarodowe umowy o strategicznym, ofensywnym uzbrojeniu i obronie przeciwrakietowej; gotowa jest do dalszego ograniczenia swojego potencjału jądrowego na podstawie umowy z USA, a także wielostronnej umowy z innymi mocarstwami jądrowymi do minimalnego poziomu odpowiadającego strategicznej stabilizacji;
- występuje o nadanie uniwersalnego charakteru systemowi o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej i środków jego zaopatrzenia za zdecydowanym podwyższeniem efektywności tego systemu drogą zakazów, kontroli i technologicznych przedsięwzięć za zaprzestaniem doświadczeń.

Główne cele zapewnienia bezpieczeństwa wojskowego – zapobieganie, lokalizacja i neutralizacja wojennych zagrożeń Federacji Rosyjskiej.

Znaczenia twórczych zasad i norm międzynarodowego prawa, które są wzajemnie ze sobą powiązane.

Art.8. Bezpieczeństwo wojskowe Federacji Rosyjskiej zapewnia się całemu ogółowi sił i środków, zapasów bogactw położonych na jej terytorium.

We współczesnych warunkach Federacja Rosyjska z konieczności posiadania potencjału jądrowego, zdolna zagwarantować stawienie oporu i zadania szkód każdemu agresorowi, koalicji państw w każdych warunkach.

Przy tym broń jądrową, w którą wyposażone są Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej, należy rozpatrywać jako gwaranta powstrzymywania agresji, zapewnienia bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej i jej sojuszników, podtrzymywania międzynarodowej stabilności na świecie.

Federacja Rosyjska zastrzega sobie prawo użycia broni jądrowej w odwecie za wykorzystanie przeciw niej lub jej sojusznikom takiej broni lub innych rodzajów broni masowego rażenia, a także w odpowiedzi na wielkiej skali agresję z użyciem broni konwencjonalnej zagrażającej bezpieczeństwu państwa.

Federacja Rosyjska nie wykorzysta broni jądrowej przeciw państwom, które podpisały umowę o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej, nieposiadającym broni jądrowej, prócz przypadku napaści na Federację Rosyjską, Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej, inne wojska, jej sojuszników lub państwo, z którym Federacja Rosyjska ma podpisaną umowę o wzajemnej pomocy w przypadku zagrożenia bezpieczeństwa, nieposiadającym broni jądrowej, jak i posiadającym broń jądrową.

Wojskowa organizacja państwa.

Art.15. Główne priorytety rozwoju wojskowego państwa:

- rozwój i doskonalenie wojsk, zapewniających strategiczną gotowość, w tym jądrową.

***Dział II. Wojenno- strategiczne podstawy*[457].**

Charakter konfliktów zbrojnych.

Art.2. Charakter współczesnych konfliktów zbrojnych określa się ich wojenno-politycznymi celami, środkami ich osiągnięcia i zakresem działań wojennych.

W związku z tym współczesna wojna może być:

- wojenno-politycznie uzasadniona (zgodnie z kartą ONZ, podstawowymi normami agresji), nieuzasadniona (wbrew karcie ONZ, podstawowym normom i zasadom prawa międzynarodowego, służącą agresji, podejmująca atak zbrojny);
- według użycia środków – z użyciem broni jądrowej i innych rodzajów broni masowego rażenia, z użyciem broni konwencjonalnej;
- według skali – lokalna; regionalna; światowa (na wielką skalę).

Art.3. Podstawowe, ogólne cechy współczesnej wojny:

- katastroficzne następstwa rażenia energetyki (przede wszystkim jądrowej), chemicznej i innych rodzajów niebezpiecznej produkcji, infrastruktury, komunikacji, obiektów użyteczności publicznej.

Uczestnictwo w wojnie nieregularnych oddziałów na równi z regularnymi.

Art.8. Regionalna wojna może być rezultatem eskalacji lokalnej wojny lub konfliktu zbrojnego i przebiegać pomiędzy dwoma lub kilkoma państwami jednego regionu, narodowymi lub koalicyjnymi siłami zbrojnymi z użyciem tak konwencjonalnych, jak

---

[457] Tamże.

i jądrowych środków rażenia. W regionalnej wojnie będą nękane ważne polityczno-wojskowe cele.

Art.9. Wojna na wielką skalę może być rezultatem eskalacji konfliktu zbrojnego, lokalnej lub regionalnej wojny, włączenia się znacznej ilości państw z różnych regionów świata. Taka wojna z zastosowaniem tylko konwencjonalnych środków rażenia będzie charakteryzować się wysokim prawdopodobieństwem przerodzenia się:

- w jądrową z katastrofalnymi skutkami dla cywilizacji, podstaw egzystencji ludzkości.

W wojnie na wielką skalę strony będą stawiać radykalne wojenno-polityczne cele. Wymaga ona pełnej mobilizacji wszystkich materialnych i duchowych bogactw uczestniczących państw.

Art.17. Podstawowe zadania Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej i innych wojsk:

- podtrzymywanie gotowości do użycia i zastosowanie (w przewidzianych doktryną wojenną przypadkach i ustalonej kolejności) potencjału jądrowego.

***Dział III. Wojenno- ekonomiczne podstawy*[458].**

Art.3. Priorytetowe zadania wojenno-ekonomicznego (gospodarczego) zabezpieczenia:

- tworzenie ekonomicznych i finansowych warunków dla opracowywania i produkcji wysokoefektywnych systemów kierowania wojskami i bronią, systemów łączności, rozpoznania, strategicznego uprzedzania, walki radioelektronicznej, precyzyjnych, mobilnych bez jądrowych środków rażenia, a także systemów ich informacyjnego zabezpieczenia.

5.3.3. Koncepcja polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej

Zgodnie z nową *Koncepcją polityki zagranicznej* z 01.07.2000 r., aktywność międzynarodowa Federacji Rosyjskiej zostanie w dużej mierze podporządkowana polityce wewnętrznej w celu zapewnienia zewnętrznych warunków reform i rozwoju gospodarczego państwa. Nie oznacza to jednak wycofania się z tradycyjnych dążeń natury geopolitycznej, czego odzwierciedleniem jest polityka wobec Zachodu. Kierunek zachodnioeuropejski Rosja określiła jako główny i priorytetowy dla swojej strategii międzynarodowej. Istotą działań w tym zakresie jest rozwój współpracy z UE umożliwiający uzyskanie korzyści gospodarczych, zwłaszcza redukcji i restrukturyzacji zadłużenia zagranicznego, otrzymania nowych kredytów oraz inwestycji, a jednocześnie współdziałanie z UE w dziedzinie bezpieczeństwa, w tym wspieranie zachodnioeuropejskiej samodzielności polityczno-

[458] Tamże.

wojskowej w celu osłabienia transatlantyckich więzi Europy i marginalizacji znaczenia Stanów Zjednoczonych w polityce europejskiej. Osiągnięcie tych zamierzeń ma w zamyśle Kremla doprowadzić do przywrócenia Rosji faktycznej mocarstwowości w skali globalnej.

Instrumentem służącym realizacji powyższych celów ma być dwutorowa strategia Kremla, polegająca na dywersyfikacji polityki wobec Europy Zachodniej (zwłaszcza wobec UE) i Stanów Zjednoczonych. Przeciwstawianie się dominacji Stanów Zjednoczonych oraz wysiłki na rzecz umacniania światowej wielobiegunowości pozostaną głównym wyznacznikiem rosyjskiej polityki zagranicznej. Jednakże, w związku z uświadomieniem sobie przez elity rosyjskie faktu, iż Rosja nie jest w stanie skutecznie rywalizować z USA w kształtowaniu rzeczywistości międzynarodowej, należy oczekiwać modyfikacji stosunków ze Stanami Zjednoczonymi, polegającej na odejściu od wielkomocarstwowej retoryki i skoncentrowaniu się na konkretnych problemach dwustronnych, zwłaszcza związanych z dziedziną zbrojeń strategicznych.

Zauważyć należy, że w kręgu zainteresowania Moskwy znajdują się przede wszystkim Wielka Brytania, Niemcy, Francja i Włochy. Wielka Brytania, dzięki swoim szczególnie bliskim związkom transatlantyckim, może być pomocnikiem w interesach Rosji z USA. Francja z kolei, tradycyjnie oponująca przeciwko politycznemu i wojskowemu zaangażowaniu Stanów Zjednoczonych w Europie, może występować w roli rzecznika zbliżenia UE z Rosją i orędownika jej interesów w unii. Stosunki z największym wierzycielem Rosji i coraz wyraźniejszym liderem Europy - Niemcami – stanowią kluczową przesłankę dla powodzenia rosyjskich planów redukcji zadłużenia i otrzymania nowych kredytów. Natomiast bliskie stosunki z Włochami umożliwią Rosji wpływ na procesy zachodzące w basenie Morza Śródziemnego, określonego w koncepcji jako obszar spajający Bliski Wschód, Kaukaz, region czarnomorski i kaspijski. Obiektem zainteresowania Rosji będą także państwa skandynawskie (zwłaszcza Szwecja i Dania), których znaczenie w UE wzrasta. Należy zatem spodziewać się intensyfikacji działań Moskwy na rzecz promowania idei Europejskiej Polityki w Dziedzinie Bezpieczeństwa (ESDP), tworzenia przez unię własnych sił zbrojnych oraz rozwoju współpracy rosyjsko-unijnej w zakresie obronności. Ewentualne przejęcie przez UE zadań związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa wojskowego w Europie mogłoby w naturalny sposób spowodować naciski państw członkowskich na rzecz wycofania wojsk amerykańskich rozmieszczonych na kontynencie. Nawet gdyby presja taka nie przyniosła rezultatów, doprowadziłaby co najmniej do poważnych napięć na linii Waszyngton – Bruksela. Dodatkowo, wzrost znaczenia UE w dziedzinie zapewnienia bezpieczeństwa wojskowego spowodowałby drastyczne

zmniejszenie znaczenia NATO na kontynencie europejskim, faktycznie sprowadzając sojusz do poziomu forum konsultacji i współdziałania Europy z USA. Takie rozszerzenie zadań Unii Europejskiej w znacznym stopniu utrudniłoby przyjmowanie do niej nowych państw poprzez zaostrzenie kryteriów członkostwa i mogłoby doprowadzić do powstania w Europie Środkowej nowego rodzaju „szarej strefy", złożonej z państw NATO niebędących członkami UE, o faktycznie osłabionych gwarancjach bezpieczeństwa. W przypadku zaistnienia takiej sytuacji geostrategicznej w Europie, w naturalny sposób znacząco wzrosłaby pozycja Rosji.

Drugim kluczowym kierunkiem strategicznym Rosji jest kierunek azjatycki. Kreml wyraził wolę utrzymywania oraz rozwijania równoprawnych i partnerskich stosunków zarówno z Chinami, jak i Indiami, pomimo ich antagonizmu, z zamiarem stabilizowania sytuacji międzynarodowej na tym kontynencie. Aktywność Moskwy, w tym zwłaszcza wysiłki na rzecz intensyfikacji stosunków regionalnych na bazie istniejących ugrupowań integracyjnych (APEC, ASEAN, „szanghajska piątka"), mają służyć realizacji postulatu umacniania ładu wielobiegunowego i zahamowaniu rosnącej penetracji amerykańskiej na kontynencie. Rosyjskie dążenie do finansowania reform wewnętrznych środkami wypracowanymi przez kompleks wojskowo-przemysłowy jest obecnie dla Pekinu najdogodniejszym instrumentem tworzenia własnej bazy przemysłu obronnego, niezbędnego do zwiększenia potencjału wojskowego[459]. Jednakże w obliczu wzrastającego międzynarodowego znaczenia Chin, będących dla Rosji potencjalnym konkurentem w Azji Środkowej, nie jest wykluczona przyszła redefinicja rosyjskiej polityki w tej dziedzinie i stopniowe odchodzenie od eksportu uzbrojenia i technologii wojskowych na rzecz wymiany handlowej w dziedzinach cywilnych, przede wszystkim dostaw nośników energii.

Koncepcja potwierdza znaczenie obszaru „bliskiej zagranicy" dla realizacji interesów narodowych Federacji Rosyjskiej, zwłaszcza w kontekście ochrony praw i interesów mniejszości rosyjskiej. Jednocześnie przyjmuje ona zasadę zróżnicowania tempa i charakteru integracji z poszczególnymi państwami w ramach WNP, nadając w tym względzie priorytet Państwu Związkowemu Białorusi i Rosji. Rosja zadeklarowała także podjęcie wysiłków na rzecz stworzenia „pasa dobrosąsiedztwa wzdłuż granic rosyjskich" oraz zapobiegania ogniskom konfliktów na terytoriach ościennych. Pozostałe kierunki mają obecnie znaczenie

[459] Przykładem intensyfikacji stosunków ekonomicznych pomiędzy FR i ChRL jest wizyta premiera Rosji M. Kisjanowa w Pekinie 3.11 2000 r., której efektem było podpisanie 14 umów gospodarczych, w tym m.in. dotyczących dostaw gazu ziemnego z obwodu irkuckiego do Chin, sprzedaży samolotu wczesnego ostrzegania A-50 oraz samolotów przeznaczonych dla chińskich Unii lotniczych. Omówiono również plan budowy magistrali kolejowej z Płw. Koreańskiego przez Chiny na Syberię.

drugorzędne i są podporządkowane realizacji celów na głównym kierunku zachodnioeuropejskim[460].

Nowa *Koncepcja polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej* [461] zachowuje i podkreśla przekonanie rosyjskich elit, iż światowa mocarstwowość Rosji jest naturalną i nieodłączną cechą jej państwowości, wynikającą ze szczególnego położenia geopolitycznego i potencjału narodowego. Atrybuty tej mocarstwowości nie mogą być jednak realizowane z powodu głębokiej zapaści gospodarczej państwa i nieprzystosowania gospodarki narodowej do procesów globalizacji. Dokument ten przewiduje racjonalizację polityki zagranicznej poprzez ścisłe odniesienie jej do głównych przyczyn obecnego kryzysu i większą selektywność podejmowanych na arenie międzynarodowej działań.

Podstawowym celem polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej jest zabezpieczenie zewnętrznych warunków dla reform i rozwoju gospodarczego państwa oraz realizacja interesów geopolitycznych Moskwy, dążącej nie tyle do budowy wielobiegunowego ładu światowego – gdyż ma ona świadomość, iż taki układ już się kształtuje – ile raczej do pozostania jednym z jego liczących się biegunów[462]. W tym celu Rosja opowiada się za umocnieniem pozycji narodów zjednoczonych z rozszerzonymi kompetencjami Rady Bezpieczeństwa ONZ oraz nadaniem większej rangi misjom pokojowym prowadzonym pod egidą tej organizacji. Na poziomie regionalnym ONZ współdziałałyby z innymi organizacjami międzynarodowymi kompetentnymi w dziedzinie bezpieczeństwa.

W koncepcji określono kierunek zachodni jako główny i priorytetowy dla polityki zagranicznej Rosji. Instrumentem jej realizacji ma być, zasygnalizowana już pierwszymi działaniami międzynarodowymi, dwutorowa strategia Federacji Rosyjskiej, polegająca na zróżnicowaniu stosunków z Europą Zachodnią (zwłaszcza z UE) i USA.

Instrumentarium polityki zagranicznej, oprócz tradycyjnie dominujących zabiegów polityczno-dyplomatycznych, zostało rozszerzone o środki w postaci oddziaływania propagandowego, informacyjnego i opiniotwórczego oraz popularyzacji języka rosyjskiego za granicą. Czynnik wojskowy natomiast będzie posiadał określone znaczenie w kontekście budowy prestiżu państwa (np. poprzez obecność wojskową na morzach, intensyfikację współpracy międzynarodowej, misje pokojowe) oraz stosunków z państwami „bliskiej

---

[460] O hierarchii ważności świadczy kolejność ich wymienienia wronia koncepcji; przedstawia się ona następująco: Japonia, Iran, Bliski Wschód, Afryka, Ameryka Południowa.

[461] Opracowana przez Radę Bezpieczeństwa FR i zatwierdzona w dniu 1 lipca 2000r. przez prezydenta Putina.

[462] M.in. w poprzez ustabilizowanie stosunków z instytucjami finansowymi oraz integrację z międzynarodowym systemem wymiany handlowej. Za priorytet w tym względzie uznaje się szybkie przystąpienie do Światowej Organizacji Handlu, intensyfikację współpracy w ramach grupy G-8, Międzynarodowego Funduszu Walutowego, Banku Światowego w celu redukcji i restrukturyzacji zadłużenia i uzyskania dodatkowych kredytów, jak również stworzenie właściwego klimatu inwestycyjnego w kraju.

zagranicy", w tym zwłaszcza w procesie pogłębiania procesów integracyjnych i konsolidacji państw WNP. Dotychczasowe przedsięwzięcia międzynarodowe Moskwy wskazują, że szczególną rolę w jej strategii wobec obszaru Europy Środkowo-Wschodniej będą odgrywać instrumenty ekonomiczne, w tym przy wykorzystaniu spółek prywatnych[463].

5.4. Stosunki rosyjsko–amerykańskie

Czynnikiem istotnym dla całości rozważań nad polityką zagraniczną Rosji są jej stosunki z USA. Rosja opowiada się za przejęciem globalnego partnerstwa strategicznego, co jest wyrazem jej dążenia do ponownego osiągnięcia statusu supermocarstwa. Zgodnie z nim Rosja, jako równy partner Stanów Zjednoczonych, ma ponosić współodpowiedzialność za globalną stabilność oraz bezpieczeństwo i powinna uczestniczyć w rozwiązywaniu wszystkich ważnych problemów międzynarodowych. Wymaga to oczywiście stworzenia odpowiednich mechanizmów i instytucji w stosunkach rosyjsko-amerykańskich.

Podstawą stosunków rosyjsko-amerykańskich jest tzw. Deklaracja moskiewska, która ich obecny etap określa jako „nowe stadium strategicznego partnerstwa opartego na równości, wzajemnej korzyści i uznaniu interesów narodowych każdej ze stron". Prezydenci Jelcyn i Clinton uznali w tym dokumencie, że 30 maja 1995 r. jest nieprzekraczalnym terminem rozbrojenia rakiet strategicznych wycelowanych w dawnego przeciwnika.

Zakończono też negocjacje o całkowitym zakazie prób jądrowym. Oba kraje uznały, że natowska idea „Partnerstwa dla Pokoju" stanowi ważny element powstającej w Europie „nowej architektury bezpieczeństwa". Wezwały do bezwarunkowego przedłużenia traktatu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej. Wypowiedziały się także za jak najszybszym wprowadzeniem w życie traktów START I i START II. Rosja i USA zobowiązały się wspólnie rozpatrzyć możliwość umocnienia gwarancji bezpieczeństwa wobec państw, które zrzekły się dysponowania bronią jądrową. Rosja i USA będą przeciwdziałać przenikaniu broni masowego rażenia do regionów, gdzie niebezpieczeństwo jej rozprzestrzenienia jest najpoważniejsze. Za „poważne zagrożenie" uznały możliwą obecność broni jądrowej na Półwyspie Koreańskim.

Jednocześnie oba kraje potwierdziły wagę surowego przestrzegania konwencji o zakazie broni chemicznej i biologicznej. Amerykańska zgoda na taki układ w sytuacji, gdy pozycja Rosji przestała być równorzędna amerykańskiej stała się swego rodzaju politycznym

[463] Przykładem stanowi spółka Gazprom podejmująca działania zbieżne z interesami politycznymi Kremla wobec Mołdawii, Jugosławii (odcięcie dostaw gazu) czy Ukrainy (problemy zadłużenia za dostawy gazu).

kołem ratunkowym. Jednakże w interesach amerykańskich i rosyjskich jest nadal więcej sprzeczności niż zbieżności. Motywacją i nadrzędnym celem działań USA jest poszukiwanie drogi do pokojowego rozbrojenia arsenału poradzieckiej strategicznej broni jądrowej, będącej ostatnim atrybutem wielkomocarstwowej pozycji Rosji. Zamysł ten w znacznym zakresie został już zrealizowany.

Nie bez znaczenia dla układu stosunków amerykańsko-rosyjskich pozostają pozytywne psychologiczne następstwa współdziałania rosyjskiego kontyngentu z IFOR w Bośni oraz fakt, że Stany Zjednoczone są obecnie największym zagranicznym inwestorem w Rosji. Perspektywa zaangażowania się amerykańskiego przemysłu naftowego w eksploatację złóż ropy wokół Kamczatki proces ten może wzmocnić[464].

Analizując traktaty rozbrojeniowe podpisywane przez Rosje, szczególną uwagę zwracają te, które podpisywane były przy współudziale USA. Stosunki między tymi dwoma krajami miały od czasów II Wojny Światowej swoisty charakter. Dynamika rozwoju obu krajów poza rozwojem i współzawodnictwem pod względem gospodarczym oparta był w głównej mierze na wyścigu zbrojeń co doprowadziło do konfliktów i zaistnienia „zimnej wojny" oraz szeregu jej konsekwencji.

Według Questera, w amerykańsko-rosyjskiej równowadze jądrowej mieszczą się różne prawidłowości gry. Wieloletnia konfrontacja, a także rozmowy o redukcji środków jądrowych spowodowały inny typ myślenia, u podstaw którego leży wielokrotny zapas trwałości. Zapas ten jawi się głównym obrazem rachunku z uwagi na wielokrotnie gwarantowany poziom uszczerbku nie do przyjęcia i oczywistej sposobności sprawdzenia liczebności ładunków bojowych na terytorium drugiego państwa. Nie wydaje się możliwe przeprowadzenie praktycznej kontroli, jedynie drogą sporządzenia różnych scenariuszy wojny jądrowej poprzez symulację komputerową.

Rezultaty modelowania dają przybliżony stopień potrzeb co do ustalonej liczebności ładunków bojowych, niekiedy rezultat mógłby posłużyć w skrajnym przypadku jako podstawa do rozwoju tego uzbrojenia, również poprawy jego rozmieszczenia w tych lub innych konkretnych projektach umów o ograniczeniu zbrojeń. Na przyjęte rozwiązania wpływają także różne inne czynniki, takie jak interesy firm zaangażowanych w rozwój i produkcję uzbrojenia (nie tylko w USA ale i w Rosji), interesy państwa, to bardzo szeroki wachlarz celów politycznych, nacisków i zabiegów polityków, itd[465].

---

[464] K. Malak, *Polityka bezpieczeństwa...*, wyd. cyt., s. 75-76.
[465] C. Nation, *The Nuclear Problem in the Post-Soviet...*, wyd. cyt., s. 212-239.

W obecnej sytuacji zwiększenie stabilności strategicznej można realizować głównie przez przejście ze strategii uderzenia odwetowego, co zmniejsza ryzyko przypadkowego, nieprzewidzianego uderzenia jądrowego. Dlatego, jak było wspomniane, można zwiększać ilość uzbrojenia lub zwiększać odporność kosztem jakościowych właściwości arsenału. Można więc oczekiwać, że w perspektywie Rosja lub USA odejdą od ustalonych kryteriów równowagi. Sprzyja temu dyskusja w Rosji nad układem START II, która obraca się wokół pytania, czy ustalenia umożliwiają wykonanie uderzenia odwetowego w zastanych warunkach.

Istnieją cztery główne problemy w centrum zainteresowania amerykańskiej polityki kontroli zbrojeń jądrowych związane z Rosją i krajami byłego Związku Radzieckiego[466]:

- Traktaty START I i II,
- Traktat ABM/*TDM* (Przeciwbalistyczny traktat rakietowy),
- Fundusz Nunn–Lugar,
- Porozumienia zawarte między wiceprezydentem Gorem i Premierem Czernomyrdinem.

Przeciwbalistyczny traktat rakietowy (ABM) został podpisany w 1972 roku jako część porozumienia SALT I[467]. Traktat ograniczał Stany Zjednoczone i Związek Radziecki do minimalnych rozmieszczeń broni ofensywnej i strategicznej. Najważniejszym założeniem tego porozumienia było to, że żadna ze stron nie mogła uderzyć pierwsza, niezagrożona przez odwetowy atak.

Geneza Funduszu Nunn–Lugar sięga czasu upadku Związku Radzieckiego, po którym „zwielostronnił" się problem kontroli zbrojeń jądrowych. Kontrolą poza Rosją zostały objęte Białoruś, Kazachstan i Ukraina. W 1992 r. senatorowie Sam Nunn i Richard Lugar wygospodarowali sumy zaakceptowane przez Departament Obrony w wysokości 400 milion USD w celu pomocy w działalności związanej z rozbrajaniem głowic państw powstałych po rozpadzie ZSRR. Później, Departament Obrony Narodowej wydał akt FY 1993, podnosząc tę sumę do 800 milion USD. Do końca roku 1992 ostatecznie wydano na ten cel 1,2 miliarda USD. Fundusz „NunnLugar" został powołany do tego, aby promować bezpieczeństwo obronne i demontaż głowic jądrowych (SSD) z arsenałów NIS. Parasol porozumień został podpisany w 1992 r. z każdym z czterech wcześniej wymienionych państw. Zaś do 1994 roku zostało podpisanych trzydzieści porozumień.

---

[466] Tamże.

[467] SALT – *Strategic Arms Limitation Talks* (Tymczasowe porozumienie o niektórych środkach w zakresie ograniczenia strategicznych zbrojeń ofensywnych).

Pomoc skierowana jest głównie na przyspieszenie redukcji głowic jądrowych zgodnie ze START II. Pomoc oferowana przez Fundusz Nunn–Lugar dotyczy głównie:

- poparcia demontażu byłych strategicznych ofensywnych sił w Kazachstanie, Rosji, i Ukrainie,
- bezpieczeństwa tej broni w czterech republikach,
- zapobiegania dalszemu rozprzestrzenianiu się broni masowego rażenia,
- wykonania porozumienia o kontroli zbrojeń w czterech republikach.

Porozumienia zawarte między wiceprezydentem Gorem i Premierem Czernomyrdinem pozwoliły na powstanie Rosyjsko-Amerykańskiej Komisji Konwersji Przemysłu Obronnego. Porozumienia te odnoszą się do kilku obszarów:

- kierunku badań jądrowych, rozwoju badawczych kompleksów przemysłowych i rozwoju przedsięwzięć,
- prowadzenie serii warsztatów przedsiębiorczych (faktycznie zostały przeprowadzone bezpośrednio w pierwszej połowie 1994) w celu zmiany rosyjskiej technologii obronnej,
- prowadzenie wspólnych warsztatów sponsorowanych przez ACDA (Amerykański Departament Energii Atomowej) i Minatom, które kontrolują rosyjskie jądrowe laboratoria w tym, Arzamas-16 i Czelabińsk-70.

Po rozpadzie ZSSR, Rosja odziedziczyła największą część radzieckich Strategicznych Sił Jądrowych, a co za tym idzie, długą listę problemów. Problemy te spiętrzyły się przez rozpad radzieckiej „przestrzeni bezpieczeństwa", która prowadziła do walki pomiędzy trzema nierosyjskimi republikami, próbując rościć sobie prawo do części radzieckich urządzeń strategicznych oraz do wewnętrznego wstrząsu i ekonomicznego chaosu w Rosji, a także słabo kontrolowanej sytuacji w jej siłach zbrojnych. W rezultacie doprowadziło to do ekspozycji wewnętrznych problemów bardziej kłopotliwych niż dostrzegane zewnętrzne zagrożenie. Przykładami problemów ekonomiczno-politycznych są:

- utrata finansowa, technologiczna i przemysłowa kontrybucji od dawnych republik radzieckich, w celu utrzymania i rozwijania SSJ bazujących na ich terytoriach.
- rozpad pozostałości po militarno-przemysłowym kompleksie w Rosji. Znajduje się on w takim stanie z powodu panującego w kraju chaosu ekonomicznego i złego kierowania procesem konwersji,

- ograniczenie dostaw materiałów i systemów dla rosyjskich sił zbrojnych oraz niskie morale i „napięcie społeczne", które odzwierciedla się w SSJ.[468]

Stosunki amerykańsko-rosyjskie w końcowym etapie „zimnej wojny"

Istotnym momentem w stosunkach amerykańsko-rosyjskich był schyłek „zimnej wojny". Okres ten przypada na czas rządów w Rosji (ówczesnym ZSRR) Gorbaczowa. Doszedł on do władzy w 1985 roku. W drugiej połowie lat 80-tych, będącej okresem bezprecedensowego ocieplenia stosunków amerykańsko-radzieckich, narzucone przez Gorbaczowa reformy przyczyniły się bezpośrednio do upadku systemu komunistycznego. Imperializm radziecki nie był wsparty zdolnością do zabezpieczenia zdobyczy militarnych i gospodarczych. Nawet z socjologicznego punktu widzenia społeczeństwo socjalistyczne, pozbawione możliwości jakiejkolwiek inicjatywy obywatelskiej, dowodziło i pogłębiało zacofanie Związku Radzieckiego.

Proces upadku „zimnej wojny" był długi i burzliwy. Gorbaczow jako swego oponenta – miał Ronalda Reagana, przywódcę USA. Celem reaganowskiej ofensywy geostrategicznej było uświadomienie Rosji jej niebezpiecznej ekspansji mającej charakter dominacji jądrowej. Strategia Reagana odrzucała doktrynę Breżniewa o nieodwracalności zdobyczy komunistycznych, opierała się na przekonaniu, że komunizm można nie tylko powstrzymać, ale i pokonać. Jeżeli chodzi o instrument wykorzystany do drugiego elementu, to stała się nim problematyka praw człowieka.

Reagan wskazywał na niedostateczne dofinansowanie amerykańskiej obrony i ostrzegał przed możliwą przewagą Rosji w tej kwestii. Do czasu wygłoszenia przez prezydenta tego postulatu, radykałowie krytykujący amerykańską politykę w „zimnej wojnie" wysuwali argument, że ZSRR na każdym poziomie dorówna wysiłkom amerykańskim. Reagan przywrócił jednak programy budowy nowych broni, jak bombowiec B-1 czy nowe rakiety międzykontynentalne wystrzeliwane z wyrzutni naziemnych. Dwie ze strategicznych decyzji miały największe znaczenie: wprowadzenie w 1983 roku w ramach NATO do Europy, amerykańskich rakiet średniego zasięgu oraz Strategiczna Inicjatywa Obronna– SDI. Była to odpowiedź na obawy europejskie, czy USA użyje broni jądrowej do odparcia ewentualnego ataku radzieckiego. Obrona Europy i USA zostały połączone, Związek Radziecki nie był w stanie zaatakować żadnego ogniwa tego połączenia bez ryzyka nie do przyjęcia, mianowicie– powszechnej wo jny nuklearnej. Kierownictwo radzieckie uczyniło

[468] C. Nation, *The Nuclear Problem in the Post-Soviet...*, wyd. cyt., s. 212-239.

z kwestii rakiet zasadniczy punkt w swojej polityce zagranicznej. Rosjanie żądali od państw NATO całkowitego wycofania się ze swej decyzji i odmawiali jakichkolwiek rozmów w tej kwestii. Wskutek tego rządy zachodnie chętniej przystały na rozmieszczenie rakiet w RFN. Był to sukces Reagana i Kohla, który gorliwie popierał amerykański plan. Należy zauważyć również, że zwolennikiem rozmieszczenia w 1983 roku amerykańskich rakiet był Francois Mitterand. Sytuacja dowiodła, że słabe kierownictwo radzieckie traci zdolność wywierania presji politycznej na Europę Zachodnią. Reagan działał podobnie jak w przypadku dualizmu wobec ZSRR tak też i w sprawie użycia broni nuklearnej, budował potencjał wojskowy USA, a jednocześnie chciał usunięcia ze świata jakiejkolwiek broni jądrowej. Słusznie sądził on, że powstanie SDI zmusi Rosjan do negocjacji w sprawie ograniczenia nuklearnego potencjału, o czym nie chcieli w ogóle dyskutować przy sprawie rakiet średniego zasięgu. W 1983 roku Rosjanie zasiedli do rokowań. W 1986 r. Reagan z Gorbaczowem podczas rozmów w Rejkiawiku uzgodnili ograniczenie o 50% arsenału broni strategicznej w ciągu 5 lat i zniszczenie wszystkich pocisków balistycznych w ciągu10 lat.

Gdy Gorbaczow w 1987 roku ogłosił tak zwane nowe myślenie, stworzył on teorię globalnej współzależności. Zaprzeczył tym samym leninowskiej walce klas. Zniszczył on historyczne fundamenty radzieckiej polityki zagranicznej. W wystąpieniu na forum Zgromadzenia Ogólnego ONZ, 7 grudnia 1988 roku, oznajmił o jednostronnym zmniejszeniu wojsk radzieckich o 500 tys., wyraził swoją nadzieję, że USA i Europa poczynią podobne kroki. W 1989 roku wystąpił z ideą osłabienia NATO poprzez stworzenie Wspólnego Europejskiego Domu, co polegało na zawiązaniu luźnej struktury wielostronnych sojuszy, na obszarze od Vancouver do Władywostoku[469].

W momencie gdy druga kadencja Reagana dobiegała końca w 1988 roku, odprężenie w relacjach Wschód– Zachód było faktem. Kwestie bezpieczeństwa zaczęły schodzić na drugi plan, a po obu stronach Atlantyku dało się odczuć wzrost nacjonalizmu. Choć nadal podkreślano jedność NATO, to jednak Ameryka zaczęła coraz bardziej opierać się na broni znajdującej się na jej terenie lub na morzu, a Europa wypracowywała sobie nowe opcje polityczne w relacjach z Wschodem. Negatywnym trendom położył kres upadek komunizmu.

Pomimo że to właśnie Reaganowi udało się najwięcej uzyskać w walce z komunizmem, to jednak większość odwrotów od socjalizmu miała miejsce za George`a Busha.

---

[469] Zob.: M. Gorbaczow, *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego* ..., wyd. cyt.

5.5. Stosunki Rosja–NATO

Kolejnym bardzo ważnym aspektem polityki zagranicznej Rosji są jej stosunki z NATO. Dzisiaj są one wolne od balastu dawnej wrogości, ale Moskwa w dalszym ciągu uważa go za blok militarny– jeśli nawet już nie wrogi wobec niej, to konkurencyjny. Kreml nie zmienił też swojego negatywnego stanowiska (przynajmniej werbalnie) wobec kwestii rozszerzenia Sojuszu. Rosja konsekwentnie odrzuca argumentację, w myśl której rozszerzenie NATO należy traktować jako powiększanie strefy bezpieczeństwa europejskiego, ponieważ – zdaniem rosyjskich polityków, jest to czysta retoryka. Ważne jest – ich zdaniem – zupełnie co innego: po pierwsze – Rosja znajdzie się poza systemem takiego bezpieczeństwa, co grozi jej izolacją polityczną i militarną; po drugie rozszerzenie NATO przyczyni się do zmiany bilansu sił na kontynencie europejskim, pogłębiając i tak już niekorzystne dla Rosji proporcje. Za czasów radzieckich stosunek sił konwencjonalnych wynosił 3:2 na korzyść ZSRR. Obecnie wynosi on 3:1 na niekorzyść Federacji Rosyjskiej, po przyjęciu nowych członków przewaga NATO będzie już czterokrotna. Po trzecie wreszcie– wyliczają rosyjscy eksperci – jakkolwiek NATO uzasadniałoby swą decyzję, rozszerzenie Sojuszu było równoznaczne z przesunięciem na wschód jego strefy wpływów, a dla Rosji, ciągle jeszcze aspirującej do roli supermocarstwa światowego – geopolityka jest najważniejsza[470].

Już od początku 2000 r. Kreml wysyłał pozytywne sygnały także wobec NATO, sugerując nawet, iż nie wyklucza przyszłego politycznego członkostwa Federacji Rosyjskiej w organizacji. Stosunki Rosji z Sojuszem uległy normalizacji, ale dopiero dramatyczne wydarzenia z 11 września 2001 roku stworzyły nową dogodną sytuację międzynarodową pozwalającą w pełni ujawnić nowy prozachodni kurs rosyjskiej polityki. Prezydent Putin postanowił wykorzystać nową sytuację między innymi do dokonania przełomu w stosunkach z NATO. Na początku października 2001 r., w trakcie wizyty w Brukseli, zadeklarował gotowość Rosji do jakościowej zmiany stosunków z Sojuszem i wezwał, by problem rozszerzenia NATO przestał być czynnikiem destruktywnym w tych stosunkach (sugerując tym samym złagodzenie postawy Moskwy wobec tego procesu). Jednocześnie rosyjski prezydent poddał krytyce realizację dotychczasowych mechanizmów współpracy Rosji i Sojuszu opartych na regularnych posiedzeniach Stałej Wspólnej Rady NATO–Rosja. Zaapelował o stworzenie nowej formuły, która uczyniłaby z Rosji równoprawnego partnera Sojuszu Północnoatlantyckiego. Rosyjskie apele nie pozostały bez echa. Opracowywaniem

[470] K. Malak, *Polityka bezpieczeństwa...*, wyd. cyt., s.86

założeń nowej formuły zajęła się grupa robocza powołana przez sekretarza generalnego NATO lorda George'a Robertsona. W połowie listopada stworzenie nowych mechanizmów współpracy poparł w trakcie szczytu rosyjsko-amerykańskiego prezydent George W. Bush, a zaraz potem z pierwszymi propozycjami wystąpił premier Wielkiej Brytanii Tony Blair. Radykalizm brytyjskich propozycji polegał na chęci jak najszybszego uruchomienia możliwości współdecydowania przez Rosję z Sojuszem w wybranych kwestiach (w formule „20" zamiast „19+1"), bez wcześniejszej koordynacji stanowisk wewnątrz NATO. Było to zgodne z postulatami Rosji[471].

W marcu 2002 roku Rosja zabiegała o kilka kwestii.

- Federacja Rosyjska chciała, by ranga nowej struktury współpracy była jak największa, a jej powiązanie z NATO jak najluźniejsze. Chodziło o stworzenie wrażenia, że Rosja nie jest natowską przybudówką, lecz podkreślenie, że w istocie powstaje nowa struktura bezpieczeństwa europejskiego. Kontrpropozycje rosyjskie przewidywały ponadto stworzenie bardziej rozbudowanych (stałych) organów współpracy.
- Rosja opowiadała się za maksymalnym poszerzeniem sfery odpowiedzialności nowej Rady. Początkowo postulowała, by sformułować „listę negatywną" - spis tematów, które nie mogłyby być przedmiotem prac Rady. Wszystkie pozostałe kwestie mogłyby być omawiane. Wobec negatywnego stanowiska Sojuszu zgodziła się na „listę pozytywną" obszarów współdecydowania w Radzie, dążąc jednak do jej maksymalnego poszerzenia (zwłaszcza obejmując reagowanie kryzysowe i wspólną analizę zagrożeń bezpieczeństwa).
- Federacja Rosyjska była rozczarowana zabezpieczeniami, jakie NATO wprowadziło do swojej oferty dla uniknięcia możliwości blokowania przez Rosję decyzji Sojuszu. Oficjalnie wyrzekając się prawa veta, Rosja w istocie dążyła do jego nieformalnego uzyskania. Dlatego krytykowała możliwość wycofywania tematów z obrad Rady w razie problemów z uzyskaniem konsensu i decydowania przez NATO we własnym gronie, traktując to jako przejaw braku zaufania i naruszenie zasady równoprawności rosyjskiego udziału.
- Rosja zabiegała o utrzymanie mechanizmu PJC mimo powołania nowej Rady. Wynikało to zwłaszcza z faktu, iż zakres prac PJC (19 obszarów) był szerszy od proponowanych obszarów współpracy w nowej formule.

---

[471] F. Frąckowiak, *Świat z jednym biegunem. Spadek znaczenia Rosji w polityce globalnej,* (w:) Stosunki Międzynarodowe nr 16-17, 2003.

- Federacja Rosyjska chciała jak najszybszego uruchomienia nowej formuły, najlepiej w maju 2002 r. (początkowo był mowa o spotkaniu w Rejkiawiku, a w końcu kwietnia Moskwa gorąco poparła włoską propozycje odrębnego szczytu Rosja-NATO w Rzymie)[472].

Po 11 września 2001 roku państwa członkowskie NATO uznały, iż należy otworzyć się bardziej na współpracę z Rosją, kierując się przede wszystkim trzema przesłankami:

- chęcią wykorzystania nowej sytuacji międzynarodowej dla wciągnięcia Rosji do konstruktywnego współdziałania w istotnych dla Sojuszu kwestiach, takich jak nierozprzestrzenianie broni masowego rażenia czy walka z terroryzmem,
- miał to być pozytywny sygnał wsparcia politycznego ze strony państw NATO dla nowego, prozachodniego kursu rosyjskiej polityki, zainicjowanego przez prezydenta Putina, demonstrując, iż Rosja może na nim skorzystać,
- chęcią zrekompensowania Rosji decyzji o dalszym rozszerzeniu NATO, obejmującym państwa bałtyckie, w celu osłabienia ewentualnej krytyki wewnątrzrosyjskiej pod adresem prezydenta Putina[473].

Idea stworzenia nowej formuły nie budziła zasadniczych sprzeciwów w łonie NATO. Karta RosjaNATO – na żądanie Rosjan nazwana oficjalnie *Aktem założycielskim* o stosunkach dwustronnych współpracy i bezpieczeństwa pomiędzy Federacją Rosyjską i Sojuszem Północnoatlantyckim - składa się z pięciu części.

Pierwsza – „Preambuła" – mówi o budowie nowej Europy po okresie „zimnej wojny". Na żądanie Rosjan wspomina o Sojuszu przekształcającym się z organizacji wyłącznie wojskowej w polityczną, a na żądanie Sojuszu Rosji budującej „demokratyczne społeczeństwo". Druga część – „Zasady"– poświęcona jest współpracy NATO i Rosji. Ma ona być oparta na „otwartym, silnym, stabilnym i równym partnerstwie" oraz na uznaniu „zasadniczej roli demokracji, pluralizmu politycznego, rządów prawa, respektowaniu praw człowieka i obywatela oraz rozwoju gospodarki wolnorynkowej". Ta część karty zawiera niezwykle ważne stwierdzenie, iż „każdy kraj ma niezaprzeczalne prawo wyboru środków służących budowie własnego bezpieczeństwa". Część trzecia mówi o powstaniu wspólnej Stałej Rady Rosja–NATO. Rada spotykać ma się co najmniej dwa razy w roku na poziomie ministrów obrony i spraw zagranicznych oraz co miesiąc na poziomie ambasadorów. W Kwaterze Głównej NATO powstało stałe przedstawicielstwo Rosji z ambasadorem

---

[472] Tamże.

[473] Zob.: T. Baliński, *Koncepcja bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*, Myśl Wojskowa MON nr 2, Warszawa 1999, s. 159.

i szefem misji wojskowej na czele. Pracami Rady kieruje trzyosobowe prezydium złożone z jednego z 16 ambasadorów państw NATO po kolei, sekretarza generalnego Sojuszu i ambasadora Rosji. Czwarta część wymienia problemy, jakimi ma się zajmować Rada, są to m.in.: operacje pokojowe, akcje dyplomatyczne, konsultacje w sprawie planowania obronnego, bezpieczeństwo nuklearne, klęski żywiołowe itp. Rada decydować będzie wyłącznie jednogłośnie. Część piąta, wojskowa, zawiera zapewnienie, iż rozszerzenie NATO nie stanowi dla Rosji zagrożenia. Sojusz powtarza w nim, że nie rozmieści na terytoriach nowych członków broni nuklearnych oraz dużych zgrupowań wojsk. Porozumienie przewiduje również m.in. powstanie biur łącznikowych rosyjskich w Kwaterze Głównej NATO i dowództwie Sojuszu w Mons pod Brukselą oraz natowskich w rosyjskim Sztabie Generalnym i Ministerstwie Obrony[474].

Osiągnięcie porozumienia pomiędzy NATO i Rosją jest wydarzeniem bez precedensu w powojennej historii naszego kontynentu. Obie strony zgodziły się współpracować w imię pokoju i stabilności, respektując powszechnie akceptowane zasady prawa międzynarodowego, w tym prawo suwerennych państw do swobodnego decydowania o sposobach zapewnienia swego bezpieczeństwa. Dokument ten pod wieloma względami spełnia oczekiwania Polski. Przyczynia się przede wszystkim do eliminacji napięć i zwiększenia stabilności w Europie. Rosja zgodziła się współpracować z Sojuszem w kwestiach bezpieczeństwa międzynarodowego, co otwiera drogę do nawiązania rzeczywistego partnerstwa i wyeliminowania pozostałości konfrontacyjnego układu z okresu „zimnej wojny". Przyjęto zasadę stałych konsultacji między NATO i Rosją w sprawach bezpieczeństwa oraz stworzono ich instytucjonalne ramy w postaci wspólnej Stałej Rady NATO–Rosja. Akt stanowiący staje się tym samym ważnym instrumentem budowy zaufania. Jest to szczególnie istotne dla krajów Europy Środkowej, które w przeszłości stanowiły główny obszar konfrontacji dwóch systemów w przypadku konfliktu zbrojnego – najbardziej prawdopodobny teatr działań wojennych.

Akt Stanowiący oznacza także milczącą zgodę Rosji na rozszerzenie NATO na Wschód. Nikt oczywiście nie oczekiwał od Rosji formalnego przyzwolenia kwestia rozszerzenia NATO pozostaje w wyłącznej gestii krajów członkowskich i kandydujących do Sojuszu. Wszelako sprzeciw Rosji był faktem, którego kraje NATO nie chciały i nie powinny były ignorować. Zgoda Rosji na podjecie współpracy z Sojuszem, który konsekwentnie zapowiadał i realizował scenariusz rozszerzenia, oznacza w istocie przyjęcie do wiadomości

---

[474] Zob.: S. Koziej, *Globalne aspekty Rosyjskiej strategii bezpieczeństwa*, Zeszyty Naukowe AON nr 1 (50), Warszawa 2003, s. 59.

nieuchronności tego procesu, a przynajmniej uznania, że nie da się go zatrzymać drogą konfrontacji.

Rosja – zdaniem J. Eyala eksperta ds. bezpieczeństwa brytyjskiego Royal United Services Institute– wygrała z NATO grę psychologiczną. Udowodniła bowiem, że nic, co dotyczy bezpieczeństwa niezależnych państw Europy Środkowej i Wschodniej, nie może odbywać się bez niej. NATO przyznaje faktycznie, że kraje naszego regionu to inna kategoria niż np. Portugalia, o bezpieczeństwie której nikt z członków NATO nie dyskutował z Rosją. NATO straciło więc ogromną szansę, by raz na zawsze dokonywać „przełomu" w psychologicznym podejściu do problemu NATO–Europa Środkowa i Wschodnia–Rosja[475].

Do tej pory wszystkie negocjacje NATO-Rosja odbywały się ponad głowami państw Europy Środkowej i Wschodniej. Wprawdzie konsultowano z nimi te problemy, ale tylko symbolicznie. Rzecznik Jelcyna w przeddzień podpisania porozumienia przypomniał wszystkim o rosyjskiej sile nacisku– jej broni nuklearnej. Powstająca Rada NATO–Rosja to nic innego niż kolejny „talk shop" (klub dyskusyjny) w stylu OECD. Rosja będzie dążyła do przekształcenia jej w Europejską Radę Bezpieczeństwa– na wzór RB ONZ – tak, by nic nie odbyło się bez jej zgody.

Zdaniem Kazimierza Malaka dobrze się stało, że Karta została podpisana. Historia poucza bowiem, że wielkie narody i państwa pozostające poza głównymi strukturami i mechanizmami istniejącego porządku międzynarodowego stają się jego wrogami, a nierzadko motorami jego upadku.

Z powyższych wywodów ukazują się następujące cele strategiczne rosyjskiej polityki zagranicznej wobec NATO:

- pogłębienie zależności, między procesem rozszerzania NATO i rozwojem współpracy Rosji z Zachodem,
- wbudowanie procesu rozszerzenia NATO w tworzenie nowego systemu bezpieczeństwa zbiorowego,
- utrudnienie realizacji decyzji o rozszerzeniu NATO w celu uzyskania czasu na ustabilizowanie gospodarki i polityki wewnętrznej[476].

Istotną rolę w rosyjskiej polityce zagranicznej odgrywają Niemcy. Stosunki rosyjsko-niemieckie rozwijają się względnie dobrze. Niemcy są jednym z głównych partnerów handlowych Federacji Rosyjskiej. W kontaktach Moskwy z Berlinem nie ma też poważniejszych zatargów, jak np. w stosunkach rosyjsko-amerykańskich. Niemcy zamierzają

---

[475] K. Malak, *Polityka bezpieczeństwa...*, wyd. cyt., s. 88.
[476] Tamże.

współdziałać w budowie przyszłej Europy poprzez rozszerzenie i umocnienie już istniejących struktur – NATO[477].

Ze względu na postrzeganie przez Rosję Sojuszu Północnoatlantyckiego jako narzędzia realizacji interesów amerykańskich, podobnego podejścia można się spodziewać w stosunku do NATO. *Koncepcja polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, pomimo odwoływania się do postanowień Aktu Podstawowego NATO-Rosja, wyraźnie zaznacza, iż nowa strategia Sojuszu, dopuszczająca działania poza obszarem jego odpowiedzialności, jak również plany rozszerzenia NATO na kraje poradzieckie, stanowią zagrożenie dla rosyjskich interesów narodowych[478]. Dystans w relacjach USA i NATO nie koliduje, według Rosji, z założeniem wszechstronnego rozwoju stosunków z państwami UE (także tymi, które są członkami Sojuszu), ponieważ służy obranej przez Rosję dwutorowej polityce zachodniej. Jej istota polega bowiem na wykorzystywaniu istniejących rozbieżności pomiędzy USA i UE, akcentowaniu przez Kreml różnic i sprzeczności między interesami amerykańskimi a europejskimi, a także sugerowaniu państwom Unii Europejskiej emancypacji w ich stosunkach z USA oraz osłabienia więzi transatlantyckich w imię rozwijania dobrych stosunków z Rosją[479]. Wynika z tego, iż powstaje wyrafinowany mechanizm, który z jednej strony zapewnia Rosji możliwość realnego i konstruktywnego współdecydowania w wybranych kwestiach, z drugiej zaś nie dopuszcza do destruktywnego blokowania decyzji NATO przez Federację Rosyjską. Nowa formuła jest zatem ważnym politycznym gestem i przejawem pewnego (aczkolwiek nie bezwarunkowego) zaufania wobec Rosji, stwarza jej szerokie możliwości współdziałania z Sojuszem. Zwiększeniu ulegnie wpływ Federacji Rosyjskiej na kwestie bezpieczeństwa europejskiego, tym bardziej iż pojawi się w Radzie presja na uzyskanie konsensu. Ograniczony charakter natowskiego otwarcia wobec Rosji może rodzić rozczarowanie w części elit rosyjskich. Możliwości wpływu rosyjskiego będą bowiem wyraźnie limitowane przez stanowisko państw członkowskich Sojuszu. Żaden z tematów nie stanie się obligatoryjnie przedmiotem obrad Rady. Rosja nie będzie miała prawa veta. Nie będzie automatyzmu w kwestii uczestnictwa Rosji w reagowaniu kryzysowym NATO. W istocie Rosja i NATO będą wspólnie decydować wówczas, gdy ich

---

[477] K. Malak, *Ewolucja znaczenia siły wojskowej w polityce międzynarodowej,* Zeszyty Naukowe AON nr 2 (51), Warszawa 2003, s. 53.

[478] Sojusz Północnoatlantycki został uznany w koncepcji bezpieczeństwa za jedno z głównych zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego Rosji.

[479] Potwierdzeniem prawidłowego, z rosyjskiego punktu widzenia, wyboru zasad strategii zachodniej, ukierunkowanych na wykorzystywanie rozbieżności między sojusznikami, były niedawne wizyty ministrów spraw zagranicznych Francji i Niemiec w Waszyngtonie, w czasie, których ujawnione zostały znaczne różnice zdań między sojusznikami co do potrzeby i sposobu budowy przez USA systemu ochrony przeciwrakietowej.

interesy i stanowiska będą zbieżne, a kluczowe pozostanie stanowisko USA. Jednak nowa formuła stwarza Rosji dużą szansę. Jeśli w praktycznej współpracy wykaże ona konstruktywną postawę, wykorzysta pozytywnie możliwości, jakie daje nawet tak ograniczona formuła, podejmie wysiłek wewnętrznej transformacji dla dostosowania się do podstawowych standardów zachodnich w sferze cywilnej i wojskowej, a nade wszystko zademonstruje rzeczywistą wspólnotę wartości z państwami Sojuszu - droga do pełniejszego zintegrowania Rosji z euroatlantycką przestrzenią bezpieczeństwa zostanie otwarta[480].

5.6. Proliferacja broni jądrowej – zagrożenia i przeciwdziałanie

Od czasu zakończenia „zimnej wojny" zmniejszyła się rola broni jądrowej jako środka odstraszania. Pojawiły się jednak nowe zagrożenia związane m.in. z proliferacją broni jądrowej, co przejawia się m.in. w dążeniach niektórych państw do posiadania własnego potencjału jaworowego. Nacisk należy położyć jednak na fakt, że proliferacja w obecnym czasie nie jest możliwa bez wydatnej pomocy zagranicznej. Tezę tę potwierdza fakt, że w wyniku rozpadu ZSRR, ponad 30000 głowic jądrowych znalazło się pod niepewną kontrolą nowego dowództwa wojskowego. Spowodowało to zachwianie poczucia bezpieczeństwa wielu państw. Poszczególne państwa, mające trudności (z różnych powodów) z zawieraniem nowych sojuszy i wejściem do nowych struktur bezpieczeństwa, starają się zapewnić bezpieczeństwo swego terytorium własnymi środkami. Jednym z bardziej atrakcyjnych sposobów jest posiadanie broni jądrowej, tym bardziej że liberalizacja rynku świtowego oraz ostateczny rozpad COCOM znacznie ułatwiły dostęp do niezbędnych materiałów i technologii. Istnieje nieoficjalna grupa państw dysponujących technologią nuklearną (**NSG** – Nuclear Suppliers Group); głównie są to państwa wysoko uprzemysłowione. Organizacja ta ogranicza dostęp do technologii jądrowych krajom podejrzanym o rozwijanie badań nad bronią nuklearną. Do państw podejrzanych o rozwijanie badań nuklearnych zaliczamy:

- Izrael,
- Iran,
- Indie,
- Libię,
- Koreę Północną,

---

[480] Zob.: K. Malak, *Czynnik wojskowy w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej (1991-2000),* Zeszyty Naukowe AON, Dodatek, Warszawa 2001.

- Pakistan,
- Syrię.

Wymienione powyżej tzw. kraje zainteresowania (states of concern) przejawiają ciągłe zainteresowania zakupami technologii broni jądrowej, zmierzając jednocześnie do rozbudowania własnej infrastruktury w stopniu pozwalającym na samodzielne prowadzenie programów badawczo-rozwojowych w tym zakresie.

Poniżej pokrótce przedstawiono główne dążenia militarne wymienionych państw.

1. Izrael

Był pierwszym przypadkiem „kraju zinteresowania" jak zwykło się je określać. Rozpoczął swój program militarny wraz z bardzo aktywnym uczestnictwem Francji w 1957 roku, po kryzysie sueskim. Trzonem był wówczas pluton, produkowany przez reaktor na ciężką wodę i obrabiany w fabryce podziemnej na pustyni Neguev. Ocenia się, że pierwszą nuklearną bombę powietrzną posiadał Izrael już pod koniec lat sześćdziesiątych i została z niej stworzona pierwsza rakieta balistyczna Jerycho, oparta na koncepcji francuskiej. W tamtym czasie Francja przerwała swoją współpracę z Izraelem, któremu udało się zdobyć potajemnie wzbogacony uran ze Stanów Zjednoczonych. Na początku lat dziewięćdziesiątych Izrael rozpoczął produkcje litu, co wydaje się wskazywać na rozpoczęcie programu broni termonuklearnej[481].

2. Iran

Iran aktywnie dąży do zdobycia za granicą technologii produkcji BMR, głównie z Rosji, Chin, Korei Północnej oraz niektórych państw Europy Zachodniej. Dostarczają one m.in. materiały oraz technologie produkcji balistycznych pocisków rakietowych (BPR), jak również służą pomocą specjalistyczną[482]. Celem Teheranu jest kontynuowanie bieżących programów rozwojowych oraz osiągnięcie samowystarczalności w dziedzinie produkcji BPR. Obecnie Iran produkuje taktyczno-operacyjne BPR (Short Range Ballistic Missile) typu *Scud,* przeprowadził także testy operacyjnych BPR (Middle Range Ballistic Missile)[483] *Shahab-3.* Ministerstwo Obrony przyznało, że opracowywane są także prototypy pocisków rakietowych *Shahab-4* i *Shahab-5* o ulepszonych parametrach. Chociaż pierwszy z nich został sklasyfikowany jako rakieta nośna *SLV* (space launch vehicle), nieposiadająca zastosowań

---

[481] J. van Bladel, S. Webber, *Russian's past or future?,* Rosja między przeszłością a przyszłością? The World Today 2000, vol. 56 nr 10, s. 4-7.

[482] Technologie tego typu mogą być wykorzystywane zarówno w sektorze cywilnym, jak i wojskowym. Trudności w kontrolowaniu ich przepływu wynikają z faktu, że nie podlegają ograniczeniom eksportowym, np. w ramach MTCR (Reżim Kontroli Technologii rakietowych).

[483] Klasyfikacja balistycznych pocisków rakietowych według zasięgu: taktyczne BPR – do 150km, taktyczno – operacyjne BPR – od 150-799 km, operacyjne BPR – 800-2399 km, operacyjno-strategiczne BPR – od 2400 do 5499 km.

wojskowych, fakt jego powstania świadczy o dążeniu do opracowania BPR o zwiększonym zasięgu.

Technologie i materiały stosowane przez Iran w programach nuklearnych pochodzą z wielu źródeł, głównie rosyjskich; również pomoc techniczna i specjalistyczna opiera się na współpracy z rosyjskimi instytutami naukowo-badawczymi. Dotyczy ona przede wszystkim unowocześniania infrastruktury nuklearnej, w praktyce może być również przydatna przy realizacji programu budowy broni atomowej. Do przyspieszenia prac w tej dziedzinie mogą także być wykorzystywane nawiązane wcześniej kontakty handlowe z firmami oferującymi technologie jądrowe podwójnego przeznaczenia, oficjalnie stosowane w sektorze cywilnym. Władze irańskie twierdzą, że realizowany obecnie program zmierza do zbudowania zamkniętego obiegu paliwa jądrowego na potrzeby elektrowni atomowych. Konieczne są do tego m.in. obiekty do przetwarzania uranu. Istnieje jednak niebezpieczeństwo wykorzystania ich do uzyskania materiałów rozszczepialnych niezbędnych do produkcji broni jądrowej. Kontynuowane są także działania zmierzające do zakupu tych materiałów za granicą[484].

3. Indie

Zaawansowanie indyjskiego programu budowy BPR jest znaczne. Obecnie Indie dążą do osiągnięcia samowystarczalności w zakresie projektowania i produkcji balistycznych pocisków rakietowych. W dalszym ciągu jednak program ich produkcji opiera się na importowanych komponentach i technologiach, szczególnie w zakresie zaawansowanych technologii. Dzięki rozbudowanemu sektorowi przemysłowemu Indie nie są uzależnione od dostaw zagranicznych w tak dużym stopniu, jak inne państwa „zainteresowania".

Pomimo to dążą do zakupu dużych ilości różnego rodzaju części i materiałów rakietowych, w tym technologii podwójnego przeznaczenia. Oficjalnie pozyskują je na potrzeby programu kosmicznego i przemysłu obronnego (broń konwencjonalna), wykorzystując w tym celu spółki pośredniczące i przedstawicielstwa handlowe, w stosunku do których stosowane są uproszczone procedury kontrolne. Głównymi dostawcami pozostają Rosja oraz niektóre państwa Europy Zachodniej. W ramach indyjskiego programu BPR opracowano pocisk rakietowy *Angi-1* (gotowy do produkcji) oraz dokonano pomyślnych prób z operacyjnym BPR *Angi-2.* Równolegle kontynuowane są prace nad pociskami taktyczno-operacyjnymi[485].

---

[484] J. van Bladel, S. Webber, *Russian's past or future?,* wyd. cyt., s. 4-7.

[485] H. Muller, *Terrorism, proliferation: a European threat assessment,* Chaillot Papers nr 58, Institute for Security Studies European Union, Paris 2003.

4. Libia

Libia podejmuje wysiłki w celu zdobycia technologii, urządzeń oraz zagranicznej pomocy specjalistycznej, koniecznej do skonstruowania pocisków balistycznych. Jej obecny potencjał w tym zakresie ogranicza się do przestarzałej wersji pocisku *Scud-B.* Libijskie programy produkcji broni chemicznej zależne są w dużym stopniu od pomocy zagranicznej. Program nuklearny znajduje się w fazie podstawowej i również wymaga znaczącej pomocy z zewnątrz. W drugiej połowie 1999 r. Trypolis wznowił rozmowy z Rosją dotyczące współpracy w zakresie reaktorów atomowych oraz przy rozbudowie Centrum Badań Jądrowych. Współdziałanie to ma charakter cywilny, może jednak przyczynić się do rozwoju prac w dziedzinie broni nuklearnej[486].

5. Korea Północna

Korea Północna dokonuje zakupów zagranicznych komponentów do produkcji BMR oraz pocisków balistycznych. Wykorzystuje w tym celu sieć spółek i przedstawicielstw handlowych. Głównym źródłem technologii oraz części są Chiny (prawdopodobnie przy pracach nad programami rozwojowymi zatrudniani są także chińscy specjaliści). Pomoc zagraniczna przyczyniła się w znacznym stopniu do przyspieszenia prac nad balistycznymi pociskami rakietowymi. Przeprowadzone zostały testy pocisku *No Dong* (prace rozwojowe tego BPR prawdopodobnie zakończono i rozpoczęto jego produkcję seryjną), opracowywane są pociski *Taepo Dong-l* (próba w sierpniu 1998 r.) i *Taepo Dong-2.* Korea Północna utrzyma dotychczasowy poziom zapotrzebowania na technologie rakietowe, ponieważ wymienione BPR wymagają wielu ulepszeń technicznych, m.in. w zakresie systemów kierowania czy zmniejszenia ich masy. Korea Północna dysponuje dużym arsenałem broni chemicznej i prawdopodobnie biologicznej oraz środkami do jej przenoszenia. Prowadzi również działania zmierzające do pozyskania komponentów koniecznych do prowadzenia prac w ramach programu nuklearnego. Dostępne dane wskazują, że posiada pluton w ilości wystarczającej do wyprodukowania 1-2 głowic jądrowych. Jest ona jednym z największych dostawców technologii i części rakietowych. Dotychczas wyeksportowała pociski *Scud B* i *C* do Iranu, Syrii i Libii, a pociski *No Dong* do Indii i Pakistanu[487].

6. Pakistan

Pakistański program rozwoju pocisków balistycznych w dużym stopniu jest uzależniony od pomocy z zagranicy. Dzięki niej stworzono infrastrukturę umożliwiającą

---

[486] Tamże.

[487] *Strategic Assessment 1998. Engaging Power for Peace*, Institute for National Strategic Studies national Defense University.

samodzielną produkcję taktycznych i taktyczno-operacyjnych BPR. Są to pociski *Haft I* (opracowane w oparciu o chiński *M-ll)* oraz *Haft 2* i *3.* Przeprowadzono testy pocisków balistycznych *Haft 4* oraz *Ghauri* (kwiecień 1998 r.) i *Ghauri 2* (kwiecień 1999 r.). Ich konstrukcja powstała na podstawie koreańskiego BPR *No Dong.* Pakistan otrzymał wydatną pomoc techniczną i technologiczną ze strony Chin i Korei Północnej (dostawy reaktorów atomowych i ciężkiej wody, pomoc w budowie zakładów wzbogacania uranu). Dokonuje także zakupów znacznych ilości części oraz urządzeń podwójnego przeznaczenia w krajach Europy Zachodniej

Dzięki pomocy zagranicznej program BPR uległ przyspieszeniu i obecnie trwają przygotowania do prób z pociskiem *Ghauri 3,* który ma mieć zasięg od 2700 do 3500 km. Program nuklearny również jest zaawansowany, a dalsza pomoc umożliwi wyprodukowanie bardziej nowoczesnego uzbrojenia tego typu.

7. Syria

Syryjski program rozwoju BPR opiera się przede wszystkim na współpracy z Koreą Północną, która dostarcza technologie, komponenty oraz służy pomocą specjalistyczną. Dzięki temu wsparciu zdołano stworzyć infrastrukturę do produkcji i montażu pocisków *Scud C.* Obecne działania koncentrują się na unowocześnianiu arsenału BPR. Syria korzysta także z dostaw części z zakładów rosyjskich oraz niektórych państw Europy Zachodniej. Kontynuowane są prace zmierzające do zbudowania zakładów produkujących rakietowe paliwo stałe. Ponadto, przy wydatnym wsparciu Korei Północnej oraz firm rosyjskich, realizowany jest program budowy rakiet na paliwo stałe. Podpisane zostały także umowy o współpracy z Rosją w zakresie energetyki jądrowej. Syria w dalszym ciągu pozyskuje środki chemiczne oraz pomoc techniczną z zagranicy. Obecnie jest w posiadaniu dużej ilości sarinu. dąży jednak do produkowania bardziej toksycznych środków paralityczno-drgawkowych. Produkcja broni chemicznej jest nadal w dużym stopniu uzależniona od pomocy z zewnątrz, zarówno w zakresie urządzeń, jak i substancji chemicznych, koniecznych do produkcji bojowych środków trujących[488].

Zjawisko proliferacji istnieje, pomimo spadku światowego zainteresowania zbrojeniami. W interesie każdego państwa, zarówno „bogatego" jak i „biednego", jest posiadanie broni, która zapewniłaby mu zdolność do skutecznej obrony. Mimo braku istnienia dwóch bloków politycznych kształtujących idee mocarstwowości w świecie, które jednocześnie uzasadniały zbrojenia oraz mimo powszechnej akceptacji procesu globalizacji,

[488] H. Muller, *Terrorism, proliferation: a European threat assessment*, wyd. cyt.

państwa dążenia do rywalizacji z płaszczyzny ideologicznej, ekonomicznej czy gospodarczej przenoszą na płaszczyznę wojskową.

W obszarze problematyki związanej z rozbrojeniem i kontrolą zbrojeń, będącej w szerokim zainteresowaniu organizacji międzynarodowych zajmujących się bezpieczeństwem kontynentalnym, współpracą państw w kwestiach wojskowych uwzględnia przede wszystkim:

- ograniczenia i uregulowania rozwoju oraz rozmieszczenia broni,
- eliminację lub redukcję uzbrojenia,
- użycie broni i weryfikacja porozumień[489].

Rozwiązaniem tego problemu są zdecydowane działania państw NATO na rzecz ograniczenia proliferacji broni masowego rażenia uniemożliwiające dalsze pozyskiwanie środków i technologii produkcji BMR. W wyniku takich nacisków Chiny zobowiązały się ostatnio do zaprzestaniu eksportu technologii rakietowych do Pakistanu. Ponadto prowadzone będą także rozmowy na szczeblu ekspertów między Rosją i USA. dotyczące redukcji rosyjskiej pomocy wojskowej i technicznej dla Iranu. Zapoczątkowane zostały również rozmowy z Koreą Północną w sprawie ewentualnego wstrzymania programu budowy pocisków balistycznych. W ramach przeciwdziałania proliferacji nakładane są sankcje ekonomiczne na eksporterów i importerów określonych technologii i materiałów. Wyeliminowanie zagrożeń związanych z proliferacją BMR w krótkim czasie jest jednak mało prawdopodobne. Wyrazem realnej oceny sytuacji w tej dziedzinie są m.in. działania USA w zakresie budowy systemów NMD (National Missile Dcfence) oraz TMD (Theater Missile Defence)[490].

Federacja Rosyjska jako sygnatariusz traktatów o broni jądrowej[491]

Procesowi zbrojeń od wieków towarzyszą inicjatywy i przedsięwzięcia mające na celu ograniczenie zasięgu tego zjawiska i poddanie go kontroli międzynarodowej. Najwcześniejsze wzmianki o tych działaniach wskazują m.in. na działalność św. Franciszka z Asyżu, który doprowadził do zwolnienia z obowiązku służby wojskowej zakonu tercjarzy[492]. Pierwszy dokument krytykujący wojnę pochodzi z 1550 r., zaś pierwsze porozumienie ograniczające

---

[489] A. D. Rotfeld, *Przyszłość kontroli zbrojeń*, (w:) A.D. Rotfeld (red.) Kontrola zbrojeń. Rozbrojenie i progu XXI wieku, Warszawa, 2002, s. 10.

[490] Tamże.

[491] Zob.: G. Rosłan, *Nowe wymogi kształtowania systemu bezpieczeństwa*, (w:) A. Małkiewicz (red.), Globalizacja. Wyzwania dla Polski i regionu lubuskiego, Zielona Góra 2003, s. 153-163.

[492] W. Fehler, *Problemy zbrojeń i rozbrojenia*, (w:) W. Fehler (red.) Współczesne bezpieczeństwo, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, 2002, s. 121.

zbrojenie zostało podpisane w 1787 r. pomiędzy Francją i Anglią. Współcześnie, a szczególnie w połowie ubiegłego wieku skupiono się przede wszystkim na powstrzymaniu rozpowszechniania broni nuklearnej.

Podstawą procesów rozbrojeniowych i antyproliferacyjnych jest genewska konferencja rozbrojeniowa, która wraz z innymi międzynarodowymi konwencjami i porozumieniami w tej dziedzinie tworzy ramy międzynarodowych uregulowań prawnych umożliwiających przeciwdziałanie zagrożeniu wynikającemu z proliferacji, BMR.

Rozbrojenie i nierozprzestrzenianie BMR i systemów ich przenoszenia w połączeniu z kontrolą zbrojeń konwencjonalnych oraz wspólne działania w celu zapobiegania konfliktom, a także zdolność do połączonej obrony, są integralnymi komponentami europejskiej architektury bezpieczeństwa. Afryka, Bliski Wschód czy subkontynent azjatycki charakteryzują się, w porównaniu z Europą, dużo mniej stabilnymi strukturami i mniejszą zdolnością do współdziałania. W tych rejonach ryzyko proliferacji BMR i środków jej przenoszenia jest szczególnie wysokie. Dotychczasowe osiągnięcia wspólnoty międzynarodowej nie eliminują całkowicie ryzyka proliferacji. W celu wzmocnienia i uzupełnienia realizowanych działaś niezbędne jest:

- rozszerzenie i uzupełnianie porozumień rozbrojeniowych,
- praktyczne i konsekwentne stosowanie międzynarodowych porozumień dotyczących kontroli eksportu oraz zwalczania przemytu materiałów do produkcji broni masowego rażenia,
- wykorzystywanie wszelkich możliwości zapobiegania kryzysom poprzez organizacje międzynarodowe i regionalne w celu wyeliminowania czynników prowadzących do wytwarzania bądź zdobywania BMR. Mając to na względzie, USA i UE od 7 lat wspierają Międzynarodowe Centrum Nauki i Technologii w Moskwie, które zatrudnia 30 000 specjalistów i naukowców z Rosji i państw byłego ZSRR. Centrum opracowało ok. 1150 projektów cywilnych związanych z tą tematyką, a na ich realizację Stany Zjednoczone i Unia Europejska przeznaczyły 315 mln USD. Analogiczne centrum działające na Ukrainie otrzymało 40 mln USD. Wydatki te mają na celu nie tylko ograniczenie transferu technologii produkcji BMR, ale przede wszystkim zapobieganie wykorzystaniu kadry naukowej z tych państw przez kraje tzw. wysokiego ryzyka,
- wzmocnienie wysiłków i koordynacja współpracy w dziedzinie redukcji broni jądrowej i chemicznej Federacji Rosyjskiej,
- wzmocnienie kontroli zbrojeń, w szczególności broni jądrowej,

- rozszerzenie środków budowy zaufania.

Przyszłość całego systemu nierozprzestrzeniania BMR nie zależy wyłącznie od obecnych i przyszłych porozumień i związanych z nimi środków kontrolnych. Dużo większe znaczenie ma ich stosowanie. Wymaga to uwiarygodnienia systemu kontrolnego.

Kluczową rolę w rozwoju systemu nierozprzestrzeniana pełnią organizacje międzynarodowe, takie jak OBWE, NATO czy UE, a także kraje jak Rosja i Chiny. Szczególną rolę pełnią Stany Zjednoczone, nadające całemu procesowi odpowiedni kierunek i tempo. Właśnie z tego względu muszą one prowadzić koherentną i pozbawioną sprzeczności politykę nierozprzestrzeniania BMR i rozbrojenia[493].

Kilkanaście państw, w tym wszyscy członkowie tworzący nieoficjalny „klub nuklearny", ratyfikowało w 1970 roku **Traktat o nierozprzestrzenianiu (nieproliferacji) broni jądrowej** (Nuclear Non-Proliferation Treatry - **NPT**). Traktat ten stwierdza, że tylko pięć mocarstw: Stany Zjednoczone, Związek Radziecki/Rosja, Wielka Brytania, Francja i Chiny mają pełne prawo do posiadania broni nuklearnej, żadnemu jednak państwu nie można zabronić zdobywania technologii jądrowych w pokojowym zamiarze. Stwierdza on również, że cała piątka musi szukać dróg do jak najszybszego redukowania własnych arsenałów nuklearnych. Do dziś żadne z mocarstw atomowych nie przyznało się do rozwijania technologii jądrowych po podpisaniu traktatu. Również żaden sygnatariusz paktu nie zdobył technologii nuklearnych po jego podpisaniu (przynajmniej się do tego nie przyznał).

NTP został podpisany na okres 25 lat z datą do roku 1995. Międzynarodowa konferencja mająca na celu przedłużenie traktatu odbyła się w Nowym Jorku i obradowała w dniach 17.04-12.05.19 95. Dzięki zgodzie wyrażonej przez niektóre państwa na reprezentowanie swoich interesów przez innych członków, przedłużenie traktatu ratyfikowano bez oficjalnego głosowania.

Nie należy zapominać także o państwach dawniej posiadających lub rozwijających technologie nuklearne oraz tych, które już teraz są zdolne do produkcji broni jądrowej: Argentynie, Brazylii, Republice Południowej Afryki, Korei Południowej, Szwecji, Szwajcarii, Tajwanie, Algierii, Australii, Kanadzie, Niemczech, Japonii, Holandii. Państwa te posiadają odpowiedni potencjał naukowy i wojskowy pozwalający na produkcję bomby jądrowej.

---

[493] Tamże, s. 127.

Traktat o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej nie jest jedynym porozumieniem ograniczającym zbrojenia nuklearne. Federacja Rosyjska na przestrzeni ostatnich lat podpisała wiele innych traktatów dotyczących broni jądrowej[494]. Należą do nich:

1. Traktat antarktyczny

Sygnatariusze: 40 państw (1994).

Data: 4.08.1963 r.

Zakazywał wojskowego wykorzystania Antarktydy, włączając w to stacjonowanie lub testowanie broni jądrowej.

2. Traktat o zakazie prób nuklearnych

Sygnatariusze: Stany Zjednoczone, Związek Radziecki, Wielka Brytania.

Data: 4.08.1963 r.

Zabraniał testowania broni jądrowej ponad ziemią, pod wodą i w przestrzeni kosmicznej.

3. Traktat o zakazie prób w przestrzeni kosmicznej

Sygnatariusze: 93 państwa (1994).

Data: styczeń 1967 r.

Zabraniał testowania broni jądrowej w przestrzeni kosmicznej.

4. Traktat o ograniczonym zakazie prób nuklearnych

Sygnatariusze: 120 państw (1994).

Data: 1968 r.

Zabraniał testowania broni jądrowej ponad ziemią, pod wodą i w przestrzeni kosmicznej.

5. Traktat o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej (NPT)

Sygnatariusze: 186 państw (kwiecień 1997).

Data: 4.08.1963.

Zabraniał rozprzestrzeniania broni i technologii nuklearnej; zakazywał prowadzenia dalszych badań w tym zakresie. Traktatu nie podpisały m.in.: Izrael, Indie, Pakistan, Kuba i Brazylia.

6. Traktat o ograniczeniu podwodnych testów jądrowych

Sygnatariusze: 88 państw (1994).

Data: 1971 r.

Zakazywał wykonywania podwodnych testów broni masowej zagłady poza 12-milową strefą przybrzeżną.

---

[494] Zob.: G. Rosłan, *Nowe wymogi kształtowania systemu bezpieczeństwa*, wyd. cyt., s. 153-163.

7. SALT I (Strategic Arms Limitation Talks I) - pierwszy układ o ograniczeniu zbrojeń strategicznych

Sygnatariusze: Stany Zjednoczone, Związek Radziecki.

Data: 26.05.1972 r.

Określał limity zbrojeń dla obu mocarstwni e wspominał o ograniczaniu istniejących arsenałów. Ważny do 4 października 1977oba państwa zgodziły się jednak utrzymać przyznane paktem limity.

8. Traktat o ograniczeniu dopuszczalnej siły wybuchu głowic testowych

Sygnatariusze: Stany Zjednoczone, Związek Radziecki.

Data: 1974 r.

Ograniczał podziemne testy jądrowe do 150 kiloton.

9. SALT II (Strategic Arms Limitation Talks II)– drugi układ o ograniczeniu zbrojeń strategicznych

Sygnatariusze: Stany Zjednoczone, Związek Radziecki, Wielka Brytania.

Data: 18.06.1979 r.

Określał ściślejsze limity ilościowe i jakościowe dla obu mocarstw - aby mogły być spełnione, konieczne stało się zniszczenie niektórych głowic.

10. Południowo-pacyficki traktat o strefie wolnej od broni jądrowej

Sygnatariusze: 11 państw (1994).

Data: 1985 r.

Zakazywał testowania, rozwijania czy nabywania broni jądrowej przez państwa regionu południowego Pacyfiku.

11. Traktat o broni nuklearnej średniego zasięgu

Sygnatariusze: Stany Zjednoczone, Związek Radziecki.

Data: 8.12.1987 r.

Eliminował broń jądrową krótkiego i średniego zasięgu – wszystkie tego typu głowice zostały zniszczone.

12. START I (Strategic Arms Reduction Talks I) - pierwszy układ o redukcji arsenałów strategicznych

Sygnatariusze: Stany Zjednoczone, Związek Radziecki (23 maja 1992 w Lizbonie Białoruś, Kazachstan, Rosja i Ukraina).

Data: 31.07.1991 r., (wszedł w życie 5 października 1994).

Główne wymagania START I mówiły, że każda ze stron zmniejszy swoje zasoby broni do następujących limitów w ciągu 7 lat:

- 1600 nosicieli broni nuklearnej, włączając w to międzykontynentalne rakiety balistyczne (ICBMs), rakiety balistyczne wystrzeliwane z okrętów podwodnych (SLBMs) i bombowce,
- 6000 policzalnych głowic,
- 4900 głowic rakiet balistycznych,
- 1540 głowic do międzykontynentalnych rakiet balistycznych (praktycznie tylko SS18),
- 1100 głowic do mobilnych międzykontynentalnych rakiet balistycznych.

Pozostałe wymagania traktatu zawierały między innymi: wymianę danych, możliwość weryfikacji i inspekcji, zakaz szyfrowania danych telemetrycznych i kontynuowania monitorowania miejsc końcowego montażu mobilnych międzykontynentalnych rakiet balistycznych. 105 rosyjskich SS-18 ICBMs (które mają 10 głowic bojowych każda) może zostać przezbrojonych aż do pięciu głowic bojowych każdy, chociaż to ma zastosowanie tylko do momentu wprowadzenia drugiej fazy redukcji, kiedy to wszystkie SS-18 muszą zostać wyeliminowane. Każda strona może wprowadzić dwa inne typy ICBM, wyposażone do czterech głowic bojowych na pocisku. Pozwala to Minuteman III i SS-19 ICBMs zostać przezbrojonym do pojedynczej głowicy bojowej. Aż 90 silosów SS-18 ICBM może zostać przezbrojonych dla pocisków z pojedynczą głowicą bojową, pozostałe muszą zostać zniszczone.

W sprawozdaniu dla Western European Union Assembly szacowano, że koszt wprowadzania START I dla Rosji to około 30 miliardów rubli, z dalszymi 710 miliardami rubli na potrzeby START II. Podczas gdy koszt utrzymania zredukowanych strategicznych sił nuklearnych to 5 miliardów rubli rocznie: dużo mniej niż aktualny koszt 20 miliardów rubli. Reasumując START I redukował liczbę głowic strategicznych o około 30%[495].

13. START II (Strategic Arms Reduction Talks II) – drugi układ o redukcji arsenałów strategicznych

Sygnatariusze: Stany Zjednoczone, Rosja

Data: 3.01.1993 r., ratyfikowany przez Senat Stanów Zjednoczonych w 1996; nie ratyfikowany przez rosyjską Dumę.

---

[495] A. Duncan, *START cuts begin to make their mark*, START – perspektywy, Jane's Intelligence Review, February 1999, s. 15-19.

START II wymagał od każdej ze stron dalszych redukcji swoich zasobów, w dwóch fazach, zgodnie z tabelą 5.1. Zamiast (tak jak było zgodnie z zasadami START I) określać bombowce jako nosiciele, 8 radzieckich lub 10 amerykańskich, wyposażone do przenoszenia strategicznych dalekobieżnych pocisków powietrze-powietrze (air-lunched cruise missiles ALCMs) i jedną głowicą bojowa załadowaną z bombami, zgodnie z START II liczono ilość ALCMs albo bomb jaką dany samolot mógł nieść zgodnie z wyposażeniem.

Zgodnie z założeniami, START II redukuje maksymalną liczbę głowic do roku 2003 do poziomu 3000-3500 u obu sygnatariuszy. Traktat ten został ratyfikowany przez amerykański Senat 26 stycznia 1996 wynikiem 87-4. Aby wszedł w życie, potrzebna jest jeszcze zgoda Dumy. Senat USA zabronił rozpoczęcia redukcji przed formalną ratyfikacją przez Rosję– w planach finansowych Stanów Zjednoczonych przeznaczono fundusze na utrzymanie dotychczasowej liczby silosów.

Tabela 5.1. Fazy redukcji uzbrojenia w START II

Wymagana redukcja w START II		
	Faza I	**Faza II**
Strategiczne głowice bojowe	3800 - 4250	3000 – 3500
ICM strategiczne głowice bojowe na MIRVs	1200	0
SLBM strategiczne głowice bojowe	2160	1700 – 1750
Ciężkie ICBM strategiczne głowice bojowe	650	0
Ruchome strategiczne głowice bojowe	1100	1100
Strategiczne dostawcze wozy bojowe	1600	1600

Źródło: A. Duncan, *START cuts begin to make their mark*, (w:) Jane's Intelligence Review, February 1999, s.17.

14. Traktat o zakazie przeprowadzania prób nuklearnych (Comprehensive Test Ban Treaty – CTBT)

Sygnatariusze: 111 państw (stan na dzień 6.11.1996).

Data: 10.09.1996 r.

Traktat wprowadza zakaz przeprowadzania testów broni nuklearnej (bazując na wynegocjowanej definicji „broni nuklearnej") przez wszystkie państwa posiadające taką broń. Po kilku latach pracy negocjatorzy traktatu uzyskali aprobatę pięciu potęg jądrowych na Konferencji rozbrojeniowej w Genewie. Ostateczny kształt, traktatu zredagowany w lipcu przez duńskiego negocjatora Ramakera, wymagał podpisu krajów niezadeklarowanych (czyli

niepotwierdzających faktu posiadania broni nuklearnej): Indii, Pakistanu i Izraela. Indie, gorący promotor traktatu przez wiele lat, wystąpiły z otwartą krytyką jego końcowego kształtu – zadeklaro wały, że nie ratyfikują traktatu, dopóki nie będzie on zawierał dat, ostatecznej likwidacji arsenałów jądrowych przez wszystkie państwa (wymaganie niezbyt związane z treścią traktatu – testami nuklearnymi). Szybko stało się jasne, że Indie całkowicie sprzeciwiają się idei traktatu wysuwały coraz to dziwniejsze twierdzenia, aby tylko zahamować postęp prac. Ponieważ zasady Konferencji wymagały podjęcia decyzji jednomyślnie, sprzeciw Indii spowodował przerwanie negocjacji 22 sierpnia. Szukano jednak drogi do ominięcia tego przepisu i przyjęcia traktatu– Australia wysunęła pomysł przesłania go bezpośrednio do Zgromadzenia Ogólnego ONZ. 9 września rezolucja wzywająca do zatwierdzenia została wysunięta na forum Zgromadzenia przez Australię i przyjęta następnego dnia. 24 września prezydent Clinton i ministrowie spraw zagranicznych pozostałych czterech mocarstw atomowych podpisali traktat. Pakt ten nie wejdzie w życie, dopóki wszystkie 44 państwa posiadające reaktory nuklearne nie podpiszą i nie ratyfikują go. Z tej grupy 38 już podpisało. Pozostałe sześć państw, to: Algieria, Bangladesz, Egipt, Indie, Północna Korea i Pakistan. Indie definitywnie oświadczyły, że paktu nie podpiszą. Pakistan zaś decyzję swą uzależnia od Indii. Senat Stanów Zjednoczonych ratyfikował już traktat, jednak jego postanowienia wprowadzone zostaną w życie dopiero wówczas, gdy pozostałe cztery mocarstwa go ratyfikują. Jeżeli chcemy porównać wielkości arsenałów jądrowych ważne jest, jakiej metody użyjemy do pomiarów. Najbardziej popularna jest liczba głowic oraz łączna liczba megaton w danym arsenale. Liczba głowic jest pomocnym wskaźnikiem, gdy każda głowica jest wystarczająco duża, aby zniszczyć przydzielony jej cel. Nawet jeżeli cel jest za duży i wymaga uderzenia wielu głowic, to i tak będzie ich tylko parę (niszczenie setek hektarów terenów rolniczych nie przyniesie raczej zwycięstwa), tak więc liczba głowic jest relatywnie dobrym wskaźnikiem destruktywności arsenału jądrowego. Liczba megaton jest bardziej obrazowym wskaźnikiem i jest szczególnie ważna przy szacowaniu drugoplanowych efektów (np. skażenia). Od kiedy potencjalna destruktywność broni nuklearnej nie jest koniecznie proporcjonalna do jej rozmiarów, wprowadzono pojęcie ekwiwalentu (równoważnika) megatonowego. Dla głowicy jest on równy sile jej wybuchu podniesionej do (2/3): $S^{(2/3)}$. System takiego pomiaru zakłada, iż fala uderzeniowa jest najważniejszym efektem, jako że niszczy najwięcej budowli. Chociaż obszar objęty falą termiczną jest proporcjonalny do rozmiaru, w większych głowicach efekt ten dominuje. Dodatkową komplikacją w rozważaniu arsenałów atomowych jest fakt, iż Stany Zjednoczone i Rosja wyzbywają się teraz pozostałości „zimnej wojny". Obydwa kraje posiadają duże ilości

"emerytowanych" głowic, które nie zostały jeszcze zniszczone, nie są jednak oficjalną częścią ich arsenałów. W pracy tej nie uwzględniono tego typu uzbrojenia (głównie z powodu braku danych), ale takie wyposażenie nadal istnieje i może być szybko przygotowane do użycia, jeżeli taka decyzja zostanie podjęta. Nawet po demontażu materiał nuklearny nadal istnieje, często w formie komponentów wojskowych, z których w krótkim czasie można zbudować nowe głowice.

15. Perspektywa – START III

Zgodnie z porozumieniami z Helsinek Rosja i Stany Zjednoczone planują podpisanie układu START III. Istnieją jednak warunki decydujące o terminie realizacji tego porozumienia. Oto niektóre z nich:

- negocjacje mogą się zacząć, kiedy Duma ratyfikuje START II,
- poziom rozmieszczenia strategicznych głowic jądrowych będzie zredukowany do 2,000–2,300 dla każdej strony do 31 grudnia 2007,
- będzie jawny poziom zniszczenia jądrowych głowic bojowych,
- będzie istniał otwarty dialog w sprawie: pocisków nuklearnych dalekiego zasięgu wystrzeliwanych z morza, taktycznej broni nuklearnej oraz materiałów nuklearnych[496].

W debacie nad nowym ewentualnym układem START III najczęściej społeczność międzynarodowa domaga się od Rosji, by:

- ustalić pułap redukcji do 2000-2500 głowic,
- pozwolić Rosji na próby z wielogłowicową wersją *Topola,*
- wprowadzić nakaz niszczenia demontowanych głowic,
- wprowadzić ograniczenie pułapów dla sił morskich,
- wprowadzić zakaz modernizacji rakiet,
- wprowadzić ograniczenia działań przeciwko okrętom podwodnym[497].

Proliferacja drugiego poziomu

W kontekście poruszanej problematyki bezpieczeństwa należy wspomnieć o nowym zjawisku, tzw. proliferacji drugiego poziomu. Przejawem tego jest współpraca w zakresie rozwoju broni masowego rażenia (BMR) i środków jej przenoszenia między państwami budzącymi obawy oraz innymi państwami rozwijającymi się.

---

[496] Tamże.
[497] Zob.: http://www.fas.org/nuke/guide/, http://www.russianforces.org/eng/.

Odbywa się ona bez udziału państw będących tradycyjnymi źródłami technologii do produkcji BMR i środków jej przenoszenia. Brak uregulowania prawnego i możliwości efektywnej kontroli tego procesu przez społeczność międzynarodową powoduje, że proliferacja drugiego poziomu staje się poważnym zagrożeniem o charakterze ponadnarodowym w rozpowszechnianiu BMR.

Termin proliferacja drugiego poziomu (proliferation of the second stage) jest obecnie stosowany dla określenia nowej tendencji w proliferacji broni masowego rażenia. Zjawisko to sprowadza się do eksportu BMR i środków jej przenoszenia, dokumentacji, technologii, urządzeń i materiałów do ich produkcji oraz do udzielania pomocy specjalistycznej nowym państwom, bez udziału państw sygnatariuszy umów rozbrojeniowych.

Proliferacja drugiego poziomu dotyczy przede wszystkim państw budzących obawy i związana jest z faktem poczynienia przez nie znacznych postępów w realizowanych programach rozwoju BMR oraz środków jej przenoszenia. Ich pozyskaniem z państw budzących obawy zainteresowane są obecnie niektóre inne państwa Trzeciego Świata.

Ze względu na charakter podejmowanych działań kraje uczestniczące w proliferacji drugiego poziomu można podzielić na trzy grupy:

- importerów (Arabia Saudyjska, Egipt, Jemen, Libia, Sudan, Syria, ZEA),
- eksporterów (Argentyna, Białoruś, Jugosławia, Indie),
- importerów i eksporterów technologii (Iran, KRLD, Pakistan) do produkcji BMR i środków jej przenoszenia.

Przyczyny nowego trendu w proliferacji BMR i środków jej przenoszenia można podzielić na trzy grupy:

- polityczno-wojskowe,
- techniczne,
- ekonomiczne.

Zdaniem wielu analityków tak wojskowych jak i cywilnych, posiadanie BMR zwiększa znaczenie polityczne i militarne zarówno w regionie, jak i na arenie międzynarodowej. Posiadanie BMR i środków jej przenoszenia jest kluczowym czynnikiem uzyskiwania wiodącej pozycji w regionie. Ponadto część z nich traktuje BMR jako środek równoważący przewagę potencjalnego przeciwnika w zakresie zbrojeń konwencjonalnych. Jednocześnie dla wielu krajów (szczególnie państw arabskich) posiadanie BMR i efektywnych środków jej przenoszenia oraz zdolność do ich produkcji jest celem, który pozwoli im na ograniczenie amerykańskiej dominacji w prowadzeniu konwencjonalnych

działań bojowych, poprzez uzyskanie możliwości odpowiedzi asymetrycznej (asymmetric response) z wykorzystaniem BMR.

Według ich oceny, pozwoli im to na prowadzenie bardziej niezależnej polityki i skuteczniejszy opór wobec amerykańskich nacisków politycznych i wojskowych. Przykład Korei Północnej, która poprzez posiadanie tej broni i środków jej przenoszenia zmusza Stany Zjednoczone do rokowań, stanowi czynnik zachęcający inne kraje do jej pozyskania. Wyrazem i jednocześnie jaskrawym przykładem takich spekulacji może być Irak, którego konwencjonalne siły zbrojne nie były w stanie przeciwstawić się konwencjonalnym siłom armii Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej.

Według Jacka Pawłowskiego i Piotra Gawliczka: *Proliferacja techniki i technologii produkcji broni jądrowej, biologicznej i chemicznej oraz środków ich przenoszenia stanowi obecnie jedno z najpoważniejszych wyzwań*[498]. Uważają oni, że z trzech rodzajów broni masowego rażenia (broń jądrowa, biologiczna i chemiczna), technologia broni jądrowej będzie w dalszym ciągu najtrudniejsza i najdroższa do uzyskania. Niemniej jednak liczba państw dysponujących technologią produkcji broni jądrowej będzie rosła.

Specjaliści zajmujący się problemami proliferacji broni masowego rażenia i środków jej przenoszenia koncentrują się zazwyczaj na przyszłości materiałów rozszczepialnych i wyposażeniu do produkcji broni masowego rażenia (BMR) pozostających w byłym Związku Radzieckim. Mniej natomiast uwagi poświęcają kwestiom dalszego wykorzystywania naukowców i pracowników technicznych, którzy kiedyś realizowali te programy. Ich wiedza jest również przedmiotem transferu do państw, które zmierzają ku realizacji własnych programów rozwoju balistycznych pocisków rakietowych oraz broni jądrowej, biologicznej i chemicznej i – podobnie jak proliferacja materiałów i wyposażenia - może przyczynić się do przyspieszenia prac w tym zakresie.

Obawy dotyczące przyszłości i ewentualnego wykorzystania naukowców, zaangażowanych w czasach ZSRR w programy badawczo-rozwojowe nad różnego rodzaju bronią, pojawiły się w 1991 r. wraz ze znacznym ograniczeniem nakładów finansowych na przemysł zbrojeniowy. Instytuty zaangażowane w technologie BMR zostały zmuszone do redukcji personelu, sięgającej niekiedy 50% stanu osobowego[499]. Wielu wysokiej klasy

---

[498] J. Pawłowski, P. Gawliczek, *Zagrożenia asymetryczne*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa, 2003, s. 43.

[499] Od 1991 roku z Rosyjskiego Ośrodka Naukowego Wirusologii i Biotechnologii (Vector), którego specjaliści zajmowali się rozwojem środków walki biologicznej, zwolniono około 2000 pracowników, z Impuls NPO, głownego producenta rakietowych systemów naprowadzania – 1800 pracowników, z Ogólnorosyjskiego Instytutu Naukowo-Badawczego Fizyki Eksperymentalnej w Sarov (odpowiednik amerykańskiego Narodowego Laboratorium jądrowego z Los Alamos) – 5000 pracowników, a z Ukraińskich Południowych

specjalistów utraciło swoje miejsca pracy, innym ograniczono godziny pracy i zarobki, co zmusiło ich do poszukiwania zatrudnienia w innych gałęziach przemysłu, nawet poza granicami byłego ZSRR (miejsce ich pobytu jest zazwyczaj nieznane). Wielu naukowców wyemigrowało do Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych, jednak większość znalazła zatrudnienie w Chinach, Iranie, Iraku i Korei Północnej[500].

Według ocen amerykańskich agencji rządowych, około 60 tys. naukowców w regionach opanowało wiedzę i umiejętności związane z rozwojem BMR, w tym: 30 tys. w dziedzinie broni jądrowej, 20 tys. to specjaliści od pocisków rakietowych, 7 tys. – broni biologicznej, a 3 tys. – broni chemicznej. Zdaniem nierządowego Ośrodka Stimso-Waszyngton DC, w samym tylko programie rozwoju broni biologicznej uczestniczyło około 70 tys. wybitnych naukowców i wysoce wykwalifikowanych pracowników technicznych, z których 15 tys. pracowało w 5 ośrodkach zajmujących się walką biologiczną, a około 40 tys. – w 50 obiektach komercyjnych, prowadzących działalność badawczo-rozwojową i produkujących środki bojowe na potrzeby programu[501].

Zjawisko to pojawiło się wraz ze złagodzeniem rygorów bezpieczeństwa, możliwością opuszczania „zamkniętych miast", uzyskaniem paszportu, w połączeniu z brakiem perspektyw doprowadziło (i nadal może prowadzić) do emigracji specjalistów. Według badań 6 % tych ludzi gotowych jest pracować „gdziekolwiek", a 46 % chciałoby pracować w dziedzinie wojskowej dla obcego państwa[502]. Według danych rosyjskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych na początku lat dziewięćdziesiątych kraj opuszczało rocznie 4-5 tysięcy wysokiej klasy specjalistów. Arsenał strategiczny, mimo rozpadu państwa, nadal był dość ściśle kontrolowany i strzeżony, istniała jednak możliwość zdobycia materiałów rozszczepialnych ze znacznie gorzej pilnowanych zakładów badawczych, kopalń czy ośrodków cywilnych. Armia Radziecka, wycofując się z republik uzyskujących

---

zakładów Maszyn Budowlanych (Yuzhmash), które produkowały pociski strategiczne SS-18 – 5000 pracowników.

[500] M.in. w październiku 1992 roku, została zatrzymana, w czasie wsiadania na pokład samolotu odlatującego do Korei Północnej, grupa 36 rosyjskich naukowców zajmujących się rozwojem pocisków balistycznych.

[501] M. de Andreis, F. Calogero, *Preventing "brain drain" from the nuclear weapon complex,* Zapobieganie „wyciekowi informacji"dotyczącym broni jądrowej, (w:) The Soviet Nuclear Weapon Legacy, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) Research report Nr 10, Oxford University Press 1995, s. 47-52.

[502] Zob. J. B. Wolfsahl, *Russia – Surveing the nuclear cities* , „Bulletin of the Atomic Scientists" 2001, July/August.

niepodległość, pozostawiła po sobie wiele odpadów, których właściwości radioaktywne mogą zostać wykorzystane przez grupy terrorystyczne[503].

Obok byłego ZSRR źródłem potencjalnego zagrożenia wydaje się także Pakistan, gdzie może dojść do przekazania technologii lub wręcz gotowych materiałów islamskim fundamentalistom. O posiadanie zaawansowanego programu badawczego broni atomowej podejrzewa się także Koreę Północną, Iran oraz Irak. Istnieją podejrzenia, że któreś z tych państw nabyło uran przeznaczony dla Konga w ramach programu „Atom dla pokoju"[504]. Istnieje możliwość, że któreś z tych państw dostarczy niezbędną wiedzę i środki grupie terrorystycznej. Teoretycznie ugrupowanie terrorystycznie mogłoby, dysponując odpowiednimi środkami, podjąć samodzielną próbę nabycia broni atomowej lub środków radioaktywnych. Wydaje się to jednak jeszcze mniej prawdopodobne od uzyskania takiego wsparcia od któregoś z państw[505].

Kontrola przepływu informacji jest coraz trudniejsza ze względu na rosnące możliwości łączności przez internet. Pracę naukowców dla rządów innych państw (bez opuszczania miejsca zamieszkania) ułatwia także telekomunikacja i technologie dekryptażu. Zagraniczni „kontrahenci" różnymi sposobami starają, się pozyskać do współpracy rosyjskich i innych byłych radzieckich naukowców. Jedną z metod jest nawiązanie przez „rekrutującego agenta" kontaktu z wybranymi instytutami naukowcami w ramach misji handlowej lub naukowej i zachęcanie personelu do składania wizyt na całkowity koszt państwa zapraszającego. Już na miejscu naukowcom oferowane są olbrzymie pieniądze w zamian za „wymianę naukową", związaną zazwyczaj z pracami dotyczącymi BNM. Przykładem zastosowania takiej techniki werbunku może być pozyskanie przez rezydującego w Moskwie doradcę naukowego prezydenta Iranu (Mehdi Rezayat) 5 rosyjskich naukowców, zaangażowanych w program rozwoju broni biologicznej. Od 1994 r. Iran i inne państwa dążące do pozyskania specjalistów w dziedzinie broni biologicznej, rozpoczęły rekrutację naukowców również w mniejszych, mniej monitorowanych ośrodkach, których pozycja szczególnie ucierpiała na skutek masowych zwolnień personelu.Pojawiały się również sygnały o prowadzeniu podobnej działalności wobec rosyjskich instytutów lotniczo-kosmicznych, wspomagających, irańskie programy rozwój pocisków balistycznych, czy też

---

503 W 2002 r. grupa przedstawicieli MAEA poszukiwała w Gruzji dwóch kontenerów zawierających stront-90, pozostawionych tam tuż po rozpadzie ZSRR. Źródło: Security Watch Mailing List (isn-daily-news@sipo.gess.ethz.ch) , 12 June 2002.

504 *Irak ma bombę atomową?,* „Rzeczpospolita" z dn. 29 listopada 2001.

505 K. Jałoszyński, *Prognozy rozwoju terroryzmu*, artykuł z 1999 roku zamieszczony na stronie internetowej <www.republika.pl/biuletynwspol/ibs_1i2_99/a22_1-2_99.html>; zawiera on bardzo kontrowersyjną tezę, jakoby „broń jądrową można łatwo skonstruować, niemal „domowym sposobem".

fizyków odchodzących z gruzińskiego uniwersytetu w Tbilisi, którym zaproponowano pracę nad programem jądrowym w Teheranie[506].

5.7. Efekty poznawcze

Politolog, historyk dziejów najnowszych, socjolog i ekonomista czy wojskowy, każdy, kto podejmuje próbę zrozumienia roli potencjału jądrowego dla dzisiejszej Rosji, staje w obliczu licznych barier. W efekcie przeprowadzonych badań autor stwierdza, że konieczne było podejście interdyscyplinarne do badanego problemu. Nade wszystko wskazane było podejście historyczne, gdyż obecność przeszłości w teraźniejszości uwydatnia się w Rosji nader wyraziście. Celowe wydaje się przytoczenie słów R.A. Miedwiediewa, które dotyczą nie tylko spraw minionych ale i współczesnych wydarzeń w Federacji Rosyjskiej: *Trudno jest być historykiem w Moskwie, jeżeli chce się studiować realną historię swojego kraju, a nie kolejne zalecenia instancji władczych. Trzeba jednak zaznaczyć, że nie tylko w Moskwie, ale i w Stanfordzie i Princetonie wiele niezwykle ważnych dokumentów dotyczących historii radzieckiej jest nieosiągalnych, niezależnie od tego, jaki guzik naciśnie nawet amerykański sowietolog*[507].

Rezultatem pracy badawczej autora są przedstawione w formie opisowej wnioski zmierzające do szerszego postrzegania roli potencjału jądrowego w kształtowaniu mocarstwowej pozycji Rosji w świecie, w aspektach politycznym, militarnym i ekonomicznym.

Przeprowadzone badania wskazują, że państwo rosyjskie w swych kolejnych wcieleniach: od moskiewskiego, poprzez petersburski i radziecki aż po obecny, zachowuje charakter imperialny. Pierwotną przesłanką rosyjskiej mocarstwowości było rozrastanie terytorialne. Ono to nadało późniejszym dziejom politycznym i ekonomicznym Rosji cechy ekstensywne, rabunkowe i kolonizacyjne[508]. Umacniające się, w miarę rozwoju Rosji, trendy rusofilsko-nacjonalistyczne, zarówno w radzieckim patriotyzmie, jak i współczesnym, wzmacniają coraz bardziej narodowe poczucie mocarstwowości[509].

---

[506] M. de Andreis, F. Calogero, *Preventing "brain drain" from the nuclear weapon complex,* Zapobieganie „wyciekowi informacji"dotyczącym broni jądrowej, wyd. cyt., s. 47-52.
[507] R.A. Miedwiediew, *Ludzie Stalina*, Warszawa 1989, s.4.
[508] J. Bratkiewicz, *Rosyjscy nacjonaliści w latach 1992-1996*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1998, s. 11.
[509] Tamże, s. 21.

Rosja jest państwem europejsko-azjatyckim, które ma bogatą przeszłość historyczną. Zdarzenia dziejowe sprawiły, że rozprzestrzenia się ono na wielkim terytorium, skupia olbrzymie masy ludności oraz posiada bogate zasoby surowcowe i potężny potencjał gospodarczy, a także militarny. Czynniki te wyznaczają pozycję polityczno-gospodarczą Rosji w świecie. Pozycję tę można określić jako mocarstwową, chociaż w niektórych dziedzinach, jak w sferze rozwoju ekonomicznego, zalicza się Rosję do krajów średnio rozwiniętych. Swoistą cechą gospodarki rosyjskiej jest bowiem nierównomierność rozwoju. Na niektórych odcinkach zbliża się ona do czołówki światowej, a na innych wyraźnie odstaje, wykazując poziom typowy dla krajów słabo rozwiniętych[510]. Ponadto, w rezultacie badań ustalono, że rosyjscy przywódcy musieli stale dawać społeczeństwu dowody swej potęgi. Pierwszym, była ekspansja terytorialna[511]. Drugim – potencjał militarny[512].

Dokonując próby syntezy przedstawionych faktów należy wskazać, że system ustrojowo-polityczny Federacji Rosyjskiej zrodził się w szczególnych okolicznościach dziejowych[513]. Z jednej strony nastąpił upadek państwowości – mocarstwa Związku Radzieckiego, a z drugiej powstało państwo – potężna Rosja nawiązująca do dawnej świetności imperium rosyjskiego[514]. Rosyjskie przemiany w latach dziewięćdziesiątych, jak zauważa S. Koziej, *miały oczywiście własną wyraźną specyfikę, odróżniającą je od przemian np. w Polsce. (...) Ta specyfika wynikała z przejęcia przez Rosję całego imperialnego spadku po Związku Radzieckim. Spadku mentalnościowego, koncepcyjnego, organizacyjnego i materialnego*[515]. Były to znaczące uwarunkowania determinujące kierunek i tempo zmian Federacji Rosyjskiej. Najczęściej ich wpływ był hamujący, opóźniający innymi słowy – utrudniający przyszłe reformy[516].

Od pierwszych dni istnienia „młodego" państwa, strategicznym celem jego polityki zagranicznej było i jest niedopuszczenie do zakwestionowania pozycji Federacji Rosyjskiej jako mocarstwa i odzyskanie na arenie międzynarodowej miejsca byłego ZSRR[517]. Najsilniejszym argumentem w jej realizacji jest odziedziczony potencjał militarny, w tym

---

[510] E. Zieliński, *Współczesna Rosja. Studium polityczno-ustrojowe,* Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 1995, s. 1.
[511] R. Pipes, *Rosja, komunizm i świat. Wybór esejów,* Wydawnictwo ARCANA, Kraków 2002, s.17.
[512] Tamże, s. 19.
[513] P. Foligowski, *Specyfika struktury państwowej Federacji Rosyjskiej – geneza rosyjskiego federalizmu,* (w:) *Polityka Wschodnia* 1/2000.
[514] E. Zieliński, *Współczesna Rosja – Studium polityczno-ustrojowe*, wyd. cyt.
[515] S. Koziej, *Globalne aspekty Rosyjskiej strategii bezpieczeństwa*, (w:) Zeszyty Naukowe AON nr 1 (50), Warszawa 2003, s. 59.
[516] Tamże, s. 62.
[517] L. Kościuk, R. Seniuch, *Pozycja Rosji w świecie*, (w:) *Rosja,* pod redakcją E. Przewodzkiego, Warszawa 1996.

jądrowy,[518] na który składa się swoista triada: międzykontynentalne pociski balistyczne, atomowe okręty podwodne z rakietami balistycznymi i lotnictwo strategiczne (bombowce z pociskami uzbrojonymi w głowice atomowe). Z kolei utrzymanie jądrowego parytetu z USA jest chyba najważniejszą ambicją kolejnych prezydentów Federacji Rosyjskiej.

W oparciu o te uwarunkowania należy stwierdzić, że wydarzenia lat dziewięćdziesiątych XX wieku zmieniły diametralnie sytuację na świecie i pociągnęły za sobą konieczność wypracowania nowej polityki bezpieczeństwa przez Federację Rosyjską. Oficjalne podejście do spraw bezpieczeństwa narodowego wyłożone zostało w przyjętej na początku 2000 roku *Koncepcji bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*.

Dokument ten jest wykładnią oficjalnie przyjętych poglądów na cele i strategię państwa w zakresie bezpieczeństwa, zarówno wobec zagrożeń zewnętrznych, jak i wewnętrznych o charakterze politycznym, ekonomicznym, socjalnym, wojskowym, technologicznym, ekologicznym i informacyjnym, z uwzględnieniem posiadanych zasobów i możliwości[519]. Analiza materiałów źródłowych wskazuje, że autorzy *Koncepcji bezpieczeństwa narodowego FR* konstatują, iż wpływ Rosji na rozwiązywanie najważniejszych problemów w skali globu znacznie zmalał, a wiele państw wykorzystuje to do osłabienia jej pozycji na arenie międzynarodowej.

Dokonując syntezy wniosków płynących z analizy dokumentu można stwierdzić, że Rosja mimo tych niekorzystnych zjawisk wewnętrznych ma wszystkie przesłanki, aby utrzymać swą pozycję mocarstwa zdolnego do zapewnienia rozkwitu swego narodu i odgrywania ważnej roli w procesach światowych. Do takiego stwierdzenia upoważnia fakt dysponowania przez Rosję znacznym potencjałem gospodarczym, militarnym i naukowo–technicznym. Zdaniem autorów *Koncepcji,* wszystkie te czynniki, z uwzględnieniem istnienia w Federacji Rosyjskiej potencjału sił jądrowych, tworzą warunki do zapewnienia skutecznego bezpieczeństwa narodowego w XXI wieku[520].

Przeprowadzone badania dokumentu wskazują także, że w sferze polityki międzynarodowej, interesy narodowe Federacji należy oprzeć na założeniu, iż Rosja jest jednym z filarów kształtującego się wielobiegunowego świata. Stąd też wymagają one *...prowadzenia polityki zagranicznej, ukierunkowanej na umocnienie pozycji Rosji jako wielkiego mocarstwa* ... W celu realizacji powyższego zadania Federacja Rosyjska powinna dysponować potencjałem sił nuklearnych, gwarantującym zadanie stosownych strat każdemu

---

[518] K. Malak, *Siły zbrojne Federacji Rosyjskiej,* (w:) Zeszyty Naukowe AON, nr 1(42) / 2001.
[519] T. Baliński, *Koncepcja bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*, (w:) Myśl Wojskowa MON nr 2, Warszawa 1999, s. 159.
[520] Zob.: K. Malak, *Czynnik wojskowy w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej (1991-2000),* wyd. cyt.

agresywnemu państwu lub koalicji państw[521]. Twórcy koncepcji przyjęli, iż Federacja Rosyjska, rozważając możliwość użycia sił zbrojnych w celu zapewnienia swego bezpieczeństwa narodowego, zastrzega sobie prawo do użycia wszystkich będących w jej dyspozycji sił i środków, włączając broń jądrową[522].

Potwierdzeniem powyższych analiz, że Federacja Rosyjska zachowała pozycję mocarstwa, jakim był Związek Radziecki może być fakt przejęcia przez Rosję całego radzieckiego, strategicznego arsenału nuklearnego. Rosja stała się jednocześnie głównym sukcesorem amerykańsko–radzieckich traktatów o kontroli zbrojeń, w tym układu ABM o ograniczeniu systemów obrony przeciwrakietowej podpisanym w Moskwie w 1972 roku. Sugeruje to utrzymanie symetrii pomiędzy Stanami Zjednoczonymi i Federacją Rosyjską, jaka istniała przed końcem „zimnej wojny". Samoistnie nadawałoby to Rosji status mocarstwa, lub nawet supermocarstwa.

Potwierdzeniem poglądu, że Federacja Rosyjska jak kiedyś ZSRR, współdecyduje na równi ze Stanami Zjednoczonymi o losach świata, może być stworzenie Stałej Wspólnej Rady NATO–Rosja[523] oraz przeformowanie G-7 – grupy siedmiu najbogatszych państw świata, która od 1997 roku funkcjonowała na niejasnej zasadzie jako G-7 plus Rosja czyli G-8. Ogromny wpływ na światową opinię publiczną miały także częste, szczególnie na przełomie 2001 i 2002 roku, spotkania prezydentów Putina i Busha[524].

Kolejnym dokumentem godnym podkreślenia, a istotnym z punktu widzenia badanej problematyki, jest nowa *Koncepcja polityki zagranicznej FR*[525], która zachowuje i podkreśla przekonanie rosyjskich elit, iż światowa mocarstwowość Rosji jest naturalną i nieodłączną cechą jej państwowości, wynikającą ze szczególnego położenia geopolitycznego i potencjału narodowego. Atrybuty tej mocarstwowości nie mogą być jednak obecnie realizowane z powodu głębokiej zapaści gospodarczej państwa i nieprzystosowania gospodarki narodowej do procesów globalizacji[526].

---

[521] M. Mróz, *Zmiany w koncepcji strategicznej Rosji 1997-2000,* (w:) Biuro Studiów i Ekspertyz, Informacja nr 719.

[522] Obecna *Koncepcja bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej* wydaje się obniżać próg reakcji jądrowej w stosunku tego, co przewidywał poprzedni dokument.

[523] The NATO–Russia Permanent Joint Council.

[524] F. Frąckowiak, *Świat z jednym biegunem. Spadek znaczenia Rosji w polityce globalnej,* wyd. cyt.

[525] Opracowana przez Radę Bezpieczeństwa FR i zatwierdzona w dniu 1 lipca 2000 roku przez prezydenta W. Putina.

[526] J. Nowak-Jeziorański, *Rosyjska pułapka,* (w:) Polska Zbrojna nr 10/2001.

Fundamentalne znaczenie w analizie polityczno-prawnych aspektów funkcjonowania (roli) potencjału jądrowego w ramach ochrony i obrony interesów Rosji ma także *Doktryna wojskowa Federacji Rosyjskiej*[527].

Doktryna wojskowa z 2000 roku, zaakceptowana przez Radę Bezpieczeństwa FR, sankcjonuje w większym stopniu możliwości militarnego reagowania na przejawy rozwoju sytuacji w skali globalnej i regionalnej, która w ocenie Rosji może zagrozić jej narodowym interesom bezpieczeństwa. W odróżnieniu od doktryny z 1993 roku, zakładającej użycie broni jądrowej jedynie jako środka odwetowego, nowa doktryna zawiera czytelny zapis, iż: *„Rosja jako suwerenne państwo i podmiot prawa międzynarodowego może użyć broni jądrowej w przypadku bezpośredniej agresji na jej terytorium lub jej sojuszników, gdy inne środki nie przyniosą zakładanych rezultatów"*.

W konkluzji można stwierdzić, że rosyjska doktryna z 2000 roku określa także efekty działalności sfery badawczo-rozwojowej, które w znacznej mierze zależą od przyjęcia i konsekwentnej realizacji wieloletnich (10- lub 15-letnich) programów. Przed tym jednak: *(...) Rosja zrestrukturyzuje przemysł zbrojeniowy w taki sposób, aby zagwarantować techniczną i ekonomiczną niezależność kraju w warunkach gospodarki rynkowej (...) tam, gdzie to będzie możliwe, przemysł rosyjski nawiąże kooperację z partnerami zagranicznymi oferującymi współpracę zapewniającą dostęp do najnowszych technologii*[528].

Analitycy zachodni wyrażają opinię, że położenie akcentu na rozwój techniki wojskowej angażującej najbardziej zaawansowane technologie, w tym technologie nuklearne, ma również na celu przechwycenie najbardziej lukratywnych rynków zbytu, aktualnie całkowicie opanowanych przez przemysł państw zachodnich, a także odzyskanie prestiżu na arenie międzynarodowej, który poważnie ucierpiał wskutek rozpadu ZSRR[529]. Dowodem tego może być wojskowo–techniczna współpraca z Chinami, Indiami i Iranem.

Pomimo zakończenia zimnowojennej konfrontacji, mechanizm odstraszania nuklearnego nadal pełni istotną funkcję w polityce Rosji. Wydaje się nawet, iż jego znaczenie poważnie wzrosło. W rosyjskiej doktrynie bezpieczeństwa mówi się, iż siły jądrowe są podstawowym środkiem zapewnienia bezpieczeństwa wojskowego państwa, *„atomowym parasolem"* dla reform wewnętrznych. *Strategia dla Rosji w XXI wieku* – dokument pozarządowej Rady do spraw Polityki Zagranicznej i Obronnej stwierdza, że bez broni jądrowej Rosja w najbliższej przyszłości nie mogłaby odgrywać znaczącej roli ani wśród

---

[527] 21 kwietnia 2000 zatwierdzona została, Dekretem Prezydenta Elekta W. Putina, nowa *Doktryna wojskowa Federacji Rosyjskiej*.
[528] *Defense News 07-13.05.2000 r.*
[529] Z. Raczyński, *Putin przedstawia nową strategię dla Rosji*, (w:) Polityka nr 5/2000.

wielkich mocarstw, ani w większych organizacjach międzynarodowych. W dokumencie tym znajduje się również kuriozalny wręcz *passus* o tym, że potencjał nuklearny służyć ma pośrednio celom ekonomicznym, ponieważ dla *„zapewnienia rosyjskiemu biznesowi ogólnopolitycznego i psychologicznego poparcia lepiej być państwem atomowym o niemal pierwszorzędnym znaczeniu, niż trzeciorzędnym mocarstwem"*.

Podsumowując powyższe analizy należy nadmienić, że najbardziej wyrazistym kryterium oceny roli potencjału jądrowego w kształtowaniu mocarstwowej pozycji Federacji Rosyjskiej jest aspekt polityczno-prawny. W oparciu o aktualne założenia polityki bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej, przy jednoczesnym uwzględnieniu potencjału gospodarczego i poziomu rozwoju ekonomicznego oraz położenia geopolitycznego, przebudowywane są siły zbrojne, jako jeden z instrumentów pozwalających na realizację własnych interesów państwa.

Przeprowadzone badania wskazują, że militarny potencjał jądrowy Rosji jest nie tylko gwarancją bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej, ale obiektywnym zabezpieczeniem jej demokratycznej transformacji. Utrzymanie broni jądrowej na odpowiednio wysokim poziomie należy do żywotnych celów polityki Rosji i ma istotne znaczenie polityczne, pozwalające na formalne zachowanie mocarstwowego statusu międzynarodowego Federacji. Stanowi on także ważne narzędzie wsparcia polityki zagranicznej. Jego rosnące znaczenie związane jest również ze zdecydowanym obniżeniem rangi Rosji w hierarchii światowej po rozpadzie ZSRR i latach błądzenia politycznego i ekonomicznego, które postawiły kraj na krawędzi katastrofy. Potencjał odstraszania daje oprócz tego możliwość wpływania na światowy proces redukcji arsenałów jądrowych i zawierania wygodnych dla Rosji umów międzynarodowych w tej kwestii, prowadzących do umocnienia stabilności strategicznej i powszechnego bezpieczeństwa, a w perspektywie – do utworzenia takiego porządku światowego, w którym Rosja zajęłaby miejsce jednego z czołowych mocarstw regionalnych[530].

Rezultaty analizy dokumentów źródłowych pozwalają wnioskować, że bieżącą sytuację we wszystkich komponentach Strategicznych Sił Jądrowych dodatkowo komplikuje wciąż niejasna perspektywa kształtu całych sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej. Rada Bezpieczeństwa FR ustaliła w 1999 r., iż 60% potencjału SSJ zostanie skupiona w SWR, 25% w marynarce wojennej i 15% w siłach powietrznych (LBDZ). Jednak konsekwentna realizacja układu START II może doprowadzić do sytuacji, w której SWR będą stanowić

[530] K. Malak, *Czynnik wojskowy w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej (1991-2000)*, wyd. cyt.

jedynie około 15% całego potencjału strategicznej broni jądrowej. Takie wyliczenie jest zgodne ze zgłoszoną oficjalnie przez szefa Sztabu Generalnego SZ FR – gen. Kwasznina[531], ideą zredukowania SWR do poziomu dwóch dywizji rakietowych[532]. Według propozycji A. Kwasznina całkowity potencjał SSJ w latach 2007-2010 miałby przedstawiać się następująco:

- komponent lądowy: w 2007 r. w uzbrojeniu 90 kompleksów Topol-M, w tym 30-40 w wersji mobilnej. Do 2010 r. zostaną wycofane ostatnie Topol i R-36MUTTCh z powodu zakończenia resursów i na stanie ostatecznie pozostałoby ok. 120 Topoli-M;
- komponent morski dysponowałby do 2010 r. w sumie ok. 600 ładunkami (na okrętach podwodnych: 1-2 typu *Boreasz*, 3-4 typu *Delta-IV* i 3-4 typu *Oskar II/ Akuła II*);
- komponent lotniczy to kolejne 1250 ładunków przenoszonych przez 185 samolotów lotnictwa strategicznego[533].

Dokonując syntezy wyników badań określających rolę potencjału jądrowego w aspekcie kreowania mocarstwowej pozycji Rosji należy podkreślić, iż:

- Federacja Rosyjska jest mocarstwem. Nie jest to jednak mocarstwo o takim potencjale jak były Związek Radziecki, tym niemniej jest to obok Stanów Zjednoczonych największa militarna potęga jądrowa w świecie. W rezultacie badań historycznych stwierdzono, że po okresie osłabienia oraz ograniczonych możliwości oddziaływania na politykę międzynarodową, Federacja Rosyjska przystąpiła, z początkiem prezydentury W. Putina, do odbudowy swojej mocarstwowej pozycji. Zgodnie z wielowiekową mentalnością Rosjan, przywiązanych do wizerunku potęgi swojego państwa, Federacja Rosyjska nie może być mocarstwem pozbawionym jakiegokolwiek atrybutu mocarstwowości. Najlepszym „rosyjskim argumentem" jest argument siły. To właśnie przez posiadanie potencjału militarnego (broni jądrowej) oraz jego wielkość Federacja Rosyjska pozostaje partnerem, szczególnie dla USA i Europy Zachodniej, w rozwiązywaniu wielu problemów o charakterze globalnym i regionalnym. Współcześnie rosyjska broń jądrowa pełni rolę gwaranta

---

[531] gen. Anatolij Kwaszinin – szef Sztabu Generalnego SZ FR w latach 1998-2004. Gen. Anatolij Kwasznin opuścił stanowisko szefa Sztabu Generalnego rosyjskiej armii po siedmiu latach urzędowania. Jego dymisję moskiewscy komentatorzy prognozowali od dawna. Generał stał się kimś w rodzaju rosyjskiego Balcerowicza – dyskusja o reformie armii, w 2004 roku, odbywała się pod hasłem: „Kwasznin musi odejść". Zob.: Polska Zbrojna nr 32 (394) z 03.08.2004.

[532] Zob.: D. A. Wilkening, *The Future of Russia's strategic Nuclear Force, Przyszłość rosyjskich strategicznych sił nuklearnych*, (w:) Survival (International Institute for Strategic Studies), vol. 40, no. 3, Autumn 1998, s. 89-111.

[533] Zob.: N. Sokov, *Strategiczeskij arsenał Rasii w 2010 godu, Arsenał strategiczny Rosji w 2010 roku punkt widzenia*, (w:) Mieżdunarodnaja Żizn, nr. 7 1998, s. 86-98.

bezpieczeństwa narodowego oraz czynnika odstraszania, mającego stabilizować globalne stosunki międzynarodowe. Tym samym, w obliczu słabnącej pozycji Federacji Rosyjskiej w światowym systemie ekonomicznym, arsenał jądrowy stał się jednym z najistotniejszych czynników podtrzymujących jej status supermocarstwa. **Stabilizacja globalnych stosunków międzynarodowych uzależniona jest od potencjału nuklearnego Federacji Rosyjskiej.**

- Przez szereg lat broń jądrowa była postrzegana jako atrybut mocarstwowości i czynnik skutecznie zapewniający bezpieczeństwo państwa. Takie podejście do problemu bezpieczeństwa stwarza dla społeczności międzynarodowej olbrzymie zagrożenie, gdyż inne państwa – podążając za przykładem wielkich mocarstw – wyrażają chęć zawładnięcia bronią jądrową, co z kolei sprzyja jej niekontrolowanej proliferacji.
- Programy reform gospodarczych i poprawy sytuacji ekonomicznej Federacji Rosyjskiej w dalszym ciągu uwzględniać będą powierzenie kompleksowi wojskowo-przemysłowemu roli siły napędowej w procesie industrializacji i postępu technicznego. Załamanie ekonomii rosyjskiej skutkować może polaryzacją społeczeństwa, a w konsekwencji wzrostem przestępczości zorganizowanej i większym zagrożeniem terrorystycznym, co może doprowadzić do utraty zdobyczy demokratycznych. **Istnieje bezpośredni związek pomiędzy rosyjskim kompleksem wojskowo-przemysłowym a stanem rozwoju gospodarki.**
- Rządzące obecnie elity polityczne Federacji Rosyjskiej zgodnie twierdzą, że najważniejszym wyzwaniem jest odbudowa mocarstwowego statusu państwa z geopolitycznymi strefami wpływów. Należy sądzić, że imperialne resentymenty będą podłożem tworzenia podstaw zgody narodowej wokół rozwiązywania głównych problemów Rosji, które koncentrować się będą na populistycznym haśle odbudowy silnego państwa. Będzie to niewątpliwie oddziaływać na kierunki przyszłych zmian systemowych w kraju, a także na relacje Rosji ze światem zewnętrznym. W hierarchii interesów narodowych, w dalszym ciągu dominować będzie stan naprawiania gospodarki, bezpośrednio oddziałujący na pozostałe dziedziny funkcjonowania społeczeństwa i państwa.
- Kierownictwo polityczne FR uważa, iż Rosja jest największym mocarstwem na obszarze euroazjatyckim, co ze względu na geopolityczną i strategiczną sytuację, narzuca jej konieczność dysponowania odpowiednią siłą militarną, gwarantującą jej obronę interesów narodowych. Główną siłą gwarantującą bezpieczeństwo są siły zbrojne, które – realizując politykę powstrzymywania siłami jądrowymi

i konwencjonalnymi – mają wspierać realizację interesów narodowych w skali globalnej i regionalnej oraz wypełniać zobowiązania sojusznicze.

- Społeczne mechanizmy i motywacje określające ekonomiczny, polityczny i militarny rozwój dzisiejszej Rosji mają wiele wspólnych cech. Należy do nich głównie istnienie i rozwój kompleksu wojskowo-przemysłowego byłego ZSRR. Jego rola ekonomiczna, funkcja społeczna i znaczenie polityczno-militarne są ogromne i nie są porównywalne z żadnym takim układem w jakimkolwiek kraju. Przeto każda analiza społeczno-politycznych procesów zachodzących w Rosji powinna przede wszystkim uwzględniać obecny stan i przyszły rozwój głównego elementu tego kompleksu: przemysłu zbrojeniowego.[534] Broń jądrowa jest także atutem armii jako grupy społecznej, o której przychylność zabiegają wszystkie partie polityczne. Jest to bowiem siła, która – w przypadku zaistnienia ekstremalnej sytuacji – może wymknąć się spod kontroli i odwołać do swego „atutu".

Na podstawie przyjętej koncepcji badań, sumarycznego ujęcia faktów wynikających z literatury przedmiotu, a także określonej problematyki badawczej, przyjęto, że determinantami, które odgrywają i odgrywać będą istotną rolę nie tylko w definiowaniu roli, ale i zadań oraz miejsca potencjału jądrowego w kształtowaniu mocarstwowej pozycji Federacji Rosyjskiej, są:

- determinanty polityczno-prawne, gdzie kluczową rolę odgrywa *Koncepcja bezpieczeństwa narodowego FR, Koncepcja polityki zagranicznej FR* oraz *Doktryna wojskowa FR* i perspektywy modyfikacji ww. dokumentów normatywnych, wynikające ze zmian sytuacji międzynarodowej;
- determinanty militarne, w którym konieczność redukcji i modernizacji sił jądrowych jest niekwestionowanym priorytetem, natomiast rozważeniu powinien podlegać sposób jej przeprowadzenia; skok generacyjny czy proponowana modernizacja sekularna (pełzająca);
- determinanty ekonomiczno-gospodarcze, w których najistotniejszą rolę odgrywa odziedziczony po ZSRR kompleks wojskowo-przemysłowy;
- pozostałe determinanty (ekologiczne, społeczno-kulturowe, religijne, itp.), w których dramatycznie mogą zapisać się objawy niepokojów społecznych ze wszystkimi ich konsekwencjami.

---

[534] Zob.: M. Chęciński, *Przemysł zbrojeniowy jako czynnik polityki wewnętrznej i zagranicznej Federacji Rosyjskiej,* AON, Warszawa 1997.

W refleksji końcowej warto zacytować słowa brytyjskiego premiera, lorda Palmerstona, który stwierdził, że: *Polityka i zasady rządu rosyjskiego polegały zawsze na przywłaszczaniu wszystkiego w stopniu i z szybkością proporcjonalną do apatii i braku rozwagi innych rządów. Rosjanie potrafili się zatrzymać, a nawet wycofać, gdy napotkali zdecydowany opór, wyczekując na kolejna okazję pochwycenia swej ofiary*[535].

[535] E. Laurent, *Moskwa na Wall Street*, wyd. POLONIA, Warszawa 1990, s. 7.

Sprawą najwyższej wagi jest, by Rosja nie dała się zintegrować z tak zwanym światowym systemem ekonomicznym i międzynarodową siłą robotniczą. Mogłoby to spowodować niebezpieczne uzależnienie kraju od czynników zewnętrznych, a Rosji potrzebna jest jak największa niezależność.

Giennadij Ziuganow[536]
Gdzie tu jest miejsce dla Rosji?

gen. Aleksandr Lebied
7 maja 1996 r.
w kwaterze NATO[537]

ZAKOŃCZENIE

Związek Radziecki wspólnie ze swoimi sprzymierzeńcami wygrał „wojnę gorącą" z lat 1941–1945, ale przegrał „zimną wojnę" zapoczątkowaną w 1947 roku[538], trwającą z różnym natężeniem do końca radzieckiego imperium. Na gruzach Związku Radzieckiego powstało wiele państw niezależnych, a wśród nich największe – Federacja Rosyjska, która przyjęła na siebie rolę sukcesora byłego ZSRR.

Federacja Rosyjska odziedziczyła po Związku Radzieckim wpływowy politycznie kompleks wojskowo-przemysłowy, potężny potencjał jądrowy i imponujące siły zbrojne z nieodłącznym ich atrybutem – bronią jądrową.

Ogłaszając się sukcesorem Związku Radzieckiego, Rosja miała na względzie odzyskanie podobnej pozycji międzynarodowej, którą między innymi zapewnić jej miała wyłączność posiadania broni jądrowej przejętej po byłym ZSRR. W chwili obecnej cel ten został przez Moskwę osiągnięty[539] i aktualnie rosyjskie arsenały nuklearne, oprócz swej podstawowej funkcji jaką jest zapewnienie bezpieczeństwa państwa, odgrywają niezwykle istotną rolę w realizacji globalnych (żywotnych) interesów Federacji Rosyjskiej. Rosyjski potencjał jądrowy jest obszarem zainteresowań, który stanowi o budowie wspólnego systemu

---

[536] Cyt. za: D. Remnick, *Zmartwychwstanie. Walka o nową Rosję*, Wydawnictwo MAGNUM, Warszawa 1997, s. 313.
[537] T. A. Kisielewski, *Średnioterminowe perspektywy rozwoju sytuacji geostrategicznej. Rosja – Chiny – NATO*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002, s. 7.
[538] B. Potyrała, H. Szczegóła, *Armia rosyjska po upadku ZSRR (1992 – 2000)*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Zielona Góra 2000, s. 4.
[539] Zob.: H. Malon, *Postradziecka broń jądrowa*, Warszawa 1995.

bezpieczeństwa europejskiego, jego podstawowym i najważniejszym warunkiem jest wzajemne zaufanie. Główną rolę w tworzeniu tego zaufania odgrywa rosyjski potencjał jądrowy. Ma on również szczególne znaczenie dla Polski w kreowaniu jej sytuacji polityczno–militarnej i kształtowaniu polityki bezpieczeństwa, która nie powinna lekceważyć faktu posiadania przez Rosję potencjału jądrowego.

Wychodząc z powyższych założeń, autor niniejszej dysertacji, **przedmiotem badań objął elementy składowe rosyjskiego potencjału jądrowego, a w szczególności rolę, jaką one odgrywają w kształtowaniu mocarstwowej pozycji Federacji Rosyjskiej w świecie.**

W roku 1939 W. Churchill powiedział o Związku Radzieckim: *to zagadka owinięta w sekret i opakowana w tajemnicę*[540]. Po blisko siedemdziesięciu latach, mimo rozpadu ZSRR i powstania Federacji Rosyjskiej, zagadka jest nadal nierozwiązana, sekret pozostał nienaruszony, a tajemnica nieujawniona.

Szczególne znaczenie dla całości prowadzonych w ramach niniejszej rozprawy badań, miała identyfikacja sytuacji problemowej, która dojrzewała w świadomości autora przez wiele lat zawodowego zajmowania się siłami zbrojnymi Federacji Rosyjskiej. Diagnoza ta, prowadzona na gruncie teorii i praktyki problemu, również w wymiarze historycznym, pozwoliła wyznaczyć granice sytuacji problemowej i dokonać jej treściowego opisu.

Jest rzeczą zrozumiałą, że praca nie obejmuje całości problematyki rosyjskiego potencjału jądrowego. Spełnia jednak rolę porządkującą dotychczasowe rozważania na ten temat w literaturze wojskowej, ujmując najistotniejsze problemy. W przejrzysty sposób identyfikuje składowe rosyjskiego potencjału jądrowego i ukazuje ich rolę w kształtowaniu mocarstwowej pozycji Federacji Rosyjskiej.

Sprawozdanie z przeprowadzonych badań – rozprawa doktorska przyjęła formę pracy, w której przewagę mają rozważania ogólne na temat istoty zjawisk określających rolę potencjału jądrowego w kreowaniu mocarstwowej pozycji Rosji. Przyjęcie w badaniach podejścia systemowego i pochodnych mu (sytuacyjnego z nachyleniem historycznym) sprawiło, że prezentowane wyniki pracy badawczej mają charakter interdyscyplinarny – charakterystyczny dla metody systemowej.

Jako cel badań autor wyznaczył: ustalenie roli poszczególnych elementów, składających się na potencjał jądrowy, w aspekcie kształtowania mocarstwowej pozycji Federacji Rosyjskiej. Zdaniem autora założony cel badań został osiągnięty, albowiem końcowym efektem dociekań stały się ustalenia badawcze, które jednoznacznie wskazują,

---

[540] E. Laurent, *Moskwa na Wall Street*, wyd. POLONIA, Warszawa 1990, s. 5.

że Federacja Rosyjska w swych dążeniach do odzyskania pozycji supermocarstwa na arenie międzynarodowej, wykorzystuje czynnik jądrowy w grze politycznej z Zachodem. Ponadto pojęcie mocarstwowości było i jest utożsamiane przez Rosjan przede wszystkim z potęgą militarną, a posiadany potencjał jądrowy stawia Rosję w szeregu pięciu potęg świata i jest pomocny w kształtowaniu partnerskich stosunków ze Stanami Zjednoczonymi[541].

W rezultacie przeprowadzonych badań stwierdzono także, że rosyjskie elity polityczne wydają się być zgodne, iż to właśnie tysiące głowic atomowych są ostatnim atutem mocarstwowości kraju, zwłaszcza w sferze polityczno-wojskowej. Były minister obrony, Igor Siergiejew, stwierdził, iż - *w warunkach ostrego deficytu budżetowego i kryzysu gospodarczego kraju - relatywnie tanie siły jądrowe należy uznać za najbardziej opłacalny element sił zbrojnych*[542]. **Stworzony na potrzeby globalnej konfrontacji i odstraszania militarnego arsenał jądrowy w znacznej mierze determinuje współczesny mocarstwowy status Rosji i pomimo zakończenia zimnowojennej retoryki, nadal pełni istotną funkcję w polityce zewnętrznej i wewnętrznej Federacji Rosyjskiej.**

Wyniki badań potwierdzają również, że głównym zadaniem Rosji w dziedzinie przyszłości broni jądrowej stanie się zapewne minimalizacja dysproporcji w potencjale i możliwościach na korzyść Stanów Zjednoczonych. Kluczową rolę w tym procesie odegra zapewne rosyjska dyplomacja, gdyż utrzymanie parytetu jądrowego z USA, przy dzisiejszym stanie gospodarki wydaje się mało realne. W konkluzji można stwierdzić, że realizacja układu START II staje się rosyjską koniecznością, a zawarcie układu START III – urealnieniem rzeczywistych możliwości utrzymania militarnego potencjału jądrowego. **Kontynuowanie procesu redukcji Strategicznych Sił Jądrowych stanowi dla Federacji Rosyjskiej ekonomiczną i polityczną konieczność.**

W opinii autora, w trakcie rozwiązywania problemów badawczych potwierdziła się słuszność założeń zawartych w hipotezach roboczych, które w kontekście rozwiązań badawczych zachowały aktualność i zostały uzupełnione konkretnymi wnioskami dotyczącymi rosyjskiego potencjału jądrowego.

Autor rozprawy zdaje sobie sprawę także, że wiele problemów zostało tylko zasygnalizowanych, niektóre zjawiska wyłącznie oszacowane i wymagają dalszych badań. Autor ma również świadomość zmienności kontekstu badań. Zmienności, która uniemożliwia zakładanie trwałości uzyskanych wyników i sformułowanych wniosków. Kontynuacja

---

[541] Zob.: V. Belous, *Key aspects of the Russian Nuclear Strategy,* Kluczowe aspekty rosyjskiej strategii nuklearnej, (w:) Security Dialogue, vol. 28, nr 2, June 1997, s. 159-171.

[542] K. Malak, *Polityka bezpieczeństwa i siły zbrojne Rosji,* Warszawa 1996.

dalszych badań w zakresie rosyjskiego potencjału jądrowego koncentrować się powinna na dalszej analizie i ocenie perspektyw jego rozwoju – czynnika decydującego, zdaniem autora, o sile mocarstwowej Federacji Rosyjskiej.

Fundamentalne zmiany w układzie sił politycznych Europy Wschodniej po 1990 roku sprawiły, że Polska realizuje swoją transformację w sytuacji lokalnej niestabilności, przy jednocześnie relatywnie wysokim poczuciu bezpieczeństwa, tzn. braku zagrożenia suwerenności i groźby konfrontacji zbrojnej z sąsiadami, jak również braku zagrożenia konfrontacją globalną[543].

Widocznym tego przejawem są ostatnie wydarzenia w różnych regionach byłego ZSRR, a także w otoczeniu samej Rosji[544]. Dlatego, z punktu widzenia naszego bezpieczeństwa i budowania własnego skutecznego systemu obronnego, istotna jest wiarygodna analiza rozwoju stosunków międzynarodowych w naszym otoczeniu i jej prognozowanie. Stwarza to potrzebę, zdaniem autora, stałego śledzenia rozwoju wydarzeń w Federacji Rosyjskiej oraz dokonywania bieżących ocen rosyjskiego potencjału jądrowego.

W przekonaniu autora, zaprezentowana rozprawa doktorska posiada charakter użytkowy. Może zostać wykorzystana w procesie dydaktycznym Akademii Obrony Narodowej jako źródło wiedzy o aktualnej sytuacji w Federacji Rosyjskiej. Przedstawiony materiał może posłużyć do zidentyfikowania kolejnych problemów dotyczących rosyjskiego potencjału jądrowego.

---

[543] S. E. Dworecki, *Problemy planowania rozwoju potencjału obronnego państwa,* Zeszyty Naukowe AON nr 2(35), Warszawa 1999, s. 9.

[544] Przykładem mogą być ostatnie wydarzenia na Ukrainie, w Kirgistanie oraz w Czeczenii.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania zwarte

1. Addis J.L., *Teraz już wiemy...Nowa historia zimnej wojny*, Wydawnictwo AMBER 1997.
2. Adżubej A., *Tamte dziesięć lat. Dlaczego Chruszczow musiał odejść?*, Wydawnictwo ALFA, Warszawa 1989.
3. Ajdukiewicz K., *Logika pragmatyczna,* Warszawa 1974.
4. Arystoteles, *Polityka,* Wrocław 1953.
5. *Atlas historii powszechnej*, Świat Książki, Warszawa 1999.
6. Babbie E., *Badania społeczne w praktyce,* Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
7. Balcerowicz B., *Sojusz a obrona narodowa*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 1999.
8. Balcerowicz B., *Wybrane problemy obronności państwa. Materiał studyjny*, AON, Warszawa 2002.
9. Bazylow L., *Historia Rosji,* t.1, Warszawa 1985.
10. Bazylow L., *Obalenie caratu,* Warszawa 1976.
11. Beveridge W. J. B., *Sztuka badań naukowych*, Warszawa 1963.
12. Bierieżnoj S.S., *Atomyje podwodnyje łodki BMF CCCP i Rossiji,* Morskoj Istoriczeskij Almanach 1999.
13. Błok A., *Ostatnie dni caratu,* Warszawa 1977.
14. Bratkiewicz J., *Rosyjscy nacjonaliści w latach 1992–1996*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1998.
15. Brzeziński Z., *Myśl i działanie w polityce międzynarodowej*, Londyn 1988.
16. Brzeziński Z., *Plan gry. USA vs ZSRR,* Bicentennial Publishing Corporation, New York 1987.
17. Bukharin O., Kadyshev T., Miasnikov E., Podvig P., Sutyagin I., Tarasenko M., and Zhelezov B., *Russian Strategic Nuclear Forces*, The MIT Press 1998.
18. Butowski P., *Lotnictwo wojskowe Rosji,* Ilustrowana encyklopedia techniki wojskowej, Wydawnictwo Lampart, Warszawa 1995.
19. Chęciński M., *Przemysł zbrojeniowy jako czynnik polityki wewnętrznej i zagranicznej Federacji Rosyjskiej,* AON, Warszawa 1997.
20. Chlebda W., *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy,* Opole 1991.
21. Cieślar T., *Historia Finlandii*, Wrocław 1983.
22. Cochran T.B., Arkin W.M., Norris R.S., Sands J.I., *Soviet Nuclear Weapons (Jadiernoje Woorużie CCCP),* Publishers, New York 1988, Moskwa 1992.
23. Czajkowski A., *Demokratyzacja Rosji w latach 1987-1999*, Wydawnictwo ATLA 2, Wrocław 2001.
24. Davies N., *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Kraków 1999.

25. Dąbrówka E., Geller E., *Słownik antonimów*, MCR, Warszawa 1995.
26. Derkowski H., *Testament Piotra Wielkiego, czyli zamiary Moskali zawojowania całego świata*, Winona, Minn 1890.
27. *Encyklopedia politologii*, (red.) W. Sokoł, M. Żmigrodzki, t.1, Kanton Wydawniczy Zakamycze 1999.
28. *Etymologiczny słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 2000.
29. Fidler E., *Potencjał ekonomiczno-obronny Rosji*, (red.) Przewodzkiego E., *Rosja*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa-Toruń 1995.
30. Gadżijew K. , *Geopolitika*, Moskwa 1997.
31. Gelberg L., *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna.* Wybór dokumentów, Warszawa 1958.
32. Gnitecki J., *Zarys metodologii badań w pedagogice empirycznej*, WSP, Zielona Góra 1993.
33. Gorbaczow M., *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988.
34. Grudziński P., *Teologia bomby. Narodziny systemu nuklearnego odstraszania 1939-1953*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988.
35. Gumilow L., *Od Rusi do Rosji*, Warszawa 1996.
36. Heller M., Niekricz A., *Utopia u władzy. Historia Związku Sowieckiego*, tom 2, Universitas, Wrocław 1989.
37. Hen M., Malak K., *Rosja. Federacja Rosyjska. Informator*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Departament Stosunków Społecznych, Warszawa 1994.
38. Heppenheimer T.A., *Podbój kosmosu. Historia programów kosmicznych*, Wydawnictwo AMBER 1997.
39. *Historia ZSRR w dwóch tomach*, t. 1, Książka i Wiedza, Warszawa 1983.
40. Holloway D., *Stalin i bomba* , Prószyński i S-ka, Warszawa 1996.
41. *Istoria wojennoj strategii Rosji*, (red.) Zołotariewa W.A., Instytut Wojennoj Istorii MO FR, Moskwa 2000.
42. Jelcyn B., *Prezydencki maraton*, Politeja, Warszawa 2001.
43. Jellinek G., *Ogólna nauka o państwie*, Warszawa 1921.
44. Jemioło T., Kubaczyk T., Preus M., *Broń masowego rażenia w świetle prawa międzynarodowego, wybrane problemy*, AON, Warszawa 2004.
45. Jemioło T., *Globalizacja – szanse i zagrożenia*, AON, Warszawa 2002.
46. Jungk R., *Państwo atomowe. O postępie ku nieludzkości*, PIW, Warszawa 1982.
47. Kamieński H., *Rosja i Europa. Polska – wstęp do badań nad Rosją i Moskalami*, Czytelnik, Warszawa 1999.
48. Kamiński A., *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej*, (w:) *Metodologia pedagogiki społecznej*, R. Wroczyński, (red.) T. Pilch, Wrocław 1974.
49. Kamiński S., *Nauka i metoda. Pojecie nauki i klasyfikacja nauk*, TN KUL, Lublin 1992.
50. Keegan J., *Historia wojen*, Książka i Wiedza, Warszawa 1998.
51. Keller J., *Prawosławie*, Warszawa 1982.
52. Kisielewski T., *Średnioterminowe perspektywy rozwoju sytuacji geostrategicznej. Rosja – Chiny – NATO.*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002.
53. Kiryłowicz S., *Prawosławie*, (w:) *Zarys dziejów religii*, Warszawa 1986.
54. Knowles M.D., Obolensky D., *Historia Kościoła*, tom 2, Warszawa 1988.
55. Konecki K., *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
56. Koneczny F., *Dzieje Rosji*, Komorów 1997.

57. Kozłowski A., *Rosja wyparta z Europy. Geopolityka granicy pokoju brzeskiego 1918r.*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000.
58. Krzyżanowski L., *O podstawach kierowania organizacjami inaczej – paradygmaty, filozofia, dylematy*, PWN, Warszawa 1999.
59. Krzyżanowski L., *Podstawy nauki zarządzania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1985.
60. Kucharzewski J., *Od białego do czerwonego caratu*, Gdańsk 1990.
61. Kuhn T., *Przyroda rewolucji naukowych*, Warszawa 1968.
62. *Leksykon politologii*, red. Antoszewski A., Herbuta R., Wydawnictwo ATLA 2, Wrocław 2000.
63. *Leksykon wiedzy wojskowej*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1979.
64. Lewandowski E., *Rosyjski sfinks*, Książka i Wiedza, Warszawa 1999.
65. Liparteliani G., *Prawda o Putinie*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2001.
66. Łobocki M., *Metody badań pedagogicznych*, PWN, Warszawa 1978.
67. Łobocki M., *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa 1982.
68. Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls", Kraków 2000.
69. Łożański M., *Ekspansja na wszystkich azymutach*, Wydawnictwo Wyzwolenie 1987.
70. Łożeński M., *Anatomia ekspansji. Od Rurukowiczów do Genseków*, Wyd. Wolne Pismo MOST 1987.
71. Madej Z., *Rosyjskie zmagania cywilizacyjne*, Warszawa 1993.
72. Malak K., *Czynnik wojskowy w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej (1991-2000)*, Zeszyty Naukowe AON, Dodatek, Warszawa 2001.
73. Malak K., *Polityka bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 1997.
74. Malinowski B., *Argonauci zachodniego Pacyfiku*, Dzieła t. III, Warszawa 1981.
75. Malon H., *Postradziecka broń jądrowa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa – Toruń 1996.
76. Marciniak W., *Rozgrabione imperium*, ARCANA, Kraków 2001.
77. Marrou J.D., *Historia kościoła. Od początków do roku 600*, tom 1, Warszawa 1986.
78. Mączak M., *Rządzący i rządzeni. Władza i społeczeństwo w Europie wczesnostarożytnej*, Warszawa 1986.
79. Mendel T., *Metodyka pisania prac doktorskich*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 2002.
80. Mercier J., *Dwadzieścia wieków historii Watykanu*, Warszawa 1986.
81. Mickiewicz P., *Strategiczne znaczenie Morza Bałtyckiego po roku 1990. Siły morskie państw bałtyckich i perspektywy ich rozwoju*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003.
82. Mirzojew W.G., *Prisojedinienije i oswojenije Sibiri w istoriczeskoj litieraturie XVII w.*, Moskwa 1960.
83. Moyrz Bee A.J., *Cywilizacja w czasie próby*, Warszawa 1991.
84. Niedzielski K., *Batory i car Iwan w zapasach o Inflanty*, Warszawa 1916.
85. Nowak S., *Metodologia badań socjologicznych*, PWN, Warszawa 1970.
86. Ochmański J., *Dzieje Rosji do roku 1861*, PWN, Warszawa-Poznań 1980.
87. Pawłowski J., Gawliczek P., *Zagrożenia asymetryczne*, AON, Warszawa 2003.
88. Petrosjanc A.M., *Współczesne problemy atomistyki w ZSRR*, PWN, Warszawa 1980.
89. Pięta J., *Broń neutronowa*, wydawnictwo MON, Warszawa 1986.
90. Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Akademickie „Żak", Warszawa 2001.
91. Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo „Żak", Warszawa 1995.

92. Pipes R., *Rewolucja rosyjska,* Warszawa 1996.
93. Pipes R., *Rosja carów,* Warszawa 1990.
94. Pipes R., *Rosja, komunizm i świat. Wybór esejów,* Wydawnictwo ARCANA, Kraków 2002.
95. Piskozub A., *Polska w cywilizacji zachodniej,* Gdańsk 1995.
96. Pomian K., *Europa i jej narody,* PIW, Warszawa 1992.
97. Potyrała B., Szczegóła H., *Armia rosyjska po upadku ZSRR (1992–2000),* Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Zielona Góra 2000.
98. Potyrała B., Szczegóła H., *Armia Stalina w okresie pokoju,* Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Zielona Góra 1999.
99. Potyrała B., Szczegóła H., *Czerwoni marszałkowie. Elita Armii Radzieckiej 1935–1991,* Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Zielona Góra 1997.
100. *Przemiany w siłach zbrojnych b. ZSRR,* Raport Pentagonu za 1991 rok, Warszawa 1992.
101. Puślecki W., *Model pedagogicznej pracy naukowej,* Oficyna Wydawnicza „Impuls", Kraków 2001.
102. Pytkowski W., *Organizacji badań i ocena prac naukowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1981.
103. Remnick D., *Zmartwychwstanie. Walka o nowa Rosję*, Wydawnictwo MAGNUM, Warszawa 1997.
104. *Rosja XIX i XX wieku*, , (red.) Sobczak J., Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Olsztyn 1998.
105. *Rosjoznawstwo. Wprowadzenie do studiów nad Rosja*, Podręcznik akademicki, (red.) Suchanka L., Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
106. Rybak E.F., Gruszczyński J., *Patriot kontra SCUD. Rakietowy pojedynek w przestworzach*, Agencja Lotnicza ALTAIR, Warszawa 1996.
107. Schifield C., *Komandosi rosyjscy*, Warszawa 1996.
108. Seidler G.L., Groszyk H., Malarczyk J., Pieniążek A., *Wstęp do nauki o państwie i prawie,* MORPOL, Lubin 2000.
109. Sienkiewicz P., *Analiza systemowa. Podstawy i zastosowania*, MON, Warszawa 1994.
110. Skrzyp J., *Wojskowo-geograficzna charakterystyka terenu Federacji rosyjskiej*, AON, Warszawa 1997.
111. *Słownik łacińsko- polski dla prawników i historyków,* (red.) Sondal J., Kraków 1997.
112. *Słownik wyrazów bliskoznacznych,* (red.) Skorupka S., PWN, Warszawa 1995.
113. *Słownik wyrazów obcych,* (red.) Sobol E., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
114. Sołżenicyn A., *Rosja w zapaści*, Politeja, Warszawa 1999.
115. Stefanowicz J., *Motywacje rzeczywiste a motywacje deklarowane decyzji w polityce zagranicznej,* (w:) *Stosunki międzynarowdowe – problemy badań i teorii,* PWN, Warszawa 1983.
116. Stoessinger J. G., *The Might of Nations. World Politics in Our Time*, New York 1969.
117. *Stosunki międzynarodowe*, red. Malendowski W., Mojsiewicz C., Wydawnictwo ATLA 2, Wrocław 2003.
118. *Strategic Assessment 1998. Engaging Power for Peace*, Institute for National Strategic Studies National Defense University.
119. *Stratiegiczieskije Jadiernyje Siły, Orużie i technologia Rossii,* Encyklopedia XXI wieka, Tom-1, Moskwa 2000.
120. Sułek M., *Podstawy potęgonomii i potęgometrii*, Kieleckie Towarzystwo Edukacji Ekonomicznej, Kielce 2001.
121. Szewczyk W.A., *Iwan Groźny*, Wrocław 1977.

122. *Szkice o Rosji*, red. Stępień-Kuczyńska A., Adamowski J., Łódz-Warszawa 2000.
123. Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych,* Wydawnictwo „Śląsk", Katowice 1999.
124. *The Military Balance 1993–1994.*
125. *The Military Balance 2001-2000 .*
126. Topolski J., *Metodologia historii*, Wyd. 3 poprawione i uzupełnione, Warszawa 1984.
127. Travers R.M.W., *An introduction to educational research*, Wyd. 2, New York 1964.
128. Wojtaszczyk K.A., *Kompendium wiedzy o państwie współczesnym*, LIBER, Warszawa 2000.
129. Wójcik Z., *Dzieje Rosji 1533-1801*, Warszawa 1971.
130. Zaborowski Z., *Wstęp do metodologii badań pedagogicznych*, Wrocław 1973.
131. Zaczyński W., *Praca badawcza nauczyciela*, WSiP, Warszawa 1995.
132. Zaradny R., *Droga do sowietyzmu,* Zielona Góra 1998.
133. Zeigler B.P., *Teoria modelowania i symulacji*, Warszawa 1984.
134. Zieliński E., *Współczesna Rosja. Studium polityczno-ustrojowe,* Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 1995.
135. Ziółek P., *Idea imperium*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
136. Znamierowski C., *Wiadomości elementarne o państwie*, Warszawa 1948.

Tłumaczenia

1. Belous V., *Key aspects of the Russian Nuclear Strategy, Kluczowe aspekty rosyjskiej strategii nuklearnej,* (w:) Security Dialogue, vol. 28, nr 2, June 1997, s. 159-171.
2. Bladel J. van, Webber S., *Russian's past or future?, Rosja między przeszłością a przyszłością?* (w:) The World Today 2000, vol. 56 nr 10, s. 4-7.
3. Bluth C., *La Proliferation Nucleaire: Les Obstacles? Proliferacja nuklearna: przeszkody?* (w:) The World Today 1993, vol. 49 nr 8/9, s. 146-150.
4. Bukharin O.A., Zhelezov B.V., Kadyshev T.T., Miasnikov E.V., Podvig P.L., Sutyagin I.V., Tarasenko M.V., *Strategicheskoye yadernoye vooruzhenie Rossii,* IzdAT, Moscow 1998.
5. Clarke D.L., *Submarine Developments Worry the West, Rozwój okrętów podwodnych martwi zachód,* (w:) Transition (Events and issues in the former Soviet Union and East-central and Southeastern Europe), vol.1 no.25 z 13 December 1996.
6. Duncan A., *START cuts begin to make their mark, START – perspektywy,* (w:) Jane's Intelligence Review, February 1999, s. 15-19.
7. Karpienko A.W., Utkin A.F., Popow A.D., *Otieczіestwiennyje Stratiegiczieskije Rakietnyje Kompleksy*, Sankt Petersburg 1999.
8. Kipp J.W., *Russia'n Nonstrategic Nuclear Weapons, Rosyjska niestrategiczna broń jądrowa,* (w:) Foreign Military Studies Office, Fort Leavenworth, May-June 2001.
9. *Kryzys finansów Ministerstwa Obrony Rosji*, Defense News 21 - 27.02.1994.
10. Larionov V., *Russian Military Strategy inHistorical Perspective, Rosyjska strategia militarna w historycznej perspektywie,* (w:) Foreign Military Studies Office, Fort Leavenworth, November 1994.
11. Muller H., *Terrorism, proliferation: a European threat assessment*, (w:) Chaillot Papers nr 58, Institute for Security Studies European Union, Paris 2003.
12. Nacht M., *U.S. Nuclear Arms Control Policies. Toward Russia and the Former Soviet Union, Amerykańska Jądrowa Kontrola Zbrojeń. Ku Rosji i byłym Związku*

Radzieckim, (w:) The Nuclear Challenge in Russia and The New States of Eurasia.
13. Nation C., *The nuclear Problem in the Post-Soviet Transition, Jądrowy problem postsowieckiej transformacji,* (w:) The International Politics of Eurasia, vol. 6, (w:) The Nuclear Challenge in Russia and the new states of Eurasia, s. 212-239.
14. Orłov W., *Szto wygodno Minatomu..., Co jest korzystne dla Minatomu...,* (w:) Pro et Contra, Biznes i wniesznajaja polimika, Tom 2 nr 3, Leto 1997, s. 33-54.
15. Parrish S., *Nuclear arms – A Soviet Legacy, Broń jądrowa – radzieckie dziedzictwo,* (w:) Transition (Events and issues in the former Soviet Union and East-central and Southeastern Europe), vol.1 no.21 z 17 November 1995.
16. Pierwow M., *Rakietnyje kompleksy RWSN,* (w:) Tiechnika i woorużienje, wczera, siegodnia, zawtra..., nr 5 -6.2001.
17. Powaski R.E., *Russia: The Nuclear Menace Within, Rosja: Wewnętrzne zagrożenie jądrowe,* (w:) Current History 1999, vol. 98 nr 630, s. 340-345.
18. *Prace badawczo-rozwojowe w aspekcie nowej Doktryny Wojennej Rosji*, Defense News 7 - 13.02.1994.
19. *Prace badawczo-rozwojowe w aspekcie nowej Doktryny Wojennej Rosji*, Defense News 7 - 13.02.1994.
20. *Preventing "brain drain" from the nuclear weapon complex, Zapobieganie „wyciekowi informacji" dotyczącym broni jądrowej,* (w:) The Soviet Nuclear Weapon Legacy, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) Research report Nr 10, Oxford University Press 1995, s. 47-52.
21. Ransselaer W.L., *Post-Soviet Nuclear Trafficking: Myths, Half-Truths, and the Reality, Postsowiecki arsenał nuklearny – mity, plotki i rzeczywistość,* (w:) Current History 1995, vol. 94, nr 594, s. 343-348.
22. *Rosyjska bitwa o budżet*, Defense News 14 - 20.02.1994.
23. Sokov N., *Strategiczeskij arsenał Rasii w 2010 godu, Arsenał strategiczny Rosji w 2010 roku punkt widzenia,* (w:) Mieżdunarodnaja Żizn, nr. 7 1998, s. 86-98.
24. Sorokin K.E., *The Nuclear Strategy Debate. Russia after the Crisis, Rosja po kryzysie, Debata o strategii nuklearnej,* (w:) Orbis, vol. 38, nr 1, 1994, s. 19-40.
25. *Strategic Assessment 1998. Engaging Power for Peace*, Institute for National Strategic Studies National Defense University.
26. *Trudny rynek państw środkowego wschodu*, Defense News 15 - 21.11.1993.
27. Tsypkin M., *Military Reform and Strategic Nuclear Forces of the Russian Federation, Reformy militarne i strategiczne siły nuklearne Federacji Rosyjskiej,* (w:) European Security, vol. 9, No. 1, Spring 2000, s. 22-40.
28. Wilkening D.A., *The Future of Russia's strategic Nuclear Force, Przyszłość Rosyjskich strategicznych sił nuklearnych,* (w:) Survival (International Institute for Strategic Studies), vol. 40, no. 3, Autumn 1998, s. 89-111.

Publikacje Ośrodka Studiów Wschodnich

1. Darczewska J., *Rosyjski monocentryzm i jego ograniczenia*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 5 (35) z 18.11.2003, Ośrodek Studiów Wschodnich.
2. Łoskot A., Paszyc E., Sarna A., Wiśniewska I., Parzyński W., *Kłopotliwe bogactwo – sytuacja i perspektywy sektorów ropy i gazu na obszarze byłego ZSRR,* (w:) Prace OSW nr 12 z 2003, Ośrodek Studiów Wschodnich.

3. Menkiszak M., *Raport CIA o Iraku obciąża Rosję*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 34 (368) z 14.10.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich.
4. Menkiszak M., *Wizyta prezydenta Putina w Chinach*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 35 (369) z dn. 21.10.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich.
5. Paszyc E., *Budowa kremlowskiego imperium energetycznego*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 37 (371) z 4.11.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich.
6. Paszyc E., Wiśniewska I., *Wielki biznes w rosyjskiej gospodarce i polityce za rządów Putina*, (w:) Prace OSW nr 5 z 2002, Ośrodek Studiów Wschodnich.
7. Rogoża J., *Spotkanie Putina z biznesem*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 25 (359) z dn. 15.07.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich.
8. Rogoża J., Wiśniewska I., *Podsumowanie przemian polityczno-gospodarczych w pierwszej kadencji Władimira Putina*, (w:) Prace OSW nr 8 z 2003, Ośrodek Studiów Wschodnich.
9. Rogoża J., *Wydźwignęliśmy się z zapaści. Wystąpienie przedwyborcze Władimira Putina*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 7 (341) z dn. 19.02.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich.
10. *Rosyjska broń jądrowa (doktryna, struktury, uzbrojenie)*, (w:) Ośrodek Studiów Wschodnich, Analizy nr 27/1997.
11. Wilk A., *Moskiewska wizyta premiera Indii*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 33 (325) z 9.10.2003, Ośrodek Studiów Wschodnich.
12. Wilk A., P. Żochowski, *Putin przechodzi na „ręczne sterowanie" resortami siłowymi*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 26 (360) z 29.07.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich.
13. Wilk A., *Putin zatwierdził listę strategicznych przedsiębiorstw*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 27 (361) z dn. 12.08.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich.
14. Wilk A., *Rosjanie uzbroją armię iracką?*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 38 (372) z 18.11.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich.
15. Wilk A., *Rosyjska armia uzyskuje prawne podstawy autonomii i dominacji w sektorze siłowym*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 6 (36) z 14.01.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich.
16. Wilk A., *Współpraca techniczno-wojskowa Rosji z Iranem*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 5 (35) z dn. 18.11.2003, Ośrodek Studiów Wschodnich.
17. Wilk A., Żochowski P., *Putin przechodzi na „ręczne sterowanie" resortami siłowymi*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 26 (360) z dn. 29.07.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich.
18. Wiśniewska I., *Aktualna sytuacja gospodarcza Rosji*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 35 (327) z dn. 23.10.2003, Ośrodek Studiów Wschodnich.
19. Wiśniewska I., *Bank światowy o Rosji*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 32 (366) z 30.09.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich.
20. Wiśniewska I., *Projekt budżetu na 2005 rok już w parlamencie*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 29 (363) z 2.09.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich.
21. Wiśniewska I., *Ramowy program gospodarczy rządu*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 12 (346) z dn. 25.03.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich.
22. Wiśniewska I., *Rosja eksporterem kapitału*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 32 (366) z dn. 30.09.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich.
23. Wiśniewska I., *Strategia energetyczna Rosji*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 29 (321) z 11.09.2003, Ośrodek Studiów Wschodnich.

24. Wiśniewska I., *Wyniki gospodarcze Rosji w 2003 r.*, (w:) Tydzień na Wschodzie, Biuletyn Specjalny nr 14 (348) z 8.04.2004, Ośrodek Studiów Wschodnich.

Publikacje prasowe, artykuły

1. Aron R., *Siła koalicji jest zawsze mniejsza niż suma sił, jakimi dysponuje ona na papierze,* (w:) Rzeczpospolita, 27 - 28.05. 2000.
2. Baliński T., *Koncepcja bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*, Myśl Wojskowa MON nr 2, Warszawa 1999.
3. Butowski P., *Głęboki oddech*, (w:) Polska Zbrojna nr 2/2000.
4. Butowski P., *Siły Powietrzne Rosji maja powody do zadowolenia,* (w:) Nowa Technika Wojskowa nr 2/2005.
5. Conant E., Piore A., *Atom eksportowy*, (w:) Newsweek z dn. 21.02.2003.
6. Czarnota Z., Moszumański Z., *Rosyjska ruletka. Reforma sił zbrojnych Rosji*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 6/2004.
7. Czarnotta Z., Moszumański Z., *Chińska broń jądrowa*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 1/1998.
8. Durys P., *Libia – spryt lisa pustyni*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 2/2004.
9. Dworecki S.E., *Problemy planowania rozwoju potencjału obronnego państwa,* Zeszyty Naukowe AON nr 2(35), Warszawa 1999.
10. Frąckowiak F., *Świat z jednym biegunem. Spadek znaczenia Rosji w polityce globalnej*, (w:) Stosunki Międzynarodowe nr 16-17, 2003.
11. Gmurczyk D., *Transformacja Sił Zbrojnych USA,* (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 7/2003.
12. Gordon J., *Azjatyckie nadzieje eksportowe Federacji Rosyjskiej*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 2/1998.
13. Gordon J., *PAK FA – kto ostatni ten lepszy?,* (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 8/2002.
14. Gordon J., *Rosyjska ofensywa eksportowa w Azji,* (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 1/2002.
15. Gurgurewicz P., *Flota Rosji na początku XXI wieku,* (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 12/2003.
16. Hypki T., *Atomowa gra o wszystko*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 8/1998.
17. Hypki T., M. Likowski, *Obrona przeciwrakietowa USA w 2004?,* (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 2/2003.
18. Hypki T., *Polityka Putina przynosi efekty*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 3/2004.
19. Hypki T., *Stany Zjednoczone kontra reszta świata*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 9/2003.
20. Jaremienko W., *Powrót widma*, (w:) Niezawisimaja Gazieta z dn. 7.02.2003, (w:) Forum 14.01. – 20.01. 2002.
21. Kaczmarski M., *Globalna tarcza przeciwrakietowa?,* (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 3/2004.
22. Kaczmarski M., *Rosyjska polityka dalekowschodnia*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 1/2005.

23. Kaczmarski M., *Witamy w świecie jednobiegunowym*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 6/2003.
24. Kluger J., *Atomowy przemyt*, Time z 17.12.2001, (w:) Forum 14.01. – 20.01. 2002.
25. Koziej S., *Globalne aspekty Rosyjskiej strategii bezpieczeństwa*, Zeszyty Naukowe AON nr 1 (50), Warszawa 2003.
26. Kubiak K., *Flota świata jednobiegunowego. Zmiany w organizacji bojowej US Navy*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 6/2003.
27. Kubiak K., *Iran – następny na Osi Zła*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 8/2003.
28. Kubiak K., *Jednobiegunowe ryzyko*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 7/2003.
29. Kubiak K., *Konflikt pakistańsko- indyjski. Groźba nieautoryzowanego użycia broni jądrowej*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 7/2002.
30. Kubiak K., *Najgroźniejsze punkty zapalne 2004*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 8/2004.
31. Kubiak K., *Przebudowa floty światowego mocarstwa*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 11/2002.
32. Kubiak K., *Rosyjski przemysł okrętowy spogląda na Azję Południowo-Wschodnią*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 4/2002.
33. Kubiak K., *W poszukiwaniu źródeł radykalizmu islamskiego*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 12/2003.
34. Kubiak K., *Zapobieganie proliferacji broni niekonwencjonalnej – aspekt morski*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 4/2004.
35. Likowski M., *Kolejny koreański incydent*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 7/2003.
36. Liss W., *Brudna bomba – mit czy realne zagrożenie*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 7/2002.
37. Łuczak W., *Tajemnice Jongbjon*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 2/2003.
38. Malak K., *Ewolucja znaczenia siły wojskowej w polityce międzynarodowej*, Zeszyty Naukowe AON nr 2 (51), Warszawa 2003.
39. Malak K., *Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej*, (w:) Zeszyty Naukowe AON, nr 1(42) / 2001.
40. Mierzejewski D., *Chińsko-rosyjska współpraca wojskowa w latach 90. XX w.*, (w:) Zeszyty Naukowe AON nr 3-4 (48-49), Warszawa 2002.
41. Mikołajczuk M., *Powstanie i rozwój Strategicznych Wojsk Rakietowych (RWSP) ZSRR i Federacji Rosyjskiej latach 1945-2003*, (w:) Nowa Technika Wojskowa nr 8/2003.
42. Mróz M., *Zmiany w koncepcji strategicznej Rosji 1997–2000*, (w:) Informacja nr 719/2000r., Biuro Studiów i Ekspertyz.
43. Narojek M., *Terroryzm atomowy, Studium Bezpieczeństwa Narodowego*, ISM UW.
44. Nieżnyj A., *Wazwraszczenije Bludnogo syna*, (w:) Ogoniok nr 15 z 1990.
45. Pietrzak W.B., *Terror atomowy – czy tylko kwestia czasu?*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 2/2004.
46. *Proliferacja broni masowego rażenia – zagrożenia i przeciwdziałanie*, Wojskowy Przegląd Zagraniczny 3/1994.
47. Raczyński Z., *Putin przedstawia nową strategię dla Rosji*, Polityka nr 5/2000.
48. Risen J., *Pożyczcie nam ambasadę*, Herald Tribune z 21.01.2003, (w:) Forum 3.02. – 9.02. 2003.
49. *Rosyjski kompleks przemysłu jądrowego – stan bezpieczeństwa*, Wojskowy Przegląd Zagraniczny 4/1998.
50. Rudziński C., *Reforma armii rosyjskiej*, (w:) Polska Zbrojna nr 37, wrzesień 1997.

51. Rybak E.F., Gruszczyński J., *Atomowa pięść. Strategiczne lotnictwo bombowe w dobie broni jądrowej - Wschód,* Lotnictwo Wojskowe, magazyn miłośników lotnictwa nr 3/1998.
52. Sauerwein B., *Post-Soviet economy: the military legacy, Gospodarka poradziecka – spuścizna militarna,* International Defense Review 4/1992, s.323, (w:) Wojskowy Przegląd Zagraniczny 4/1998.
53. Spaeth A., *Widok z beczki prochu*, Time z 14.01.2002, (w:) Forum 14.01. – 20.01. 2002.
54. Stefanowicz J., *Ład międzynarodowy. Doświadczenie i przyszłość,* (w:) Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1996.
55. Tichomirow M. N., *O proischożdienii nazwanija "Rossija",* (w:) Woprosy Istorii, 11/1953.
56. Wieczorek P., *Stany Zjednoczone wobec zmian w potencjale militarnym Rosji,* (w:) Polityka Wschodnia nr 1/1994.
57. *World military expenditure, 1993-2002*, (w:) Raport - wojsko, technika, obronność, nr 7/2003.

Adresy internetowe

1. Ministerstwo Obrony FR, Министерство обороны Российской Федерации, http://www.mil.ru/.
2. Ministerstwo ds. energii atomowej FR, Министерство Российской Федерации по атомной энергии, http://www.minatom.ru/.
3. Ministerstwo Energetyki FR, Министерство энергетики Российской Федерации, http://www.www.mte.gov.ru/.
4. Ministerstwo Rozwoju Ekonomicznego i Handlu FR, Министерство экономического развития и торговли Российской Федерации, http://www.economy.gov.ru/wps/portal.
5. Ministerstwo Finansów FR, Министерство финансов Российской Федерации, http://www.minfin.ru/.
6. Komitet federalny FR ds. energetyki, Федеральная энергетическая комиссия Российской Федерации, http://www.fecrf.ru/.
7. Państwowy komitet statystczny FR, Государственный комитет Российской Федерации по статистике, http://www.gks.ru/.
8. Rosyjska Agencja Lotniczo-Kosmiczna, Российское авиационно-космическое агентство, http://www.rosaviakosmos.ru/.
9. Goskomstat Rossii - Russian Books Catalog, http://www.eastview.com/xq/ASP/f_string1=Goskomstat+Rossii/f_field=publisher/f_start_value=1/f_ml=20/browse_order=title/browse_order_asc=asc/f_locale=/qx/russian/books/browse.asphttp://www.gks.ru/eng/.
10. Russian Economic Report, World Bank, November 2004. http://www.worldbank.org.ru/ECA/Russia.nsf/0/0CF40EF2E501A275C3256CD1002B7D90.
11. Bernstam M. S., Rabushka A., *Review of the World Bank's "Russian Economic Report, October 2001"*, http://www.russianeconomy.org/comments/120401.html.
12. http://voorugenie.narod.ru/nuclear/nuclear.htm.
13. http://www.arms.ru/nuclear/index.htm.
14. http://www.atominfo.alpha.pl/.
15. http://www.cire.pl/item,16148,2.html.

16. http://www.cityline.ru:8084/politika/prav/gkstat.html.
17. http://www.fas.org/main/content.jsp?formAction=325&projectId=7.
18. http://www.gks.ru/.
19. http://www.gks.ru/PEREPIS/osn_itog.htm.
20. http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/dafig1.asp.
21. http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/dafig2.asp.
22. http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/datainx.asp.
23. http://www.rav-rf.ru/.
24. http://www.rusarm.ru/.
25. http://www.russianforces.org/eng/.
26. http://www.sovietarmy.com/.
27. www.humanista.pl.

ZAŁĄCZNIKI

1. *Doktryna wojskowa Federacji Rosyjskiej.*
2. Rozwój terytorialny Rosji.
3. Rozmieszczenie rosyjskich elektrowni jądrowych.
4. Rozmieszczenie najważniejszych elementów rosyjskiego kompleksu wojskowo-przemysłowego.
5. Elektrownie jądrowe w byłych krajach socjalistycznych.
6. Klasyfikacja rakiet balistycznych według kryterium zasięgu (wg poglądów ZSRR).
7. Klasyfikacja rakiet balistycznych według kryterium zasięgu (wg INF Treaty).
8. Rozwój rosyjskich międzykontynentalnych rakiet balistycznych (ICBM).
9. Table of USSR/Russian Nuclear Warheads, 1949–2002 (Stan rosyjskich głowic jądrowych w latach 1949–2002).
10. Figure of USSR/Russian Nuclear Stockpile, 1949–2002 (Dynamika zmian potencjału jądrowego ZSRR/Rosji w latach 1949–2002).
11. Figure of US and USSR/Russian Nuclear Stockpile, 1945–2002 (Analiza porównawcza liczby głowic jądrowych USA i Rosji w latach 1945–2002).
12. Table of USSR/Russian Strategic Offensive Force Loadings, 1956–2002 (Stan ofensywnej broni jądrowych Rosji w latach 1956–2002).
13. Figure of US and USSR/Russian Total Strategic Warheads (Force Loadings), 1945–2002 (Ilościowy stosunek głowic jądrowych między USA i Rosją w latach 1945–2002).
14. Table of USSR/Russian ICBM Forces, 1960–2002 (Ilościowe zmiany w potencjale ICBM Rosji w latach 1960–2002).
15. Figure of US and USSR/Russian ICBM Warheads (Force Loadings), 1959-2002 (Ilościowy stosunek ICBM między USA i Rosją w latach 1959–2002).
16. Table of USSR/Russian Ballistic Missile Submarine Forces, 1958–2002 (Ilościowe zmiany w potencjale SLBM Rosji w latach 1958–2002).
17. Figure of US and USSR/Russian SLBM Launchers, 1958-2002 (Ilościowy stosunek SLBM między USA i Rosją w latach 1958–2002).

18. Figure of US and USSR/Russian SLBM Warheads (Force Loadings), 1958–2002 (Ilościowy stosunek głowic jądrowych SLBM między USA i Rosją w latach 1958–2002).
19. Table of USSR/Russian Strategic Bomber Forces, 1956–2002 (Ilościowe zmiany w potencjale bombowców strategicznych Rosji w latach 1956–2002).
20. Figure of US and USSR/Russian Strategic Bombers, 1945–2002 (Ilościowy stosunek bombowców strategicznych między USA i Rosją w latach 1945–2002).
21. Figure of US and USSR/Russian Strategic Bomber Weapons, 1945-2002 (Ilościowy stosunek możliwości przenoszenia broni jądrowej przez bombowce strategiczne USA i Rosją w latach 1945–2002).
22. Dyslokacja Strategicznych Sił Jądrowych (stan na lata 90.).
23. Przewidywany harmonogram wprowadzania do uzbrojenia Strategicznych Sił Jądrowych kompleksu rakietowego *Topol.*
24. Przewidywany harmonogram rozwoju kompleksu rakietowego *Topol-M.*

ZAŁĄCZNIK 1

DOKTRYNA WOJSKOWA FEDERACJI ROSYJSKIEJ[1]

Zatwierdzona rozkazem prezydenta Federacji Rosyjskiej z dnia 21.04.2000 roku, nr 706 Doktryna wojskowa (wojenna) FR reprezentuje sobą całokształt oficjalnych postanowień określonych wojskowo-polityczno, wojenno-strategiczne i wojenno-ekonomiczne podstawy wojskowego bezpieczeństwa FR.

Doktryna wojskowa (wojenna) jawi się dokumentem okresu przejściowego stanowienia demokratycznej państwowości, wielosystemowej gospodarki, przeobrażania wojskowej organizacji państwa, dynamicznej transformacji systemu stosunków międzynarodowej współpracy.

W doktrynie wojennej rozbudowuje się podstawowe założenia doktryny wojennej FR z 1993 roku i konkretyzuje się odpowiednio do wojskowej strefy postanowień, koncepcji narodowego bezpieczeństwa FR. Założenia doktryny wojennej opierają się na kompleksowej ocenie stanu wojskowo-politycznej sytuacji i strategicznych prognoz ich rozwoju, na naukowych uzasadnionych, określenie obecnych i perspektywistycznych zadań, obiektywnych potrzeb i realnych Możliwości zapewnienia wojennego bezpieczeństwa FR, a także na systematycznej analizie powstania i charakteru współczesnych konfliktów zbrojnych, ojczyźnianego i zagranicznego doświadczenia wojennego rzemiosła i sztuki wojennej.

Doktryna wojenna ma charakter obronny, określa całokształt ustrojowy państówa, w jej założeniach zawarte jest konsekwentne oddanie sprawom pokoju, zdecydowana obrona narodowych interesów i zapewnienie bezpieczeństwa FR i jej sojusznikom.

Prawną podstawę doktryny wojennej reguluje „Konstytucja FR", prawa federalne i inne normatywne akty prawne FRR, a także międzynarodowe umowy FR w kwestii zapewnienia bezpieczeństwa.

Założenia doktryny wojennej mogą uściślać i dopełniać ewidencje wojenno-politycznej sytuacji i powstawania wojennych zagrożeń, warunków wojskowego rzemiosła,

---

[1] Tłumaczenie – Ośrodek Studiów Wschodnich.

rozwoju i przemian wojennej organizacji państwa, a także konkretyzować się w corocznych orędziach prezydenta FR, innych wojsk, wojskowych formacji i organów, w dokumentach problemowych zapewnienia wojennego bezpieczeństwa FR.

Realizacja doktryny wojennej stawia za cel centralizację państwowych i wojskowego kierownictwa, urzeczywistnienie kompleksów politycznych, dyplomatycznych, ekonomicznych, socjalnych, informacyjnych, prawnych, wojennych i innych skierowanych na zapewnienie wojennego bezpieczeństwa FR i jej sojuszników.

I. Wojenno-polityczne podstawy

Sytuacja wojenno-polityczna

1. Stan i perspektywy rozwoju współczesnej wojenno-politycznej sytuacji określa się efektywnym współdziałaniem środków, form i sposobów walki zbrojnej, powiększeniem ich przestrzennego rozmachu i ich następstw, rozprzestrzenianiem na nowe strefy. Możliwość osiągnięcia wojenno-politycznych celów, niebezpieczeństwa współczesnych wojen i konfliktów zbrojnych, państwa i narody dla ochrony międzynarodowej stabilności i pokoju uwarunkowuje konieczność podjęcia niezwłocznych działań dla ich pokojowego uregulowania we współczesnych stadiach sprzeczności, ich powstawania i rozwoju.
2. Wojenno-polityczna sytuacja określana jest następującymi podstawowymi czynnikami:
   - obniżenie niebezpieczeństwa rozwoju i wybuchu wojny w tym jądrowej;
   - formowanie i umacnianie regionalnych centrów sił;
   - wzmocnienie międzynarodowego, etnicznego i religijnego ekstremizmu;
   - aktywizacja separatyzmu;
   - rozprzestrzenianie lokalnych i regionalnych konfliktów zbrojnych;
   - wzmacnianie regionalnego wyścigu zbrojeń;
   - rozprzestrzenianie broni jądrowej i innych rodzajów broni masowego rażenia, środków zaopatrzenia, zaostrzenie przeciwdziałań informacyjnych.
3. Destabilizacyjny wpływ na wojenno-polityczną sytuację wykazują:
   - próby osłabienia istotnych mechanizmów międzynarodowego bezpieczeństwa (przede wszystkim ONZ i OBWE);
   - wykorzystanie siłowych rozwiązań w kwestii „humanitarnej interwencji" bez sankcji Rady Bezpieczeństwa ON, obejście ogólnoprzyjętych zasad i prawa międzynarodowego;

- naruszanie przez niektóre państwa międzynarodowych umów i traktatów w dziedzinie ograniczenia zbrojeń i rozbrojenia;
- subiektywne wykorzystywanie międzynarodowych stosunków i innych środków i technologii w celu ekspansji;
- działalność ekstremistycznych, nacjonalistycznych, religijnych, separatystycznych, ruchów terrorystycznych organizacji i struktur;
- rozszerzenie struktur przestępczości zorganizowanej, terroryzmu, bezprawia, obrót bronią i narkotykami, ogólnowojskowy charakter tej działalności.

Podstawowe zagrożenia wojskowego bezpieczeństwa

4. We współczesnym warunkach zagrożenie tradycyjną formą agresji wobec Federacji Rosyjskiej i ich sojuszników obniżono dzięki pozytywnym zmianom międzynarodowej sytuacji, prowadzeniu przez FR aktywnej pokojowej polityki zagranicznej, utrzymywaniu na dostatecznym poziomie rosyjskiego potencjału wojennego, przede wszystkim potencjału jądrowego.
   Jednocześnie zabezpiecza się na innych kierunkach wzmagających potencjalne zewnętrzne i wewnętrzne zagrożenia bezpieczeństwa FR i jej sojuszników.
5. Podstawowe zewnętrzne zagrożenia:
   - roszczenia terytorialne wobec FR;
   - ingerencja w wewnętrzne stosunki FR;
   - próby naruszenia interesów FR w rozwiązywaniu problemów międzynarodowego bezpieczeństwa, przeciwdziałanie jej umacnianiu jako jednego z wielobiegunowych, wpływowych centrów świat;
   - występowanie ognisk konfliktów zbrojnych, przede wszystkim w pobliżu granic FR i jej sojuszników;
   - tworzenie ugrupowań wojskowych, prowadzących do naruszenia równowagi sił w pobliżu granic FR i jej sojuszników a także przylegających jej akwenach morskich;
   - rozszerzenie bloków i związków wojskowych mogących zagrozić FR;
   - użycie obcych wojsk naruszając Kartę ONZ na terytorium współpracujących z FR i zaprzyjaźnionych państw;
   - powstawanie, wyposażanie przygotowywanie na terytorium innych państw formacji zbrojnych i grup w celu ich przerzucania do działań na terytorium FR i jej sojuszników;

- napadu na wojskowe obiekty FR położone na terytorium innych państw, a także na obiekty i budynki na granicy FR, granicach jej sojuszników na świecie;
- działania naruszające globalną i regionalną stabilność, w tym również utrudnianie funkcjonowania rosyjskiego systemu państwowego i wojskowego, utrudnianie funkcjonowania strategicznych sił jądrowych, systemów ostrzegania o atakom rakietowym, obrony przeciwrakietowej, kontroli przestrzeni kosmicznej i zapewnienia jej gotowości bojowej, obiektów przechowywania pocisków jądrowych, energii atomowej przemysłu chemiczno-atomowego, innych potencjalnie niebezpiecznych obiektów;
- wrogie, narażające bezpieczeństwo FR i jej sojuszników, informacyjne (informacyjno-techniczne, informacyjno-psychologiczne) działania;
- dyskryminacja, pogwałcenie praw, swobód i prawnych interesów obywateli FR w innych państwach;
- międzynarodowy terroryzm.

6. Podstawowe zagrożenia wewnętrzne:
   - próba siłowego obalenia ustroju konstytucyjnego;
   - nielegalna działalność ekstremistycznych, nacjonalistycznych, religijnych, separatystycznych i terrorystycznych ruchów, organizacji i struktur, skierowana na naruszenie jedności i terytorialnej jednolitości FR, destabilizację wewnętrznej sytuacji kraju;
   - planowanie, przygotowywanie i przeprowadzenie działań, mających na celu dezorganizację funkcjonowania federalnych organów władzy państwowej, ataku na państwowe, gospodarcze, wojskowe obiekty, obiekty użyteczności publicznej i infrastruktury informacyjnej;
   - tworzenie, wyposażanie, przygotowywanie i funkcjonowanie nielegalnych formacji zbrojnych;
   - nielegalny obrót bronią na terytorium FR, amunicja materiałami wybuchowymi i innymi środkami, które mogłyby być wykorzystane w działaniach dywersyjnych i terrorystycznych;
   - przestępczość zorganizowana, terroryzm, przemyt i inna działalność zorganizowana mogąca zagrozić bezpieczeństwu Federacji Rosyjskiej.
7. Zapewnienie bezpieczeństwa wojskowego FR jawi się być ważnym kierunkiem działalności państwa.

Główne cele zapewnienia bezpieczeństwa wojskowego-zapobieganie, lokalizacja i neutralizacja wojennych zagrożeń FR.

Federacja Rosyjska rozpatruje zapewnienie własnego bezpieczeństwa w kontekście budowania demokratycznego państwa prawa, przeprowadzenie socjalno-ekonomicznych reform, umacnianie zasad równoprawnego partnerstwa, wzajemnej współpracy i dobrosąsiedztwa w stosunkach międzynarodowych, stopniowego tworzenia ogólnego systemu międzynarodowego bezpieczeństwa, ochrony i umocnienia pokoju na świecie.

Federacja Rosyjska

Znaczenia twórczych zasad i norm międzynarodowego prawa, które są wzajemnie ze sobą powiązane:

- chroni statut mocarstwa jądrowego dla powstrzymania agresji przeciw niej lub jej sojusznikom;
- prowadzi razem z Białorusią wspólną politykę obronną, koordynuje z nią działalność w kwestii budownictwa wojskowego, rozwijania sił zbrojnych państw członków państwa związkowego, wykorzystywania wojskowej infrastruktury, podejmuje inne kroki zmierzające do podtrzymywania zdolności obronnych państwa związkowego;
- nadaje priorytetowe znaczenie umacnianiu systemu kolektywnego bezpieczeństwa w ramach WNP na podstawie rozwoju i umacnianiu układu o bezpieczeństwie zbiorowym;
- rozpatruje w charakterze partnerów wszystkie państwa, których polityka nie ponosi szkody narodowym interesom i bezpieczeństwa oraz szkodzi karcie ONZ;
- daje pierwszeństwo politycznym, dyplomatycznym i innym niemilitarnym środkom zapobiegania i neutralizacji wojennych zagrożeń na regionalnym i globalnym poziomie;
- surowo przestrzega międzynarodowych umów FR w kwestii ograniczenia, likwidacji zbrojeń oraz wspiera ich realizację;
- dokładnie wypełnia międzynarodowe umowy FR o strategicznym, ofensywnym uzbrojeniu i obronie przeciwrakietowej, gotowa do dalszego ograniczenia swojego potencjału jądrowego na podstawie umowy z USA, a także wielostronnej umowy z innymi mocarstwami jądrowymi do minimalnego poziomu odpowiadającego strategicznej stabilizacji;

- występuje o nadanie uniwersalnego charakteru systemowi o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej i środków jego zaopatrzenia za zdecydowanym podwyższeniem efektywności tego systemu drogą zakazów, kontroli i technologicznych przedsięwzięć za zaprzestaniem doświadczeń jądrowych;
- wspiera rozszerzanie zaufania międzynarodowego w kwestiach wojskowych, włączając wzajemną wymianę informacji o charakterze wojskowym, uzgadnianie doktryn wojskowych, planów i przedsięwzięć wojskowych oraz działalności wojskowej.

8. Bezpieczeństwo wojskowe FR zapewnia się całemu ogółowi sił i środków, zapasów bogactw położonych na jej terytorium.

   We współczesnych warunkach Federacja Rosyjska z konieczności posiadania potencjału jądrowego, zdolna zagwarantować stawienie oporu i zadania szkód każdemu agresorowi, koalicji państw w każdych warunkach.

   Przy tym broń jądrowa, w której wyposażone są Siły Zbrojne FR należy rozpatrywać jako gwarant powstrzymywania agresji, zapewnienia bezpieczeństwa FR i jej sojuszników, podtrzymywana międzynarodową stabilność na świecie.

   Federacja Rosyjska zastrzega sobie prawo użycia broni jądrowej w odwecie za wykorzystanie przeciw niej lub jej sojusznikom takiej broni lub innych rodzajów broni masowego rażenia, z także w odpowiedzi na wielkiej skali agresję z użyciem broni konwencjonalnej zagrażająca bezpieczeństwu państwa.

   Federacja Rosyjska nie wykorzysta broni jądrowej przeciw państwom, które podpisały umowę o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej, nieposiadającym broni jądrowej, prócz przypadku napaści na FR, SZ FR, inne wojska, jej sojuszników lub państwo z którym FR ma podpisaną umowę o wzajemnej pomocy w przypadku zagrożenia bezpieczeństwa nieposiadającym broni jądrowej, jak i posiadającym broń jądrową.

9. Podstawowe zasady zapewnienia bezpieczeństwa:
   - połączenie centralnego dowództwa wojskowego z cywilną kontrolą jej działalności;
   - efektywność przewidywania, aktualizacja, zdolność ujawnienia, klasyfikacja zagrożeń wojennych i adekwatność reagowania na nie;
   - dostateczność sił, środków, zapasów; nieodzownych dla zapewnienia bezpieczeństwa oraz ich racjonalne wykorzystanie;

- odpowiedni poziom gotowości, przygotowania i zapewnienia wojennej organizacji państwa dla potrzeb bezpieczeństwa;
- nie przyniesienie szkód międzynarodowych i narodowym bezpieczeństwem innych krajów.

10. Podstawy utrzymania bezpieczeństwa:

a. Okres pokoju:

- tworzenie i realizacja jednorodnej państwowej polityki w kwestii zapewnienia bezpieczeństwa;
- podtrzymywanie wewnętrznej stabilności, obrona konstytucyjnego ustroju, jednolitości i nienaruszalności terytorium FR;
- rozwijanie i umacnianie przyjacielskich stosunków z sąsiadami i innymi państwami;
- tworzenie i realizowanie systemu obrony FR i jej sojuszników;
- wszechstronne zabezpieczenie i jakościowy rozwój SZ FR, innych wojsk, formacji i organów wojskowych (dalej rozumiejąc SZ FR i inne wojska) utrzymywanie ich w gotowości do współdziałania przy wykrywaniu i neutralizowaniu zewnętrznych i wewnętrznych zagrożeń;
- przygotowanie systemu przedsięwzięć związanych z przejściem SZ FR i innych wojsk do warunków czasu wojny (w tym ich mobilizacyjnego rozwinięcia);
- tworzenie ekonomicznej, technologicznej i przemysłowo-obronnej bazy, podwyższenie mobilizacyjnej gotowości gospodarki, tworzenie warunków zabezpieczających przejście działalności przemysłu na produkcję dla potrzeb wojennych, przygotowanie organów władzy państwowej, przedsiębiorstw, instytucji i organizacji, ludności kraju do rozwiązywania zadań związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa, prowadzeniu terytorialnej i cywilnej obrony;
- obrona obiektów i budowli FR na świecie, przestrzeni kosmicznej, na terytoriach innych państw, obrona żeglugi przemysłowej i innych rodzajów działalności w przyległej strefie morskiej i na świecie;
- ochrona i obrona państwowej granicy FR w obrębie przygranicznym, przestrzeni powietrznej i środowiska podwodnego, a także w specjalnej strefy ekonomicznej i kontynentalnego szelfu FR, ich bogactw naturalnych;

- podtrzymywanie (przy konieczności) politycznych akcji FR drogą stosownych przedsięwzięć o wojennym charakterze, a także wojskowej obecności na morzu;
- przygotowanie do terytorialnej i cywilnej obrony;
- rozwijanie nieodzownej infrastruktury wojskowej;
- zapewnienie bezpieczeństwa i obrona obywateli FR przed wojskowym zagrożeniem;
- kształtowanie nawyków obronnych u ludzi;
- nadzorować wzajemne wypełnianie umów w kwestii ograniczenia, skracania i likwidacji zbrojeń i umacnianie zaufania;
- zapewnienie gotowości do uczestnictwa w działalności na rzecz pokoju.

b. W okresie zagrożenia i na początku wojny (konfliktu zbrojnego):

- aktualne ogłoszenie stanu wojny, wprowadzenie stanu wyjątkowego lub wojennego w kraju albo w wybranych jego regionach, przeprowadzenie pełnego lub częściowego strategicznego rozwinięcia SZ FR i innych wojsk albo ich części, postawienie w gotowości do wypełnienia zadań;
- koordynowanie zgodnie z federalnym prawodawstwem działalności federalnych organów władzy państwowej, lokalnych władz samorządowych, społecznych i cywilnych dotyczących odparcia agresji;
- organizacja i skoordynowane prowadzenie militarnej, politycznej, dyplomatycznej, informacyjnej, ekonomicznej i innych rodzajów walki;
- przyjęcie i realizacja przedsięwzięć w przygotowaniu i prowadzeniu działań wojennych;
- przejście gospodarki kraj, oddzielnych jej gałęzi, a także przedsięwzięć i organizacji, transportu i komunikacji do pracy w warunkach wojennych;
- organizacja i realizacja terytorialnej i cywilnej obrony;
- okazywanie pomocy sojusznikom FR, wykorzystanie i realizacja ich możliwości dla osiągnięcia wspólnych celów w wojnie konflikcie zbrojnym);
- zapobieganie wciąganiu innych państw do wojny po stronie agresora;
- wykorzystywanie możliwości ONZ, innych międzynarodowych organizacji dla zabezpieczenia agresji, zmuszenie agresora do zaprzestania wojny (konfliktu zbrojnego) wczesnych stadiach, przywrócenia międzynarodowego bezpieczeństwa i pokoju;

Wojenna organizacja państwa

11. Celom zapewnienia bezpieczeństwa FR służy wojskowa organizacja państwa.
12. Wojenna organizacja państwa łączy w sobie SZ FR stanowiące jej jądro i podstawę zapewnienia bezpieczeństwa, inne wojska, formacje i organy państwowe, przeznaczone do wykonywania zadań zapewniając bezpieczeństwo środkami militarnymi, a także organy ich kierowania.

    W skład wojennej organizacji państwa wchodzi część naukowo-przemysłowych kompleksów kraju, przeznaczona do zapewnienia bezpieczeństwa.
13. Głównym celem rozwoju wojennej organizacji państwa jawi się gwarancja zapewnienia obrony narodowych interesów, bezpieczeństwa FR i jej sojusznikom.
14. Podstawowe zasady rozwoju wojennej organizacji państwa:
    - adekwatna konkluzja, analiza stanu i perspektyw rozwoju polityczno-wojskowej sytuacji;
    - centralizacja kierownictwa;
    - zwierzchnictwo spoczywające w rękach jednej osoby oparte na prawie;
    - osiągnie odpowiedniego, w granicach ekonomicznych możliwości kraju poziomu, bojowej i mobilizacyjnej gotowości, a także przygotowania organów kierowania wojennego i wojsk, ich struktur, składu bojowego i liczebności rezerwy, zapasów środków materialnych i bogactw mających za zadanie zapewnienie bezpieczeństwa wojennego;
    - jedność – nauki i wychowania;
    - realizacja praw i swobód wojskowych (żołnierskich), zapewnienie wyposażenia socjalnego, godnego bytu i poziomu życia.

Rozwój wszystkich komponentów wojennej organizacji państwa realizuje się odpowiednio z normatywnymi aktami prawnymi, regulującymi ich działalność, według skoordynowanych i zgodnych programów i planów.

15. Główne priorytety rozwoju wojennej państwa:
    - stworzenie jednolitego systemu kierowania wojenną organizacją państwa i zapewnienie jej efektywnego funkcjonowania;
    - rozwój i doskonalenie wojsk, zapewniających strategiczną gotowość w tym jądrową;
    - stworzenie i podtrzymywanie w niezbędnej gotowości struktur dla przygotowywania mobilizacyjnych zapasów i zapewnienia mobilizacyjnego rozwinięcia SZ FR i innych wojsk;

- kompletowanie, wyposażanie, wszechstronne zabezpieczenie i przygotowanie formacji i jednostek wojskowych, ciągłej gotowości bojowej sił, ogólnego (powszechnego) znaczenia dla rozwiązywania zadań powstrzymywania i prowadzenia działań bojowych w lokalnych wojnach i konfliktach zbrojnych.

16. Podstawowe kierunki rozwoju wojennej organizacji państwa:
    - powołanie struktur, składu i liczebności komponentów wojennej organizacji państwa odpowiadających zadaniom zapewniającym bezpieczeństwo biorąc pod uwagę ekonomiczne możliwości kraju;
    - podwyższenie poziomu, efektywności i bezpieczeństwa funkcjonowania technologicznej podstawy systemu państwowego i wojennego kierowania (dowodzenia);
    - tworzenie (doskonalenie) wojenno-ekonomicznego bezpieczeństwa państwa, jego organizacji na podstawie koncentracji racjonalnego wykorzystania środków finansowych i zapasów materialnych;
    - budowanie strategicznego planowania na zasadach jedności dotyczącej SZ FR i innych wojsk;
    - podwyższenie efektywności funkcjonowania systemu szkolenia kadry, wykształcenia wojskowego, operatywności i bojowego przygotowania, wychowania żołnierzy, wszystkich rodzajów zabezpieczenia, a także nauki wojskowej;
    - konsekwentne tworzenie systemu nadzoru (kompletowania) na bazie służby zasadniczej i kontraktowej, w miarę powstawania niezbędnych warunków socjalno-bytowych, po zakończeniu kontraktu, odejściu na emeryturę, przede wszystkim młodszych dowódców, specjalistów wojskowych;
    - podwyższenie efektywności systemu informacji SZ FR i innych wojsk, organów kierowania;
    - umocnienie prawodawstwa, porządku prawnego i dyscypliny wojskowej;
    - realizacja państwowej polityki wzmocnienia prestiżu służby wojskowej i techniki wojskowej;
    - tworzenie bazy norm prawnych budownictwie, rozwoju w odniesieniu do wojennej organizacji państwa, a także stosunków ze społeczeństwem.
17. Częścią składową i priorytetem nowoczesnego (współczesnego) etapu odbudowy armii jest przeprowadzenie kompleksowej reformy wojskowej, uwarunkowana

radykalnymi zmianami, wojenno-politycznej sytuacji, zadań i warunków zapewnienia bezpieczeństwa FR;

W ramach reformy wojskowej urzeczywistnia się wzajemne powiązania, skoordynowane reformowanie wszystkich komponentów wojennej organizacji państwa.

Kierowanie wojenną organizacją państwa

18. kierowanie budową, przygotowaniem i zastosowaniem wojskowych organizacji państwa zapewnienie wojskowego bezpieczeństwa FR realizuje prezydent FR będący zwierzchnikiem SZ FR.
19. Prawodawstwo FR organizuje wyposażeniem SZ FR i innych wojsk, wojskowych i specjalistyczny sprzęt, zabezpieczenie w środki materialne, zapasy i usługi w celach obronnych, a także realizuje inne funkcje zapewniające bezpieczeństwo poparte prawem.
20. Federalne organy władzy państwowej, organy władzy państwem podmiotów FR i organy lokalnych władz samorządowych realizują pełnomocnictwa w zakresie bezpieczeństwa, zobligowane prawem federalnym.

    Przedsiębiorstwa, instytucje, organizacje i obywatele FR uczestnicy w zapewnieniu bezpieczeństwa, usankcjonowane prawem.
21. Administrowanie SZ FR i innymi wojskami realizuje się poprzez kierowników odpowiednich federalnych organów władzy wykonawczej.
22. Ministerstwo obrony FR koordynuje działalność federalnych organów władzy wykonawczej podmiotów FR w kwestii obrony, opracowuje koncepcje rozwoju uzbrojenia z udziałem odpowiednich federalnych organów władzy wykonawczej, z także propozycje zamówień obronnych dla przemysłu zbrojeniowego).

    Sztab Generalny SZ FR jest podstawowym organem operatywnego kierowania SZ FR, koordynowania działalności i organizującym współdziałanie SZ FR i innych wojsk dotyczące wypełnienia zadań w zakresie obrony.

    Głównodowodzący rodzajami SZ FR opracowują i realizują plany budowy i zastosowania rodzajów wojsk, przygotowania kadry, zapewniają nadzór i ciągłą działalność, rozwój bazy i infrastruktury .

    Kierowanie okręgami wojskowymi (dowództwa operacyjno-strategiczne) realizowane jest międzyrodzajowymi ugrupowaniami wojsk ogólnego przeznaczeni, a także przez planowanie organizację przedsięwzięć wesół z innymi wojskami, formacjami wojskowymi służące zapewnieniu bezpieczeństwa ustanowionych granic

z uwzględnieniem ich zadań i jednego systemu administracyjno-wojskowego podziału terytorium FR.

23. Do kierowania koalicyjnymi grupami wojsk tworzących stosowne organy władzy państwowej krajów – członków koalicji tworzących stosowne organy kierownictwa wojennego.
24. W celu scentralizowania kierownictwa zapewniającego wojskowe bezpieczeństwo FR realizuje się jednolitą plan strategiczno-operacyjnego użycia SZ FR i innych wojsk w celach obronnych, programowe planowanie budownictwa wojskowego, przewidujące opracowanie długookresowej (10-15 lat), średniookresowej (4-5 lat) i krótkoterminowej (1-2 lat) dokumentacji.
25. Organizacja kierowania zabezpieczeniem wojskowego bezpieczeństwa FR w okresie zagrożenia, tworzenie i funkcjonowanie stosownych organów władzy państwowej i organów wojskowego kierowania regulowane aktami prawnymi i innymi normatywami FR.

II. Wojenno-strategiczne podstawy

Charakter konfliktów zbrojnych

1. FR podtrzymuje gotowość do prowadzenia wojen i uczestnictwa w konfliktach zbrojnych wyłącznie w celu uniknięcia agresji, obrony społeczeństwa FR i jej sojuszników zgodnie z międzynarodowymi umowami.
2. charakter współczesnych konfliktów zbrojnych określa się ich wojenno-politycznymi celami, środkami ich osiągnięcia i zakresem działań wojennych.

   W związku z tym współczesna wojna może być:

   - wojenno-politycznie uzasadniona (zgodnie z kartą ONZ, podstawowymi normami agresji), nieuzasadniona (wbrew karcie ONZ), podstawowym normom i zasadom prawa międzynarodowego, służącą agresji, podejmująca atak zbrojny).
   - według użycia środków – z użyciem broni jądrowej i innych rodzajów broni masowego rażenia, z użyciem broni konwencjonalnej;
   - według skali – lokalną; regionalną; światową (na wielką skalę).
3. Podstawowe, ogólne cechy współczesnej wojny:
   - wpływ na wszystkie strefy funkcjonowania (życia) ludzkości;
   - koalicyjny charakter;
   - szerokie wykorzystanie, skomplikowanych, niekontaktowych i innych (nietradycyjnych) form i sposobów działania dalekiego ogniowego

i elektronicznego rażenia; aktywna dezinformacja, dezorientacja opinii publicznej w każdym kraju i na świecie;

- dążenie stron dezorganizacji systemów państwowego i wojskowego kierowania;
- stosowanie najnowocześniejszych, wysokoefektywnych systemów uzbrojenia i techniki wojskowej;
- rozproszone manewry wojsk z szerokim zastosowaniem aeromobilnych sił, desantu i wojsk specjalnego przeznaczenia;
- rażenie wojsk, obiektów na tyłach, gospodarki, komunikacji na terytoriach przeciwnych stron;
- prowadzenie operacji i kampanii powietrznych;
- katastroficzne następstwa rażenia energetyki (przede wszystkim jądrowej), chemicznej i innych rodzajów niebezpiecznej produkcji, infrastruktury, komunikacji, obiektów użyteczności publicznej;
- umiejętność wyciagnięcia w wojnę nowych państw, eskalacji walki zbrojnej, rozszerzenia skali zastosowanych środków, włączając broń masowego rażenia.

Uczestnictwo w wojnie nieregularnej oddziałów na równi z regularnymi

4. Konflikt zbrojny może powstać w formie incydentu zbrojnego , akcji zbrojnej i innych zbrojnych konfliktów ograniczonej skali i stać się rezultatem próby rozwiązani, narodowych, etnicznych, religijnych i innych sprzeczności za pomocą walki zbrojnej. Osobną formą konfliktu zbrojonego jest konflikt przygraniczny

   Konflikt zbrojny może mieć międzynarodowy charakter (z udziałem dwóch lub kilku państw) lub wewnętrzny charakter (z prowadzeniem działań militarnych na obszarze jednego państwa.
5. Konflikt zbrojny charakteryzuje się:
   - ogromnym udziałem ludności i jej narażenia na straty;
   - zastosowaniem nieregularnych formacji zbrojnych;
   - szerokim wykorzystaniem dywersyjno-terrorystycznych metod;
   - złożonością moralno-psychologicznej sytuacji, w której działają wojska;
   - wymuszonym wydzielonych znacznych sił i środków na zapewnienie bezpieczeństwa tras przerzutu, rejonów i tras przerzutu, rejonów i miejsc stacjonowania wojsk;

- ryzykiem transformacji w lokalną (międzynarodowy konflikt zbrojny) lub cywilną (wewnętrzny konflikt zbrojny) wojnę.

6. Dla rozwiązania zadań w czasie wewnętrznego konfliktu zbrojnego mogą być tworzone operacyjne (międzyresortowe) grupy wojsk i organy kierowania.
7. Lokalna wojna może powodować wzmocnienie grupami wojsk, rozwiniętymi w rejonie konfliktu, z ich wzmacnianiem przy nieodzowności liczebnego przerzutu wojsk, sił i środków z innych kierunków i prowadzenia częściowego strategicznego rozwinięcia sił zbrojnych.

   W lokalnej wojnie straty będą działać w granicach walczących przeciw sobie państw i nękać wojenno polityczne cele.
8. Regionalna wojna może być rezultatem eskalacji lokalnej wojny lub konfliktu zbrojnego i przebiegać pomiędzy dwoma lub kilkoma państwami jednego regionu, narodowymi lub koalicyjnymi siłami zbrojnymi z użyciem tak konwencjonalnych jak i jądrowych środków rażenia. W regionalnej wojnie będą nękane ważne polityczno-wojskowe cele.
9. Wojna na wielką skalę może być rezultatem eskalacji konfliktu zbrojnego, lokalnej lub regionalnej wojny, włączenia się znacznej ilości państw z różnych regionów świata. Taka wojna z zastosowaniem tylko konwencjonalnych środków rażenia będzie charakteryzować się wysokim będzie charakteryzować się wysokim prawdopodobieństwem przerodzenia się:
   - w jądrową z katastrofalnymi skutkami dla cywilizacji, podstaw egzystencji ludzkości;
   - w wojnie na wielką skalę strony będą stawiać radykalne wojenno-polityczne cele. Wymaga ona pełnej mobilizacji wszystkich materialnych i duchowych bogactw uczestniczących państw.
10. Wojnę na wielką skalę (regionalną) może poprzedzać okres zagrożenia.
11. Wojnę na wielką skalę (regionalną) może mieć początkowy okres, podstawą, którego są nasilane walki o przejście inicjatywy strategicznej ochrony stabilności państwowego i wojskowego kierownictwa, osiągnięcia dominacji w sferze informacji, panowania w powietrzu.

    W przypadku długotrwałego charakteru wojny, jej cele będą osiągane w kolejnych okresach.

12. Federacja Rosyjska konsekwentnie dąży do stworzenia efektywnego systemu politycznych, prawnych, organizacyjno-technicznych i innych międzynarodowych gwarancji niedopuszczenia do konfliktów zbrojnych i wojen

Podstawa użycia SZ FR i innych wojsk

13. FR bierze pod uwagę słuszne (prawne) użycie SZ FR i innych wojsk w celu odparcia agresji.

    SZ FR i inne wojska mogą być użyte także dla obrony przed antykonstytucyjnymi działaniami, sprzecznego z prawem – zbrojnego nacisku, zagrażających niepodległości państwa i nienaruszalności jej granic (terytorium) dla wypełnienia zadań w zgodzie z międzynarodowymi umowami FR i dla wypełnienia innych zadań zgodnych z federalnym prawodawstwem.

14. Cele użycia SZ FR i innych wojsk:
    - w wojnie na wielką skalę (regionalnej) w przypadku jej rozpętania przez jakieś państwo (grupy, koalicji państw) – obrona niezależności i suwerenności jednolitości terytorium FR i jej sojuszników, odparcia agresji, zadania strat agresorowi, zmuszenie go do zakończenia działań na warunkach, odpowiadającym interesom FR i jej sojuszników;
    - w wewnętrznych konfliktach zbrojnych – rozgromienie i likwidacja nielegalnych formacji zbrojnych, tworzenie warunków dla pełnej stabilizacji na podstawie konstytucji FR i prawodawstwa federalnego;
    - w operacjach podtrzymywania i odbudowywania pokoju – rozdzielenie zwaśnionych krajów, stabilizacji sytuacji, zapewnienie warunków gwarantujących pokuj na świecie.

15. Podstawowe formy zastosowania SZ i innych wojsk:
    - operacje strategiczne, operacje i działania bojowe – w wojnach regionalnych i na wielką skale;
    - operacje i działania wojskowe – w lokalnych wojnach i konfliktach zbrojnych;
    - specjalne operacje ugodowe – w wewnętrznych konfliktach zbrojnych;
    - operacje antyterrorystyczne – walka z terroryzmem w oparciu o prawodawstwo federalne;
    - operacje pokojowe.

16. SZ FR i inne wojska powinny być gotowe do odparcia agresji i zadania strat przeciwnikowi, prowadzeniu aktywnych działań (obronnych i ofensywnych) w każdym wariancie wojny i konfliktu zbrojnego, w warunkach masowego

zastosowania przez przeciwnika nowoczesnych bojowych środków masowego rażenia różnego rodzaju.

Jednocześnie SZ FR powinna zapewniać możliwość pokojowotwórczego i samodzielnego działania, jak i w ramach międzynarodowych organizacji.

17. Podstawowe zadania SZ FR i innych wojsk:

a. Jako zapewnienie bezpieczeństwa wojennego:

- aktualne wykrycie ognisk wojenno-politycznego zagrożenia, przygotowania zbrojnego ataku na FR i jej sojuszników;
- podtrzymywanie składu, stanu bojowej i mobilizacyjnej gotowości i przygotowanie grup wojsk ogólnego przeznaczenia czasu pokoju na poziomie, zapewniającym odparcie agresji o charakterze lokalnym;
- utrzymywanie uzbrojenia i techniki wojskowej (specjalnej) zapasów środków materiałowych i gotowości do bojowego zastosowania;
- dyżurowania bojowego (służby bojowej) wydzielonymi wojskami, siłami i środkami;
- wysokiej jakości i w pełnym zakresie wypełnienia planów, programów operacyjnych, bojowego i mobilizacyjnego przygotowania, wychowania i wyszkolenia składu osobowego armii;
- podtrzymywanie gotowości do strategicznego rozwinięcia w ramach państwowych przedsięwzięć przejścia kraju na warunki czasu wojny;
- ochrona i obrona granicy państwowej FR;
- rozwój obrony przeciwlotniczej FR jako jednolitego systemu na podstawie centralnego kierowania wszystkimi siłami i środkami obrony przeciwlotniczej;
- tworzenie warunków dla bezpieczeństwa działalności gospodarczej, obrona narodowych interesów FR na wodach terytorialnych i na kontynencie w wyłącznej strefie ekonomicznej FR i na świecie;
- ochrona ważnych obiektów państwowych;
- zapobiegać i położyć kres dywersji i aktom, terrorystycznym;
- wykrywanie katastrof ekologicznych i innych nadzwyczajnych sytuacji, likwidacja ich następstw;
- organizacja obrony cywilnej i terytorialnej;
- zapewnienie technicznej osłony i funkcjonowania komunikacji;
- zapewnienie bezpieczeństwa informacyjnego.

Rozwiązanie zadań dotyczących obrony narodowych interesów FR na świecie realizuje się w zgodzie z zasadami polityki FR w zakresie wojenno-morskiej działalności.
Wszystkie zadania zapewniające bezpieczeństwo realizuje się poprzez SZ FR i koordynacji z innymi wojskami, we ścisłej współpracy zgodnie z ich przeznaczeniem ustanowione prawem federalnym.

b. Jako odparcie zbrojnej agresji na FR lub jej sojuszników:
   - częściowe lub pełne rozwinięcie strategiczne;
   - prowadzenie operacji strategicznych, operacji działań bojowych (w tym także z sojusznikami) prowadzących do pokonania przeciwnika, unieszkodliwienia ugrupowań wojsk agresora w rejonach bazowania, ześrodkowania komunikacji;
   - podtrzymywanie gotowości do użycia i zastosowanie (w przewidzianych doktryną wojenną przypadkach i ustalonej kolejności) potencjału jądrowego;
   - likwidacja i neutralizacja przygranicznych konfliktów zbrojnych;
   - podtrzymywanie (wprowadzanie) stanu wojennego (nadzwyczajnego);
   - obrona ludności, obiektów gospodarczych i infrastruktury przed działaniami przeciwnika;
   - wypełnianie sojuszniczych zobowiązań zgodnie z międzynarodowym umowami FR;
   - rozwiązywanie problemów dotyczących odparcia zbrojnego napadu organizuje się i urzeczywistnia zgodnie z planami użycia SZ FR, planem mobilizacji SZ FR, dekretami prezydenta FR dotyczących wojennego bezpieczeństwa, rozkazami i dyrektywami głównodowodzącego SZ FR, innymi aktami prawnymi, planami i dokumentami prawnymi.

c. W wewnętrznych konfliktach zbrojnych:
   - pokonanie i likwidacja nielegalnych formacji zbrojnych, bandyckich i terrorystycznych grup i organizacji, unieszkodliwienie ich baz, centrów przygotowywania (szkolenia), składów, komunikacji;
   - odbudowa porządku prawnego i praworządności;
   - zapewnienie ogólnego bezpieczeństwa i stabilności;
   - podtrzymywanie (wprowadzenie) stanu wyjątkowego w rejonie konfliktu;
   - lokalizacja i blokada rejonu konfliktu;
   - zaprzestanie walk i rozdzielenie przeciwników;
   - ??????????? broni i ludności w rejonie konfliktu;

- wzmocnienie ochrony ogólnego porządku i bezpieczeństwa w rejonach, przylegających do rejonu konfliktu;

Wypełnianie zadań mających na celu unikanie i zaprzestanie konfliktów zbrojnych, lokalizację i blokowanie rejonów konfliktów, unieszkodliwienie nielegalnych formacji zbrojnych, band i grup terrorystycznych i organów kierowania nimi.

d. W operacjach podtrzymujących odbudowujących pokój:
   - rozdzielenie oddziałów walczących stron;
   - zapewnienie warunków dla dostosowania pomocy humanitarnej ludności cywilnej i jej ewakuacji ze strefy konfliktu;
   - blokowanie rejonu konfliktu w celu zapewnienia wypełniania sankcji wprowadzonych przez społeczność międzynarodową;
   - tworzenie przesłanek dla politycznej stabilizacji. Realizacja zadań w operacjach służących podtrzymywanie pokoju spoczywa w gestii FR.

Dla przygotowania i wypełniania tych zadań wydziela się specjalne związki i jednostki wojskowe. Łącznie ze standardowym szkoleniem uczą się one według specjalnego programu. FR dokonuje tyłowych, technicznych zabezpieczeń, naukę przygotowanie rosyjskich kontyngentów, planowania ich użycia i operatywne kierowanie nimi zgodnie ze standardami i procedurami ONZ, OBWE i WNP.

18. Siły i środki SZ FR i innych wojsk mogą być wykorzystane w celu pomocy organom władzy państwowej, organom samorządowym i ludności przy likwidacji następstw awarii, katastrof i klęsk żywiołowych.
19. Dla rozwiązywania problemów, stojących przed SZ FR i innymi wojskami, powstałymi ugrupowaniami wojsk na terytorium FR z uwzględnieniem stopni potęcjalnego niebezpieczeństwa na konkretnych kierunkach strategicznych:
    - charakterem wzajemnych stosunków FR ze współdziałającymi państwami;
    - rozmieszczenia egzystencjalnie ważnych dla FR ośrodków przemysłowych, rejonów bogactw (zapasów) strategicznych, szczególnie na kierunkach zagrożenia przy maksymalnym obniżeniu objętości przerzutu, a tyka międzyregionalnego manewru;
    - możliwości jednoczesnego wprowadzenia wojsk i materialno-technicznych zapasów przed prawdopodobnym uderzeniem powietrzno-rakietowym;

- warunków zakwaterowania i zabezpieczenia egzystencji wojsk, rozwiązywania socjalno-bytowych problemów;
- obecność i stan bazy mobilizacyjnego rozwinięcia;
- ogólnopolitycznej sytuacji w konkretnych regionach.

20. W celu formowania i podtrzymywania stabilności, zapewnienie adekwatnego reagowania na powstawanie wewnętrznych zagrożeń we wczesnym stadium, ograniczone kontyngenty SZ FR i innych wojsk mogą rozmieszczać się w strategicznie ważnych regionach za granicami FR w składzie związkowych lub narodowych ugrupowań i oddzielnych baz (obiektów). Warunki takiego rozlokowania określone są odpowiednimi międzynarodowymi aktami prawnymi.
21. Przy tworzeniu mieszanych formacji WNP, są one kompletowane żołnierzami państw – członków, zgodnie z ich narodowym prawodawstwem i przyjętymi międzypaństwowymi uzgodnieniami. Żołnierze – obywatele FR odbywają służbę w takich formacjach jak przewidziano w kontrakcie.

    Formacje rosyjskich wojsk, znajdujących się na terytoriach obcych państw, niezależnie od warunków rozmieszczenia wchodzą w skład SZ FR i innych wojsk i działają zgodnie z ustanowionym w nich porządkiem, z uwzględnieniem potrzeb Karty ONZ, rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ, dwustronnych i wielostronnych umów.
22. Dla tworzenia i rozwoju wojennej infrastruktury państwa, zabezpieczającej strategiczne rozwinięcie SZ FR i innych wojsk, prowadzenie nimiu działań wojennych, urzeczywistnia się operatywne wyposażenie terytorium FR w celu obrony pod kierownictwem rządu FR i na podstawie federalnego państwowego programu.
23. Gromadzenie i utrzymywanie zapasów środków materialnych organizuje rząd FR zgodnie z planami tworzenia państwowych i mobilizacyjnych rezerw zatwierdzonych przez prezydenta FR.
24. SZ FR i inne wojska, a także organy władzy wykonawczej w zgodzie z federalnym przewodnictwem, w czas pokoju gromadzą, składają analizuje rząd FR zgodnie z planami tworzenia państwowych i mobilizacyjnych rezerw zatwierdzonych przez prezydenta FR.

    SZ FR i inne wojska, a także organy władzy wykonawczej w zgodzie z federalnym przewodnictwem, w czas pokoju gromadzą, składaj, rozmieszczają i utrzymują zapasy środków materiałowych, zapewniających mobilizacyjne rozwinięcie wojsk i prowadzenia nimi działań bojowych w głównych okresie wojny (według osobnych

rodzajów materialnych środków na najdłuższy okres, okres przejścia gospodarki kraju, oddzielnych jej gałęzi i przedsięwzięć na pracę według ustalonego planu), formowanie, przygotowywanie, przegrupowanie i użycie rezerw strategicznych.

Planowanie gromadzenia, składowania, rozmieszczania operatywnych zapasów środków materialnych i ich utrzymanie dla innych wojsk, w szczególny okres leży w gestii Ministerstwa Obrony FR.

25. Planowanie przygotowywanie obywateli (cywilnej ludności) do wojennej służby udziału wojskowego, a także udziału środków transportowych, oddanych do dyspozycji SZ FR i innym wojskom, realizuje się pod ogólnym kierownictwem SG SZ FR.
26. Jak w czas pokoju, tak, podczas wojny dokonuje się przygotowanie kraju do cywilnej i terytorialnej obrony, prowadzi się kompleksowe przedsięwzięcia zapewniając trwałość funkcjonowania obiektów gospodarki transportu i komunikacji, zabezpieczenia gotowości do prowadzenia awaryjno – ratunkowych i innych działań w ogniskach rażenia i rejonach awarii, katastrof i klęsk żywiołowych.

III. Wojenno – ekonomiczne podstawy.

Wojenno – ekonomiczne zapewnienie bezpieczeństwa

1. Główny cel wojenno-ekonomicznego (gospodarczego) zabezpieczenia satysfakcjonujące potrzeby wojennej organizacji państwa w finansowych środkach i bogactwach (zapasach) materialnych.
2. Podstawowe zadania wojenno-ekonomicznego zabezpieczenia:
   - aktualne i w pełnym zakresie finansowe zabezpieczenie rozwiązywanych przez wojenną organizację państwa zadań;
   - optymalizacja wydatków zapasów materialnych i środków pieniężnych przeznaczonych na zapewnienie bezpieczeństwa, podwyższenie efektywności ich wykorzystania, na podstawie wzajemne, skoordynowanej reformy wszystkich komponentów wojennej organizacji państwa;
   - rozwój naukowo-technicznej, technologicznej i produkcyjnej bazy SZ FR i innych wojsk, wojennej infrastruktury w celu zapewnienia wojennego bezpieczeństwa;
   - zapewnienie prawnej obrony (ochrony) obiektów intelektualnej własności zawartej w produkcji specjalnego przeznaczenia, a także w technologiach ich opracowywania i produkcji;

- integracja cywilnego i wojennego sektora gospodarki kraju i koordynacja wojenno-ekonomicznej (gospodarczej) działalności państwa w zakresie bezpieczeństwa;
- tworzenie infrastruktury państwa z uwzględnieniem realizacji zadań dotyczących zapewnienia bezpieczeństwa;
- podwyższenie poziomu socjalnego wojskowych i cywilnego personelu SZ FR i innych wojsk, a także cywili pracujących w przemyśle obronnym;
- zapewnienie funkcjonowania i udoskonalanie systemów gotowości mobilizacyjnej i mobilizacyjnego przygotowania gospodarki i ludności kraju;
- gromadzenie i utrzymywanie zapasów środków materialnych;
- urzeczywistnienie wzajemnie korzystnej międzynarodowej, wojennej (wojenno-politycznej) i wojskowo-technicznej współpracy;
- wypełnienie międzynarodowych umów FR w wojenno-ekonomicznej sferze;

3. Priorytetowe zadania wojenno-ekonomicznego (gospodarczego) zabezpieczenia:
   - aktualne i w pełnym zakresie (w granicach finansowych możliwości państwa), finansowe zabezpieczenie planów budowy i rozwoju, bojowego i mobilizacyjnego przygotowania SZ FR i innych wojsk, potrzeb wszystkich komponentów wojskowych organizacji państwa;
   - ekonomiczne i finansowe zabezpieczenie urzeczywistnienia strategicznych i konwencjonalnych zbrojeń, wojskowej i specjalnej techniki;
   - tworzenie ekonomicznych i finansowych warunków dla opracowywania i produkcji wysokoefektywnych systemów wojskami i bronią, systemów łączności, rozpoznania, strategicznego uprzedzania, walki radioelektronicznej, precyzyjnych, mobilnych bezjądrowych środków rażenia, a także systemów ich informacyjnego zabezpieczenia;
   - podwyższenie poziomu życia\, realizacja ustanowionych prawodawstwem federalnym socjalnych gwarancji wojskowym i członkom ich rodzin.
4. Podstawowe zasady wojenno-ekonomicznego zabezpieczenia:
   - odpowiedniego poziomu finansowego i materialnego zabezpieczenia wojskowych organizacji państwa, potrzeb bezpieczeństwa wojennego i materialnymi (bogactwa) możliwościami państwa;

- koncentracja finansowych, materialno-technicznych i intelektualnych bogactw dla rozwiązywania kluczowych zadań zapewnienia wojennego bezpieczeństwa;
- państwowe wsparcie przedsięwzięć (produkcji) i instytucji (organizacji), określających wojenno-techniczną, technologiczną stabilność przemysłowo-obronnego kompleksu, a także jego przedsięwzięć, zamkniętych administracyjno-terytorialnych tworów;
- naukowo-techniczna, technologiczna, informacyjna i materialna niezależność w opracowywaniu i produkcji podstawowych rodzajów wojennej produkcji.

5. Podstawowe kierunki mobilizacyjnego przygotowania gospodarki:
   - przygotowywanie systemu kierowania gospodarka dla stabilnego funkcjonowania w okresie przejścia na pracę w warunkach wojennych;
   - tworzenie, realizowanie i efektywne funkcjonowanie systemu mobilizacyjnego przygotowania organów władzy państwowej, a także organizacji i przedsięwzięć, mających mobilizacyjne zadania;
   - optymalizacja i rozwój potrzebnych, mobilizacyjnych przedsiębiorstw i obiektów;
   - tworzenie, gromadzenie, ochrona i odnawianie zapasów materialnych bogactw w mobilizacyjnych państwowych rezerwach;
   - tworzenie i ochrona rezerw konstruktorskiej i technicznej dokumentacji na czas wojny;
   - ochrona i rozwój obiektów gospodarki, nieodzownych dla jej trwałego funkcjonowania i przetrwania ludności w czasie wojny;
   - przygotowanie finansowo-kredytowych, podatkowych systemów i systemu obrotu pieniędzmi (finansami) do szczególnego reżimu funkcjonowania w warunkach stanu wojennego (wojny);
   - opracowywanie i doskonalenie normatywno-prawnej bazy mobilizacyjnego przygotowania i przejścia gospodarki FR, subiektów i municypalnych tworów na pracę zgodnie z ustalonymi planami

Międzynarodowa wojenna (wojenno-polityczna) i wojenno-techniczna współpraca

1. FR realizuje międzynarodową, wojenną (wojenno-polityczną) i wojenno-techniczną współpracę, nie zaniedbując swoich narodowych interesów, konieczności zrównoważonego rozwiązywania zadań, dotyczących zapewnienia bezpieczeństwa.

jawi się (jest) prerogatywą państwa.

2. FR realizuje międzynarodową, wojenną (wojenno-polityczną) i wojenno-techniczna współprace, nie zaniedbując polityki wewnętrznej i ekonomicznej racjonalności, zadań zapewniających wojskowe bezpieczeństwo FR i jej sojuszników, zgodnie z federalnym prawodawstwem i międzynarodowymi umowami FR, na podstawie zasad równouprawnienia, wzajemnych korzyści i dobrosąsiedctwa, z przestrzeganiem zasad międzynarodowej stabilności, narodowego, regionalnego i globalnego bezpieczeństwa.
3. Priorytetowe znaczenie FR nadaje rozwojowi wojennej (wojenno-politycznej) i wojenno-technicznej współpracy:
    - Z państwami – sygnatariuszami umowy o kolektywnym bezpieczeństwa WNP, wychodząc z konieczności konsolidacji wysiłków dla stworzenia jednolitej (jednej) przestrzeni obronnej i zapewnienie kolektywnego bezpieczeństwa.

Federacja Rosyjska, potwierdzając swoje zasadnicze oddanie celom powstrzymywania agresji, zapobiegania wojnom i konfliktom zbrojnym, podtrzymywania międzynarodowego bezpieczeństwa i pokoju, gwarantuje konsekwentne i stanowcze (twarde) realizowanie doktryny wojennej.

ZAŁĄCZNIK 2

ROZWÓJ TERYTORIALNY ROSJI

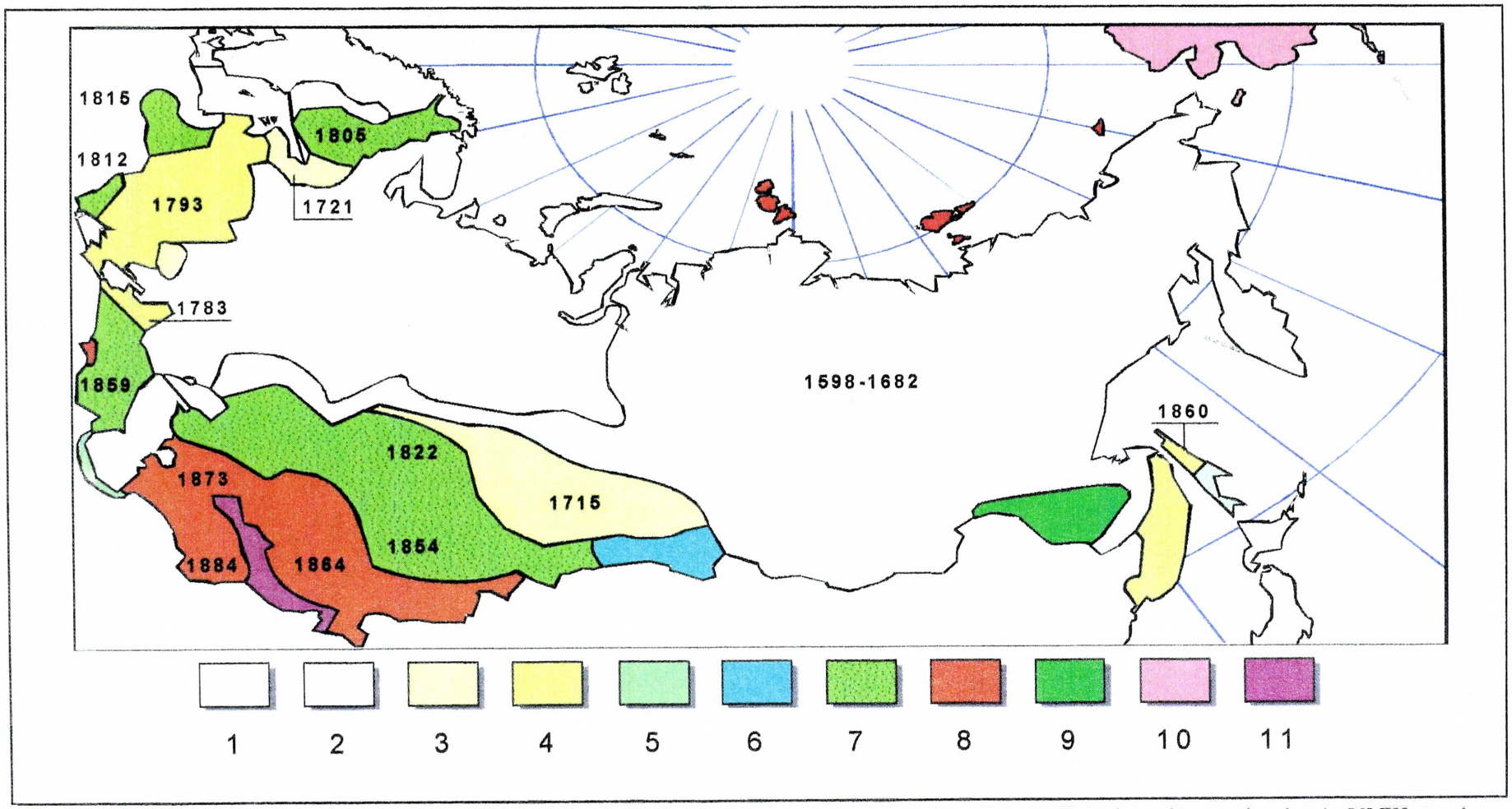

Obszary: 1 – Rosji pod koniec XVI w.; 2 – przyłączone w XVII w.; 3 – przyłączone pod koniec XVII w. i w pierwszej połowie XVIII w.; 4 – przyłączone w drugiej połowie XVIII w. 5 – które odpadły od Rosji do końca XVIII w.; 6 – od końca XVIII w. Uzależnione od Chin, a w 1914 r. ponownie uzależnione od Rosji; 7 – przyłączone od początku XIX w. Do 1861 r.; 8 – przyłączone w latach 1861–1914; 9 – odstąpione Chinom i zwrócone Rosji w 1858 r.; 10 – Alaska oddana Stanom Zjednoczonym w 1867 r.; 11 – chanaty wasalne (bucharski od 1868 r. i żywiński od 1873 r.); 12 – rok przyłączenia.

Źródło: S. Otok, *Geografia polityczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 33.

ZAŁĄCZNIK 3

ROZMIESZCZENIE ROSYJSKICH ELEKTROWNI JADROWYCH

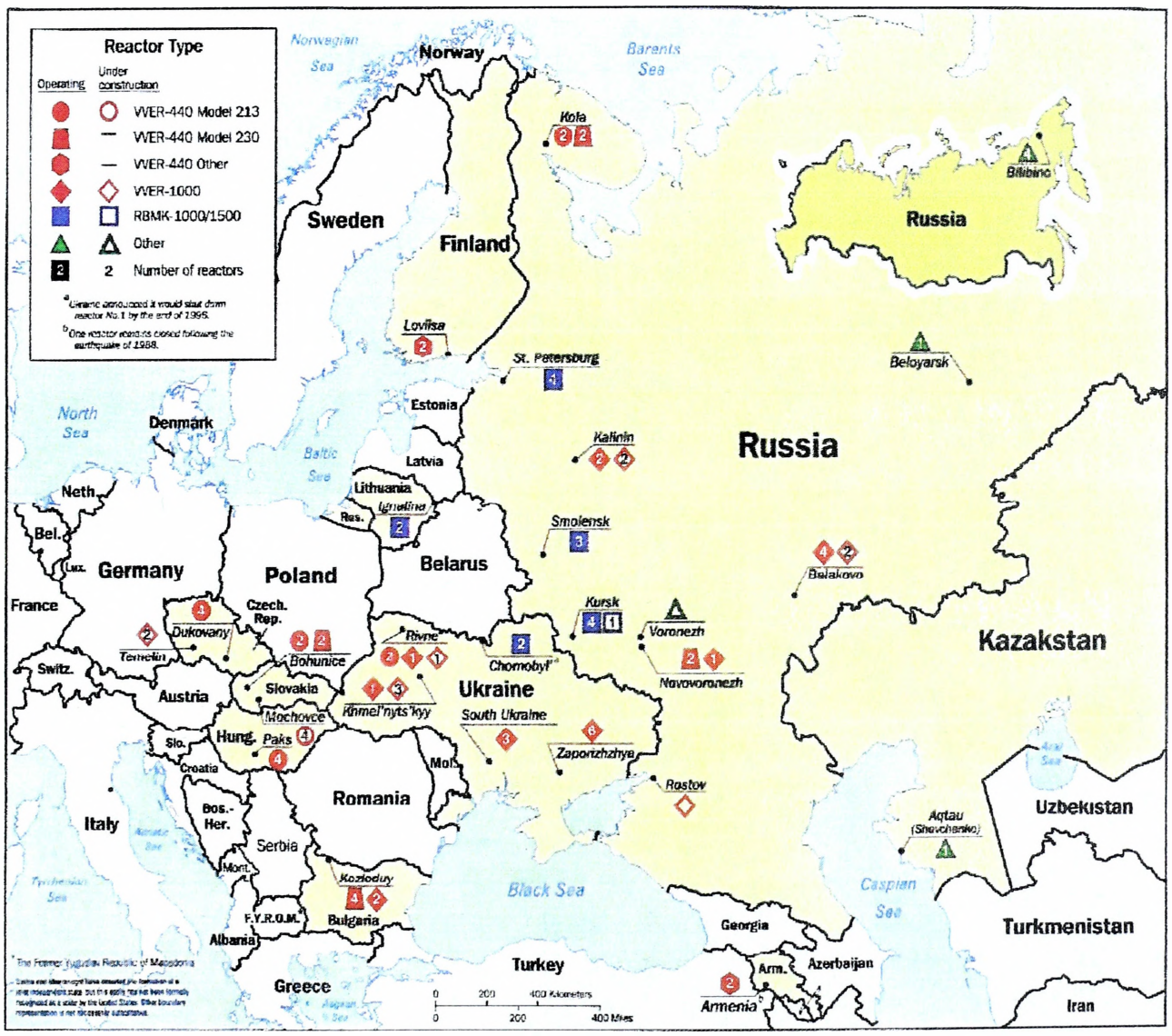

Źródło: http://www.fortliberty.org/american-politics/nuclear-power.shtml

ZAŁĄCZNIK 4

ROZMIESZCZENIE NAJWAŻNIEJSZYCH ELEMENTÓW ROSYJSKIEGO KOMPLEKSU WOJSKOWO-PRZEMYSŁOWEGO

Figure 1
Major Defense Industry Facilities in Russia

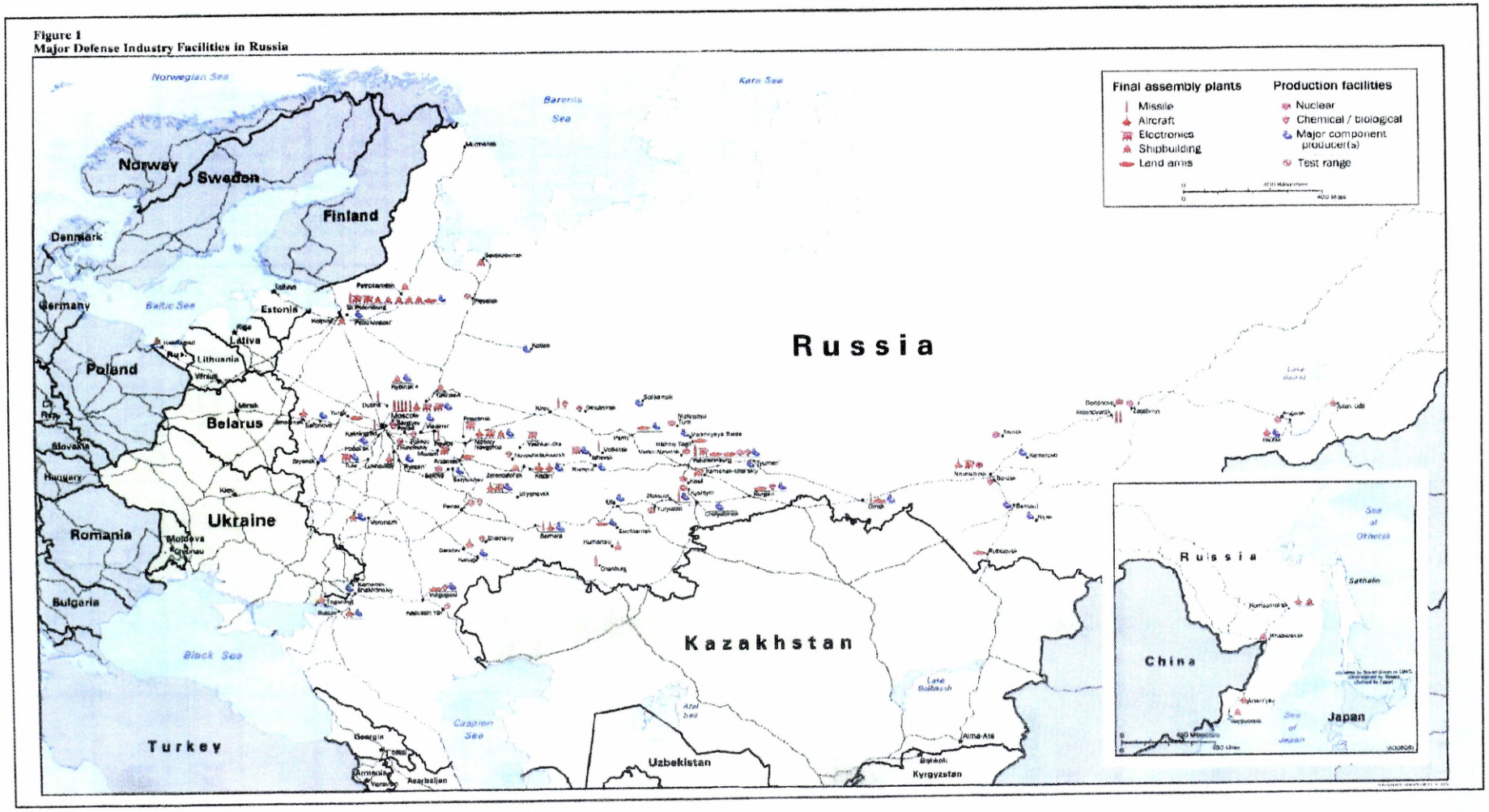

Źródło: http://www.fortliberty.org/american-politics/nuclear-power.shtml

ZAŁĄCZNIK 5

ELEKTROWNIE JADROWE W BYŁYCH KRAJACH SOCJALISTYCZNYCH

Elektrownia		Moc elektryczna MW	Typ reaktora	Stan	Rok uruchomienia
BUŁGARIA					
Kozłoduj	blok 1	440	WWER	czynny	1974 r.
	blok 2	440	WWER	czynny	1975 r.
	blok 3	440	WWER	czynny	1979 r.
	blok 4	440	WWER	budowany	1980 r.
	blok 5	440	WWER	projektowany	1983 r.
	blok 6	440	WWER	projektowany	1984 r.
	blok 7	440	WWER	projektowany	1984 r.
	blok 8	440	WWF.R	projektowany	1985 r.
CZECHOSŁOWACJA					
A-l, Jaslowskie Bohunice		140	HWGCR	czynny	1972 r.
Jaslowskie Bohunice	blok 1	440	WWER	czynny	1979 r.
	blok 2	440	WWER	budowany	1980 r.
Dukovany	Blok1	440	WWER	budowany	1980 r.
	blok 2	440	WWER	budowany	1981 r.

	blok 3	440	WWER	projektowany	1983 r.
	blok 4	440	WWER	projektowany	1984 r.
Levice	blok 1	440	WWER	projektowany	1983 r.
	blok 2	440	WWER	projektowany	1984 r.
	blok 3	440	WWER	projektowany	1985 r.
	blok 4	440	WWER	projektowany	1985 r.
Brno		440	WWER	projektowany	1985 r.
KUBA	blok 1	440	WWER	budowany	1983 r.
	blok 2	440	WWER	projektowany	1985 r.
NRD					
AK-1. Rheinsberg		80	WWER	czynny	1966 r.
KKW, Nord Greifswald	blok 1	440	WWER	czynny	1974 r.
	blok 2	440	WWER	czynny	1975 r.
	blok 3	440	WWER	czynny	1978 r.
	blok 4	440	WWER	budowany	1980 r.
Magdeburg	blok 1	440	WWER	budowany	1980 r.
	blok 2	440	WWER	budowany	1981 r.
	blok 3	440	WWER	budowany	1982 r.
	blok 4	440	WWER	budowany	1983 r.
	blok 5	440	WWER	projektowany	1984 r.
	blok 6	440	WWER	projektowany	1984 r.
	blok 7	440	WWER	projektowany	1985 r.
	blok 8	440	WWER	projektowany	1985 r.

POLSKA					
Żarnowiec	blok 1	440	WWER	projektowany	1985 r.
	blok 2	440	WWER	projektowany	1986 r.
RUMUNIA					
Ölt		440	WWER	projektowany	1983 r.
Černavoda	blok 1	600	HWR	projektowany	1986 r.
	blok 2	600	HWR	projektowany	1987 r.
	blok 3	600	HWR	projektowany	1988 r.
	blok 4	600	HWR	projektowany	1989 r.
WĘGRY					
Paks	blok 1	440	WWER	budowany	1980 r.
	blok 2	440	WWER	budowany	1981 r.
	blok 3	440	WWER	projektowany	1984 r.
	blok 4	440	WWER	projektowany	1985 r.
ZWIĄZEK RADZIECKI					
Pierwsza w świecie		5	UGK	czynny	1954 r.
Syberyjsk, Troitsk	blok 1	100	UGK	czynny	1958 r.
	blok2	100	UGK	czynny	1959 r.
	blok 3	100	UGK	czynny	1960 r.
	blok 4	100	UGK	czynny	1961 r.
	blok 5	100	UGK	czynny	1961 r.
	blok 6	100	UGK	czynny	1962 r.
Nowowo-roneska	blok 1	240	WWER	czynny	1964 r.
	blok 2	365	WWER	czynny	1970 r.

	blok 3	440	WWER	czynny	1972 r.
	blok 4	440	WWER	czynny	1973 r.
	blok 5	1000	WWER	czynny	1979 r.
Biełojarska	blok 1	100	UGK	czynny	1964 r.
	blok 2	200	UGK	czynny	1967 r.
	blok 3	600	BN	budowany	1980 r.
YK-50, Uljanowsk		50	VK	czynny	1965 r.
BOR-50. Uljanowsk		12	BN	czynny	1969 r.
BN-350, Szewczenko		150	BN	czynny	1973 r.
Bilibino Czukotka	blok 1	12	UGK	czynny	1974 r.
	blok 2	12	UGK	czynny	1974 r.
	blok 3	12	UGK	czynny	1975 r.
	blok 4	12	UGK	czynny	1976 r.
Kolska, Murmańsk	blok 1	440	WWER	czynny	1973 r.
	blok 2	440	WWER	czynny	1974 r.
	blok 3	440	WWER	budowany	1980 r.
	blok 4	440	WWER	budowany	1981 r.
Oktembier-janska	blok 1	440	WWER	czynny	1976 r.
	blok 2	440	WWER	czynny	1979 r.
Lening-radzka	blok 1	1000	RBMK	czynny	1974 r.
	blok 2	1000	RBMK	czynny	1975 r.
	blok 3	1000	RBMK	budowany	1980 r.
	blok 4	1000	RBMK	budowany	1981 r.
	blok 1	1000	RBMK	czynny	1976 r.
Kurska	blok 2	1000	RBMK	czynny	1979 r.
	blok 3	1000	RBMK	budowany	1980 r.

	blok 4	1000	RBMK	budowany	1981 r.
Czerno-bylska	blok 1	1000	RBMK	czynny	1977 r.
	blok 2	1000	RBMK	czynny	1978 r.
	blok 3	1000	RBMK	budowany	1980 r.
	blok 4	1000	RBMK	budowany	1981 r.
Smoleńska	blok 1	1000	RBMK	budowany	1980 r.
	blok 2	1000	RBMK	budowany	1981 r.
Rowieńska	blok 1	440	WWER	czynny	1979 r.
	blok 2	440	WWER	budowany	1980 r.
	blok 3	1000	WWER	budowany	1981 r.
Poludniowo –ukraińska	blok 1	1000	WWER	budowany	1980 r.
	blok 2	1000	WWER	budowany	1981 r.
	blok 3	1000	WWER	budowany	1982 r.
	blok 4	1000	WWER	budowany	1983 r.
Kalinińska	blok 1	1000	WWER	budowany	1981 r.
	blok 2	1000	WWER	budowany	1982 r.
	blok 3	1000	WWER	projektowany	1984 r.
	blok 4	1000	WWER	projektowany	1985 r.
Chmielnic-ka	blok 1	1000	WWER	projektowany	1983 r.
	blok 2 blok 3	1000 1000	WWER WWER	projektowany projektowany	1984 r. 1984 r.
	blok 4	1000	WWER	projektowany	1985 r.
Konstan-tinowska	blok 1	1000	WWER	projektowany	1983 r.
	blok 2	1000	WWER	projektowany	1984 r.
	blok 3	1000	WWER	projektowany	1985 r.
	blok 4	1000	WWER	projektowany	1985 r.

Źródło: A. M. Petrosjanc, *Współczesne problemy atomistyki w ZSRR*, PWN, Warszawa 1980.

ZAŁĄCZNIK 6

KLASYFIKACJA RAKIET BALISTYCZNYCH WEDŁUG KRYTERIUM ZASIĘGU

(WG POGLĄDÓW ZSRR)

RAKIETY BALISTYCZNE

TAKTYCZNE	TAKTYCZNO OPERACYJNE	OPERACYJNE	OPERACYJNO-STRATEGICZNE	STRATEGICZNE
30-100	100-600	600-1000	1000-5000	POWYŻEJ 5000
R-70 (70km)	R-300 (300 km)	TEMP-S (900 km)	RSD-10 (4400)	R-36M3 (15 000 km)

Źródło: Opracowanie własne.

ZAŁĄCZNIK 7

KLASYFIKACJA RAKIET BALISTYCZNYCH WEDŁUG KRYTERIUM ZASIĘGU

(WG INF TREATY)

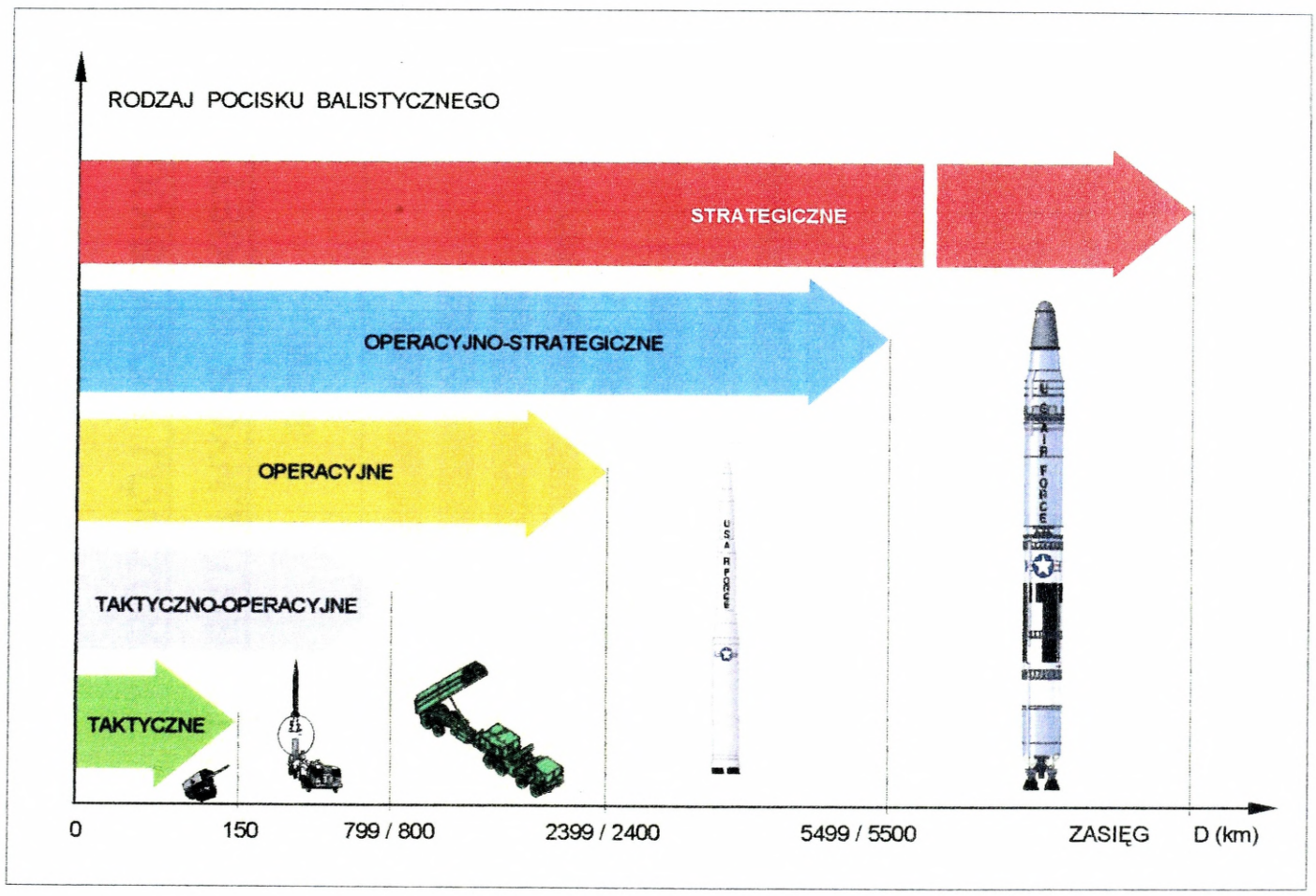

Źródło: Opracowanie własne.

ZAŁĄCZNIK 8

ROZWÓJ ROSYJSKICH MIĘDZYKONTYNENTALNYCH RAKIET BALISTYCZNYCH

(ICBM)

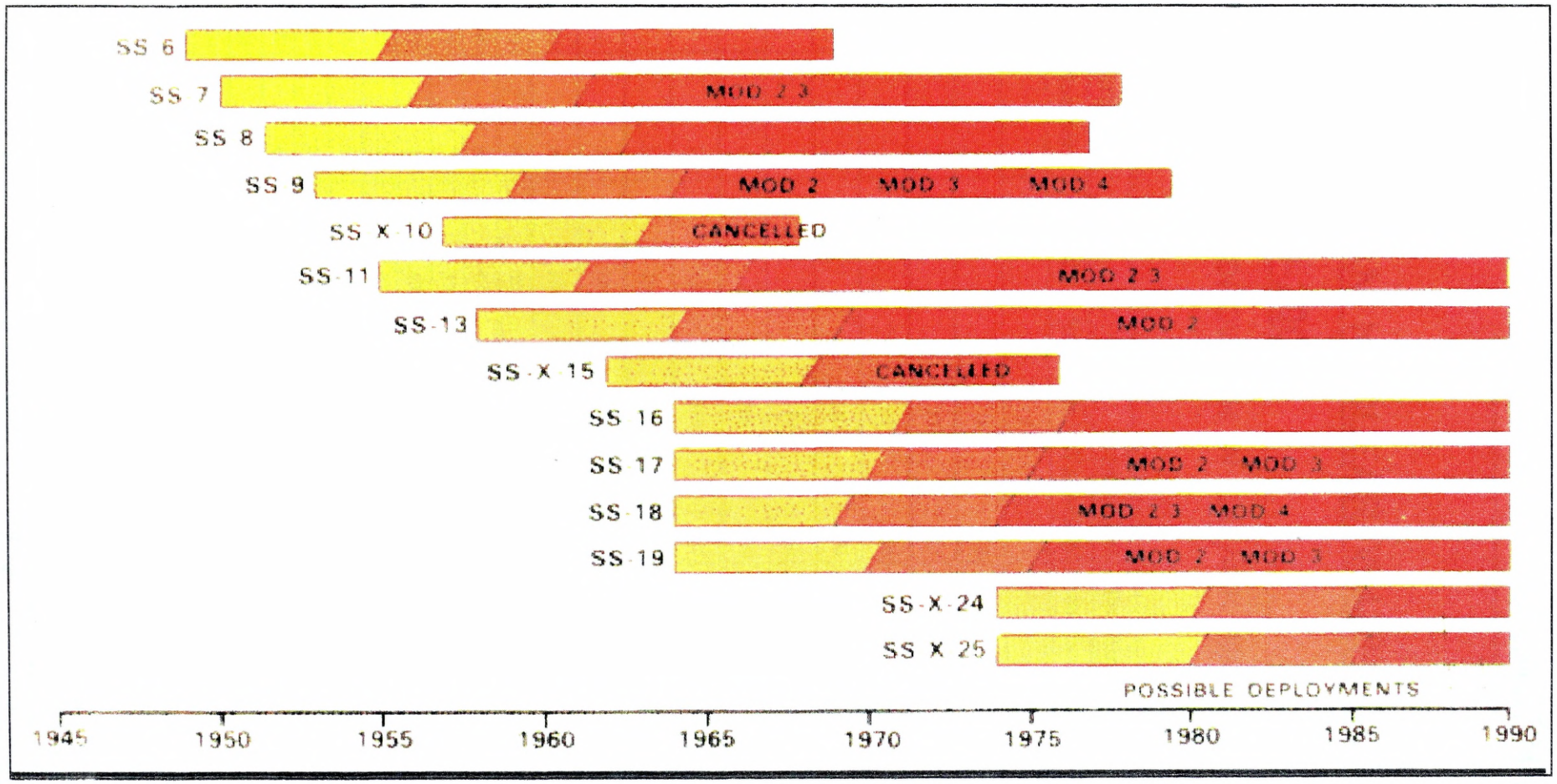

Źródło: http://www.fas.org/nuke/guide/russia/icbm/hist_icbm_rus.gif.

ZAŁĄCZNIK 9

TABLE OF USSR/RUSSIAN NUCLEAR WARHEADS, 1949-2002

(STAN ROSYJSKICH GŁOWIC JĄDROWYCH W LATACH 1949–2002)

End	Strategic Warheads				Non-	Stockpiled	Awaiting	Intact
Year	ICBM	SLBM	Bombers	Total	Strategic	Warheads	Dism'tlem't	Warheads
1949					1	1	?	?
1950					5	5	?	?
1951					25	25	?	?
1952					50	50	?	?
1953					120	120	?	?
1954					150	150	?	?
1955					200	200	?	?
1956			126	126	300	426	?	?
1957			160	160	500	660	?	?
1958		6	263	269	600	869	?	?
1959		35	326	360	700	1,060	?	?
1960	2	32	372	405	1,200	1,605	?	?
1961	11	60	401	471	2,000	2,471	?	?
1962	38	72	412	522	2,800	3,322	?	?
1963	104	72	462	638	3,600	4,238	?	?
1964	201	72	548	821	4,400	5,221	?	?
1965	295	76	559	929	5,200	6,129	?	?
1966	437	79	573	1,089	6,000	7,089	?	?
1967	859	76	605	1,539	6,800	8,339	?	?
1968	1,068	126	605	1,799	7,600	9,399	?	?
1969	1,338	204	596	2,138	8,400	10,538	?	?
1970	1,546	301	596	2,443	9,200	11,643	?	?
1971	1,616	380	596	2,592	10,500	13,092	?	?
1972	1,600	481	596	2,678	11,800	14,478	?	?
1973	1,635	584	596	2,815	13,100	15,915	?	?
1974	1,666	722	596	2,985	14,400	17,385	?	?
1975	2,277	869	596	3,743	15,700	19,443	?	?

End	Strategic Warheads				Non-	Stockpiled	Awaiting	Intact
Year	ICBM	SLBM	Bombers	Total	Strategic	Warheads	Dism'tlem't	Warheads
1976	2,607	1,002	596	4,205	17,000	21,205	?	?
1977	2,838	1,309	596	4,744	18,300	23,044	?	?
1978	3,666	1,531	596	5,793	19,600	25,393	?	?
1979	4,833	1,605	596	7,035	20,900	27,935	?	?
1980	5,630	1,636	596	7,862	22,200	30,062	?	?
1981	5,977	1,976	596	8,549	23,500	32,049	?	?
1982	6,596	1,959	596	9,152	24,800	33,952	?	?
1983	6,993	1,947	764	9,704	26,100	35,804	?	?
1984	7,135	2,140	756	10,031	27,400	37,431	?	?
1985	7,154	2,377	966	10,497	28,700	39,197	?	?
1986	7,153	2,394	1,176	10,723	30,000	40,723	4,277	45,000
1987	7,216	2,631	1,313	11,159	27,700	38,859	4,141	43,000
1988	7,277	2,841	1,512	11,630	25,700	37,330	3,667	41,000
1989	7,382	3,085	1,651	12,117	23,700	35,817	3,195	39,000
1990	7,285	3,045	1,485	11,815	21,700	33,515	3,583	37,000
1991	6,411	2,932	1,329	10,672	18,933	29,606	6,405	35,000
1992	6,011	2,617	1,462	10,089	16,167	26,256	7,845	33,000
1993	5,414	2,503	1,468	9,385	13,400	22,785	8,899	31,000
1994	4,530	2,436	1,468	8,434	10,633	19,067	10,601	29,000
1995	3,894	2,386	1,468	7,748	7,867	15,615	12,022	27,000
1996	3,768	2,386	1,468	7,622	5,100	12,722	12,915	25,000
1997	3,759	1,915	840	6,514	4,750	11,264	11,736	23,000
1998	3,770	1,655	840	6,264	4,500	10,764	10,236	21,000
1999	3,717	1,655	830	6,201	4,250	10,451	9,799	20,250
2000	3,717	1,655	830	6,201	4,000	10,201	9,299	19,500
2001	3,162	1,453	911	5,526	3,600	9,126	9,076	18,750
2002	3,162	1,126	911	5,199	3,380	8,579	9,421	18,000

last revised 11.25.02

Źródło: http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/datab10.asp.

ZAŁĄCZNIK 10

FIGURE OF USSR/RUSSIAN NUCLEAR STOCKPILE, 1949-2002

(DYNAMIKA ZMIAN POTENCJAŁU JĄDROWEGO ZSRR/ROSJI W LATACH 1949–2002)

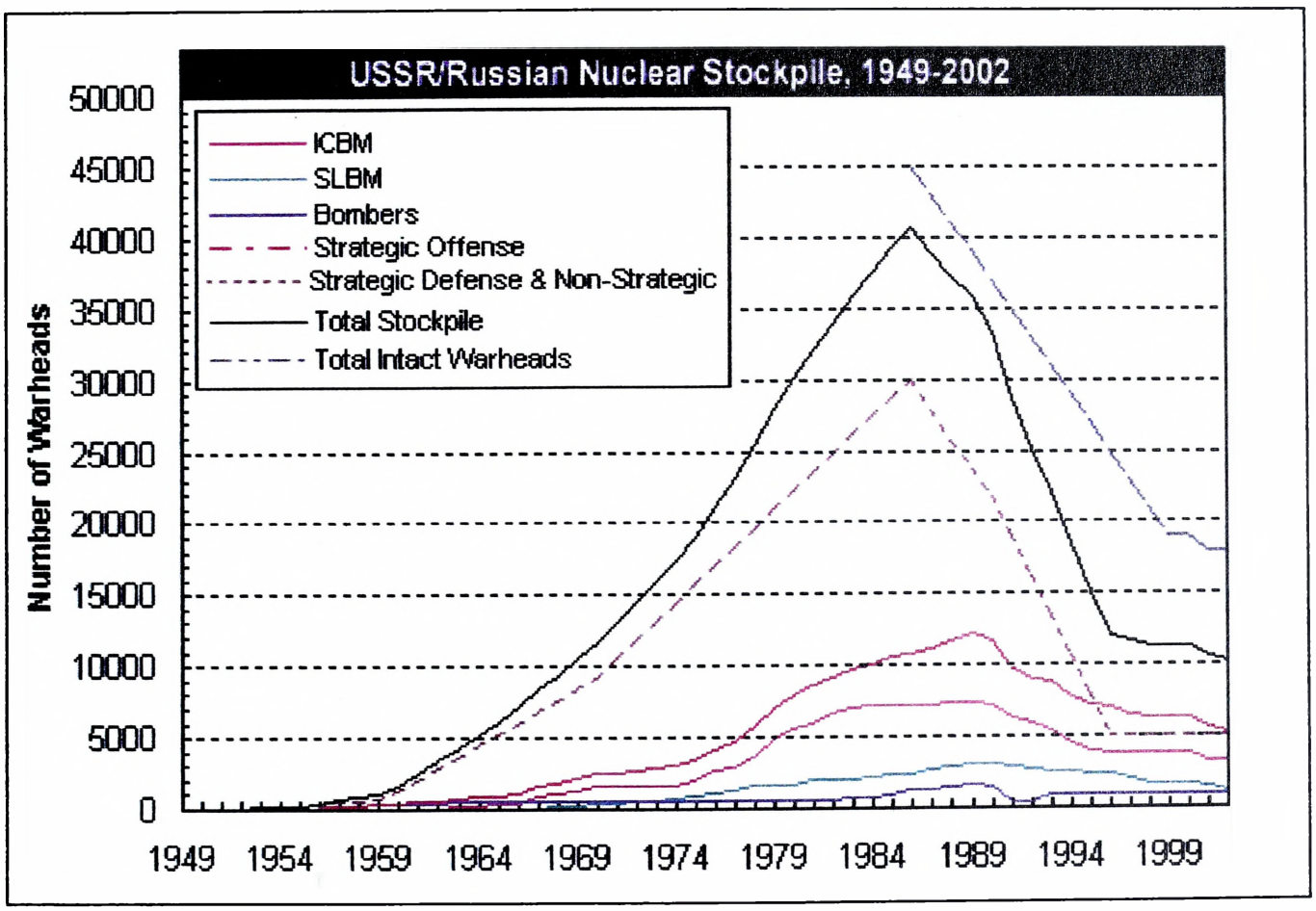

Źródło: http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/dafig10.asp.

ZAŁĄCZNIK 11

FIGURE OF US AND USSR/RUSSIAN NUCLEAR STOCKPILE, 1945-2002

(ANALIZA PORÓWNAWCZA LICZBY GŁOWIC JĄDROWYCH USA i ROSJI W LATACH 1945–2002)

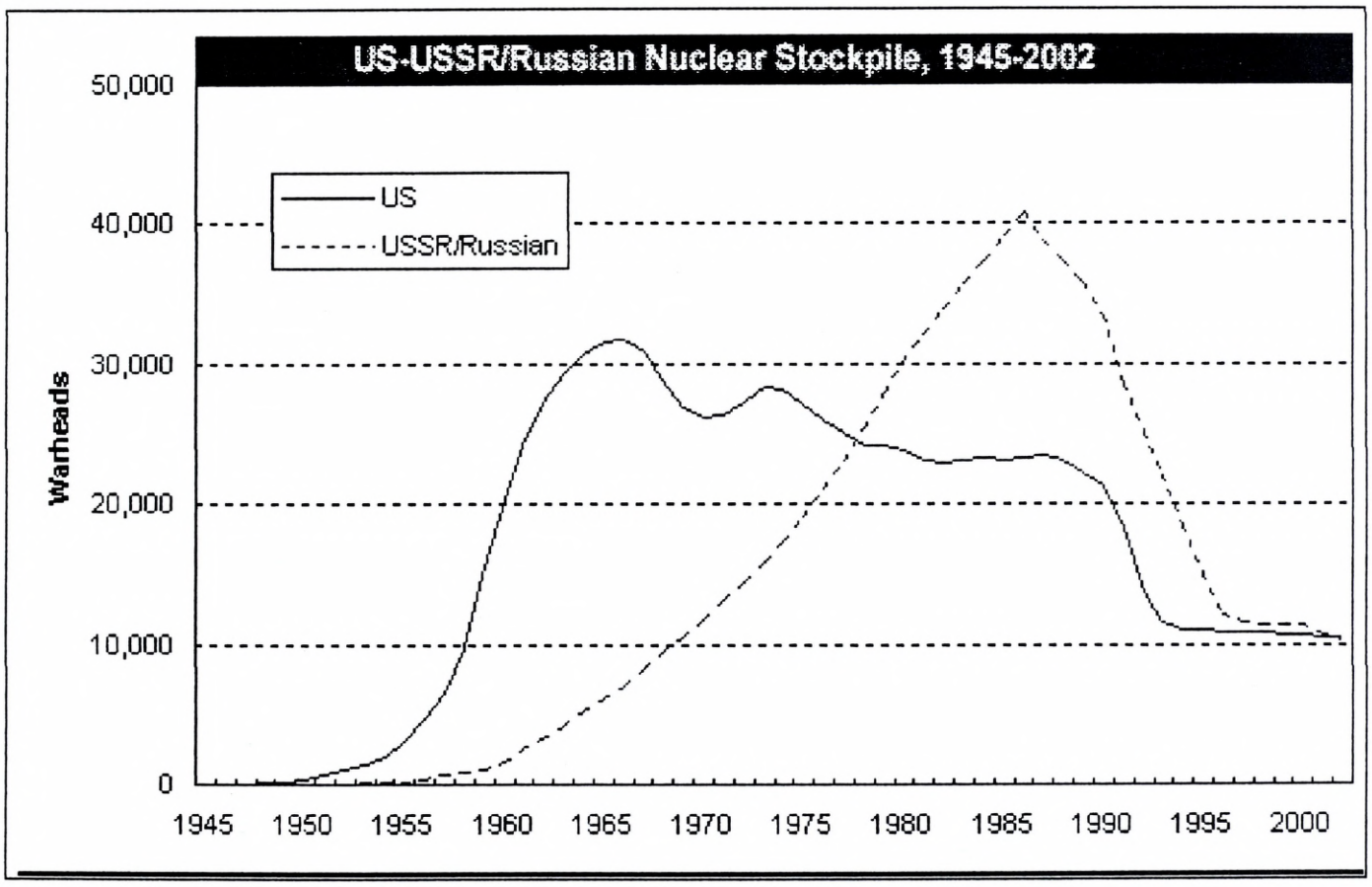

Źródło: http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/dafig11.asp.

ZAŁĄCZNIK 12

TABLE OF USSR/RUSSIAN STRATEGIC OFFENSIVE FORCE LOADINGS, 1956-2002

(STAN OFENSYWNEJ BRONI JĄDROWYCH ROSJI W LATACH 1956–2002)

End Year	ICBMs		SLBMs		Bombers		Total	
	Launchers	Warheads	Launchers	Warheads	Launchers	Warheads	Launchers	Warheads
1956					40	120	40	120
1957					53	152	53	152
1958			6	6	85	250	91	256
1959			33	33	105	310	138	343
1960	2	2	30	30	121	354	153	386
1961	10	10	57	57	133	382	200	449
1962	36	36	72	69	138	392	246	497
1963	99	99	72	69	150	440	321	608
1964	191	191	72	69	173	522	436	782
1965	281	281	75	72	163	532	519	885
1966	416	416	78	75	159	546	653	1,037
1967	818	818	87	72	159	576	1,064	1,466
1968	1,017	1,017	138	120	159	576	1,314	1,713
1969	1,274	1,274	221	194	157	568	1,652	2,036
1970	1,472	1,472	317	287	157	568	1,946	2,327
1971	1,519	1,539	407	362	157	568	2,083	2,469
1972	1,504	1,524	503	458	157	568	2,164	2,550
1973	1,462	1,557	595	556	157	568	2,214	2,681
1974	1,367	1,587	679	688	157	568	2,203	2,843
1975	1,469	1,799	771	828	157	568	2,397	3,195
1976	1,483	2,483	849	954	157	568	2,489	4,005
1977	1,333	2,703	972	1,247	157	568	2,462	4,518
1978	1,251	3,491	1,002	1,458	157	568	2,410	5,517
1979	1,395	4,603	993	1,529	157	568	2,545	6,700
1980	1,338	5,362	990	1,558	157	568	2,485	7,488

End Year	ICBMs		SLBMs		Bombers		Total	
	Launchers	Warheads	Launchers	Warheads	Launchers	Warheads	Launchers	Warheads
1981	1,368	5,692	1,038	1,882	157	568	2,563	8,142
1982	1,398	6,282	990	1,866	157	568	2,545	8,716
1983	1,368	6,660	978	1,854	167	728	2,513	9,242
1984	1,353	6,795	982	2,038	160	720	2,495	9,553
1985	1,371	6,813	980	2,264	160	920	2,511	9,997
1986	1,370	6,812	948	2,280	160	1,120	2,478	10,212
1987	1,418	6,872	962	2,506	155	1,250	2,535	10,628
1988	1,393	6,933	963	2,706	170	1,440	2,526	11,079
1989	1,379	7,031	949	2,938	160	1,560	2,488	11,529
1990	1,297	6,857	908	2,900	127	1,402	2,332	11,159
1991	934	6,034	832	2,792	102	376	1,868	9,202
1992	905	5,680	628	2,492	104	388	1,637	8,560
1993	859	5,117	520	2,384	107	786	1,486	8,287
1994	782	4,278	456	2,320	110	798	1,348	7,396
1995	753	3,691	440	2,272	113	810	1,306	6,773
1996	746	3,580	440	2,272	113	800	1,299	6,652
1997	746	3,580	384	1,824	113	800	1,243	6,204
1998	756	3,590	348	1,576	113	800	1,217	5,966
1999	756	3,540	348	1,576	112	790	1,216	5,906
2000	756	3,540	348	1,576	112	790	1,216	5,906
2001	706	3,011	284	1,384	78	868	1,068	5,263
2002	706	3,011	232	1,072	78	868	1,016	4,951

Źródło: http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/datab2.asp.

ZAŁĄCZNIK 13

FIGURE OF US AND USSR/RUSSIAN TOTAL STRATEGIC WARHEADS (FORCE LOADINGS), 1945-2002

(ILOŚCIOWY STOSUNEK GŁOWIC JĄDROWYCH MIĘDZY USA i ROSJĄ W LATACH 1945–2002)

Źródło: http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/dafig2.asp.

ZAŁĄCZNIK 14

TABLE OF USSR/RUSSIAN ICBM FORCES, 1960-2002

(ILOŚCIOWE ZMIANY W POTENCJALE ICBM ROSJI W LATACH 1960–2002)

ICBM Forces	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Launchers										
SS-6 Sapwood	2	4	4	4	4	4	4	4	0	
SS-7 Saddler		6	32	90	170	197	197	197	197	197
SS-8 Sasin				5	17	23	23	23	23	23
SS-9 Scarp M1								10	20	40
SS-9 Scarp M2							10	70	115	130
SS-9 Scarp M3									3	5
SS-11 Sego M1						57	182	514	659	859
SS-13 Savage										20
Total Launchers	**2**	**10**	**36**	**99**	**191**	**281**	**416**	**818**	**1,017**	**1,274**
Warheads										
SS-6	2	4	4	4	4	4	4	4	0	
SS-7		6	32	90	170	197	197	197	197	197
SS-8				5	17	23	23	23	23	23
SS-9 M1								10	20	40
SS-9 M2							10	70	115	130
SS-9 M3									3	5
SS-11 M1						57	182	514	659	859
SS-13										20
Total Warheads (MRV=1)	**2**	**10**	**36**	**99**	**191**	**281**	**416**	**818**	**1,017**	**1,274**

ICBM Forces	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Launchers										
SS-7 Saddler	197	190	190	190	190	190	138	78	0	
SS-8 Sasin	23	19	19	19	19	19	19	9	0	
SS-9 Scarp M1	50	50	50	50	50	50	40	20	0	
SS-9 Scarp M2	170	200	200	208	208	200	190	140	65	55
SS-9 Scarp M3	10	20	20	20	20	20	20	20	20	20
SS-9 Scarp M4		10	10	10	10	10	10	10	0	
SS-11 Sego M1	982	990	955	830	610	490	430	330	230	220
SS 11 Sego M2 & M3				75	200	350	420	420	420	420
SS-13 Savage	40	40	60	60	60	60	60	60	60	60
SS-17 Spanker M1						10	20	50	80	120
SS-17 Spanker M2									20	20
SS-18 Satan M1 & M3						10	36	36	36	36
SS-18 Satan M2								40	140	154
SS-18 Satan M4 & M5										50
SS-19 Stiletto M1						60	100	100	120	180
SS-19 Stiletto M2								20	60	60
Total Launchers	**1,472**	**1,519**	**1,504**	**1,462**	**1,367**	**1,469**	**1,483**	**1,333**	**1,251**	**1,395**
Warheads										
SS-7	197	190	190	190	190	190	138	78	0	
SS-8	23	19	19	19	19	19	19	9	0	
SS-9 M1	50	50	50	50	50	50	40	20	0	
SS-9 M2	170	200	200	208	208	200	190	140	65	55
SS-9 M3	10	20	20	20	20	20	20	20	20	20
SS-9 M4		30	30	30	30	30	30	30	0	
SS-11 M1	982	990	955	830	610	490	430	330	230	220
SS-11 M2 & M3				150	400	700	840	840	840	840
SS-13	40	40	60	60	60	60	60	60	60	60
SS-17 M1						40	80	200	320	480
SS-17 M2									20	20
SS-18 M1 & M3						10	36	36	36	36
SS-18 M2								320	1,120	1,232
SS-18 M4										500
SS-19 M1						360	600	600	720	1,080
SS-19 M2								20	60	60
Total Warheads	**1,472**	**1,539**	**1,524**	**1,557**	**1,587**	**2,169**	**2,483**	**2,703**	**3,491**	**4,603**
Total Warheads (MRV=1)		**1,519**	**1,504**	**1,462**	**1,367**	**1,799**	**2,043**	**2,263**	**3,071**	**4,183**

ICBM Forces	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Launchers										
SS-11 Sego M1	160	130	130	100	55	28	0			
SS 11 Sego M2 & M3	420	420	420	420	420	420	420	420	370	360
SS-13 Savage	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60
SS-17 Spanker M1	130	130	30	0						
SS-17 Spanker M2	20	20	10	0						
SS-17 Spanker M3			110	150	150	150	150	139	120	100
SS-18 Satan M1 & M3	26	26	16	0						
SS-18 Satan M2	162	162	92	0						
SS-18 Satan M4 & M5	120	120	200	308	308	308	308	308	308	308
SS-19 Stiletto M1	180	180	80	0						
SS-19 Stiletto M2	40	40	10	0						
SS-19 Stiletto M3	20	80	240	330	360	360	360	360	350	300
SS-24 Scalpel M1								5	12	24
SS-24 Scalpel M2									20	56
SS-25 Sickle						45	72	126	153	171
Total Launchers	**1,338**	**1,368**	**1,398**	**1,368**	**1,353**	**1,371**	**1,370**	**1,418**	**1,393**	**1,379**
Warheads										
SS-11 M1	160	130	130	100	55	28	0			
SS-11 M2 & M3	840	840	840	840	840	840	840	840	740	720
SS-13	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60
SS-17 M1	520	520	120	0						
SS-17 M2	20	20	10	0						
SS-17 M3			440	600	600	600	600	556	480	400
SS-18 M1 & M3	26	26	16	0						
SS-18 M2	1,296	1,296	736	0						
SS-18 M4	1,200	1,200	2,000	3,080	3,080	3,080	3,080	3,080	3,080	3,080
SS-19 M1	1,080	1,080	480	0						
SS-19 M2	40	40	10	0						
SS-19 M3	120	480	1,440	1,980	2,160	2,160	2,160	2,160	2,100	1,800
SS-24 M1								50	120	240
SS-24 M2									200	560
SS-25						45	72	126	153	171
Total Warheads	**5,362**	**5,692**	**6,282**	**6,660**	**6,795**	**6,813**	**6,812**	**6,872**	**6,933**	**7,031**
Total Warheads (MRV=1)	**4,942**	**5,272**	**5,862**	**6,240**	**6,375**	**6,393**	**6,392**	**6,452**	**6,563**	**6,671**

ICBM Forces	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Launchers										
SS 11 Sego M2 & M3	310	0								
SS-13 Savage	30	0								
SS-17 Spanker M3	50	0								
SS-18 Satan M4 & M5	308	308	308	290	248	186	180	180	180	180
SS-19 Stiletto M3	300	300	235	200	170	170	160	160	160	150
SS-24 Scalpel M1	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36
SS-24 Scalpel M2	56	56	56	36	10	10	10	10	10	10
SS-25 Sickle	207	234	270	297	318	351	360	360	360	360
SS-27 Sickle									10	20
Total Launchers	**1,297**	**934**	**905**	**859**	**782**	**753**	**746**	**746**	**756**	**756**
Warheads										
SS-11 M2 & M3	620	0								
SS-13	30	0								
SS-17 M3	200	0								
SS-18 M4	3,080	3,080	3,080	2,900	2,480	1,860	1,800	1,800	1,800	1,800
SS-19 M3	1,800	1,800	1,410	1,200	1,020	1,020	960	960	960	900
SS-24 M1	360	360	360	360	360	360	360	360	360	360
SS-24 M2	560	560	560	360	100	100	100	100	100	100
SS-25	207	234	270	297	318	351	360	360	360	360
SS-27									10	20
Total	**6,857**	**6,034**	**5,680**	**5,117**	**4,278**	**3,691**	**3,580**	**3,580**	**3,590**	**3,540**
Total Warheads (MRV=1)	**6,547**	**6,034**								

ICBM Forces	2000	2001	2002
Launchers			
SS-18 Satan M4 & M5	180	144	144
SS-19 Stiletto M3	150	137	137
SS-24 Scalpel M1	36	36	36
SS-24 Scalpel M2	10	0	
SS-25 Sickle	360	360	360
SS-27 Sickle	20	29	29
Total Launchers	**756**	**706**	**706**
Warheads			
SS-18 M4	1,800	1,440	1,440
SS-19 M3	900	822	822
SS-24 M1	360	360	360
SS-24 M2	100	0	0
SS-25	360	360	360
SS-27	20	29	29
Total	**3,540**	**3,011**	**3,011**

Źródło: http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/datab4.asp.

ZAŁĄCZNIK 15

FIGURE OF US AND USSR/RUSSIAN ICBM WARHEADS (FORCE LOADINGS), 1959-2002

(ILOŚCIOWY STOSUNEK ICBM MIĘDZY USA i ROSJĄ W LATACH 1959–2002)

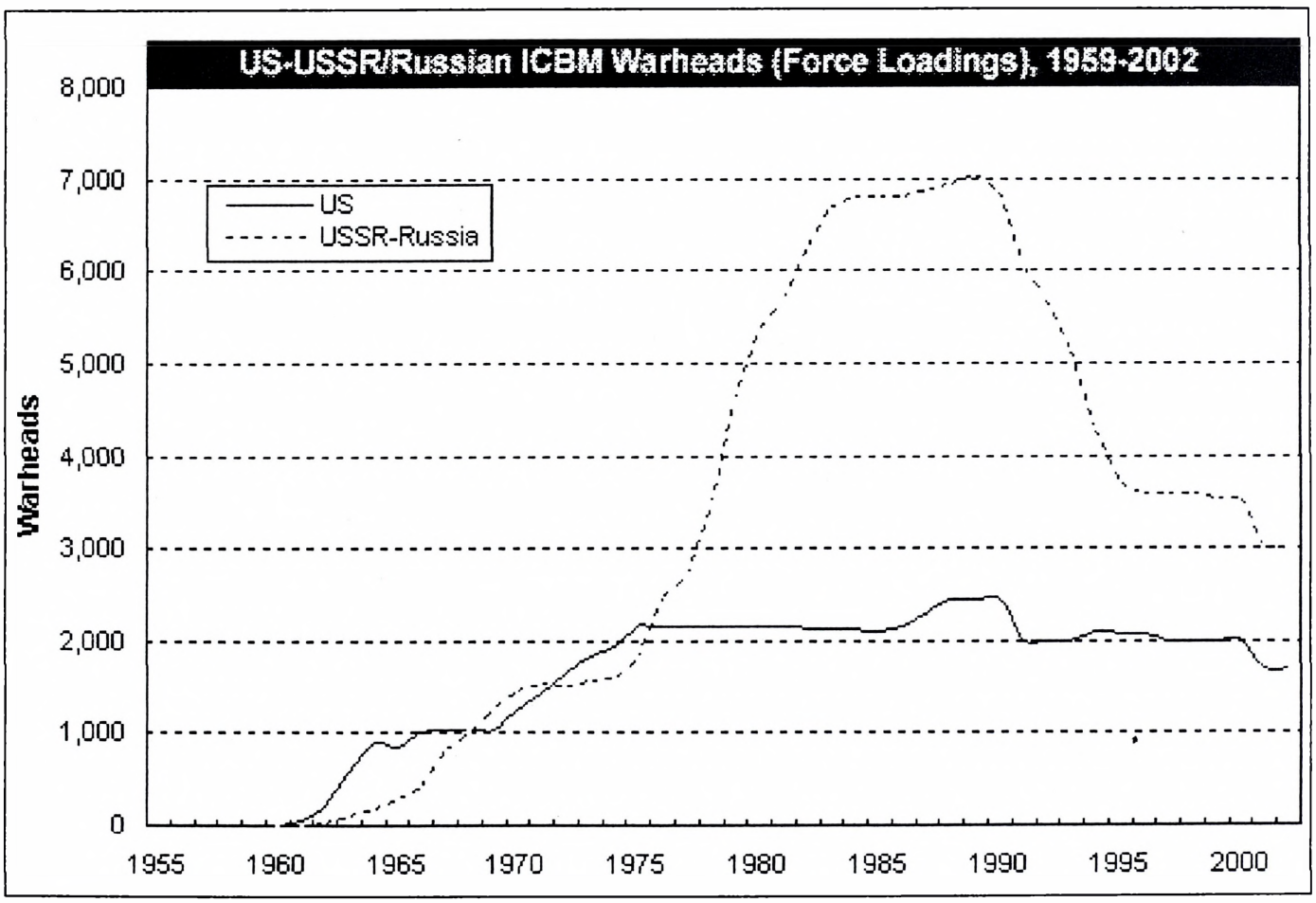

Źródło: http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/dafig4.asp.

ZAŁĄCZNIK 16

TABLE OF USSR/RUSSIAN BALLISTIC MISSILE SUBMARINE FORCES, 1958-2002

(ILOŚCIOWE ZMIANY W POTENCJALE SLBM ROSJI W LATACH 1958–2002)

SSBN Forces	1958	1959
SSB/SSBNs		
Golf I SSB	2	4
Hotel I/II SSBN		7
Total SSB/SSBNs	**2**	**11**
SLBM Launchers		
Golf I	6	12
Hotel I/II		21
Total Launchers	**6**	**33**
SLBM Warheads		
SS-N-4	6	33
Total Warheads	**6**	**33**

SSBN Forces	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
SSB/SSBNs										
Golf I SSB	10	19	22	22	22	22	22	18	16	15
Golf II			1	1	1	1	1	5	6	7
Hotel I/II SSBN	0	0	1	1	1	2	3	6	8	7
Hotel III										1
Yankee I SSBN									3	8
Total SSB/SSBNs	**10**	**19**	**24**	**24**	**24**	**25**	**26**	**29**	**33**	**38**
SLBM Launchers										
Golf I	30	57	66	66	66	66	66	54	48	45
Golf II			3	3	3	3	3	15	18	21
Hotel I/II	0	0	3	3	3	6	9	18	24	21
Hotel III										6
Yankee I									48	128
Total Launchers	**30**	**57**	**72**	**72**	**72**	**75**	**78**	**87**	**138**	**221**
SLBM Warheads										
SS-N-4	30	57	66	66	66	66	66	54	48	45
SS-N-5 Sark			6	6	6	9	12	33	42	42
SS-N-6 Serb									48	128
Total Strategic (MRV=1)	**30**	**57**	**69**	**69**	**69**	**72**	**75**	**72**	**120**	**194**
Total Strategic (MRV=2)	**30**	**57**	**69**	**69**	**69**	**72**	**75**	**72**	**120**	**194**
Total Warheads	**30**	**57**	**72**	**72**	**72**	**75**	**78**	**87**	**138**	**215**

SSBN Forces	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
SSB/SSBNs										
Golf I SSB	14	7	7	7	7	7	5	4	3	1
Golf II	8	13	13	13	13	13	13	13	13	13
Golf III								1	1	1
Golf IV							1	1	1	1
Golf V									1	1
Hotel I/II SSBN	7	7	7	7	7	7	7	7	7	6
Hotel III	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Yankee I SSBN	14	20	26	30	32	33	34	33	31	30
Yankee II								1	1	1
Delta I SSBN				1	4	9	13	18	18	18
Delta II				1	2	3	4	4	4	4
Delta III								4	8	9
Total SSB/SSBNs	**44**	**48**	**54**	**60**	**66**	**73**	**78**	**87**	**89**	**86**
SLBM Launchers										
Golf I	42	21	21	21	21	21	15	12	9	3
Golf II	24	39	39	39	39	39	39	39	39	39
Golf III								6	6	6
Golf IV							4	4	4	4
Golf V									1	1
Hotel I/II	21	21	21	21	21	21	21	21	21	18
Hotel III	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Yankee I	224	320	416	480	512	528	544	528	496	480
Yankee II								12	12	12
Delta I				12	48	108	156	216	216	216
Delta II				16	32	48	64	64	64	64
Delta III								64	128	144
Total Launchers	**317**	**407**	**503**	**595**	**679**	**771**	**849**	**972**	**1,002**	**993**
SLBM Warheads										
SS-N-4	42	21	21	21	21	21	15	12	9	3
SS-N-5 Sark	45	60	60	60	60	60	60	60	60	57
SS-N-6 Serb	224	320	416	480	512	528	548	532	500	484
SS-N-8 Sawfly				34	86	162	226	286	292	292
SS-N-17 Snipe								12	12	12
SS-N-18 Stingray								192	384	432
Total Strategic (MRV=1)	**287**	**362**	**458**	**556**	**640**	**732**	**810**	**1,055**	**1,218**	**1,241**
Total Strategic (MRV=2)	**287**	**362**	**458**	**556**	**688**	**828**	**954**	**1,247**	**1,458**	**1,529**
Total Warheads	**311**	**401**	**497**	**595**	**727**	**867**	**993**	**1,286**	**1,497**	**1,568**

SSBN Forces	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
SSB/SSBNs										
Golf II	13	13	13	13	13	13	13	13	12	6
Golf III	1	1	1	1	1	1	1	0		
Golf IV	1	0								
Golf V	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Hotel I/II SSBN	6	6	6	2	2	0				
Hotel III	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Yankee I SSBN	29	28	24	24	23	21	18	17	15	12
Yankee II	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Delta I SSBN	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18
Delta II	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Delta III	10	13	14	14	14	14	14	14	14	14
Delta IV						1	2	3	4	6
Typhoon SSBN		1	1	1	2	3	3	4	5	6
Total SSB/SSBNs	**85**	**87**	**84**	**80**	**80**	**78**	**76**	**76**	**75**	**69**
SLBM Launchers										
Golf II	39	39	39	39	39	39	39	39	36	18
Golf III	6	6	6	6	6	6	6	0		
Golf IV	4	0								
Golf V	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Hotel I/II	18	18	18	6	6	0				
Hotel III	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Yankee I	464	448	384	384	368	336	288	272	240	192
Yankee II	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12
Delta I	216	216	216	216	216	216	216	216	216	216
Delta II	64	64	64	64	64	64	64	64	64	64
Delta III	160	208	224	224	224	224	224	224	224	224
Delta IV						16	32	48	64	96
Typhoon		20	20	20	40	60	60	80	100	120
Total Launchers	**990**	**1,038**	**990**	**978**	**982**	**980**	**948**	**962**	**963**	**949**
SLBM Warheads										
SS-N-5 Sark	57	57	57	45	45	39	39	39	36	18
SS-N-6 Serb	468	448	384	384	368	336	288	272	240	192
SS-N-8 Sawfly	292	292	292	292	292	292	292	286	286	286
SS-N-17 Snipe	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12
SS-N-18 Stingray	480	624	672	672	672	672	672	672	672	672
SS-N-20 Sturgeon		200	200	200	400	600	600	800	1,000	1,200
SS-N-23 Skiff						64	128	192	256	384
Total Strategic (MRV=1)	**1,270**	**1,594**	**1,578**	**1,566**	**1,750**	**1,976**	**1,992**	**2,234**	**2,466**	**2,746**
Total Strategic (MRV=2)	**1,558**	**1,882**	**1,866**	**1,854**	**2,038**	**2,264**	**2,280**	**2,506**	**2,706**	**2,938**
Total Warheads	**1,597**	**1,921**	**1,905**	**1,893**	**2,077**	**2,303**	**2,319**	**2,545**	**2,742**	**2,956**

SSBN Forces	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
SSB/SSBNs										
Yankee I SSBN	11	6	0							
Yankee II	1	0								
Delta I SSBN	18	18	9	0						
Delta II	4	4	4	4	0					
Delta III	14	14	14	14	14	13	13	12	11	11
Delta IV	6	7	7	7	7	7	7	7	7	7
Typhoon SSBN	6	6	6	6	6	6	6	4	3	3
Total SSB/SSBNs	**60**	**55**	**40**	**31**	**27**	**26**	**26**	**23**	**21**	**21**
SLBM Launchers										
Yankee I	176	96	0							
Yankee II	12	0								
Delta I	216	216	108	0						
Delta II	64	64	64	64	0					
Delta III	224	224	224	224	224	208	208	192	176	176
Delta IV	96	112	112	112	112	112	112	112	112	112
Typhoon	120	120	120	120	120	120	120	80	60	60
Total Launchers	**908**	**832**	**628**	**520**	**456**	**440**	**440**	**384**	**348**	**348**
SLBM Warheads										
SS-N-6 Serb	176	96	0							
SS-N-8 Sawfly	280	280	172	64	0					
SS-N-17 Snipe	12	0								
SS-N-18 Stingray	672	672	672	672	672	624	624	576	528	528
SS-N-20 Sturgeon	1,200	1,200	1,200	1,200	1,200	1,200	1,200	800	600	600
SS-N-23 Skiff	384	448	448	448	448	448	448	448	448	448
Total Strategic (MRV=1)	**2,724**	**2,696**	**2,492**	**2,384**	**2,320**	**2,272**	**2,272**	**1,824**	**1,576**	**1,576**
Total Strategic (MRV=2)	**2,900**	**2,792**	**2,492**	**2,384**	**2,320**	**2,272**	**2,272**	**1,824**	**1,576**	**1,576**
Total Warheads	**2,900**	**2,792**	**2,492**	**2,384**	**2,320**	**2,272**	**2,272**	**1,824**	**1,576**	**1,576**

SSBN Forces	2000	2001	2002
SSB/SSBNs			
Delta III	11	7	6
Delta IV	7	7	6
Typhoon SSBN	3	3	2
Total SSB/SSBNs	**21**	**17**	**14**
SLBM Launchers			
Delta III	176	112	96
Delta IV	112	112	96
Typhoon	60	60	40
Total Launchers	**348**	**284**	**232**
SLBM Warheads			
SS-N-18 Stingray	528	336	288
SS-N-20 Sturgeon	600	600	400
SS-N-23 Skiff	448	448	384
Total Warheads	**1,576**	**1,384**	**1,072**

Źródło: http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/datab6.asp.

ZAŁĄCZNIK 17

FIGURE OF US AND USSR/RUSSIAN SLBM LAUNCHERS, 1958-2002

(ILOŚCIOWY STOSUNEK SLBM MIĘDZY USA i ROSJĄ W LATACH 1958–2002)

Źródło: http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/dafig5.asp.

ZAŁĄCZNIK 18

FIGURE OF US AND USSR/RUSSIAN SLBM WARHEADS (FORCE LOADINGS), 1958-2002

(ILOŚCIOWY STOSUNEK GŁOWIC JĄDROWYCH SLBM MIĘDZY USA i ROSJĄ W LATACH 1958–2002)

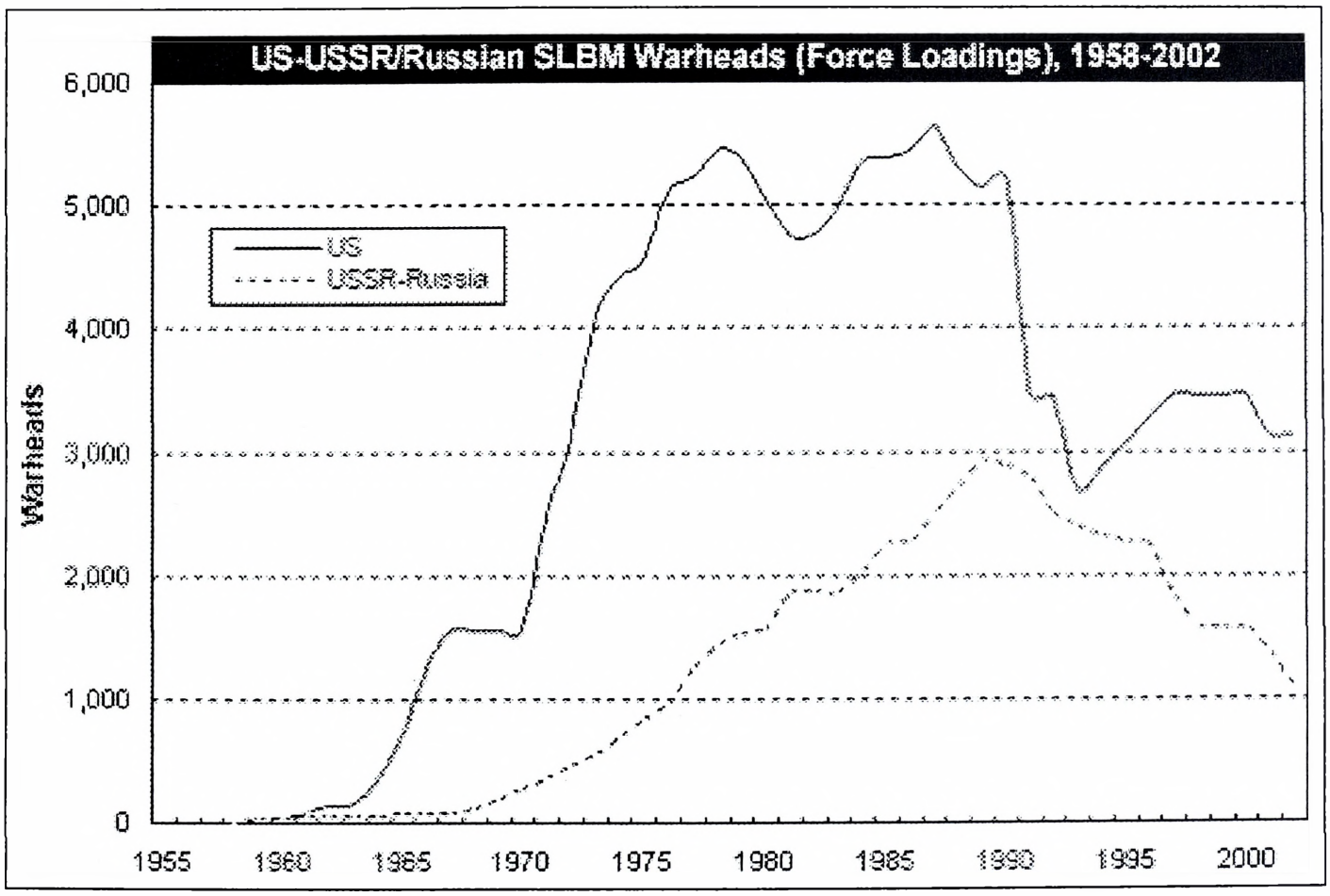

Źródło: http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/dafig6.asp.

ZAŁĄCZNIK 19

TABLE OF USSR/RUSSIAN STRATEGIC BOMBER FORCES, 1956-2002

(ILOŚCIOWE ZMIANY W POTENCJALE BOMBOWCÓW STRATEGICZNYCH ROSJI W LATACH 1956–2002)

Bomber Forces	1956	1957	1958	1959
Bombers (PAA)				
TU-95 Bear A	20	30	45	55
MYA-4 Bison	20	23	40	50
Total Bombers (PAA)	**40**	**53**	**85**	**105**
Bombers Weapons (Force Loadings)				
TU-95 Bear A	40	60	90	110
MYA-4 Bison	80	92	160	200
Total Bomber Weapons	**120**	**152**	**250**	**310**

Bomber Forces	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Bombers (PAA)										
TU-95 Bear A	65	75	80	80	85	60	45	30	30	30
TU-95 Bear B/C				12	30	45	60	75	75	75
MYA-4 Bison	56	58	58	58	58	58	54	54	54	52
Total Bombers (PAA)	**121**	**133**	**138**	**150**	**173**	**163**	**159**	**159**	**159**	**157**
Bombers Weapons (Force Loadings)										
TU-95 Bear A	130	150	160	160	170	120	90	60	60	60
TU-95 Bear B/C				48	120	180	240	300	300	300
MYA-4 Bison	224	232	232	232	232	232	216	216	216	208
Total Bomber Weapons	**354**	**382**	**392**	**440**	**522**	**532**	**546**	**576**	**576**	**568**

Bomber Forces	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Bombers (PAA)										
TU-95 Bear A	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
TU-95 Bear B/C	75	75	75	75	75	75	75	75	75	75
MYA-4 Bison	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52
Total Bombers (PAA)	**157**	**157**	**157**	**157**	**157**	**157**	**157**	**157**	**157**	**157**
Bombers Weapons (Force Loadings)										
TU-95 Bear A	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60
TU-95 Bear B/C	300	300	300	300	300	300	300	300	300	300
MYA-4 Bison	208	208	208	208	208	208	208	208	208	208
Total Bomber Weapons	**568**	**568**	**568**	**568**	**568**	**568**	**568**	**568**	**568**	**568**

Bomber Forces	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Bombers (PAA)										
TU-95 Bear A	30	30	30	30	30	30	30	30	20	0
TU-95 Bear B/C	75	75	75	75	65	55	45	30	30	20
TU-95 Bear G					10	20	30	40	45	45
TU-95 Bear H6								5	15	25
TU-95 Bear H16				10	10	25	40	50	50	55
MYA-4 Bison	52	52	52	52	45	30	15	0		
TU-160 Blackjack									10	16
Total Bombers (PAA)	**157**	**157**	**157**	**167**	**160**	**160**	**160**	**155**	**170**	**160**
Bombers Weapons (Force Loadings)										
TU-95 Bear A	60	60	60	60	60	60	60	60	40	0
TU-95 Bear B/C	300	300	300	300	260	220	180	120	120	80
TU-95 Bear G					60	120	180	240	270	270
TU-95 Bear H6								30	90	150
TU-95 Bear H16				160	160	400	640	800	800	880
MYA-4 Bison	208	208	208	208	180	120	60	0		
TU-160 Blackjack									120	180
Total Bomber Weapons	**568**	**568**	**568**	**728**	**720**	**920**	**1,120**	**1,250**	**1,440**	**1,560**

Bomber Forces	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Bombers (PAA)										
TU-95 Bear G	30	0								
TU-95 Bear H6	27	0	0	27	27	27	27	28	28	29
TU-95 Bear H6 (in Kazakh)		27	27							
TU-95 Bear H6 (in Ukraine)		4	4	4	5	4	4	4	4	4
TU-95 Bear H16	55	22	22	36	36	36	36	35	35	34
TU-95 Bear H16 (in Kazakh)		13	13							
TU-95 Bear H16 (in Ukraine)		21	21	21	20	21	21	21	21	20
TU-160 Blackjack	15	2	3	4	5	6	6	6	6	6
TU-160 Blackjack (in Ukraine)		13	14	15	17	19	19	19	19	19
Total Bombers (PAA)	**127**	**102**	**104**	**107**	**110**	**113**	**113**	**113**	**113**	**112**
Bombers Weapons (Force Loadings)										
TU-95 Bear G	180	0								
TU-95 Bear H6	162	0	0	162	162	162	162	168	168	174
TU-95 Bear H16	880	352	352	576	576	576	560	560	560	544
TU-160 Blackjack	180	24	36	48	60	72	72	72	72	72
Total Bomber Weapons	**1,402**	**376**	**388**	**786**	**798**	**810**	**800**	**800**	**800**	**790**

Bomber Forces	2000	2001	2002
Bombers (PAA)			
TU-95 Bear H6	29	32	32
TU-95 Bear H6 (in Ukraine)	4	0	
TU-95 Bear H16	34	31	31
TU-95 Bear H16 (in Ukraine)	20	0	
TU-160 Blackjack	6	15	15
TU-160 Blackjack (in Ukraine)	19	0	
Total Bombers (PAA)	**112**	**78**	**78**
Bombers Weapons (Force Loadings)			
TU-95 Bear H6	174	192	192
TU-95 Bear H16	544	496	496
TU-160 Blackjack	72	180	180
Total Bomber Weapons	**790**	**868**	**868**

Źródło: http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/datab8.asp

ZAŁĄCZNIK 20

FIGURE OF US AND USSR/RUSSIAN STRATEGIC BOMBERS, 1945-2002

(ILOŚCIOWY STOSUNEK BOMBOWCÓW STRATEGICZNYCH MIĘDZY USA I ROSJĄ W LATACH 1945–2002)

Źródło: http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/dafig7.asp.

ZAŁĄCZNIK 21

FIGURE OF US AND USSR/RUSSIAN STRATEGIC BOMBER WEAPONS, 1945-2002

(ILOŚCIOWY STOSUNEK MOŻLIWOŚCI PRZENOSZENIA BRONI JĄDROWEJ PRZEZ BOMBOWCE STRATEGICZNE USA i ROSJĄ W LATACH 1945–2002)

Źródło: http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/dafig8.asp.

ZAŁĄCZNIK 22

DYSLOKACJA STRATEGICZNYCH SIŁ JĄDROWYCH

(STAN NA LATA 90.)

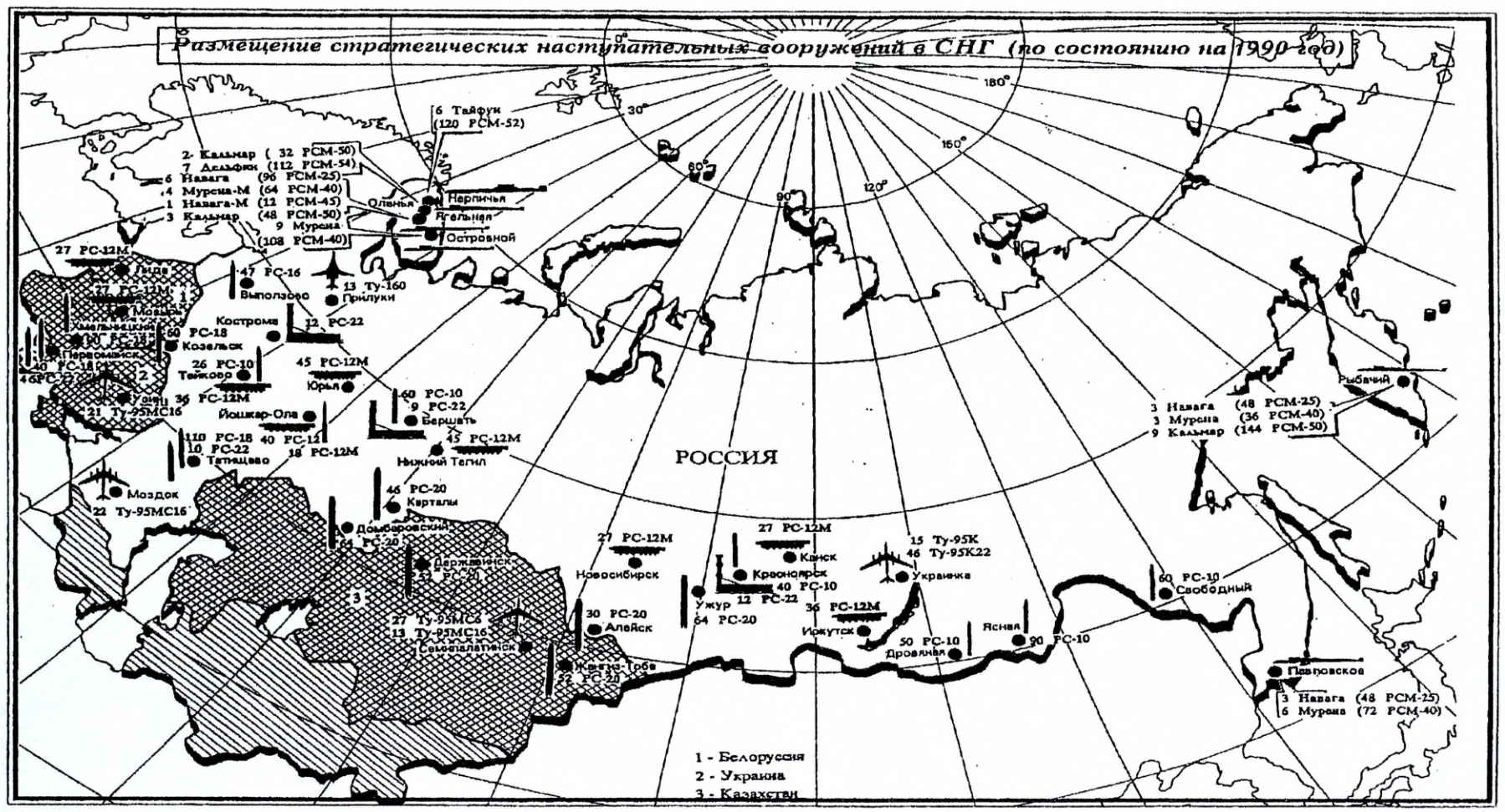

Źródło: A.W. Karpienko, A.F. Utkin, A.D. Popow, *Otieczіestwiennyje Stratiegiczieskije Rakietnyje Kompleksy*, Sanki Petersburg 1999.

ZAŁĄCZNIK 23

PRZEWIDYWANY HARMONOGRAM WPROWADZANIA DO UZBROJENIA STRATEGICZNYCH SIŁ JADROWYCH KOMPLEKSU RAKIETOWEGO *TOPOL*

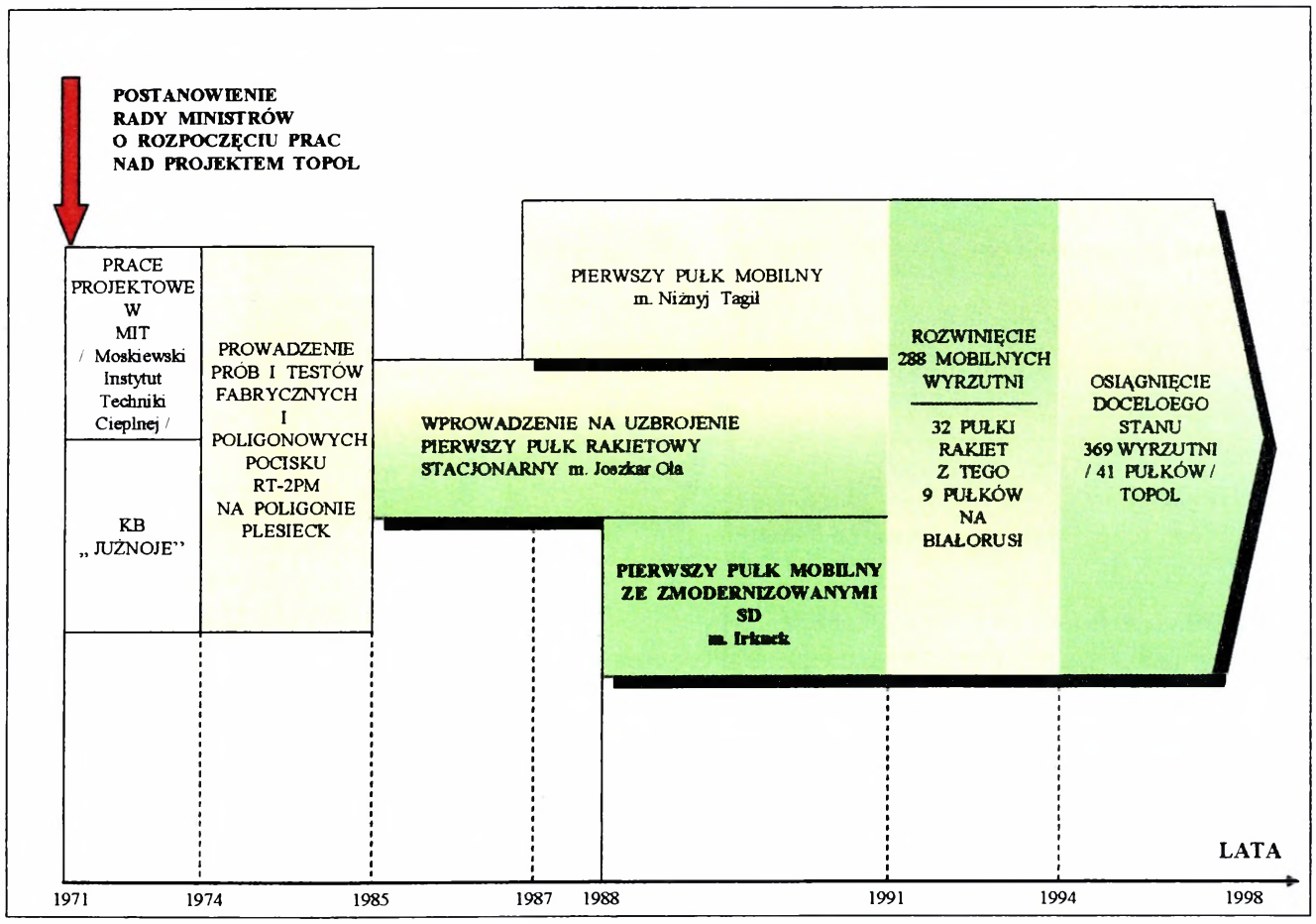

Źródło: Opracowanie własne.

ZAŁĄCZNIK 24

PRZEWIDYWANY HARMONOGRAM ROZWOJU KOMPLEKSU RAKIETOWEGO *TOPOL-M*

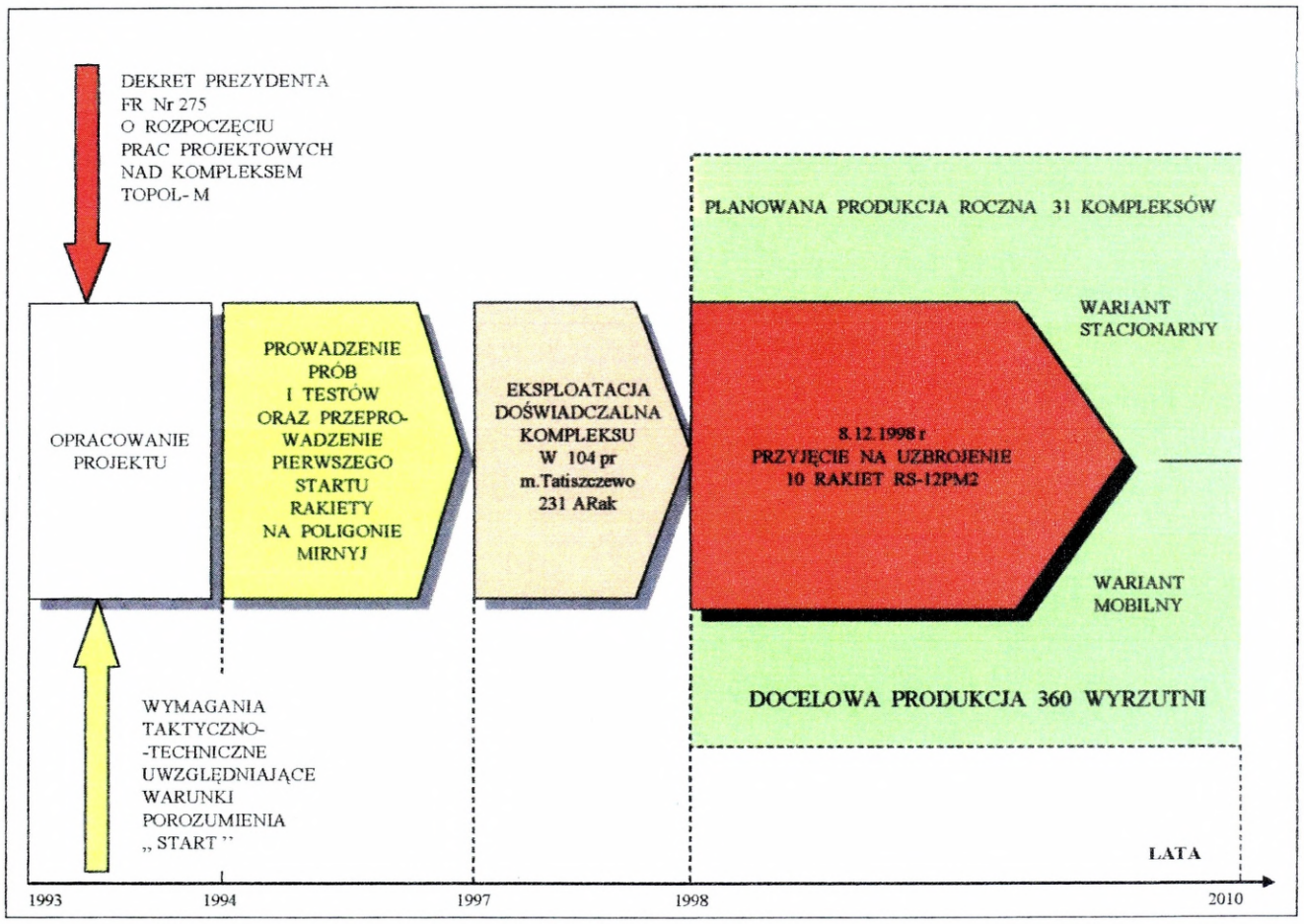

Źródło: Opracowanie własne.

344

BIBLIOTEKA GŁÓWNA - ARCHIWUM
Akademii Obrony Narodowej
Nr ewid. 58654
II

S/6246
30, to